STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 05358

ALE VERK

David Frischmann

•

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

אַלע ווערק
פון דוד פרישמאַן

אַלע ווערק פון

דוד פרישמאַן

פיערטער באַנד

צווייטע אויפלאַגע

פ ע ר ל אַ ג   ל י ל י   פ ר י ש מ אַ ן

געשטאלטן

וואַרשאָ — ניו-יאָרק 1932

אַלע רעכט רעזערווירט

Copyright by Lili Frishman
1932

Printed in Poland

טעאָדאָר הערצל

(צו כ׳ תמוז)

1

„... ווי אַ לעגענדע איז דאָס לעבען פונ׳ם דאָזיגען מענשען געוועזן. און ערצעהלען וועט אין דער טונקעל־שעה די דאָזיגע לעגענדע די מאַמע דעם קינד, און אַ געשלעכט וועט זי ערצעהלען דעם געשלעכט.

און אַזוי פלוצלינג ווי ער האָט זיך בעוויזען, אַזוי פלוצלינג איז ער פערשוואונדען. אויך דאָס איז דאָך פונקט ווי אין דער לעגענדע...

אַ גוטער מלאך איז ביי זיין וויעג געשטאַנען, און אַלע קערפּערליכע און גייסטיגע זאַכען, וועלכע ווערען געוועהנליך געגעבען טויזענדער מענשען צוזאַמען, זיי האָט ער אַוועקגעגעבען דעם דאָזיגען א י י נ ע ם: די צויבער־אויגען און די פראַכט־געשטאַלט, די זיסע ליפּען און דאָס איידעלע און ווייכע, די קראַפט פון פערשטאַנד און דאָס קינדערהאַרץ, דאָס גראָבע דענקען און די ריעזען־קראַפט, די פעהיגקייט צו חלומ׳ען און דעם גרויסען בעגעהר צו בעשאַפען דאָס גרויסע, וואָס אַ מענש ק ע ן נישט בעשאַפען, און דאָס זיסע געלעכטערל האָט ער איהם געגעבען צו געוועלטיגען און צו זיעגען, און אַ שטאַרקען ווילען האָט ער איהם געגעבען און די קונסט פון חן־געפינען ביי די גרויסע געטער און ביי מענשען — אַלע גאַבען פונ׳ם קערפער און פונ׳ם גייסט.

און אויך דעם טויט האָט ער איהם געגעבען — אַז קומען זאָל ער פלוצלינג און זאָל אויסגיסען אויף איהם דעם צויבער פון דער לעגענדע, אום צו מאַכען דאָס געשטאַלט פונ׳ם העלד אַ פאָלקאָמענע.

דען געזאָגט האָט ער זיך: „דאָס, וואָס איז איהם נישט מעגלין געוועזן דורך זיין לעבען צו מאַכען, דאָס וועט אפשר מאַכען זיין טויט”...

אַזוי בערך זענען געוועזן די ווערטער, וועלכע איך האָב געשריבען

אין יענעם ביטערען, עלענדען טאָג: דעם צוואַנציגסטען תמוז תרס"ד. דער טאָג איז געוועזן אַ וואַרעמער, אַ קלאָרער, אַ מחיה'דיגער. מיטאָגצייט איז דער הימעל פערוואָלקענט געוואָרען, און געגען אָווענד איז אָנגעקומען די מורא'דיגע טעלעגראַמע. פלוצלינג איז זי געקומען. קיינער האָט זיך נישט גערעכט אויף איהר און קיינעם איז עס נישט אויפ'ן געדאַנק געקומען. זינט דענסמאָל זענען אַריבער זיבען יאָהר.

און דאָס, וואָס איז איהם נישט מעגליך געווען דורך זיין לעבען צו מאַכען, דאָס האָט זיין טויט נ י ש ט געמאַכט.

און זינט דענסמאָל — פונ'ם גרויסען בוים זענען געוואָרען קליינע שפענדעלעך, פון דער איינער סטאַדע זענען געוואָרען איינצעלנע שעפעלעך, פונ'ם איינעם הייליגטום זענען געוואָרען אונצעהליגע מזבח'לעך. אָנשטאָט דער איינער זון, דער גרויסער, האָבען מיר איצט צעהנדליגער חלב'נע ליכטלעך, וועלכע דו קאָנסט זיי קויפען פאַר אַ גראָשען, און אָנשטאָט דעם איינעם גרויסען מענשען, האָבען מיר איצט דרייהונדערט קליינע פיקסעלעך, און אָנשטאָט דעם איינעם גרויסען חלום, האָבען מיר איצט טויזענדער נעכטיגע פאַנטאַזיעס. ווער ווייסט: אויך דער חסידיזם, פונ'ם גרויסען בעש"ט, איז דאָך ביים אָנפאַנג געווען גרויס און מעכטיג און שטאָלץ און טראָגעדיג מיט וואונדערליכע צוקונפטען, און איצט האָט זיך פונ'ם גאַנצען אויסגעלאָזט נישט מעהר ווי איינצעלנע אונצעהליגע קלויזען און קליינע רבי'לעך אין די הונדערטער. ווער ווייס, אויב דער ציוניזם געפינט זיך נישט אויף דעמזעלביגען וועג. ווער ווייס, וואָס וועט זיין מיט איהם אין עטליכע יאָהר אַרום, אין עטליכע יאָהרצעהנטען אַרום. דאָס, וואָס איז נישט מעגליך געווען צו מאַכען דורכ'ן לעבען פונ'ם גרויסען מאַן, דאָס האָט זיין טויט נישט געמאַכט.

פאַרוואָס?..

און דאַן באַלד די צווייטע פראַגע: ו ו ע ר איז דער דאָזיגער וואונדערליכער מענש געווען? ו ו אָ ס איז דער דאָזיגער וואונדערליכער מענש געווען?

און איך געדענק: — אינ'ם יאָהר 1887 איז עס געווען, מיט גאַנצע 24 יאָהר צוריק. דער ציוניזם איז נאָך גאָר אויף דער וועלט נישט געווען, פון באַזעל האָט קיינער נישט גערעדט, און אַפילו די

חבת-ציון איז נאָר געווען אַ סחורה פאַר אַנגראָסיסטען. די יחידים האָבען זיך בענוגענט דערמיט, וואָס זיי האָבען זיך געקויפט דעם פּאָרטרעט פון משה מאָנטעפיאָרע און האָבען איהם אויפגעהאָנגען אויף דער וואַנד און זענען אויך באופן זה געווען גוטע „חובבים“. אַרום יענער צייט איז עס געווען, אַז אין אַ נומער „נייע פרייע פּרעסע“ האָט זיך אָבגעדרוקט עפּעס אַ פעליעטאָן מיט'ן נאָמען „דאָס באַמבוסראָהר“. און אונטערגעשריבען איז געווען עפּעס אַ נאָמען: ט. הערצל. דער פעליעטאָן איז געווען געגען דעם שריפטשטעלער שפּיעלהאַגען, וועלכער האָט געהאַט גענומען זיינע אַ ערצעהלונג און געמאַכט פון איהר אַ דראַמאַ, און דער פעליעטאָניסט איז געווען אַ נייער שרייבער. צום ערשטען מאָל האָט ער זיך געהאַט בעוויזען. דער סטיל איז געווען גלענצענד. יעדער זאַץ — אַ „פּאָענטע“, יעדע ווענדונג — אַנ'אוצר פון גייסטרייכטום, יעדער אָבזאַץ — אַ גאַנץ געביי פון קונסט. און וויפיעל איך האָב דענסמאָל ביים לעזען גע־לאַכט! ניין, אַזוי האָט נאָך קיינער נישט געשריבען. איז ער אַ ווינער? ער האָט צופיעל „עספּריט“ פאַר אַ מענשען פון דעם דאָנוי־שטראַנד. איז ער אַ פּאַריזער? ער האָט צופיעל „געמיט“ פאַר אַ מענשען פון דעם בולוואַר-פּלאַסטער. און הויפּטזעכליך, יענער ליריזם, דער וואונדערליכער ליריזם, וועלכער שמעקט אַרויס פון יעדען וואָרט! דאָס איז דאָך אַ דיכטער, אַ וואָהרער, גרויסער דיכטער, וועלכער רעדט דאָ צו אונז! ניין, אַזוי האָט נאָך קיינער נישט געשריבען קיין פעליעטאָנען! — און באַלד דערויף איז געקומען די תשובה פון פרידריך שפּיעלהאַגען: אַ פעליעטאָן אין דער „פּאָסישער צייטונג“. אָבער יענער ט. הערצל האָט נישט מעהר געענטפערט. יענער ט. הערצל איז געקומען אין דער „נייער פרייער פּרעסע“ מיט נייע פעליעטאָנען וועגען נייע ענינים, און יעדער פעליעטאָן איז געווען גלענצענדער ווי דער פריהערדיגער. און דאַן האָבען זיך דאָרט געדרוקט יענע וואונדערליכע פעליעטאָנען, וועלכע זענען שפּעטער געזאַמעלט און אַרויסגעגעבען געוואָרען מיט'ן נאָמען „פּאַליי בורבאָן“. עס איז קלאָר: דער דאָזיגער דיכטער וויל בעשאַפען אין דער פּאָעזיע אַ נייעם „זשאַנר“. דעם פעליעטאָן וויל ער אויפהויבען ביז צו דער מדרגה פון אַ געדיכט, אַ מין נייע פאָרם פונ'ם לירישען

געדיכט. אפשר איז שוין ווירקליך צייט, אַז די דיכטער זאָלען אויפ־הערען צו שרייבען יענע פיצרפיסיגע יאַמבען אַ לאַ היינע און זאָלען פון היינט אָן שרייבען זייערע געדיכטען אין דער פאָרם פון — פעליעטאָנען. הערצל, וועניגסטענס, האָט געשריבען אַזעלכע געדיכטע. זיינע פעליעטאָנען זענען געווען געדיכטע. דער דאָזיגער פעליעטאָניסט איז געווען אַ גרויסער דיכטער.

און פלוצלינג איז געקומען יענע געוואַלדיגע איבעררעשונג: דער דאָזיגער דיכטער האָט זיך אין אַ שעהנעם פריהמאָרגען אונז בעוויזען, אונז יודען, און אָט איז ער גאָר אַ יוד, אַנ׳אונזעריגער, און דעם שמערץ פון זיין פאָלק האָט ער געליטען נישט נאָר ווי איינער פון אונז, נאָר ווי עס ליידט אַ גרויסער דיכטער. און דאָן די צווייטע איבעררעשונג: דער דאָזיגער הערצל ווערט דער גרינדער פון דעם ציוניזם, דער אויבענאָן־שטעהער פון דער גרויסער בעוועגונג, דער געהער אָן דער שפיץ פון דער גרויסער מאַסע...

אַ דיכטער — און די מאַסע? הערצל — און אַ מאַסען־פובליקום? און ער וועט „מאַכען“ דיפּלאָמאַטיע? און ער וועט זיך 24 שעה אין מעת־לעת אַרומרייסען מיט פאַרטיי־לייט? דאָס דאָזיגע ריינע, טרייע און שמערצענדע האַרץ — און פאַרטיי־לייט? און וועט נישט קומען אַמאָל אַ טאָג, אַז דאָס דאָזיגע האַרץ וועט צעבראָכען ווערען ביי די דאָזיגע שטיינער?

און איך מוז געדענקען יעצט יענע שטעל אין זיין אויטאָביאָגראַפיע, וואו ער דערצעהלט אונז פון די חלומות פון זיינע קינדער־יאָהרען און ווי ער האָט געגליהט צו ווערען אַמאָל אַנ׳אויפבויער פון נייע וועלטען, אַ מין פערדינאַנד דע לעסעפּס, אַ מין קאָלומבוס, אַ מין הויפטלינג פון ווילדע אינדיאַנער אין אַ ווילדען מדבר אין די פּוּרעריען פון אַמעריקא. חלומות פון אַ דיכטער־קינד!

און נאָך אַ פעליעטאָן מוז איך איצט געדענקען. אינ׳ם יאָהר 1896 האָט ער איהם געשריבען און הייסען הייסט ער „ברעסלויער שפּאַצירגאַנג“. ער שילדערט, ווי ער געהט פאַרביי פאַר ביסמארק׳ס אַ דענקמאָל און ווי ער בעוואונדערט די קראַפט פון דעם דאָזיגען געוואַלד־זשעני, אַז געצוואונגען האָט ער צעבראָכענע מענשען און האָט זיי געצוואונגען צו ווערען אַ פאָלק. „עס האָט זיי קיין שום זאַך

נישט געהאָלפען; זיי האָבען געמוזט ווערען אַ גרויס פאָלק". האָט ער נישט דענסמאָל געחלום'ט דערפון, ווי אויך ער וועט צע-בראָכענע, צעוועהטאָגטע מענשען נעהמען און וועט זיי אויפ'ס גע-וואַלד מאַכען פאַר אַ פאָלק?.. און ער שפּאַצירט טרויעריג און פערלאָזען דורך די גאַסען פון דער פרעמדער שטאָדט. אונטער די לעצטע הייזער ציהען זיך די גראָז-פעלדער. אָרימע, אָבגעריסענע און שמוציגע יונגלעך שפּיעלען זיך אויף דער גאַס. אזוי קומט ער ביז צום „גוטען אָרט", צום יודישען בית-עלמין. די מצבות זענען בעשריבען העברעאיש. ביי דער וואַנד זענען די פאַמיליען-גרעבער. די גרעבער פון דער פאַמיליע לאַסאַל דערקענט ער נאָך פון ווייטען — און צום קבר פון פערדינאַנד לאַסאַל וואַנדערט ער דאָס היינט. דאָ אויפ'ן יודישען בית-עלמין שלאָפט דער מאַן, „וועלכער איז אויך געווען אַ גרויסער מייסטער אומצוגעהן מיט דער מאַסע"...

יאָ, אַ פערדינאַנד לאַסאַל! — אָבער דער דאָזיגער מענש איז דאָך פון אַ גאַנץ אַנדערען שטיק האָלץ געשניצט געווען ווי אַ הערצל. אַזעלכע מענשען ווען זיי האָבען נאָר דעם עהרגייץ צו עפּעס אַ זאַך, אַודאי און אַודאי זענען זיי מייסטער אומצוגעהן מיט די מאַסען. זיין נשמה האָט איהם קיינמאָל נישט וועה געטהון, דען די וועלט אין דרויסען האָט זיין נשמה גאָרנישט בעריהרט. זיין האַרץ האָט נישט געקאָנט צעבראָכען ווערען, דען ער האָט גאָר קיין האַרץ נישט געהאַט. דער דאָזיגער מענש איז קיין דיכטער נישט געוועזען, דער דאָזיגער מענש איז נישט געווען טעאָדאָר הערצל. אַ גאון איז ער געווען, אַ חריף, אַ זשעני, אַזעלכער ווי עס ווערט אַמאָל גע-בוירען נאָר איינער אין יאָהרהונדערטען. און אַ עהרגייץ האָט גע-ברענט אינ'ם דאָזיגען מענשען, אַז כאָטש נעהם גאַנצע וועלטען און מאַך זיי חרוב און בוי אַנדערע, און אַ ענערגיע האָט ער געהאַט, וועלכע ווייס פון קיין שום גרעניץ נישט. איבער מענשליכע פגרים וועט ער טרעטען, און דאָס זייניגע וועט ער אויספיהרען; איבער טייכען בלוט וועט ער שפּרייזען, און זיין ציגאַר וועט ער זיך רוהיג דורכרערן און די נעגעל פון זיין ווייסער, איידעלער האַנד וועט ער זיך רוהיג פוצען. האָט איהם זיין אונבעגרענצטער עהרגייץ אָנגע-

רעדט: געה און ווער דער גרעסטער צווישען די פילאָזאָפען — איז ער געגאַנגען און האָט אָנגעשריבען זיין בוך „העראַקליט דער טונ-קעלער", און אַלע פילאָזאָפען אַרום האָבען געשטוינט; און האָט איהם זיין ליעבע צו כבוד אָנגערעדט: געה און ווייז, אַז דו קענסט זיין דער גרעסטער יוריסט — איז ער געגאַנגען און האָט פערפאַסט זיין בעריהמט בוך „דאָס סיסטעם פון די ערוואָרבענע רעכט"; און האָט זיין ענדלאָזע ליידענשאַפט צו כבוד אין איהם געדרענגט: געה און בעווייז, אַז דו ביסט דער בעסטער רעדנער פון דיין צייט — איז ער געגאַנגען און האָט געהאַלטען זיין וועלט-בעריהמטע „אַסיזען-רעדע". איינמאָל אָבער בייּנאַכט האָט ער נישט געקענט שלאָפען און זיין גייסט האָט געזוכט עפּעס אַ נייעם געגענשטאַנד, אָן וועלכען ער זאָל קענען בעפרידיגען זיין עהרגייץ — און אינדערפריה איז ער אויפגעשטאַנען און האָט בעשאַפען זיין ראַדיקאַלע אַרבייטער-פּאַרטיי און איז געוואָרען דער פאָטער פון דער אַרבייטער-בעוועגונג, אַ מין קעניג פון די אַרבייטער. ער — און אַרבייטער! דער מאַן, וועלכער האָט זיך געפלעגט וואַשען זיינע הענד מיט קעלניש וואַסער, נאָך יעדען מאָל, וואָס ער האָט בעדאַרפט געבען די האַנד אַן'אַר-בייטער. און אָט ער איז עס, פון וועלכען אַ ביסמאַרק האָט געזאָגט, ווי ער האָט איהם געזעהן צום ערשטען מאָל: „ד אָ ס א י ז ד ע ר מ אַ ן, װ ע ל כ ע ן ע ס ח ל ו מ'ט ז י ך פ ו ן אַ ד י נ אַ ס ט י ע ל אַ ס אַ ל" — און ביסמאַרק איז געווען אַ מענשענקענער ווי קיין צווייטער. דער דאָזיגער לאַסאַל איז געווען געשניצט פונ'ם זעלביגען האָלץ, פון וועלכען עס ווערען געשניצט די ביסמאַרק'ס אַליין, און געוויס אויך די לעסעפּס. פאַר אַזעלכע מענשען עקזיסטירט נישט קיין הינדערניש. האָבען זיי פאַר זיך עפּעס אַ ציעל, וועלען זיי עס דערגרייכען: איבער מענשליכע פגרים, איבער טייכען בלוט — דאָס געהט זיי שוין נישט אָן. ווען, למשל, אין יענער נאַכט, ווען לאַסאַל האָט נישט געקענט שלאָפען, וואָלט איהם זיין עהרגייץ געגעבען אין זין אַריין, נישט ער זאָל ווערען דער קעניג פון די אַרבייטער, נאָר דער קעניג פון די יודען — בין איך זיכער, אַז ער וואָלט זיין דער ריכטיגער מענש צו בעשאַפען אַ „יודענשטאַט", און אַפילו פון ארץ־ישראל. צו אונזער אומגליק איז איהם דענסמאָל נאָר געקומען

אין זין אַריין, צו בעשאַפען אַ „אַרבייטערשטאַט" — אויך אַ יש מאין...

און אַזאַ מענש האָט זיך דער דיכטער גענומען פאַר אַ מוס־טער? — יאָ, אויך טעאָדאָר הערצל האָט אַ עהרגייץ געהאַט, אָבער דאָס איז אַ עהרגייץ געווען פול מיט איידעלקייט. אויך ער האָט אַ ריעזען־קראַפט געהאַט, אָבער דאָס איז אַ ריעזען־קראַפט געווען, וואָס איהר קוואַל איז די נשמה; יעדע נייע פראָבע, וואָס די דאָזיגע קראַפט האָט געמאַכט, האָט אַ שטיק נשמה מיטגעריסען. אויך ער האָט די מאַכט פון פערשטאַנד געהאַט, אָבער געווען איז דאָס אַ מאַכט פון אַ פערשטאַנד, וועלכער איז צוגעבונדען צו אַ קינדער־האַרץ. און האָט ער זיך בענוצט מיט דעם כלי־זיין פון דער דיפּלאָ־מאַטיע, איז עס אַ דיפּלאָמאַטיע געווען פון אַ גרויסען טרוימער. ביי יעדען קליינעם דרעהעלע און ביי יעדען קליינעם שווינדעלע האָט בלוט גערונען פון זיין האַרץ — און קיינעם האָט ער עס נישט דערצעהלט. ער האָט קיינעם נישט אויסגעזאָגט, וואָס ער ליידט און וואָס ער שלעפּט, און אויך זיינע נאָהנטסטע האָבען עס נישט גע־וואוסט. דער געגענשטאַנד, ביי וועלכען ער האָט געאַרבייט, איז נישט געווען קיין סועץ־קאַנאַל, ווי ביי לעסעפּס, נאָר אַ לעבעדיג פאָלק; און דאָס דאָזיגע פאָלק האָט ער ל י ע ב געהאַט. דאָס ציעל, וואָס ער האָט געהאַט פאַר זיך, איז נישט געווען נאָר אַ מיטעל צו זעטיגען דעם עהרגייץ, ווי ביי פערדינאַנד לאַסאַל, נאָר עס איז געווען אַ צוועק פאַר זיך אַליין, און דער דאָזיגער צוועק איז גע־ווען דער אינהאַלט פון זיין גאַנצען האַרץ. און ווען זיי האָבען איהם דאָס לעבען פערביטערט, און ווען די גראָבע הענד האָבען איהם שמערצען געמאַכט שוין אַביסעל מעהר, ווי עס געשיקט זיך, יענע גראָבע הענד פון יענע ליעבע מאַסען, וואָס ער האָט געוואָלט זיין אַ מייסטער אומצוגעהן מיט זיי, און ווען עס איז איהם שוין עקעלדיג געוואָרען פאַר אַלע יענע שעהנע לייט און שעהנע בעשעפּע־נישען פון זיין „ליעב פאָלק", דאַן איז ער געלאָפען פון זיי, צוזאַ־מען מיט זיין שמערץ, און האָט זיך פאַר זיי בעהאַלטען אין ערד־לאָך — אָבער דעם שמערץ האָט ער דאָך מיטגענומען מיט זיך...

דער טאַג איז געוועז אַ וואַרעמער, אַ קלאַרער, אַ מחיה'דיגער.

מיטאָגצייט איז דער הימעל פּערוואָלקענט געוואָרען און געגעבען אָווענד איז דער גרויסער דיכטער געשטאָרבען.

אָבער זיין מאַנטעל האָבען זיי גענומען און האָבען איהם צעריסען אויף צוועלף שטיק, און יעצט זענען זיי איינגעהילט אין די דאָזיגע שטיקער — יעדער פון זיי אין אַ שטיק.

II

ווען עס רעדט צו אונז אַ נישט-יוד, וועלען מיר איהם אפשר מעהר גלויבען. פּאָרט אַ גוי. און איך ברענג דאָ ווערטער פון נישט קיין יודען:

„... אַלעס וואָס איך טראַכט וועגען דעם פּסיכאָלאָגישען פּראָבּלעם פון יודען, וואָלט איך אפשר קיינמאָל נישט געטראַכט, ווען עס זאָל מיך נישט האָבען געטראָפען אַמאָל אין מיין לעבען אַ גרויס גליק. צווישען די אמת'ע גרעסטע גליקליכע צופאַלען אין מיין לעבען, רעכען איך דעם צופאַל, וואָס איך בין אַמאָל אין מיינע יוגענד-יאָהרען פּערזענליך בעקאַנט און בעפריינדעט געוואָרען מיט דעם גרעסטען יוד פון אונזער צייט — מיט טעאָדאָר הערצל. טעאָדאָר הערצל איז דאָס מוסטער, אין וועלכען מיר קענען זעהען דעם גאַנצען שרעקליכען לעבענס-גאַנג פונם יוד פון אָנפאַנג ביז'ן סוף. ווייסט איהר, וואָס טעאָדאָר הערצל איז געווען צו יענער צייט, אין וועלכער מיר האָבען זיך בעקענט? ער איז געווען מיטגליעד („בורש") פון אַ דייטש-נאַציאָנאַלער סטודענטען-חברה. אַזוי האָט ער אָנגעהויבען. און געווען איז ער אַ דייטש-נאַציאָנאַלער סטודענט פון די בעסטע, דייטש-נאַציאָנאַל פון קאָפּ ביז צו די פיס, מיט יענער פּסיכאָלאָגישער לייכטיגקייט, מיט וועלכער דער יוד צייכענט זיך אויס, האָט ער מיט'ן מוח דעם גאַנצען עצם פונ'ם דייטשטום ביז'ן גרונד בעגריפען. אַלס בעלויהנונג דערפאַר, האָט יענע סטודענטען-חברה בעשלאָסען, ווען הערצל איז שוין געווען אויפ'ן דריטען אָדער פיערטען סעמעסטער אין דער אוני-ווערזיטעט, אויסצושליסען אַלע יודען פון זייער פערבינדונג און זיי צו פערוועהרען צו טראָגען זייערע

פאַרבען. דאָס דאָזיגע נאַרישקייט איז געווען „דאָס גרויסע געשע־
העניש” אינ׳ם לעבען פונ׳ם יונגען הערצל. ער האָט עס כמעט נישט
געקענט פערשמערצען. ער, וועלכער איז געשטאַנען טויזענדמאָל העכ־
כער פון דער דאָזיגער גאַנצער חברה, ער, וועלכער איז געווען
איבערגעגעבען דעם דייטשען געדאַנק מעהר ווי אַלע זיינע קאָלעגען,
ער ווערט אַרויסגעיאָגט, אָבוואָהל אַלע האָבען איהם ליעב געהאַט,
אַלזאָ נישט איהם האָט מען געמיינט, נאָר דעם יוד. דאָס האָט איהם
געגעבען דעם ערשטען שטופּ. דאַן איז ער אַוועק קיין בערלין. דאָרט
איז ער שוין נישט מעהר געווען דער דייטש־נאַציאָנאַלער, נאָר ער
איז געווען ריין מענשליך. ער איז געוואָרען דער וועכענטליכער
פעליעטאָניסט פונ׳ם „בערלינער טאַגעבלאַט” לויט דער פראַנצויזישער
מאַניערע, און דאָס דאָזיגע, ווי אַלץ צו וואָס דער דאָזיגער
שטאַרקער טאַלענט האָט זיך גענומען, איז איהם געראָטען אויף דעם
העכסטען שטייגער. נאַטירליך, נאָר אויסערליך. אינערליך דאַגעגען
איז עס איהם זעהר נישט געראָטען. דען הערצל איז געווען אַ
מענש, וואָס זיין אינערליכע ערנסטקייט איז געווען אַזוי גרויס, אַז
ער האָט נישט געקענט ביישטעהן אפילו אַ טויזענדסטעל טייל פון
אַ זעלבסט־גענאַרעריי. די שפּיעלעריי מיט דעם „ריין מענשליכען”
אין בערלין איז איהם געוואָרען באַלד לעסטיג. ביי דער ערשטער
בעסטער געלעגענהייט איז ער אַוועק קיין פּאַריז. אין פּאַריז אָבער
האָט איהם געטראָפען דאָס צווייטע, דאָס גרעסטע געשעהעניש פון
זיין לעבען, וועלכעס האָט זיין גאַנצע נשמה טיעף ערשיטערט. אונ־
צעהליגע מאָל האָט ער עס מיר ערצעהלט מיט אַ וואונדערבאַרער
איינפאַכקייט, און אַלעמאָל איז עס געווען וואונדערבאַר שעהן. אַלס
קאָרעספּאָנדענט פון דער „נייער פרייער פּרעסע” איז ער געשטאַנען
דערביי, ווען מען האָט דעם קאַפּיטאַן דרייפוס די עפּאָלעטען אַראָבּ־
געריסען. און ער האָט מיר אָפט געשילדערט דעם אויסדרוק אינ׳ם
פּנים פון יענע מענשען, וועלכע זענען געשטאַנען אַרום און אַרום
און אַז געפיהלט האָט ער, ווי ווען עס וואָלט דאַן געלעגען פאַר
איהם אַ שווערע נאַכט און פלוצלינג האָט עס אַ בליץ דערלאַנגט
פאַר זיינע אויגען און האָט מיט א י י נ מ אָ ל איהם דעם גאַנצען
אמת געוויזען; אויף אַלע פּנימ׳ער אַרום און אַרום האָט ער ד

ווילדע שנאה דערזעהן, נישט שנאה צום אומגליקליכען דרייפוס, נאָר צום גאַנצען יודענטום, און דער דאָזיגער אָנבליק און די דאָזיגע שנאה, וואָס קיינער קען בשום אופן נישט איהר גרונד פערשטעהן, זענען געווען די סיבה, וועלכע האָט איהם אָנגעוויזען דעם וועג צו־ריק. דאַן איז געווען ביי איהם יענע מינוט, אין וועלכער ער האָט געזאָגט צו זיך: „צווישען די דאָזיגע מענשען שטעהסט דו, מיט דער קולטור פון די דאָזיגע מענשען שפיעלסט דו דיך און ביסט נאָך גאָר שמאָלץ דערויף, וואָס דו קענסט דיך צופּאַסען צו דער קול־טור פון אַזוינע מענשען! — ער האָט מיט איינמאָל אָנגעהויבען צו פערשטעהן, מיט וויפיעל ער און זיין קולטור און זיין פאָלק שטעהען העכער"...

אַזוי דערצעהלט אונז דער בעריהמטער דייטשער שריפטשטעלער הערמאַן באַהר. און נאָך עפּעס ווערען מיר געוואָהר פון איהם, וואָס איבערראַשט אונז: דער דאָזיגער הערמאַן באַהר, וועלכען מיר האָבען אַלעמאָל געהאַלטען פאַר אַ אונזעריגען, איז גאָר אַ געבוירענער קריסט, הן פון טאַטעס הן פון מאַמעס צד, און נאָך מעהר: ער איז זיך זאָגאָר מתודה פאַר אונז, אַז אַמאָל זענען געווען צייטען, אין וועלכע ער איז נישט גאַנץ פריי געווען אפילו פון אַנטיסעמיטישע אינסטינקטען. דאָס דאָזיגע ענדערט די זאַך גאָר אין גאַנצען. דרך־ארץ, ברידער! אַ גוי רעדט...

אַלזאָ דאָס, וואָס יעדער פון אונז האָט פון אָנפאַנג אָן שוין געקלערט, דאָס ווערט אונז דאָ אויסדריקליך בעשטעטיגט: די דריי־פוס-מעשה איז עס, וועלכע האָט אויף הערצל די גרעסטע ווירקונג געהאַט. יענע דרייפוס-מעשה אָבער איז דאָך אייגענטליך גאָרנישט מעהר ניי. זי איז אַזוי אַלט, ווי אַלט עס איז דאָס יודישע פאָלק אינ׳ם גלות. זי איז זאָגאָר שוין אויך דראַמאַטיזירט געוואָרען אַמאָל, און די דראַמאַ הייסט „דער קויפמאַן פון ווענעדיג". אויך דאָרט מיינט מען גאָרנישט דעם יוד שיילאָק. די מעשה מיט דעם פונט פלייש איז נאָר אַנ׳אויסרעד. מיינען מיינט מען דעם יוד בכלל. מען נעהמט איהם צו זיין טאָכטער און זיין געלד, און מען לאַכט איהם אויס. וואָס בעדייט די דאָזיגע ערשיינונג? איינפאַך: יעדע געזעלשאַפט פון די מענשליכע געזעלשאַפטען, וועלכע שטעהט אויפ׳ן

גרונד פון לאנד-אייגענטום, ווייל לעבען פאר זיך אליין. אזוי באלד ווי עס קומט-צו א פרעמדער שטראם, הערט-אויף יעדע עטיק און יעדע עסטעטיק. מיט דעם פרעמדען, וואס קומט פון דרויסען, האט מען דאס רעכט צו טהון, וואס נאר מען וויל. דאס האט מען גע-זעהען ביי שיילאק, דאס האט מען געזעהען ביי דרייפוס, דאס האט מען געזעהען ביי דער סטודענטען-חברה, וועלכע טרייבט ארויס א הערצל, און דאס זעהט מען אין יעדער רגע ביז אויפ'ן היינטיגען טאג...

איז דער ציוניזם די תשובה אויף דער יודענפראגע? איז א „יודען-שטאט" א תשובה? הערמאן באהר זאגט, אז אייגענטליך ברויכט מען דאס אלץ נישט. קודם-כל איז נויטיג, אז דער יודען-שטאט זאל זיין אין דעם בעוואוסטזיין פון יעדען יוד. „דארט, וואו עס זענען צעהן יודען צוזאמען, איז נויטיג, אז עס זאל זיין א יודענשטאט".

אינ'ם נאציאנאלען לעבען זענען דער עיקר די אינסטינקטיווע ערשיינונגען. מען קאן זיין א פראנצויז מיט אלע געדאנקען און מיט אלע געפיהלען. מען קאן לעבען דארט צוואנציג יאהר און מען קאן זיך נעהמען א פרוי א פראנצויזין און מען קאן זיך אסימילירען מיט די פראנצויזען, און פארט זענען פארהאן קליינע, גאר קליינע ערשיינונגען, וועלכע ווייזען-אן און זאגען אלעמען אויס, אז מען איז נישט קיין אמת'ער פראנצויז. אינסטינקטיווע ערשיינונגען לאזען זיך נישט בעזיעגען מיט'ן מוח. דאס איז אייגענטליך דער טיעפער פסי-כאלאגישער טעות פון אלע יודען, וועלכע יאגען זיך נאך אסימי-לאציע. זיי וויסען נישט, אז אינסטינקטיווע הערען זיי קיינמאל נישט אויף צו זיין יודען און אז דאס דאזיגע אינסטינקטיווע דערקענט מען פון דרויסען טויזענדמאל מעהר ווי זייער נאז. „דאס איינציגע— זאגט הערמאן באהר—וואס איז נויטווענדיג פאר יודען און איז נויט-ווענדיג אויך פאר אלע אנדערע פעלקער אין איי-ראפא, איז — דאס איז מיין טיעפסטע איבערצייגונג —, אז די יודען זאלען זיך ווידער דערמאהנען, אז זיי זענען א פאלק און זאלען זיך אלס פאלק ארגאניזירען אין אייראפא; זיי קענען דאך אויך אלס פאלק זיין גוטע בירגער אין יעדען לאנד, וואו זיי זענען.

די הויפט-זאַך איז זיי זאָלען פיהלען און זאָלען וויסען און זאָלען לעבען אַלס אָרגאַניזירט פאָלק (עס איז קיין שום נפקא-מינא נישט, אויב זיי האָבען אַ מדינה אָדער זיי האָבען נאָר אַ גרויסע קאָלאָניזאַציע), דען דאַדורך וועלען זיי ברענגען נוצען זיך און נאָך מעהר וועלען זיי דאַדורך ברענגען נוצען אַנדערע."

די דרייפוס-מעשה האָט טעאָדאָר הערצל׳ס נשמה ערשיטערט. ער האָט מיטאַמאָל אַלץ געזעהן און אַלץ פערשטאַנען. ער האָט געזעהן די לעכערליכקייט פונ׳ם יוד, וועלכער קריכט-נאָך דעם גוי און וויל איהם כלומרשט זיין גלייך, און כאַפּט אַלע מאָל איבער די מאָס. ער האָט געזעהן די אויסזיכטסלאָזיגקייט פונ׳ם משומד, וועלכער ווערט געוועהנליך גלויביגער און פרומער און קאַטוילישער פון טויזענד קאַטאָליקען צוזאַמען, און דאָס ביסעל אינסטינקט קומט און מאַכט איהם אַלץ קאַליע. ער האָט געזעהן די הויהלקייט פון יודישען קאָמערציען-ראַט, וועלכער גיעט פּלוצלינג דעם קייזער אַ מיליאָן אַ נדבה אויף צו בויען אַ פּלאַץ אָדער עטליכע קירכען, און ווי מען נעהמט מיט אַ שפּאָטיש געלעכטער׳ל די נדבה פון איהם אָן — און ער בלייבט יוד ווי געוועזן. און הויפּטזעכליך האָט ער געזעהן און פערשטאַנען, מיט וויפיעל ע ר און ז י י ן קולטור און ז י י ן פאָלק שטעהט העכער פון די דאָזיגע אַלע אַרום איהם און אַז אייגענטליך האָט ער מיט עפּעס צו שטאָלצירען.

נאַטירליך, נישט יעדער איז טעאָדאָר הערצל און נישט יעדער זעהט און פערשטעהט.

III

הערצל׳ס „פעליעטאָנען"

מיט אַ יאָהר זיבען-אַכט צוריק, קורץ פאַר טעאָדאָר הערצל׳ס טויט, איז דורך אַ וויענער פערלאַג אַרויסגעגעבען געוואָרען אַ זאַמלונג „פעליעטאָנען" פון דעם דאָזיגען שריפטשטעלער אין צוויי בענדער, דורכגעזעהן און צונויפגעשטעלט נאָך פונ׳ם פערפאַסער אַליין. קענטיג

איז געווען, אַז ס'איז דעם גרויסען מענשען זעהר אין דעם געלעגען געווען, ער זאָל זיין ליטעראַריש ביסעל אָרימקייט, דאָס שענסטע וואָס ער האָט געהאַט די וועלט צו לאָזען, אונז איבערגעבען נאָך מיט זיינע אייגענע הענד. ער האָט אַ פּנים אַזוי ווי אַרויסגעפיהלט, אַז דאָס דאָזיגע ביכעלע מיט זיינע זעכציג-זיבעציג פעליעטאָנען איז סוף-כל-סוף דאָס דאָזיגע, וועלכעס וועט בלייבען פון איהם אויף דורות אַרויס. נאַטירליך, טעאָדאָר הערצלען אַלס פעליעטאָניסט האָב איך געקענט גוט נאָך פון פריהער. איך האָב איהם געהאַט געלייענט אין די פערשידענע צייטונגען, וואו ער האָט געאַרבייט, און בעזונדערס האָב איך איהם געלייענט אין דער „נייער פרייער פרעסע" פון דער ערשטער מינוט אָן, ווי ער האָט זיך בעוויזען. איך האָב איהם געקענט אַלס גרויסען מייסטער אויף זיין געביעט נאָך אַ סך אַ סך פריהער, איידער די יודישע גאַס איז געוואָהר געוואָרען פון זיין נאָמען און האָט איהם אָנגעהויבען צו פערגעטערן אַלס דעם בעגרינדער פון'ם ציוניזם. מיין התלהבות פאַר הערצל דעם פעליעטאָניסט איז געגאַנגען אַזוי ווייט, אַז איך האָב פשוט אַ געוויסע צייט געקוקט קרום אויפ'ן ציוניזם, ווייל ער האָט צוגענומען ביי דער ליטעראַטור אַזאַ נויטיגע דיכטער-קראַפט און האָט פון אַ דיכטער געמאַכט אַ פאַרטיי-מאַן. וויפיעל נוצען ער זאָל נישט האָבען געבראַכט פאַר'ן ציוניזם — דער שאָדען, וועלכען ער האָט דאַדורך געבראַכט דער ליטעראַטור, ווייל ער האָט זי געמוזט פערנאַכלעסיגען צוליעב זיין נייער אַרבייט, איז אַלץ גרעסער. דאָס אַלץ האָב איך שוין געטראַכט פריהער, נאָר פול און גאַנץ האָב איך דערקענט הערצל'ס כּוח אינ'ם פעליעטאָן ערשט דענסמאָל, ווען די זאַמלונג פעליעטאָנען אין די צוויי בענדער איז געלעגען פאַר מיר איינגאַנצען און איך האָב געלייענט די זאַכען כּסדר אַלע מיט אַמאָל. וואָס פאַר אַ יום-טוב איז דאָס געווען פאַר מיר דער דאָזיגער טאָג! וואָס פאַר אַ מערקווירדיגער דיכטערישער אוצר האָט זיך דאָ אויפגעדעקט פאַר מיינע אויגען! איך האָב מיך איינפאַך בערוישט אָן די דאָזיגע געצעהלטע פערעל, און אינ'ם ערשטען ברען האָב איך נישט געוואוסט עפּעס בעסערס צו טהון, ווי מיך אַוועקצוזעצען און זיי אָנהויבען איבערצוזעצען אויף העברעאיש. איך האָב געוואַלט, אַז אַזאַ אוצר זאָל

דורכאויס זיין אין אונזער נאַציאָנאַל־שפּראַך. דאָס בוך איז באַלד נאָך זיין ערשיינען — נישט, חלילה, דאָס העברעאישע מיין איך, נאָר דאָס דייטשע אָריגינאַל־ווערק — גענצליך אויספּערקויפט געוועז. זיבען יאָהר לאַנג האָבען עס מענשען געזוכט און האָבען עס נישט בעקו־מען פאַר קיין שום געלד. איצט ערשט, אַט דאָ טאַקי אין דער היינטיגער וואָך, איז ענדליך דאָס בוך צום צווייטען מאָל געדרוקט געוואָרען (טעאָדאָר הערצל. „פעליעטאָנען". צווייטע אויפלאַגע. ביי י, זינגער עט קאָמפּ. בערלין). און ווידער האָב איך עס ליעגען פאַר מיר, און ווידער מיש איך אין איהם, און ווידער בערוישט מיך דער אַלטער צויבער...

נאַטירליך, ער איז דאָך נאָר אַ פעליעטאָניסט געוועז, דער דאָ־זיגער הערצל. אוי, דאָס דאָזיגע „נאָר"! עפּעס איז דאָס וואָרט פע־ליעטאָניסט ביי אונזערע לייט פּראָסט אַזוי ווי אַ זידעל־וואָרט. עס איז דאָסזעלביגע וואָס פּלוידערזאַק, שפּאַס־מאַכער, וויצען־זאָגער, נישט־ערנסטער מענש וכדומה פון די קאָמפּלימענטען, וואָס איין יודישער שרייבער זאָגט אַמאָל דעם צווייטען, ווען ער איז מיט איהם צופעליג נישט גאַנץ שוה־בשוה. נאָכדעם ווי ער האָט איהם שוין געזאָגט, אַז ער האָט גע׳גנבעט און גע׳גזל׳ט און איז אַנ׳אָקס און אַנ׳עם־הארץ, איז ער מוסיף דרך־אגב נאָך די קלייניגקייט: ע, סוף־סוף, איז ער דאָך „נאָר" אַ פעליעטאָניסט! די זאַך איז שוין אַזוי ווייט דערגאַנגען, אַז בשעת הערצל׳ס נאָז איז אַמאָל איינעם נישט געפעלען געוואָרען, וויל הערצל האָט נישט געקענט בעווייזען צו ברענגען דעם טשאַרטער שוין נאָך 24 שעה, האָט דער דאָזיגער אַ זאָג געגעבען: ער איז דאָך „נאָר" אַ פעליעטאָניסט! מ׳שטיינסגעזאָגט, הייסט עס פון ווען מען האָט דאָ צו רעדען. און דאָך: אין איין שורה פון די דאָזיגע „פעליעטאָנען" פון הערצלען קאָן מען אַמאָל געפינען מעהר לעבענס־טיעפקייט, מעהר זין פאַר וועלט־עכטקייט, מעהר געפיהל פאַר דאָס טהאַטזעכליכע און דאָס מעגליכע, ווי מיר געפינען אין צוואנציג ביכער, פון יענע „טיעפע" הערערען!

די דאָזיגע מענשען קענען גאָרנישט פערשטעהן, אַז דער מאָ־דערנער פעליעטאָן איז אייגענטליך נאָר אַ נייע געדיכטס־פאָרם. דעם מאָדערנעם דיכטער גענוגט אַמאָל נישט מעהר דאָס שרייבען אין קורצע שורה׳לעך מיט פיער־פוסיגע יאַמבען, איז ער געגאַנגען און האָט זיך

בעשאַפען די נייע פאָרם, ווייל די דאָזיגע נייע פאָרם קען טויזענד מאָל מעהר געגענשטאַנדען אַריינגעהמען אין זיך ווי די איבעריגע פאָרמען פון דעם געדיכט. עס איז אין דער היינטיגער צייט כמעט שוין נישט פאַרהאַן קיין איינציגער געגענשטאַנד, וועלכען דער פעליעטאָן האָט שוין נישט אַריינגענומען אין זיין געביעט: דעם לייט-אַרטיקעל און דעם וויסענשאַפטליכען מאמר און דעם פילאָזאָפישען — אַלץ, אַלץ האָט שוין דער פעליעטאָן איינגעשלונגען, וואָס אָנבעלאַנגט דעם פילאָזאָפישען מאמר, איז גענוג, ווען מען דערמאָהנט ניטשע. פאַר דעם העברעאישען לעזער איז גענוג, ווען מען דערמאָהנט אחד-העם. אָבער אויך ווען מיר וועלען בעגרענצען די ממשלה פונ׳ם פעליעטאָן ביז אויף זיינע אייגענטליכע גרענעצען, ביז אויף צם פּאָטישען געביעט, וועלען מיר אויך נאָך גענוג אין איהם געפינען. די דאָזיגע לייט פערשטעהען נישט, אַז יענע לייכטקייט, מיט וועלכער דער פעליעטאָן צייכענט זיך אויס איז נאָר אַנ׳אויסערליכע, און אַז באמת רעדט דער פעליעטאָניסט וועגען די ערנסטעסטע ערשיינונגען. דער פעליעטאָניסט איז דער דאָזיגער שרייבער, וועלכער האָט די בעזונדערע גאַבע, צו קענען רעדען לייכט וועגען יעדען שווערען געגענשטאַנד. וואַרפט מען אַוועק די שאָל פון דרויסען מיט דעם פלוידער-טאָן און מיט דעם אונטערהאַלטונגס-וויץ, געפינט מען על-פי-רוב ביי איהם אַנ׳ערנסטען אינהאַלט, וועגען וועלכען דער „טיעפער” שרייבער וואָלט אודאי אָנגעשריבען אַ גראָבען, לאַנגווייליגען ספר. די ידיעות פון אַזאַ פעליעטאָניסט זענען אָפט זעהר גרויסע און פערשידענע, און האָבען האָט ער דעם בעזונדערען טאַלענט זיך אָנצופּאַסען מיט אַ בליץ-אַרטיגער געשווינדקייט צו יעדער טאָג-ערשיינונג און צו יעדען געשעהעניש, נישט אַזוי אַז די דאָזיגע ערשיינונגען און געשעהענישען זאָלען איהם זיין דאָס אייגענטליכע טעמאַ, נאָר אַזוי אַז ער זאָל זיי בענוצען נאָר אַלס אויסרעד, אום ביי דער דאָזיגער געלעגענהייט צו קענען אַרויסזאָגען זיינע אַנזיכטען און זיין וועלט-אָנשויאונג, וועלכע זענען ביי איהם שוין פערטיגע.

און דאָ קומען די דאָזיגע לייט און זאָגען אַראָב זייער שפּרוך: „נאָר” אַ פעליעטאָניסט! הערצל איז שוין גאָרנישט מעהר געווען ווי „נאָר” אַ פעליעטאָניסט!

איך האַלט זיין בוך אין דער האַנד און בלעטער אין איהם. וואָס

פאַר אַ גרויסער דיכטער איז דאָס געווען! ווי האָט ער דאָס האַרץ פון אַ מענשען פערשטאַנען אין זיין שטילסטער שפּראַך! קודם-כל פאַלט אין אויג אַריין דער אונענדליכער חן, וועלכען ער האָט אין יעדער בעוועגונג. עפּעס איז יעדע בעוועגונג ווי פון אַ געבוירענעם פּרינץ, שטאָלץ און לייכט און פיין, און וואָס ער רעדט האָט אין זיך אַזוי פיעל מלכות. מען פיהלט, אַז ער איז אַ — העכערער. דער הומאָר איז אַזוי פיין און אַזוי שטיל. דערצעהלט ער אונז פון „דער לעדיגער קינדער-שטוּב" און פון „טרודעלס טרעהר", ווערט וואַרעם ביים האַרץ. עס האָט קיינער נישט, ווי ער, פערשטאַנען די נשמה פון אַ קינד און ווי צו רעדען צו אַ קינד און ווי צו רעדען וועגען אַ קינד. דערצעהלט ער פון אַ „תמוז-זונטאָג אינ'ם פּראַטער-גאָרטען" און פון אַ „פריהלינג אין אָרימקייט", שטעהט אויף פאַר אונז לעבעדיג דאָס גאַנצע עלענד פונ'ם אָרימאַן און אַ אונענדליך ערבאַרמען כאַפּט אונז אָן ביי דער נשמה, און מיר פיהלען, אַז עס רעדט צו אונז דער גרעסטער און איידעלסטער מענשען-פריינד. שילדערט ער אונז „ענגלישע נעפּעל-בילדער", פיהלען מיר דעם דאָרטיגען זומער און ווינטער, פריהלינג און הערבסט. שרייבט ער אונז וועגען ביכער, פערשטעהען מיר פּלוצלינג זייערע שרייבער. און דערצעהלט ער אונז פון זיינע „רייזען", פאָהרען מיר-מיט מיט איהם און מיר בעוואונדערען דאָס שאַרפע אויג, וועלכעס זעהט אַלץ, און דעם שאַרפען פערשטאַנד, וועלכען עס בלייבט קיין שום זאַך נישט פערבאָרגען. אַזוי קען זעהען און ערצעהלען נאָר אַ גרויסער דיכטער, אַזוי קען זעהען און ערצעהלען נאָר אַ גרויסער מענש. און ווי האָט ער פערשטאַנען זיינע פּערעל צו שלייפען! עס פונקעלט און לייכט און בליצט, וואו דאָס אויג פאַלט.

און לעגט מען אַוועק דאָס בוך פון דער האַנד, נעהמט אַרום אַ טרויעריגקייט. וואָס פאַר אַ כּוח האָט דערצו געהערט, אַז דאָס אַלעס זאָל מען האָבען געשריבען נאָר פאַר די מינוט, נאָר פאַר'ן טאָג! סוף-כּל-סוף איז דאָך דער גורל פונ'ם פעליעטאָניסט דער טרויעריגסטער: איז דער טאָג פאַרביי און דאָס צייטונגס-בלאַט, אין וועלכען דער אַר-טיקעל איז געווען, איז דורכגעלעזען, ווערט דאָס דאָזיגע צייטונגס-בלאַט אַוועקגעוואָרפען און אַ טאָג דערויף איז אַלעס פערגעסען און פערגאַנגען. עס איז ווי דער רויך פון אַ טייערער האַוואַנאַ, נאָכדעם ווי זי איז

שוין אויסגערויכערט. אַנ׳אַנדערער לאָזט-איבער ביכער, קומענדע דורות וועלען בלעטערען אין זיי און וועלען וויסען, ווער און וואָס דער שרייבער איז געווען. דער פעליעטאָניסט איז דער איינציגער, וועלכער האָט זיין „געדיכט" געמאַכט אָבהענגיג פון טאָג. מיט׳ן פערגאַנגענעם טאָג איז אויך דאָס קונסט-ווערק פערגאַנגען. ער האָט דערין אַ עהנליכקייט מיט׳ן זינגער; דער שפּעטערער ווייסט נישט מעהר פון איהם און וואָס זיין שטימע איז געווען, וואָס וועט אַ שפּעטערער וויסען, וואָס קאַרוזאָ איז געווען, ווען אַפילו זיין שטימע וועט ווערען פעראייביגט דורך עפּעס אַ גראַמאָפאָן? וואָס וועט מען וויסען שפּעטער, ווער הערצל איז געווען, ווען אַפילו עטליכע פון זיינע טענער וועלען זיין פעראייביגט אין עפּעס אַ ביכעל?

און דאָך: גליקליך גענוג איז שוין אַ פעליעטאָניסט, ווען פון הונדערטער און אָבער הונדערטער פון זיינע פעליעטאָנען האָט ער, ווי הערצל, געקאָנט אויסקלייבען כאָטש אַ זעכציג-זיבעציג, וועלכע ער קען, נישט אָבהענגיג פונ׳ם טאָג, איבערלאָזען פאַר שפּעטערע דורות.

מאַקס נאָרדױ

יעצט פײערען זײ זײן זיבעציג־יעהריגען געבורטסטאָג, יעצט האַלטען זײ רעכטס און לינקס זײערע רעדעס װעגען איהם. און די שרײבער קומען און קוקען נאָך אױף דער געשװינד אין די ענציקלאָ־פעדיעס און גראָבען אַרױס די נעמען פון עטליכע פון זײנע װערק און שטיקלען צונױף די נױטיגע פאַר יום־טוב אַרטיקלען. זײ האָבען אַ פער־טיגען מאַקס נאָרדױ. װאָס װײסען די יונגערע לעזער, װען זײ זעהען פאַר זיך דעם דאָזיגען פערטיגען — דעם אױסגעװאַקסענעם ציוניסטען־פיהרער, װעלכער איז נעבענבײ עפּעס אַ שטיקעל בעריהמטער אײראָפּעאישער שריפטשטעלער אױך — װאָס װײסען זײ, װאָס דער דאָזיגער נאָמען איז געװעזען פאַר דרײסיג אָדער גאָר פאַר פערציג יאָהר?

איך בין נאָך גאָר אַ יונגעל געװעזען, װען איך האָב די בעקאַנט־שאַפט מיט איהם צום ערשטען מאָל געמאַכט. פערשטעהט זיך, נישט די פערזענליכע בעקאַנטשאַפט. עפּעס אַ רײזע־בוך איז עס געװעזען, װעלכעס איז מיר געקומען אין האַנד אַרײן, און געהײסען האָט עס „פון׳ם קרעמל ביז צו דער אַלהאַמבראַ”. מערקװירדיגע שילדערונגען, מערקװירדיגע געדאַנקען, מערקװירדיגע פאַרשװינען־בעשרײבונגען. און אַ שפּראַך האָט דאָס בוך געהאַט, װי מען האָט זי דענסמאָל נאָך גאָרנישט געקענט. יעדעס װאָרט שאַרף און בליצעדיג װי אַ פריש געשליפענער חלף און אַזױ געהט עס זאַץ פאַר זאַץ און די געדאַנקען־שאַרפקײט און די צװינ־גענדיגע, צוגעשפּיצטע לאָגיק איז געװעזען פון אַ מעכטיגקײט, אַז עס האָט אַזש אָנגעהױבען צו שװינדלען דערבײ פאַר די אױגען. אָבער אױפזעהען האָט דאָס בוך פאָרט נישט געמאַכט. עס איז עפּעס אַריבערגעגאַנגען שטילערהײט. און דאַן איז געקומען אַ צװײט בוך פון׳ם זעלביגען פער־פאַסער „פאַריז בשעת דער דריטער רעפּובליק”. לױטער מעכטיגע בילדער, און אױך דאָס דאָזיגע בוך האָט נישט קײן בעזונדערען רושם געמאַכט.

דאַן אָבער, אין׳ם יאָהר 1883 איז עס געווען, איז אַרויסגעגאַנגען אַ בוך: „די קאָנווענציאָנעלע ליגענס פון דער קולטור-מענשהייט”, און — הימעל עפען זיך! ווער עס האָט די דעמאָלסדיגע צייט נישט מיטגעלעבט, דער וועט זיך נישט קענען מאַכען קיין שום פאָרשטעלונג דערפון, וועלכען רעש דאָס דאָזיגע בוך האָט דאָסמאָל אָנגעמאַכט. אַ גאַנצע רעוואָלוציע. ביים אונטערהאַלטונגס-טיש און אין קאַפע-הויז, צווישען ליטעראַטען און קינסטלער, אין סאַלאָן און אויף דער בערזע, צווישען בחורים און מיידלעך, ביים פלירט און גלאַט ביים לעדיג געהן, אומעטום איז דערפון גערעדט געוואָרען. יעדער מענש, וועלכער האָט זיך געוואָלט מיטצעהלען צו דער געזעלשאַפטליכער ספערע, האָט עס געמוזט האָבען געלייענט, אָדער ער האָט געמוזט ווענינסטענס קענען רעדען דערפון. דער נאָמען מאַקס נאָרדוי איז איבער נאַכט געוואָרען אַ בעריהמטער. דאָס וואָרט „קאָנווענציאָנעלע ליגענס” איז געוואָרען אַ שלאָג-וואָרט און ווירקליך איז דאָס בוך געווען איינס פון די מערקווירדיגסטע ערשיינונגען. דער פערפאַסער האָט אַ מוט און אַ דרייסטקייט געהאַט, ווי מען האָט זיי זעלטען וועון ביי אַ מענשען אַמאָל אָנגעטראָפען, און אַ שפּראַך האָט ער געהאַט און אַ צווינגענדע לאָגיק, וועלכע האָבען דעם לעזער מיט זיך מיטגעריסען. ער האָט דער געזעלשאַפט געזאָגט אין פּנים אַריין, אַז זי איז אַ ליגנערין. ער האָט דעם בעגריף פאָלק גענומען, און עס האָט זיך אויסגעלאָזט, אַז דאָס איז נאָר אַן׳איינגערעדטער ליגען. און דעם בעגריף קעניג אָדער קעניגטום האָט ער אַרונטערגענומען אונטער זיין שאַרף גלאָז, און באַלד איז אַרויסגעקומען, אַז ליגען זענען זיי. און דעם בעגריף רעליגיע האָט ער דורכגעבויערט מיט זיין שאַרפען בליק, און אויך פון איהר איז געוואָרען אַ באַרג ליגענס. און די גאַנצע מענשליכע געזעלשאַפט האָט ער גענומען, די גאַנצע קולטור-מענשהייט, אַלע ערשיינונגען און אַלע איינריכטונגען, און אַלע זענען זיי געוואָרען ביי איהם „איינגערעדטע ליגענס”. און נאָך דעם דאָזיגען מערקווירדיגען בוך איז געקומען דאָס נעכסטע, „פּאַראַדאָקסען”, און עס איז געווען נאָך דרייסטער פון דעם פאָריגען. און דאַן איז געקומען נאָך איינס, „ענטאַרטונג” האָט עס געהייסען, און דאָס איז געווען דאָס שרעקליכסטע, וועלכעס מאַקס נאָרדוי האָט אויף זיין לעבען געשריבען. ער האָט זיך גענומען אין דעמזעלבען צו דער גאַנצער מאָדערנער וועלט-ליטעראַטור, און אויפ׳ן גרונד פון אַ ריין-מעדיציניש-

פּסיכאָפיזיאָלאָגישע פאָרשונג האָט ער נאָכגעוויזען אַז אַלעס איז — ענט-אַרטונג, דאָס הייסט, אַלעס איז דעגענערירט און אַלע יענע ליטעראַטען זענען אייגענטליך נאָר דעגענעראַטען. דעגענעראַציע אומעטום אין דער ליטעראַטור, דעגענעראַציע אומעטום אין דער קונסט. עס געהט באַרג אַראָב, און דער סוף רוקט זיך אָן. — אַ גאָט׳ס שרעק איז געפאַלען איבער אַלעמען...

איך בין דענסמאָל אַ בלוט-יונגער מענש נאָך געווען, און שוין דענסמאָל האָב איך געהאַט דאָס געפיהל, אַז מיר שטעהען דאָ פאַר אַ מענשען, וועלכער טראָגט אין זיין האַרץ אונענדליכע ליידען. עס איז דער מענש, וועלכען די נאַטור האָט פערשאָלטען, צו מוזען זעהען אַלדינג דורך דעם שאַרף-גלאָז. גלויבט מיר, עס איז אַ טראַגעדיע, און עס איז אַזאַ מענשען נישט מקנא צו זיין! ער זעהט דאָס, וואָס טויזענדער אַנ-דערע זעהען קיינמאָל נישט, ער זעהט אַזוי שאַרף און ביז אויפ׳ן גרונד — און ער וועט שוין קיינמאָל נישט גליקליך זיין. און וועט איהר אַ זאַך געבען אַ שעהנעם נאָמען, וועט ער דעם שעהנעם נאָמען גאַנץ געלאַסען אָוועקקראַצען, און זעהען וועט ער דאָס וועזען פון דער זאַך און ער וועט פערציטערט בלייבען און וועט אויך אייך מאַכען ציטערען. און וועט איהר אָנטהון עפּעס אַ פראַזע אין אַ שעהן מענטעלע, וועט ער דאָס שעהנע מענטעלע גאַנץ רוהיג אַראָבציהען פון דער פראַזע און וועט זי אייך וויזען אין איהר גאַנצער נאַקעטקייט און וועט אייך שטערען אייער רוה ביי טאָג און אייער שלאָף ביי נאַכט. עס איז דער מענש וועל-כער זעהט אַלדינג, ווי עס איז, קיין שום אילוזיע קען איהם נישט פער-פיהרען. אָה, איז דאָס אַ טראַגעדיע! איהר אָבער קומט געוועהנליך און זאָגט, אַז דאָס איז אַ פערניינער, אַ „שולל״, אַ מענש, וועלכער האָט קיין שום פּאָזיטיוועס נישט אין זיין גאַנצען לעבען... איהר האָט נישט צומאָל דרך-ארץ פאַר די אונענדליכע ליידען, וועלכע אַ מענש טראָגט אַמאָל פערבאָרגען אין זיין האַרצען!

און פערשטעהט זיך: די קריטיק, וועלכע איז אויפגעשטאַנען אין גאַנץ איירָאָפּאַ געגען מאַקס נאָרדוי, האָט געהאַט אויף איהרע ליפּען נאָר דאָס איינע וואָרט: פערניינער. מאַקס נאָרדוי איז אַ ניין-זאָגער. ער נעגירט אַלדינג אין דער וועלט, און ער ווייס נישט פון קיין שום פּאָזיטיוועס. עס איז די דאָזיגע הערען קיינמאָל נישט געקומען אין

זינען אריין, אז אפשר איז ער דער גרעסטער יא-זאגער, און נאר ווייל זייערע יא'ס זענען אזוי נישטיג און אזוי פוסט, דעריבער טענה'ט ער אלעמאל ניין. אין הארצען אבער טראגט ער ביי זיך די גרעסטע און העכסטע און פאזיטיוויסטע אידעאלען. אה, ווי איך קען די דאזיגע ניין-זאגער! איך קען זיי ווי איך קען מיך אליין...

אמת איז אמת: נארדוי געהער צו די מענשען, וואס זייער טאלענט איז צום גרויסען טייל א מוח-טאלענט, און דעם נשמה-לעבען און דעם געפיהלס-וועזען לאזט ער ביי זיך נישט קיין צו גרויסע ממשלה. ער וועט אפילו קונסט און טאלענט אליין ערקלערען זיך נאר דורך די שארפקייט פון דעם שכל. אבער סוף-כל-סוף בלייבען אויך ביי אזא מענשען נאך איבריג טויזענדערליי רעטענישען. עס זענען פארהאן גבורים און שרייערס און געראדער-מאכערס — און אין גרונד פון זייער נשמה זענען זיי די פרידליכסטע, ווייכסטע, גוטמוטיגסטע מענשען. אפשר געהער אויך נארדוי צו זיי. עס זענען פארהאן מענשען, וועלכע חלום'ען און פאנטאזירען און גלויבען — און נאר ווייל זיי זענען שע-מעוודיגע נאטורען און זיי קענען דאס נישט מודה זיין פאר א גאנצער וועלט, מאכען זיי דעם אנשטעל, אז זיי זענען אזוי ניכטער און טרוקען און פערניינענד. אפשר געהער אויך נארדוי צו זיי. ס'זענען פארהאן מענשען, וועלכע זענען פון נאטור אמת'ע יא-זאגער — און נאר ווייל זיי האבען מורא, אז מען זאל זיי נישט דערטאפען ביי זייער שוואכקייט, פאלען זיי אריין אין דאס געגענזעצליכע. און דוקא מיט א גאנץ בע-זונדערע עקשנות. אפשר געהער אויך נארדוי צו זיי.

דען, זעהט איהר, א רעטעניש האט אונז אויפגעגעבען אמאל דער דאזיגער מאקס נארדוי, א הארטע נוס צום קנאקען, ביי וועלכער דער גרעסטער פסיכאלאג קען זיך אמאל אלע זיינע פסיכאלאגישע ציינער אויס-ברעכען: — ער איז געגאנגען דירעקט אוועק פון זיינע „קאנווענציא-נעלע ליגענס" און איז געווארען — ציוניסט.

דאס גרויסע פובליקום ארום, די טויזענד און די צעהנטויזענד פון זיינע לעזער, די אנבעטער און געגנער, זיי אלע האבען נישט גע-וואוסט צומאל, אז ער איז א יוד — און אט פלוצלינג די דאזיגע געוואל-דיגע איבערראשונג. מאקס נארדוי און באזעל. מאקס נארדוי און ציו-ניזם. און נישט עפעס א ציוניסט סתם, ניין, איינער פון די הויפט-

פילאָרען פון דער בעוועגונג. אַ פיהרער. די וועלט אַרום איז געשטאַנען און האָט געשטוינט.

און ווי וועט עס זיין מיט דעם שאַרף-גלאָז? און ווי ווען דער וואָרם פון דעם „קאָנווענציאָנעלען ליגען" וועט זיך ביי איהם אַ נעהם טהון צום ציוניזם? און ווי ווען דער שטאַנדפונקט פון „פּאַראַדאָקסען" וועט זיך מאַכען גילטיג? און ווי ווען די „ענטאַרטונג"?...

אַך, ווי פאַלש דאָס אַלעס איז! — אַזוי ווי אַ מענש וואָלט זיין אַזוי איינפאַך און מען וואָלט איהם קענען זיך ערקלערען אַלעמאָל אין דער גלייכער ליניע. אין פּאַריז האָט ער געלעבט. פּונקט ווי זיין חבר טעאָדאָר הערצל, און געזעהען האָבען זיינע אויגען די גרויסע, געוואַלדיגע, אונענדליכע יודען-צרה וועהרענד די טעג פון דער דרייפוס-אַפערע, פּונקט ווי עס האָבען זי געזעהען די אויגען פון זיין חבר טעאָדאָר הערצל. און געקומען איז ער צום זעלביגען בעשלוס, ווי זיין חבר טעאָדאָר הערצל. עס האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז דער גרויסער צווייפ- לער איז גאָרנישט אַזאַ גרויסער צווייפלער, ער איז נאָר אַ שעמעוודיגע נאַטור געווען און האָט עס נישט געוואָלט מודה זיין. ווען אָבער דאָס האַרץ האָט פורכטבאַר געליטען און קיין אויסוועג פאַר די גרויסע צרה האָבען די אויגען נישט געזעהען, האָט ער די האַנד דערלאַנגט זיין חבר. ער האָט נאָר נישט געהאַט די גרויסע פּאָעזיע און די גרויסע ליידענשאַפט פון זיין חבר, און דעריבער האָט ער צייטענווייז אויך גע- שפּעט אַביסעל. ער האָט אַמאָל געגעבען אַ שפּאָטישע תשובה וועגען ציוניזם אַ געוויסען הערר לובעצקי. אפשר איז אויך דאָס נאָר אַ שטיקעל קאָקעטעריע געווען, וואָס ער האָט קאָקעטירט מיט זיין סקעפּטיציזם. אין גרונד איז ער אפשר גלוביג. אַ מענש, און אַפילו אַ מענש פון „קאָנווענציאָנעלע ליגענס" און „פּאַראַדאָקסען" און „ענטאַרטונגען" איז און בלייבט פאָרט אַ רעטעניש!

דוד וואָלפסאָן

וואָלפסאָן. אויף דער טריבונע שטעהט ער און האַלט זיין צוויישטונדיגע זעלבסטפערטיידיגונגס⸗רעדע. אַ יאָדערדיג רוסיש יודעל, אַ מין זאַמוטער ראש⸗הקהל, אין אַ פרייער איבערזעצונג אויף דייטש. אפשר די נאָז אַליין, וועלכע איז עפּעס גרעבליך, מאַכט אַביסעל קאַליע דעם אַריסטאָקראַטישען פּאַסאָן. אפשר די ליפּען אַליין, וועלכע האָבען נישט אין זיך יענעם פיינעם צוג פון'ם גייסט⸗מענש, ווייזען אויף בעהאַלטענע ליידענשאַפטען. איבריגענס רעדט דאָס געזיכט און די בעוועגונגען און די גאַנצע געשטאַלט פון אַ מערקווירדיגער ענערגיע. און דערצו אַ קאַלט אויג און אַ ענגער שטערען. ווען ער איז דער העררּ פון דער סיטואַציע, רעדט ער גאַנץ פליסיג זיין דייטש, און נאָר ווען ער פיהלט זיך נישט גאַנץ זיכער אין זיין פּאָזיציע, מאַכט ער די אויסגעפאַלענסטע גראַמאַטיקאַלישע פעהלער.

אָה, ווי פאַלש האָב איך מיר געהאַט פאָרגעשטעלט דעם דאָזיגען וואָלפסאָן לויט די ערצעהלונגען, וועלכע איך האָב געהאַט געהערט וועגען איהם! לויט די ערצעהלונגען איז מיר אויסגעקומען, אַז דאָס איז עפּעס אַ שטיקעל באַראָן פון יענע באַראָנען, וועלכע יעדער פון זיי האָט זיך זיין פאַנטאַזיע: אַ דייטש⸗רוסישער רייכער יוד, אָהן קינד און רינד, וועלכער ווייס נישט, ווי אַזוי די 24 שעה טויטצושלאָגען, איז ער געוואָרען — פיהרער פון די ציוניסטען. פיהרער, הייסט עס, און ער ווערט געפיהרט: געפיהרט פאַר דער האַנד, געפיהרט פאַר דער נאָז און געפיהרט פאַר דער צונג. ברויכט מען אַ רייזע קיין קאָנסטאַנטינאָפּאָל — ווערט ער אַריינגעזעצט אין אַ וואַגאָן ערשטער קלאַס און ער פאָהרט. ברויך מען צו פערלעגען דעם שויפלאַץ פון די געשעהענישען קיין בערלין — ווערען איינ⸗

געפּאַקט די קעלנער ביכער און אַלע זאַכען, און ער בתוכם, און זיי ווערען בעזאָרגט קיין בערלין. קומט פּאָר אַ קאָנגרעס — ווערען אויס־געאַרבייט דורך די סעקרעטאַרען די פיער־פינף רעדעס, וועלכע זענען נויטיג, און עס ווערט גערעדט.

זעהט איהר, אַזוי האָב איך מיר געהאַט דאָס אַלעס פאָרגעשטעלט, און יעצט זאָג איך אייך בפה מלא: אַ טעות. מען מוז איהם האָבען, דעם דאָזיגען וואָלפסאָנ׳ען, געהערט נאָר דריי מינוט רעדענדיג, אום צו וויסען, ווי זעהר פאַלש דאָס אַלעס איז. ער איז אַ גאַנצער מענש. אפשר איז דאָס צו־פיעל געזאָגט, אפשר איז ער נאָר אַ גאַנץ מענשעל; אָבער די איין און דרייסיגערטעל אַרשין גרויס, וואָס ער איז, געהערען איהם. אָה ניין, ער איז נישט דער מענש, וועלכער לאָזט זיך דיקטירען פון זיינע סעקרעטאַרען די רעדעס; אומגעקעהרט, איך נעהם גיכער אָן, אַז ער דיקטירט זיינע סעקרעטאַרען זייערע רעדעס, וועלכע זיי האָבען צו רעדען לויט זיין פּלאַן, און נאָך מעהר דיקטירט ער זיי זייער שווייגען...

און אַ מערקווירדיגע שפּראַך האָט דער דאָזיגער וואָלפסאָן. אַז ער וויל, למשל, זאָגען, אַז עס איז נמנו וגמרו ביי איהם, בשום אופן אין דער וועלט נישט מעהר אַרויסצוגעבען די לייצעס פון זיינע הענד און אַז ער איז ענטשלאָסען צו בלייבען עד־עולם־ועד דער פיהרער פון די ציוניסטען — ווייסט איהר, ווי ער זאָגט דאָס! ער זאָגט דאָס אַזוי: „מיינע הערען! איך בין קראַנק און שוואַך און איך קען נישט מעהר אַרבייטען; איך בעשווער אייך, למען השם וועהלט מיך נישט מעהר, דען איך וועל די וואַהל נישט קענען אָננעהמען; ווער בין איך דען, אַז איך זאָל האָבען די העזה צו שטעהן אויפ׳ן אָרט, אויף וועלכען עס איז געשטאַנען אַ טעאָדאָר הערצל? אָט זענען דאָ די הערען פון רוסלאַנד, צו זיי מוזט איהר זיך ווענדען, און זיי וועלען זיך מן־השמים מרחם זיין אויף אייך און וועלען די פיהרונג איבער־נעהמען". און ווען ער וויל, למשל, זאָגען, אַז ער איז פעסט און אונ־ערשיטערליך ענטשלאָסען, אַזוי לאַנג ווי ער וועט לעבען נישט אַרויס־צוציהען זיך פון קעלן און נישט אַרויסצולאָזען פון דאָרט די הנהגה — ווייסט איהר, ווי ער זאָגט דאָס? ער זאָגט דאָס אַזוי: „מיינע הערען! איך בין גרייט, אויף אַ וואונק פון אייער אויג, מיטצוגעהן מיט אייך

קיין קאָנסטאַנטינאָפּאָל, קיין ירושלים, קיין לאָנדאָן און אַפילו הינטער די הרי-חשך, אום דאָרט צו פערלעגען דעם זיך פונ׳ם אַקציאָנס-קאָמיטעט, און נאָר זעהט איהר, צפעס אַ שטעדטעל איז פאַרהאַן, וועלכעס הייסט בערלין, און אָט דאָרט אַהין האָב איך קיין חשק נישט צו ציהען, און איך בין אייך מודיע, אַז איך וועל אַהין אם ירצה השם אַזוי לאַנג ווי איך וועל לעבען נישט לאָזען זיך איבערפעקלען״ — און דערביי מאַכט ער זיך תּמ׳עוואַטע און ווי ער וואָלט האָבען פערגעסען, אַז פון קאָנסטאַנטינאָפּאָל און ירושלים און לאָנדאָן און די הרי-חושך איז גאָרנישט געווען די רעדע, און אַז די איינציגע שטאָדט, וועלכע קומט אין בעטראַכט, איז אייגענטליך נאָר יענס בערלין איינציג און אַליין.

און ווען ער וויל, למשל, זאָגען, אַז דער פּראָפעסאָר וואַרבורג איז אייגענטליך אַ מלמד, אַ מענש, וועלכער פערשטעהט נישט אין הויות-העולם און אין דיני-ממונות אַזוי גרויס ווי אַ האָר — ווייסט איהר, ווי ער זאָגט דאָס? ער זאָגט דאָס אַזוי: „מיינע העררען! דער הערר פּראָפעסאָר וואַרבורג איז איינער פון די גרעסטע מענשען פון דער וועלט; דער הערר פּראָפעסאָר וואַרבורג איז דער בעריהמטעסטער באָטאַניקער אין איירָאפּאַ און אַמעריקאַ, און איך בין זיכער, אַז ווען איהר וועט איהם איבערגעבען די הנהגה, וועט זיך די הנהגה געפינען אין די זיכערסטע און בעסטע הענד. אָבער, זעהט איהר, עס וואָלט אפשר זיין רעכט, אַז דער הערר פּראָפעסאָר וואַרבורג זאָל זיך אַביסעל אומזעהן אויך אין דעם עולם השפל, דען עס קאָן פּאַסירען, אַז די פינאַנסען פון דער קאָלאָניאַל-באַנק וועלען אפשר זיין נישט אַזוי לעילא ולעילא, ווען זיי וועלען בעהאַנדעלט ווערען אויפ׳ן באָטאַנישען שטייגער״. און ווען ער וויל זאָגען, אַז סאָקאָלאָוו איז איהם אַ שפּין אין די אויגען און ער האָט איהם פיינט בתכלית שנאה, ווייסט איהר, ווי ער זאָגט דאָס? ער זאָגט דאָס אַזוי: „מינוטענווייז קוק איך צו איהם אַרויף, און איך פיהל, אַז דאָס איז אַ מענש, וועלכער איז אייגענטליך גאָר קיין מענש נישט, און געהער גאָרנישט אַריין צווישען אונז פּראָסטע ברואים׳לעך״. אַ מערקווירדיגע שפּראַך האָט דער דאָזיגער וואָלפסאָן!

און נאָך ווייטער: איך בין איהם חושד, אַז אינערליך אינ׳ם

האַרצען איז ער נישט נתפעל אַפילו פון אַ הערצל אויך. מ׳שטיינסגע־זאָגט, וואָס אַזאַ הערצל איז דאָרט געווען: עפּעס אַ חלומ׳ער, און ווייטער זאָל ער מיר מוחל זיין. איך, וואָלפסאָן, אָבער בין אַ פינאַנ־סיסט און פערשטעה דאָס געשעפט טויזענדמאָל מעהר ווי אַלע דאָ אַרום און אַרום. און זעהט איהר, סוף־כל־סוף איז דאָך דער ציוניזם נישט מעהר ווי אַ פינאַנץ־אינסטיטוציע — און דאָס, איינציג און אַליין, מוז ער און זאָל ער זיין! וואָס זאָלען מיר אַלע חלומות פון די פּאָ־עזיע־לייט מיט זייער עולם האצילות, וואָס זיי ווייסען נישט אין וואָס ער בעשטעהט, און וואָס, ווען מען בעט זיי, אַז זיי זאָלען איהם גע־נוי דעפינירען, בלייבען זיי אָהן ענטפער? וואָס זאָלען מיר די פראַ־זעס פון די רוסישע חבריא פון ווילדע מענשען מיט זייער גנבה׳שע הינטער־קוליסען־ווירטשאַפט און זייער פערזאָנען־פּאָליטיק? וואָס זאָלען מיר די מאָדערנע חלוקה־יודען פון פּאַלעסטינאַ, וואָס ווילען אייגענטליך נאָר, אַז דאָס גאַנצע ביסעלע מינץ זאָל אַהין קיין ארץ־ישראל? דאָס איינציגע, וואָס דער ציוניזם האָט אונז בעצם געגעבען און קאָן אונז בעצם געבען, איז דאָס, וואָס „ער האָט פערבונדען אַלע יודען פון דער גאַנצער וועלט און האָט זיי געמאַכט איינס״, און אום דאָס ווייטער צו לאָזען זיך ענטוויקלען, מוזען די פינאַנסען גוט פערוואַלטעט ווערען, און גוט פערוואַלטען פינאַנסען קען נאָר איך, און דעריבער טאָר איך די לייצעס נישט אַרויסגעבען פון מיינע הענד. דאָס, דאַכט זיך, איז דער ציוניזם פונ׳ם הערין דוד וואָלפסאָן פון קעלן!

און דאָך איז דער דאָזיגער דוד וואָלפסאָן פון קעלן אפשר דער איינציגער צווישען די היינטיגע ציוניסטען, וואָס איז באמת קרעפטיג און ווייס באמת קלאָר און דייטליך זיין ציעל און וואָס ער וויל — און דעריבער האָט ער דאָס רעכט צו ווערען זיין אַ הערשער און צו זיין אַ דיקטאַטאָר. אַלע אַנדערע אַרום און זענען געווען ווי די חדר־יונגלעך, און ווי חדר־יונגלעך האָט ער זיי בעהאַנדעלט. ער האָט זיי צום סוף גענומען אין חדר אַריין, און זיי האָבען אַליין נישט געוואוסט ווי אַזוי, ער האָט דאָס אָבגעאַרבייט פיין און גלאַט. אין דער לעצטער מינוט, צווישען 4—5 אַ זייגער פאַרטאָג איז עס געווען, ווען די לאָמפּען אינ׳ם זאַל האָבען שוין געמוזט פערלאָשען ווערען און עס איז שוין קיין צייט נישט געווען. עס איז נאָר נאָך אַזוי פיעל

צייט פערבליבען, אום צו זינגען כאַפענדיג און פערשלאָפענערהייט און מיט אַ קרעכץ „עוד לא אָבדה” — און אויך דאָס האָט מען נישט געקאָנטשעט. עס איז געבליבען שטעקען אין האַלז.

איך האָב איהם געזעהן, דעם דאָזיגען וואָלפסאָנ׳ען, ווי ער איז געשטאַנען אינ׳ם ערשטען טאָג פונ׳ם קאָנגרעס ווי אַ לעמעלעביים פרע־זידיום־טיש, ווערהענד נאָרדוי האָט געהאַלטען די ערעפנונגס־רעדע און האָט זיך געלעגט פאַר זיינעטוועגען אין דער לענג און אין דער ברייט. איך האָב שוין דעמאָלס געהאַט דאָס געפיהל, אַז וואָלפסאָן וועט בלייבען פרעזידענט. ער אָבער איז געשטאַנען מיט אַראָבגעלאָז־טען קאָפּ; ער איז געווען נישט זיכער. דאַן האָב איך איהם געזעהן אויף דער טריבונע אין דער לעצטער שעה פונ׳ם קאָנגרעס. דער קאָפּ איז געווען צוריקגעוואָרפען און די ברוסט אויסגעשטרעקט. מיט דער האַנד הינטען אויסגעשטרעקט האָט ער געוויזען אויף די רוסען און ער האָט געזאָגט „יענע דאָרט”, און האָט זיך נישט אַמאָל די מיה גע־געבען, צו זאָגען דאָס וואָרט „הערר׳ען”. עס האָט נאָר נאָך געפעהלט, אַז ער זאָל בעפעהלען, די רוסען זאָלען זיך אַוועקלעגען און ער וועט זיין פוס אַרויפשטעלען אויף זייער נאַקען.

עמנואל מאַנדעלשטאַם

דער מיעדער, מיעדער טעריטאָריאַליסט איז ענדליך געקומען צו אַ טעריטאָריע — פאָרלויפיג צו אַ טעריטאָריע פאַר זיך אַליין: פיער איילען ערד מיט פיער ברעטער. עס איז די אַלטע אייביגע געשיכטע פון יעדען דיכטער און פון יעדען פיהלענדען מענש און פון יעדען זוכער. מען זוכט אַזוי לאַנג, ביז ענדליך מען הערט-אויף פלוצלינג אין דער מיט, און די מיעדע אויגען פערמאַכען זיך. איך האָב אַמאָל, אַליין, מיט אַ סך, אַ סך יאָהרען צוריק, דאָס דאָזיגע טרויעריגע ליעד געזונגען: דאָס ליעד פון דעם רבּי'ן געצעל חקרן, וועלכער האָט געזוכט כל-ימיו דאָס גאָלד-לאַנד „אופיר", דאָס לאַנד פונם אייביגען גליק, דאָרט, וואו מענשליכע צרות הערען-אויף און אַלעס בליצט און גלאַנצט און גרינט, ביז ענדליך ער איז, מיעד און געבראָכען און אַלט, אָנגעקומען פונקט צו יענעם לאַנד, וואָס „פון זיין געביעט קומט קיין שום וואַנדערער נישט מעהר צוריק". די אויגען האָבען זיך איהם מיעד געשלאָסען אויף אייביג, און שטיל האָבען געשעפטשעט די ליפען: דאָס איז דאָס רעכטע, לאַנג-געזוכטע „אופיר", דאָס איז ענדליך די טעריטאָריע...

אָבער ניין! די טעריטאָריע, וועלכע עמנואל מאַנדעלשטאַם האָט געזוכט פאַר אַ גאַנץ פאָלק, איז געווען פונקט דער היפך: זי איז געווען דאָס לעבעדיגסטע לעבען. עס האָט קיינער נישט אַזוי אויפריכטיג און אַזוי גלויביג געהאַלטען פון דער דערגרייכונג פון זיין ציעל, ווי מאַנדעלשטאַם. און נישט ווייל ער איז אַ אידעאַליסט געווען, נאָר אומגעקעהרט, ווייל ער איז אַזאַ שטאַרקער רעאַליסט געווען און ווייל די לעזונג פון דער יודען-פראַגע דורך די דערגרייכונג פון אַ טעריטאָריע איז געווען פאַר איהם די פראַקטישסטע און רעאַלסטע; זי איז געווען פאַר איהם איבערהויפט די איינציגע מעגליכע לעזונג. דער

דאָזיגער אויגען־דאָקטאָר האָט אַ געזונדען בליק געהאַט. צווישען די מענשען פון אַ פריהערדיגען דור איז ער אפשר געווען דער איינציגער מאָדערנער מענש, וועלכער האָט געפיהלט און געטראַכט ווי גאָר אַ מאָדערנער פון דער אַלערלעצטער צייט.

אָה דער דאָזיגער פריהערדיגער דור! אָה די דאָזיגע מענשען פון פאַר פופציג־זעכציג יאהר! עס איז אַ שרעק, ווי לייכט זיי האָבען דענסמאָל געלעזט די יודען־פראַגע. ווילסט, אַז די דאָזיגע לעסטיגע און לאַנגווייליגע פראַגע זאָל אויף דער וועלט נישט זיין? נישטאָ קיין גרינגערע זאַך, ווי דאָס. דו מוזט נאָר זעהען, אַז די יודען זאָלען טראָגען קורצע רעק, זאָלען זיך פערשערען באָרד און פאות, כדי זיי זאָלען נישט אויסזעהן אַנדערש ווי די אַנדערע, און טראָגען זאָלען זיי געפוצטע שטיוועל. זאָגט אַליין, איך בעט אייך, ווי לייכט מוז זיין אַ לעזונג פון אַזאַ יודען־פראַגע, ווען דאָס ווענדט זיך אינגאַנצען אין אַ פאָר געפוצטע שטיוועל? נאַטירליך, חוץ די געפוצטע שטיוועל האָט מען נאָך עטליכע קלייניגקייטען צו בעזאָרגען. מען מוז רעדען רוסיש, מען מוז די קינדער לאָזען לערנען, מען מוז וואָס מעהר פון די קינדער לאָזען ווערען דאָקטוירים און אַפטייקערס און יוריסטען און אינזשעניערען. בקיצור: די בעריהמטע מעטאָדע פון דעם „הֱיֵה יְהוּדִי בְּאָהֳלֶךָ וְאָדָם בְּצֵאתֶךָ". אַזוי האָבען זיי אַלע דענסמאָל געטראַכט, די גרויסע און די קליינע. און צווישען די גרויסע, די דעמאָלדיגע רעדעלפיהרער, זענען געווען עטליכע אויך מיט׳ן נאָמען מאַנדעלשטאַם. איין מאַנדעלשטאַם, דער בעריהמטער לעאָ אָדער יהודה־ליב, האָט בוכשטאַב פאַר בוכשטאַב נאָכגעטהון דאָס, וואָס מענדעלסזאָהן און די מענדעלסזאָהן־לייט האָבען געטהון אין דייטשלאַנד מיט הונדערט יאָהר פריהער: ער האָט די ביבעל איבערגעזעצט, ער האָט העברעאיש־רוסישע ווערטערביכער געמאַכט און האָט געאַרבייט מעשים, אום די בילדונג צו פערשפּרייטען. אַ צווייטער מאַנדעלשטאַם, בנימין, האָט געטהון דאָס זייניגע: ער האָט אַ פיין העברעאיש געשריבען, ער האָט מליצות געמאַכט און האָט געאַרבייט פאַר דעם פאָרטשריט פון זיינע ברידער דאַדורך, וואָס ער האָט פאַר זיי פערפאַסט זיין „חזון למועד" און זיין „פאַריז" און זיינע „משלי בנימין". אַ דריטער מאַנדעלשטאַם איז גע⸗

גאַנגען אַ שריט ווייטער נאָך: ער איז געוואָרען אַ בעריהמטער רוסי־שער געלעהרטער און ליטעראַטור־פּראָפעסאָר, נאָכדעם נאַטירליך, ווי ער איז געוואָרען פריהער אויך אַ פּראַוואָסלאַוונער. אייגענטליך איז דאָס געווען נאָר די פרוכט און די נאַטירליכע פּאָרטזעצונג פון יענער לייכ־טער לעזונג פון דער יודען־פראַגע. עס איז געווען דיזעלבע ערשיינונג מיט דיזעלבע רעזולטאַטען, ווי פריהער אין דייטשלאַנד און אין אַנדע־רע לענדער. איינער נאָר, אַ מאַנדעלשטאַם, איז אָבגעשטאַנען פון׳ם דאָזיגען וועג, וואָס זיינע פעטערס און זיינע קרובים און זיינע ברידער זענען געגאַנגען, און זיין לעבען האָט גענומען אַן׳אַנדערע ווענדונג. דאָס איז געווען עמנואל מאַנדעלשטאַם, דער גרויסער טויטער, וועלכען מיר בעוויינען היינט. ווי אַזוי דאָס האָט זיך גענומען צו איהם? אפשר נאָר דאַדורך, וואָס ער איז געווען אַ שטאָלצע נאַטור. אפשר נאָר דאַ־דורך, וואָס ער איז געווען מוזיקאַלישער פון זיי אַלעמען און האָט שוין דענסמאָל, מיט עטליכע צעהנדליגער יאָהרען צוריק, אַרויסגעהערט דעם טאָן, וועלכען מיר אַלע הערען ערשט היינט...

אַרום און אַרום האָט פּאַסירט מיט איהם אין קליינעם דאָס, וואָס האָט פּאַסירט מיט טעאָדאָר הערצל אין גרויסען. עפּעס אַ מעשה, אַן׳אויסערגעוועהנליכע, האָט זיך איהם געטראָפען אין זיין לעבען, וועל־כע האָט איהם געצוואונגען פלוצלינג אַ טראַכט צו געבען, וואו ער האַלט אין דער וועלט, און האָט איהם מיט געוואַלד געמאַכט פאַר אַ גרויסען יוד — פונקט אַזוי ווי יענעם. דען אויך יענער, טעאָדאָר הערצל, איז געווען אַ שטאָלצע נאַטור, וועלכע האָט נישט פערטראָגען דאָס לאָזען־טרעטען־זיך, און דאָס איז געווען דער גרונד, וועלכער האָט איהם געבראַכט צו אונז און האָט איהם געלאָזט ווערען יוד און פיה־רער פון יודען — פונקט ווי ער.

און איך געדענק יענע האַרץ־ריהרענדע געשיכטע, וועלכע הער־מאַן באַהר דערצעהלט אונז וועגען טעאָדאָר הערצל. אומצעהליגע מאָל האָט ער זי געהערט פון טעאָדאָר הערצל׳ס מויל אַליין. אויפ׳ן מאַרס־פעלד אין פּאַריז איז ער געשטאַנען, דער דאָזיגער הערצל, אַלס קאָ־רעספּאָנדענט פון דער „נייער פרייער פּרעסע”, דענסמאָל, ווען מען האָט דעם אומגליקליכען קאַפּיטאַן דרייפוס אַראָבגעריסען די עפּאָלעטען און די שווערד, איידער מען האָט איהם אַוועקגעשיקט אויף די טייי־

וועלט-אינזעל. ער האָט געפיהלט בשעת מעשה, אַז נישט יענעם, דעם אומגליקליכען קאַפּיטאַן, האָט מען אַראָבגעריסען די שליפּעס, נאָר איהם, הערצלען אַליין. און נישט נאָר איהם, נאָר דעם גאַנצען יודישען פאָלק. עס זענען איהם מיטאַמאָל אויפגעגאַנגען די אויגען. ער האָט מיט איינמאָל בעגריפען דעם גאַנצען עלענד און דאָס גאַנצע, גרויסע און טיעפע און אונענדליכע אומגליק פון דעם יודישען פאָלק. ער האָט מיט איינמאָל איינגעזעהן, אַז עס איז קיין רעטונג נישט פאַרהאַן. ער האָט מיט איינמאָל געפיהלט און פערשטאַנען, אַז די אַלע מיטלען, וועלכע מען האָט ביז איצט אָנגעווענדט פאַר דער לעזונג פון דער פראַגע, דאָס נאָכלויפען נאָך די פרעמדע פעלקער און דאָס וועלען פערמישען זיך מיט זיי און דאָס אָנשטרענגען זיך צו זיין אויסערליך גלייך מיט זיי, דאָס אַלעס זענען נאָר נאַרישע פלעסטערלעך אויף אַן'אייטערדיגער וואונד, וועלכע פוילט און ווערט אַלץ טיעפער און טיעפער. ווי אַ האַלב-וואַהנזיניגער איז ער אַרומגעלאָפען אין די גאַסען און האָט זיך געשעהמט צו קוקען דעם לעצטען שייגעצעל אין פנים אַריין. און איינמאָל, אין אַ שטילער נאַכט, האָט ער זיך אַוועקגעזעצט פלוצלינג און האָט אָנגעשריבען דעם „יודענשטאַט". און דאַן איז ער געגאַנגען און האָט צונויפגערופען דעם ערשטען קאָנגרעס אין באַזעל. און דאַן איז ער געגאַנגען און האָט געפּרובט מאַכען דאָס נייע, דאָס בענייטע יודישע פאָלק...

און עפּעס גאַנץ עהנליכעס איז געשעהן אויך מיט עמנואל מאַנדעלשטאַם. דאָצענט איז ער געוועזן אין דער קיעווער אוניווערזיטעט, דער בעריהמטסטער אָפּטאַלמאָלאָג אין גאַנץ רוסלאַנד, דער גרעסטער אויגען-דאָקטאָר, הייסט עס, וועלכען דאָס גרויסע לאַנד פערמאָגט, און זיינע „קלינישע לעקציעס", דאָס בעריהמטע ווערק, וועלכעס ער האָט געשריבען, האָט געמאַכט דאָס גרעסטע אויפזעהן אויך אין אויסלאַנד. דאַן האָט איהם די מעדיצינישע פאַקולטעט איינשטימיג אויסגעקליבען אַלס פּראָפעסאָר, און דער סאָוויעט פון דער אוניווערזיטעט האָט איהם נישט בעשטעטיגט, ווייל — ער איז אַ יוד. עס זענען איהם מיט איינמאָל אויפגעגאַנגען די אויגען און ער האָט מיט איינמאָל בעגריפען, וואו ער האַלט אין דער וועלט. ער האָט פלוצלינג דערפיהלט, אַז נישט איהם האָט מען אָבגעזאָגט די בעשטעטיגונג, נאָר דעם גאַנצען יודי-

שען פאָלק. און זיין שטאָלצע נאַטור האָט זיך געריהרט. ער האָט שמערצליך געפיהלט, אַז די עצה, וועלכע זיין ברודער האָט זיך געגעבען, מיט דעם, וואָס ער איז אַריבער אין צווייטען לאַגער, איז אַ בעליידיגונג, וועלכע ער קען נישט פערטראָגען. ער האָט מיט איינמאָל בעגריפען דעם גאַנצען עלענד און דאָס גאַנצע, גרויסע און טיפע און אונענדליכע אומגליק פונ׳ם יודישען פאָלק. און ער איז געגאַנגען און האָט געזוכט אַ ראַדיקאַלערע עצה און איז געוואָרען — אַ גרויסער יוד.

און אָט איז ער געשטאַנען אויף דער טריבונע אין באַזעל ביים צווייטען קאָנגרעס און האָט גערעדט די דענקווירדיגע ווערטער: „וואָס קומט אַרויס די מערב־יודען און אַ טייל פון די מזרח־יודען, וועלכע מאַכען יענע נאָך ווי די אַפען, דערפון, וואָס זיי האַלטען אין איין שרייען, אַז זיי זענען דייטשען, פראַנצויזען, פּאָליאַקען מיט מאָזאַאישען גלויבען, ווען זייערע שכנים, די אַריער, לאַכען זיך אויס פון זיי און ווילען גאָרנישט מקבל זיין די דאָזיגע סעמיטיש־אַרישע פערמישונג? וואָס קומט אַרויס די מערב־יודען דערפון, וואָס שטאָט לאַנגע רעק און פאות טראָגען זיי פרעק און געגלאַנצטע העמדער און רעדען דייטש און פראַנצויזיש אויסגעצייכענט, אָדער זינגען גאָר מיט התלהבות אויף די „וואַכט אַם רהיין”, ווען דאָס קַיִן־צייכען פון זייער אָבשטאַמונג ליעגט זיי אויסגעגאָסען אויף די פנימ׳ער און זייערע אַרישע שכנים לאָזען זיי פיהלען אויף שריט און טריט, אַז זיי זענען פרעמדע, וועלכע זויגען זיי אויס, און עס איז אַ מִצְוָה זיי אויסצורייסען, אָדער זיי אונשעדליך צו מאַכען?”. און דאַן ווידער: דער אינסטינקט פון די אַנדערע פעלקער איז נאָך דער אינסטינקט פון אַ חיה רעה, און דאָס דאָזיגע לאָזט זיך נישט אַוועקוואַשען מיט אַזעלכע ווערטלעך ווי „פרייהייט און גלייכהייט און ברידערליכקייט”. „די שׂנאה צו יודען איז אַ גייסטיגע קראַנקהייט. וואָס ווערט איבערגענומען בירושה, און אַלס איבערגענומענע קראַנקהייט איז צו איהר קיין שום רפואה נישט פאַרהאַן”. און אָט קומט ער צו דעם שלוס: „די יודען מוז מען מציל זיין אַלס פאָלק, מען מוז אַזוי ווייט ווי מעגליך מציל זיין אַ גרויסען טייל פונ׳ם יודישען פּראָלעטאַריאַט און מען מוז איהם געבען אַ בעשטאַנד, ווי עס פאַסט לויט זיין מענשליכער עהרע.”

און דאַן ווען די צייט איז איהם געוואָרען צו־לאַנג צו וואַרטען,

ביז די לעזונג וועט קומען דאַדורך, וואָס יודען וועלען זיך קאָנען קאָלאָניזירען אין ארץ־ישראל, האָט ער אָנגעהויבען צו אַרבייטען פאַר דער קאָלאָניזירונג ערגעץ־וואו אויף אַן׳אַמעריקאַנישער טעריטאָריע. ער איז געוואָרען דער גרעסטער אַרבייטער פאַר די אידעע פון גאַלוועס־טאָן. ווידער אַזוי כמעט ווי הערצל מיט זיין אידעע וועגען אוגאַנדאַ. דער טעריטאָריאַליזם איז געווען פאַר איהם דאָס פראַקטישסטע, דאָס רעאַלסטע, די איינציגע מעגליכע לעזונג.

און אָט איז אין מיטען זיין בעסטער אַרבייט דער גרויסער טע־ריטאָריאַליסט דערוייל געקומען צו אַ טעריטאָריע פאַר זיך אַליין: אַ גרוב אויפ׳ן קיעווער בית־עלמין. זאָל איהם זיין טעריטאָריע לייכט זיין, ביז זיין אידעע פון אַ גרעסערער טעריטאָריע, די אידעע פון גאַלוועסטאָן, וועט פאָרט אַמאָל דערגרייכט ווערען!

ד״ר שלמה רובין

אין קראָקאָ, אין דער שטאָדט, וואו גרויס און קליין איז איצט בעשעפטיגט מיט דעם באָראָווסקאַ-פּראָצעס, איז אין אַ שטילער מענשען-פערלאָזענער גאַס געשטאָרבען פאַר עטליכע טעג, שטיל און מענשען-פערלאָזען, אַנ׳אַלטער יודישער געלעהרטער, אַ גרויסער פרוכטבאַרער שריפטשטעלער, אַ מערקווירדיגער שטילער דענקער — דער ד״ר שלמה רובין.

אַ נייינציגער איז ער געוועזען ביים טויט. נייינציג יאָהר... עס שווינדעלט פּראָסט פאַר די אויגען, ווען מען קוקט צוריק אויף אַזאַ לאַנגען לעבען. אַ מין יעקב-אָבינו-לייטער, וועלכע שטעהט מיט איין עק אויף דער ערד, און דער שפּיץ דערגרייכט אין הימעל אַריין. עפּעס איז ער אין זיינע לעצטע ווערק איינער אַרויס פון אונזער צייט, און עפּעס ווידער ביי זיין אָנפאַנג איז ער דער בן-דורם פון אונזערע זיידעס. איינער פון די לעצטע זיילען איז ער געוועזען פון יענער גרויסאַרטיגער חורבה, וועלכע איז נאָך געשטאַנען פאַר אונזערע אויגען פון דער אויפקלערונגס-צייט. איינער נאָך — דער לעצטער — פון דער אַלטער גוואַרדיע איז ער געוועזען, דער לעצטער „נאַפּאָלעאָנישער גענעראַל״, וועלכער איז אונז געוועזען נאָך פערבליבען. און אָט איז אויך ער נישט מעהר דאָ. דער לעצטער ציגעל פון דעם אַלטען בנין איז געפאַלען...

און איך געדענק נאָך ווי היינט, ווי ער זיצט מיט מיר אונטער די פּלאַנטען אין קראָקאָ אויף אַ באַנק און דערצעהלט מיר. ער דערצעהלט פון אַנ׳אָווענד אין וויען ביי דעם וועלט-בעריהמטען הומאָריסט מ. ג. סאַפיר, אויף וועלכען ער איז געוועזען — אַ מעשה פון פאַר אַ יאָהר פופציג אָדער זעכציג; און דערצעהלט פונקט אַזוי פון דעם

לעצטען השכלה־יונגעל, וועלכען ער האָט בעגעגענט נעכטען אין דער יודישער בוכהאַנדלונג פון אהרן פויסט. ער דערצעהלט פון אַ געשפּרעך וועגען יודען, וועלכען ער האָט געהאַט, אָט־אָט פאַר אַ יאָהר פופציג אינגאַנצען, מיט דעם בעריהמטען קאַרל גוצקאָוו, דעם פערפאַסער פון „אוריאל אַקאָסטאַ״; און דערצעהלט געגוי אַזוי וועגען אַ מאמר, וועלכען ער האָט געלייענט היינט אין דער פריה אין דעם קראקאָווער „המגיד״. ער דערצעהלט, גייסטרייך און פיין, טויזענד מעשה׳לעך וועגען פּרץ סמאָלענסקין פון זיין וויענער צייט און וועגען סמאָלענסקינ׳ס שוואַרץ־קינסטלעריי אויף טויזענד געביעטען, פון וועלכע ער האָט קיין בעגריף נישט געהאַט, און וועגען סמאָלענסקינ׳ס פראַנצויזיש־קענען און אַראַביש־קענען און איבערהויפּט פון זיין געשיקטליכקייט אין יעדען פאַך, אָהן אַפילו צו וויסען, וואָס דאָס פאַך איז, ער דערצעהלט וועגען קאַרל עמיל פראַנצאָז, וועגען קוראַנדאָ, וועגען זאַכער־מאַזאָך, וועגען שד״ל און זיין מחלוקת געגען שפּינאָזאַ. איך זיץ און הערך. רבונו של עולם, וועלכע אוצרות פון צייט־גענעסישער געשיכטע ליעגען דאָ אויפגעשטאַפּעלט אין דעם דאָזיגען זכרון! און ווען דער וועט אַמאָל שטאַרבען, וועלכע גרויסאַרטיגע לעבעדיגע היסטאָריע פון גאַנצע צוויי דורות וועט ער מיטנעהמען מיט זיך אין גרוב אַריין! אַ שעה זיצען און פּלוידערען מיט דעם דאָזיגען מענשען האָט געגעבען אַ באַרג מיט וויסען...

און אַ וויסען האָט ער בעזעסען, וואָס קלינגט פּראָסט ווי אַ לעגענדע. און געלעזען האָט דאָס, וואו אַ בוך אין דער וועלט איז נאָר געווען צו דערגרייכען. און אַ זכרון האָט דאָס געהאַט, ווי איך האָב אין מיין לעבען קיין עהנליכען נישט געזעהן. פון די ניינציג יאָהר פון זיין לעבען האָט דער מענש אַכציג יאָהר געאַרבייט. מען קאָן זיך פאָרשטעלען די רעזולטאַטען פון אַזאַ אַרבייטס־לעבען, מען קאָן זיך פאָרשטעלען די ביכער, וועלכע ער האָט געשריבען. ווער קאָן זיי אַלע אויסרעכענען? ווער קאָן צעהלען די טיטלען? — נישט אין אַ אוניווערזיטעט האָט ער געענדיגט זיינע שטודיען, און פאָרט האָט ער געהאַט דעם טיטעל „דאָקטאָר״. דעם דאָזיגען טיטעל האָט איהם געשענקט די אוניווערזיטעט לייפּציג „האָנאָריס קאַוזאַ״ מחמת כיבוד, הייסט עס, פאַר זיין ווערק „שפּינאָזאַ און מיימאַנידעס״ (שפּינאָזאַ

אין דער רמב״ם), וועלכעס ער האָט געהאַט געשריבען אויף דייטש.

איך בין נאָך גאָר אַ קינד געווען, ווען איך האָב געלייענט די ערשטע זאַכען פון איהם. אין די „השחר׳ס״ האָבען זיי זיך געפלעגט דרוקען, אין יעדען יאָהר אַ ניי ווערק בסימנים מיוחדים: אַ ספר־היובלים, אַ מעשה בראשית על־פי סנחוניתון, אַ מנחם הבבלי, אַ סוד הספירות און נאָך און נאָך. אַ רעוואָלוציע אין דער גאַנצער געדאַנקען־וועלט פון דעם יונגען מוח האָבען די דאָזיגע ספרים אָנגעמאַכט. מיר האָבען אַ ספר־היובלים בעקומען. מיר האָבען פלוצלינג די געשיכטע פון בריאַת־העולם אין דער פאָרם, ווי דער געזעצגעבער פון די בבליים דערצעהלט זי. און מיר האָבען פלוצלינג אויך דעם סוד הספירות און טויזענד אַנדערע סודות. און אַלעס לעגט זיך אַזוי גלאַט אויפ׳ן מוח און עס ווערט עפעס אַזוי ליכטיג אין די אויגען. דער ד״ר רובין האָט אייגענט־ליך גאָרנישט מחדש געווען; ער האָט נאָר גענומען און איבערגעזעצט, און זעהר געשיקט איבערגעזעצט, די פראַגמענטען פון דער גריכישער איבערזעצונג פון פילון הבבלי, וועלכע אָרעלי האָט אַרויסגעגעבען, וועגען דער אורגעשיכטע פון פעניציען און עגיפטען, וואָס עס האָט געשריבען צוועלף־דרייצעהנהונדערט יאָהר פאַר קריסטוס דער פעניציאַנער סאַנחאָ־ניאַטהאָן; ער האָט נאָר גענומען און איבערגעזעצט הונדערט אַנדערע אַזעלכע זאַכען. מיר דאַכט זיך, אַז קיין שריפטשטעלער פון די יודישע שריפטשטעלער פון יענער צייט האָט נישט געהאַט אַזאַ ווירקונג אויף דעם דעמאָלסדיגען לעזער ווי ד״ר רובין. וואָס ער האָט געווירקט פאַר דער אויפקלערונג אין יענער צייט איז גאָר אין לשער. אפשר האָט ער דעם גרעסטען חלק אין יענער ווירקונג. ער האָט געווירקט נישט דירעקט, נאָר אונדירעקט.

יאָהרענלאַנג האָב איך געגאַרט דעם דאָזיגען מענשען פערזענליך צו קענען, און ערשט שפעט, זעהר שפעט — ער איז דענסמאָל געווען שוין קרוב אַנ׳אַכציגער — האָב איך איהם צופעליג אַמאָל בעגעגענט אין קראָקאָ. אַ שלאַנקע געשטאַלט, אין אַ ענגען איבערציהער צוגע־קנעפעלט ביז אַרויף, מיט׳ן ווייסען טאַשענטוך אין דער ברוסט־טאַש, ציכטיג און ליכטיג — ציכטיג און ליכטיג, ווי אַלעס, וואָס איך האָב געלעזען פון איהם. דאָס לעצטע, וואָס איך האָב געהאַט געלעזען פון איהם דעמאַלט, איז געווען דער „חקר אלוה״, די העברעאישע

איבערזעצונג פון שפינאָזאַס „עטיק". אַ רוהיגקייט איז געלעגען אויף איהם אויסגעגאָסען, רוהיג אין רעדען, רוהיג אין זיינע בעוועגונ־גען, רוהיג אַפילו ווען מען האָט געדעדט געגען איהם. מען האָט עס איהם אָנגעזעהן אויפ'ן ערשטען בליק: דער „שפינאָזיסט" מיט הויט און ביינער. דו זאָלסט נישט לאַכען, דו זאָלסט נישט וויינען; דו זאָלסט נישט צערנען, דו זאָלסט נישט ענטציקט ווערען; דו זאָלסט וועגען מענשליכע נאַרישקייטען נישט אַרויס פון דיין רוה — דו זאָלסט נאָר פערשטעהן. און דאָך איז געלעגען אויף דעם דאָזיגען מענשען אַ גוטסקייט אויסגעגאָסען, ווי איך האָב זי עהנליך ביי קיין שום שריפטשטעלער נישט געזעהן. עפּעס איידעלעס, עפּעס גרויסעס איז עס געווען. מען האָט געקענט זעהן, אַז דער דאָזיגער מענש האָט נישט נאָר געלייענט דעם שפינאָזאַ און איהם איבערגעזעצט, נאָר ער האָט איהם אויך בעגריפען און איבערגעלעבט...

עטליכע ווערטפולע מתנות האָט ער מיר דאַן געשענקט: עטליכע בריעף פון קאַרל גוצקאָוו צו איהם, אַ בריעף פון דעם פראַנצויזישען פילאָזאָף קאָנט דע פושע, וועלכען ער האָט געשריבען צו איהם נאָך דעם ערשיינען פון זיין בוך „שפּינאָזאַ און דער רמב"ם", און דאָס זעלטענע בוך פון אייזעק ד'יזרעלי „קוריאָזיטעס אָוו ליטעראַטשיור".

און ווידעראַמאָל האָט ער מיר געוויזען, אַז ער איז אַ שפינאָ־זיסט. עס איז געווען דענסמאָל, ווען איך האָב איהם געווידמעט „לזכרון ימים טובים ונעימים" מיין איבערזעצונג פון בייראָנס „קין" מיט דער צעקאָכטער, שטורמישער איינלייטונג וועגען מה למעלה, מה למטה. ער האָט מיר אין אַ רוהיגען בריעף געדאַנקט און מיר געשרי־בען: עס איז גאַנץ שעהן, ווען אַ מענש מיט לירישע נייגונגען צעקאָכט זיך אַזוי, עס איז גאָרנישט אַנדערש מעגליך; ער אָבער איז אַ רוּ־היגער דענקער, אַ שפינאָזיסט, וועלכער איז דאָס אַלעס שוין איבער־געקומען. און נאָכאַמאָל האָט ער מיר אַרויסגעוויזען דעם שפינאָזיסט. פּאַר עטליכע יאָהר איז עס געווען, ווען זיין איינציגער זוהן איז איהם געשטאָרבען. ער האָט נישט געקלאָגט און נישט געוויינט; ער האָט מיר נאָר געשריבען. איך וועל דעם דאָזיגען בריעף קיינמאָל נישט פערגעסען.

אויך איך וועל פּרובען נישט קלאָגען און נישט וויינען, ווען שלמה רובין איז געשטאָרבען — איך האָב נאָר געשריבען...

משה ליב ליליענבלום

ער האָט אויך געהייסען ליליענבוים און אויך הערליכטזאָהן האָט ער אַמאָל געהייסען, און אויך צלפחד ב"ר חשים התוהה, און, דאַכט זיך, עפּעס נאָך עטליכע נעמען האָט ער געהאַט — בקיצור, שיער נישט אַ לעגענדאַרע פּערזענליכקייט איז ער געווען אין מיינע אויגען. עס איז קיין וואונדער נישט; איך בין דאָך דענסמאָל געווען נאָך גאָר אַ קינד. און מעשים האָט מען וועגען איהם דערצעהלט, אַז די פאַנטאַזיע פון'ם צוועלף-דרייצעהניעהריגען קינד האָט מיט איהם געקאָכט. יעדען טאָג אַ נייע מעשה, יעדען טאָג אַ נייע גבורה. איבערהויפּט די רדיפות, וואָס מען האָט איהם גע'רודפ'ט. ער איז געשטאַנען אין דער שפּיץ פון דער גרויסער מלחמה געגען די רבנים און דעם ראַבאָניזם. תקונים בדת האָט ער געוואָלט — און מען האָט איהם גע'רודפ'ט. ער איז געווען דער העלד. איינמאָל האָב איך איהם געזעהן זאָגאַר אין חלום. עפּעס האָט ער זיך געהאַט פערביטען אין מיין פאָרשטעלונג מיט דער געשטאַלט פון מאַרטין לוטער, בשעת ער פערברענט אין וויטענבערג דעם פּויפּסט'ס חרם; פלוצלינג אָבער איז עס נישט געווען לוטער, נאָר יהודה אינ'ם „ספר הישר", בשעת ער הויבט אויף אַ הונדערט-פודיגען שטיין און צערייבט איהם, און נאָר ווען איך האָב זיך גוט איינגעקוקט, איז עס גאָר געווען עפּעס אַנ'אַפריקאַנישער אינדיאַנער-הויפּטלינג...

און געלייענט האָב איך פון איהם נאָך אַלץ נישט קיין איינאיינציג וואָרט. אין די העפטלעך פון'ם זשורנאַל „הבקר אור" איז געגאַנגען אין פאָרטזעצונגען דער שעהנער ראָמאַן „הדת והחיים" פון ראובן-אשר ברודס, און געזאָגט האָט מען, אַז דער העלד פון'ם דאָזיגען

ראָמאַן, יענער שמואל מיט זיין מערקווירדיגער מלחמה געגען דעם „שולחן ערוך", דאָס איז משה ליב ליליענבלום.

אין יענער צייט אונגעפעהר איז מיר געקומען אין האַנד אַריין דער „חטאת נעורים". איך האָב איהם געלייענט און האָב דאַן נישט געקאָנט שלאָפען ביינאַכט, אַ ודוי פון אַ מענשען — אפשר די מערק-ווירדיגסטע ודוי, וועלכע איך האָב געלייענט אין מיין גאַנצען לעבען. אַזוי ווייט עהרליך און אָפענהערציג איז נאָך קיין מענש נישט געווען. דער גרונד-שטריך פון דעם בוך איז די עהרליכקייט כמעט ביז צו פאַנאַטיזם. נאָך נישט דרייסיג יאָהר איז ער האַלט — און ער שרייבט דאָס בוך פונ'ם יאוש. פון יעדען וואָרט ווייגט אַרויס דער פלייש-צו-רייסענדער יאוש. אַלץ איז איהם אונטערגעגאַנגען. יעדע זון איז איהם אונטערגעגאַנגען. עס איז נישט פאַרהאַן קיין יוגענד, עס איז נישט פאַרהאַן קיין שעהנקייט, עס איז נישט פאַרהאַן קיין השכלה און קיין קאַמף איז נישטאָ, און עס איז נישטאָ פאַרוואָס צו קעמפען. און ווידער דער-קען איך אין איהם דעמזעלביגען טריך: אויך אין זיין יאוש דערגעהט ער אַזש ביז צו פאַנאַטיזם. מיך האָט דאָס בוך צוגעצויגען און אָבגעשטויסען. צוגעצוי-גען האָט מיך די וואונדערבאַרע פאָרם און הויפטזעכליך די עהרליכקייט, און אָבגעשטויסען האָט מיך דער פאַנאַטיזם פונ'ם יאוש. און פאָרט איז דאָך די וועלט אַזוי שעהן און איך האָב זי ליעב, און די יוגענד איז אַזוי שעהן און דער קאַמף און דאָס קעמפען און איך האָב זיי אַזוי ליעב!... איך האָב טונקעל געפיהלט, אַז איך בין פון אַנ'אַנדער וועלט. מען מוז קענען דאָס לעבען אַביסעל לייכטער נעהמען. וועה מיר, ער פער-שטעהט נישט דעם שפאַס פונ'ם לעבען! וועה מיר, ער נעהמט דעם גאַנצען טאַראַראַם צו ערנסט און בעשרענקט און נאַאיוו!

און דאַן האָב איך ערגעץ-וואו דערטאַפּט עטליכע יאָהרגענג פונ'ם „המליץ" און איך האָב מיך מיט אַ ברען געוואָרפען אויף זיין „ארחות התלמוד" און אויף די אונצעהליגע אַנדערע מאמרים פון איהם. אוי, איז דאָס אַ קעמפער און אַ קאַמף-נאַטור! דורך און דורך איז ער רעוואָלוציאָנער. יעדעס וואָרט אַ באָמבע, יעדע שורה אַנ'איבערקעהרע-ניש. און דאַן די דאָזיגע עהרליכקייט, די דאָזיגע מסירות-הנפש פון עהרליכקייט! רבונו של עולם, ווען דער וועט זיך אַמאָל חלילה איבער-צייגען, אַז ער האָט געקעמפט פאַר אַ ווינד-מיהל, וועט ער זיין אימ-

שטאַנד אַ מעשה אָן זיך צו טהון. און ווידער איז מיר אויפגעפאַלען אין איהם דער מערקווירדיגער שטריך: אייגענטליך איז ער אַ פאַנאַטיקער. אויב פאַנאַטיקער דענסמאָל, ווען ער איז געווען ראש־ישיבה אין ווילקאָמיר, אויב פאַנאַטיקער דענסמאָל, ווען ער איז דער קעמפער פאַר די יוגענד און פאַר די פרייהייט — דאָס אייגענטליך איז שוין קיין חילוק נישט. די הויפטזאַך איז, אַז ער איז אין גרונד נישט קיין פרייער גייסט און עס איז קיינמאָל נישט געוואָרען; זיין גייסט איז אַלעמאָל געשטאַנען אונטער דעם דעספאָטיזם פון אַ געוויסען געגענשטאַנד אָדער אַ געוויסער אידעע און זיי האָבען איהם אַלעמאָל טיראַניזירט. איך האָב דענסמאָל נאַטירליך נישט געוואוסט, אַז אין דער צוקונפט וועל איך נאָך אָפט האָבען די געלעגענהייט איהם צו בעגעגנען אַלס פאַנאַטיקער, ווי ער שטעהט אינ׳ם דיענסט פון אַ געוויסער „זאַך" אַזש ביז צו פאַנאַטיזם.

איך האָב געלייענט זיין „קהל רפאים", דאָס דאָזיגע בוך, וועלכעס אַ סמאָלענסקין פערגלייכט מיט דאַנטע׳ס „געטליכע קאָמעדיע". איך האָב געלייענט זיינע שירים און זיינע מאמרים אין די „השחר׳ס"; איך האָב געלייענט אַלץ, וואָס ער האָט געשריבען — ניין, קיין שעפערישע פאַנטאַזיע איז דאָס נישט געוועזן, דאַגעגען אָבער איז דאָס געוועזן אַ קעמפער אויך אין די דאָזיגע זאַכען, אַ קעמפער און אויך — אַ פאַנאַטיקער.

און ווידער האָט עס מיך געצויגען צוריק צו יענעם „חטאת נעורים", און איך האָב איהם געלייענט צום צווייטען, און איך האָב איהם געלייענט צום דריטען מאָל. אייגענטליך האָב איך אינערליך פראָטעסטירט געגען איהם, און דאָך האָב איך איהם געלייענט בלאַט פאַר בלאַט און איך האָב מיטגעליטען מיט דעם אָרימען פערפאַסער ווי נאָך מיט קיין פערפאַסער נישט. אָט געהט איהם *איין* וועלט אונטער און אָט שוין ווידער אַ וועלט. אָט שטאַרבט איהם אָב די אמונה, און אָט לעגט ער איהר שערבעלעך אויף די אויגען. אָט גוסס׳ט אַ אידעאַל און פערגעהט און ווערט איינגעזאַמעלט צו זיינע פאָטערס, און אָט לעגט ער איהם אין דעם קאַלטען קבר. אָט האָט ער אַ ליעבע, און אָט איז עס גאָר קיין ליעבע נישט, אָט האָט ער אַ פאָעזיע, און אָט איז עס גאָר קיין פאָעזיע נישט. אָט האָט ער אַ יום־

כפור און ער וויל גלויבען און וויל בעטען, און ער קען נישט. נאָר אײן ר׳ נחמן קראָכמאַל איז איהם געבליבען מיט זיין מערקווירדיגען „מורה נבוכי הזמן"!, אין וועלכען ער קלאַמערט זיך אָן מיט אַלע כּוחות, און אָט הויבט שוין אויך דער דאָזיגער בוים זיך אָבצובלעטערען און בויגט זיך און זינקט און פאַלט. עס ווערט שטיל אַרום און אַרום. מאַנכעס מאָל נאָר בלאָזט נאָך אַ טרויעריג ווינטעל און עפּעס אַ געל בלעטעל פאַלט צו דער ערד. עס ווערט אַלץ אַזוי לעדיג, אַזוי לעער...

און דעם לעזער בעפאַלט אַ פּחד און ער האָט מורא פאַר׳ן סוף פון דעם דאָזיגען אומגליקליכען! —

און דערביי איז דאָס נישט קיין שלמה מיימון, וועלכען זיין ציניזם האָט אַריבערגעהאָלפען איבער אַלע צרות. ער איז גרונד־עהרליך און אַ גאַנצע נאַטור. ער קען אָבער נישט לעבען אָהן עפּעס פּאָזיטי־ווס. וועט ער מאָרגען געהן צום ערשטען בעסטען וואַסער און אַ סוף מאַכען מיט זיך? וועט ער, ווי יענער, קומען ביז צו דער טהיר פון עפּעס אַ עוואַנגעלישען פאַסטאָר?...

פּלוצלינג אָבער, כּמעט איבער נאַכט, געשעהט דאָס אונגלויבליכע. כּמעט איבער נאַכט, זאָג איך — אַ טאָג דערויף הערט זיך שוין דאָס וואונדער, אַז משה־ליב ליליענבלום איז אַ חובב־ציון געוואָרען, אַ נאַציאָנאַל־יוד ווי קיין צווייטער. נאָך מעהר: ער איז דער הויפּט־סטאָלב פון דער חברה. הונדערטער מענשען הערען און שאָקלען פערוואונדערט די קעפּ...

אין גרונד אָבער איז דאָס דאָזיגע אונגלויבליכע גאָרנישט אונגלויבליך. אייגענטליך איז עס דער נאַטירליכסטער המשך און דער איינציגער אויסוועג.

ער האָט דאָס פּאָזיטיווע געזוכט, דעם האַפט, אָן וועלכען ער זאָל זיך אָנכאַפּען ביים דערטרינקען, און די רעטונג פאַר׳ן אונטער־גאַנג — און דאָ האָט ער אין אַ שטילער נאַכט געלייענט די בעקאַנ־טע בראָשור פונ׳ם ד״ר פינסקער. פון אַרום און אַרום קומען די שרעקליכע ידיעות וועגען די פּאָגראָמען, דאָס האַרץ קראַמפּט זיך צונויף הערענדיג, און ד״ר פינסקער גיעט־אויף דעם וואונדערליכען פּלאַן פון אַ „אויטאָ־עמאַנציפּאַציע". ליליענבלום כאַפּט זיך דערין אָן ווי איינער, וואָס טרינקט זיך. אָט איז דאָס פּאָזיטיווע. אָט איז ענדליך דאָ פאַר וואָס צו לעבען.

און דאָס דאָזיגע, וואָס איז פאַר איהם געוואָרען דאָס איינציגע פאָזיטיווע, פערטיידיגט ער ביז צו זיין לעצטען אָטעם-צוג מיט דעם אייפער פון אַ פאַנאַטיקער. וועה דעם, וועלכער זאָל וואַגען אַ וואָרט אָדער אַ טויזענדסטעל פון אַ לייכטער בעמערקונג געגען ארץ-ישראל אָדער דעם ישוב. הונדערט מאמרים וועגען דעם זענען איהם וועניג. קוים עפעס איז שוין ליליענבלום פאַרהאַן. זיין פערזענליכעס האָט אויפגעהערט צו זיין; ער עקזיסטירט נאָר נאָך אַלס פערטיידיגער און בעשיצער פונ׳ם איינציגען, וואָס איז איהם פאָזיטיוו. ער איז אַ מין פערסישער דערוויש; זיין חבת-ציון האָט אין זיך עפעס פון אַ רעליגיע.

אויב ראש-ישיבה אין ווילקאָמיר, אויב קעמפער פאַר די תקונים בדת, אויב בעשיצער פונ׳ם ישוב-רעיון — דאָס איז נישט וויכטיג: דער צוג פונ׳ם פערטיידיגער פון זיין אידעע אַזש ביז צו פאַנאַטיזם איז אומעטום בולט.

איך האָב איהם אַמאָל בעקעמפט — איך נייג מיין קאָפּ אין עהרפורכט פאַר די גרויסע אונענדליכע עהרליכקייט פונ׳ם דאָזיגען קעמפער. אַזוי עהרליך, ווי ער, האָבען עס וועניגע געמיינט...

לאָמיך דאָס דאָזיגע גרעזעל וואַרפען אויף זיין פרישען קבר!

יהל״ל

נאַטירליך: ווען היינט זאָל קומען עמיצער און זאָל אונז רעדען וועגען די השכלה, „די הימלישע טאָכטער״, און וועגען דעם קאַמף פאַר די השכלה, וועלכער איז געווען „די מלחמה פאַר ליכט געגען פינסטערקייט״, און וועגען דעם העברעאיש־שרייבען לשמה, ביי וועל־כען מען מוז זיך קענען מקריב זיין צוליעב אַ נקודה מעהר אָדער ווייני־גער — וועט מען ציהען מיט די פּלייצעס. עס איז „איין איבערוואונ־דענער שטאַנדפּונקט״; אויף יודיש הייסט עס: אַנ׳אָבגעשלאָגענע הושענא. ווען היינט זאָל קומען עמיצער און זאָל אונז דרשנ׳ען וועגען אַרביי־טער און אַרבייטסגעבער, און דערביי וועט ער מכוון זיין, אַז זיין שיר זאָל חלילה וחס נישט האָבען מעהר ווי גוט־געצעהלטע עלף תנועות און זאָל דוקא זיין „מלעיל״ און זאָל זיין אָבגעהיטען פון אַ שוָ״א צו אָנפאַנגס וואָרט — וועט דאָס זיין אין אונזערע אויגען זעהר נאַ־איוו. מיר האַלטען שוין העט־העט ווייטער. ווען היינט זאָל קומען עמיצער און זאָל אונז רעדען אַפילו וועגען ישוב ארץ־ישראל און ווע־גען תחיה און וועגען לאומיות, און וועט דערביי נישט אַרויסקומען פון זיינע ביבעל־פּסוקים און זיינע מליצות און פון זיינע אויסרופונגס־צייכענס — וועט מען נישט־ווילענדיג אַ שמייכעל געבען. מיר לעבען היינט אין אַ גאַנץ אַנדערע בעגריפען־וועלט. אויפלעבונג הייסט שוין ביי אונז גאָר עפּעס אַנדערש און אויך נאַציאָנאַליטעט איז עפּעס אַנ־דערש געוואָרען. מיר זענען שוין לאַנג אַרויס פון יענע קינדער־שיכ־לעך. העכסטענס מאַכט זיך נאָך, אַז עפּעס איינער לויפט ביי אונז אַרום אין אַ קאַפּאָטקעלע, וואָס איז איבערגענעהט פאַר איהם פון זיין זיידענס הויזען, און אויך דער דאָזיגער ווערט אויסגעלאַכט. מיר זע־נען שוין אַזוי ווייט פון יענעם דור, אַז מיר זענען אַזש אומגערעכט

אַקעגען איהם! מיר ווילען נישט וויסען, אַז יעדער קאַמף איז הייליג, און אַז אויך צום קאַמף וועגען השכלה און וועגען העברעאיש האָבען געמוזט זיין סאָלדאַטען, און ווער עס איז אַ סאָלדאַט געווען, דער האָט זיינע פערדיענסטען. מיר ווילען נישט וויסען, אַז אויך יענע שירים האָבען אונז אונענדליך פיעל געגעבען און אויך יענע מאמרים האָבען אויף אונז טיעף געווירקט, זיי האָבען אונז פאָרבעריייט, און ווען נישט יענע, וואָלטען מיר נישט זיין דאָס, וואָס מיר זענען. האָבען מיר דען די גאַראַנטיע, אַז מיר און אונזערע אידעאַלען זענען שוין דער סוף פון אַלע סופ׳ן, און אַז אַ דור נאָך אונז וועט נישט פון אונז זאָגען דאָסזעלביגע, וואָס מיר זאָגען פון די, וואָס פאַר אונז?

אַ שאַרבען שווימט אַרום אויפ׳ן וואַסער — און דער בע־טראַכטער זאָגט שווערמוטיג: ווייל דו האָסט דערטרענקט, האָט מען אויך דיך דערטרענקט, און דער סוף פון דיינע דערטרענקער וועט זיין, אַז אויך זיי וועלען דערטרענקט ווערען... עס איז דאָס אייביגע ליעד!

און קומען וועט אַ צייט, אַז אויך אונזערע קאַמפען און אונזערע ליעדער און אונזערע אידעאַלען וועלען אין די אויגען פון אַנ׳אייניקעל זיין אַלט און געשמאַקלאָז און ער וועט ציהען מיט די פלייצעס. און ווען דאַן, אין עטליכע צעהנדליגער יאָהרען אַרום, וועט מען דעם גרעסטען פון אונז פייערען, וועט איינער פרעגען: פאַרוואָס? — עס וועלען דאַן זיין נאָר יחידים, וועלכע וועלען פער־שטעהן, וואָס מיר האָבען געטהון פאַר די שפּעטערע און וועלכען ווערט מיר האָבען פאַר זיי.

אַזעלכע יחידים זענען עס, וועלכע האָבען יעצט פערשטאַנען, ווער יהל״ל איז, און פייערען איהם זיין 50־יאָהריגען שריפטשטעלער־יובילעאום.

יהל״ל — ווי אַ פרעמדער אַקאָרד קלינגט אַריין דער דאָזיגער נאָמען אין אונזער היינטיג ליעדעל. ער קלינגט פרעמד און ווייט. שוין דער נאָמען אַליין, אַ שריפטשטעלער מיט אַ פּסעוודאָנים יהל״ל, איז פאַר אונזער אויער עפּעס ווילד־פרעמד: אַ היינטיגער וואָלט אַודאי און אַודאי וועהלען עפּעס אַ געשיקטערען שריפטשטעלער־נאָמען. און

פּאָרט איז עס אַ נאָמען פון איינעם פון די ערשטע. עפּעס אַ גאַנצע עפּאָכע שטעהט־אויף מיט איהם תחית־המתים: גאָרדאָן און סמאָלענסקין, אַ „השחר״־צייט, אַ ערשטע פּאָגראָם־צייט מיט די ערשטע שיכטערנע אַרטיקלען, וועלכע האָבען געררופען צו אַ נאַציאָנאַלען בעוואוסטזיין... ער האָט זיין צייט געדיענט, און ווער עס האָט זיין צייט געדיענט, דער האָט געדיענט פאַר אַלע צייטען.

אין דער ערשטער רייהע איז ער געשטאַנען, אויף דער מזרח־וואַנד פון דער נײַ־העברעאישער ליטעראַטור. נישט איין זיידע וועט נאָך זיין צווישען אונז, וועלכער וועט זיך דערמאָהנען אין זיין יוגענד און וועט זיך גלייכצייטיג דערמאָהנען אין די שירים פון אַ מינסקער יונגענמאַן מיט דעם נאָמען יהודה ליב לעווין. ער וועט זיך דער־מאָהנען, וואָס פאַר אַ פערגניגען ער האָט דענסמאָל געהאַט. דאָס העברעאישע, דאָס געמאָסטענע און געוואויגענע, איז געווען דענסמאָל זיין אידעאַל — און דער דאָזיגער לעווין איז געווען דער מייסטער פון דעם דאָזיגען העברעאיש. ער וועט נאָך יעצט געהן צו זיין ספרים־שאַפע און וועט זיך אויסזוכען אַן אַלט ביכעל מיט שירים. „שפתי רננות״ האָט עס גע־הייסען, און אויפ׳ן טיטעל־בלאַט איז געשטאַנען דער פסוק „שפתי רננות יהלל פי״. ער וועט דערין מישען. זאָגאַר ליעבעס־לידער האָט ער דאָרט. איינס האָט דעם נאַאיווען נאָמען „פּצעי אוהב״. ער וועט זיך פערטראַכטען...

און צווישען אונזערע טאַטעס וועלען זיין אַזעלכע, וועלכע וועלען זיך מיט בענקעניש דערמאָהנען אין די „השחר״־צייט און אין דעם ליב־דיכטער פונ׳ם דאָזיגען „השחר״ מיט׳ן נאָמען יהל״ל. זיי וועלען זיך דער־מאָהנען, ווי זיי פלעגען מיט אונגעדולד וואַרטען אויף אַ נײַ העפטעל „השחר״, אום צו לייענען אַ נייעם שיר פונ׳ם דאָזיגען יהל״ל, אונגע־פעהר ווי מען פלעגט אין אונזערע צייטען וואַרטען אויף אַ העפטעל „השלוח״, אפשר וועט מען געפינען דאָרט אַ נײַ געדיכט פון ביאַליק׳ן. מיט אַ בעזונדערען פערגניגען וועלען זיי דערמאָהנען דעם „כשרון המעשה״: עס איז דאָך אַ דיכטער מיט גאָר עפּעס אַ נייעם טאָן, גאָרנישט דאָס, וואָס די אַנדערע. עפּעס די סאָציאַלע פראַגע. אַ קליינינקייט, די סאָציאַלע פראַגע אין העברעאישע חרוזים. און דעם „אלחנן״ וועלען זיי דערמאָהנען, און דאַן אויך דעם „דניאל בגוב האריות״.

און צווישען אונז אַליין וועט זיין נישט איינער אַזעלכער, וועל-כער וועט מיט דאַנקבאַרקייט געדענקען, וואָס יהל״ל האָט געטהון פאַר די נייע בעוועגונג: זיין „סופות בנגב״ און זיינע אַנדערע אַרטיקלען באַלד נאָך די ערשטע פּאָגראָמען. ער וועט וויסען, אַז דאָס איז איי-נער געוועזען, וועלכער האָט מיטגעהאָלפען וועקען אַ פאָלק צום נאַציאָ-נאַלען געדאַנק.

דריי דורות — און יעדען פון זיי האָט ער עפּעס געגעבען.

און ווער עס האָט זיין צייט געגעבען, דער האָט געגעבען פאַר אַלע צייטען!

ד"ר י. ל. קאַנטאָר

(אונזער ערשטעס טאָגבּלאַט).

אויף העבּרעאיש איז עס געוועזן און „היום" האָט עס געהייסען. אין עטליכע טעג אַרום, אינ'ם 31-טען יאַנואַר, ווערט 25 יאָהר, זינט עס האָט אָנגעהויבּען בּיי יודען צו ערשיינען די ערשטע טעגליכע צייטונג — דער דאָזיגער „היום" פון ד"ר י. ל. קאַנטאָר.

אַ יובּילעאום אַלזאָ? אָה, ניין! דאָס וואָרט יובּילעאום איז געוואָרען עפּעס וואָכעדיג. צו וואָלוועל איז די סחורה. וועמען מאַכט מען נישט היינטיגע צייטען אַזאַ יום-טוב'ל און וועלכען מאָנטאָג און דאָנערשטאָג ווערט ער נישט געמאַכט? בּאַלד וועט קומען די צייט, אַז אַן'אָרענטליכער מענש וועט אַראָבּהענגען די אויגען, ווען מען וועט איהם האָבּען געכאַפּט בּיי אַזאַ מעשה. עס איז קיין וואונדער נישט. אָפּט דרעהט אַזאַ „געפייערטער" דאָס מאַשינדעל אָן מיט די אייגענע הענד — און ווערט דאַן נאַאיוו און איז כלומר'שט זעהר איבּעראַשט. ס'איז פּראָסט ווי בּיי בּדיקת-חמץ: אַליין לעגט מען אַוועק די בּרעקלעך, און דאַן איז מען זעהר „ערשטוינט", ווען מען געפינט זיי. אָה ניין, די רעדע איז נישט פון קיין יובּילעאום. דער צייטונגס-יום-טוב, אַ פינפאונצוואַנציג-יעהריגע יאָהרצייט פון דער יודישער טאָג-פּרעסע, פערדיענט ערנסטער בּעהאַנדעלט צו ווערען, איך רעד דאָ נישט פון אַ מ ע נ ש, נאָר פון אַ ז אַ ך —

און וואָס פאַר אַ זאַך! אפשר איז דאָס איינס פון די גרעסטע טהאַטען, וועלכע זענען בּיי אונז אין די לעצטע יאָהר-צעהנטען געטהון געוואָרען; אפשר גאָר די וויכטיגסטע. זי האָט דאָך אַ גאַנצע איבּערקעהרעניש אַרויסגערופען אין אַלע אונזערע פערהעלטנישען.

נאַטירליך: דער היינטיגער לעזער, וועלכער האָט יענעם איבּער-

גאַנג נישט מיטגעמאַכט, וועט זיך קוים אַ בעגריף מאַכען פון דעם אַלעמען. אויך דאָס וואָרט צייטונג איז דאָך היינט געוואָרען שוין וואָכעדיג. מען געהט אַרויס אין גאַס, און צוואַנציג יונגלעך יאָגען איינעם נאָך: אַ צייטונג! אַ צייטונג! — און דו קריגסט צעהן פאַר איינע — און פאַר אַ פיערער קויפסט דו דיר יעדען טאָג אַ בלאַט. אין אַ שעה אַרום איז אַזאַ בלאַט צעריסען, און דער קרעמער ווי־קעלט אין איהם איין פוטער אָדער הערינג. דעמאָלט אָבער איז געווען אַנדערש. אַ צייטונג איז נאָך געווען אַ שטיקעל דבר שבקדושה. ביי די טאַטעס און די זיידעס איז אויף דער צונג נאָך געלעגען דער טעם פונ׳ם „המגיד״, דענסמאָל, ווען מען האָט געוואַרט מיט אונגעדולד אויף דעם „המדינות בו יאמר״, איינמאָל אין דער וואָך אָדער איינ־מאָל אין צוויי וואָכען איז אַזאַ בלעטעל געקומען. אַך, דאָס בלעטעל איז געווען אַזוי קליין און דער אַפעטיט אַזוי גרויס! דער זיידע האָט זיך אָנגעטהון די ברילען, דער טאַטע האָט זיך מכין געווען, די מאַמע האָט מען גערופען — אַ קליינינקייט, מען וועט דאָך דאָ לייענען ווע־גען גאַריבאַלדי׳ן און וועגען נאַפּאָלעאָנ׳ען און גלאַט אַזוי נייעס. און איז גראָד געווען אלול־צייט, האָט מען דאָס בלעטעל פערשלאָסען אין אַ שאַנק און געוואַרט דערמיט ביז יום־טוב, ווען דער קאָפּ וועט זיין אַביסעל פרייער. וואָס מאַכט דאָס אויס אַ צוויי־דריי וואָכען? ניש־קשה, מען האָט צייט צו וואַרטען...

אַזוי זענען אַוועק גאַנצע צעהנדליגער יאָהרען. פּלוצלינג, אין אַ שעהנעם פריהמאָרגען, אַרום סוף פונ׳ם יאָהר 1885, האָט זיך געהערט די וואונדערליכע נאַכריכט, אַז ד״ר י. ל. קאַנטאָר אין פעטערבורג הויבט אָן אַרויסצוגעבען פונ׳ם ערשטען פעברואַר 1886 אַ טאָגבלאַט אויף העברעאיש.

אַ טאָגבלאַט? — קיינער כמעט האָט נישט געוואָלט גלויבען. מען האָט נישט געוואָלט גלויבען, אַז דאָס איז גאָר מעגליך. פון וואַ־נען וועט מען נעהמען אַזוי פיעל שטאָף? פון וואַנען אַזוי פיעל מיט־אַרבייטער? ווער וועט דאָס יעדען טאָג לייענען? צו וואָס גאָר בעַ־דאַרף מען דאָס אינגאַנצען? און וועט נישט, חלילה, דער גאַנצער לשון־קודש דאַדורך ליידען? — דעם גרעסטען ליצנות פון דער דאָזי־גער „ערפינדונג״ האָט געמאַכט יהודה־ליב גאָרדאָן. עס איז וואונדער־

ליך, ווי קיין איינציגער פון די אָבלאַכערס האָט דענסמאָל נישט איינ-
געזעהן, וואָס פאַר אַ ערציהערישע קראַפט, וואָס פאַר אַ קולטורעלער
ווערט עס ליגט אין אַזאַ טהאַט. עס האָט קיינער נישט בעגריפען,
אַז די גאַנצע ליטעראַטור וועט דאַדורך מיטאַמאָל בעקומען אַנ'אַנדער
פנים — און מיט איהר דער יודישער לעזער. ווען איך וואָלט נישט
מורא האָבען, מען זאָל אַביסעל לאַכען פון מיר, וואָלט איך זאָגען,
אַז דער דאָזיגער אויפטהו האָט געהאַט אין זיך עפּעס עהנליכעס פון
דער ערפינדונג פון אַנ'אייזענבאַהן. די אייזענבאַהן האָט ענדליך אָנגע-
הויבען צו געהן אויך דורך אונזער זייטיג ליטעראַטורעל, וואָס איז גע-
לעגען אַזוי ווייט פון דעם וועלט-טראַקט. נישט די דאַמף-קראַפט איז
די הויפט-זאַך פון אַזאַ ערפינדונג, נישט דאָס, וואָס דער מענש קאָן
דאַדורך גיכער און פּינקטליכער פאָהרען פון אָרט צו אָרט, נאָר דאָס,
וואָס דאַדורך ווערט דער גאַנצער מענשליכער גייסט אַנ'אַנדערער. די
וועלט קריגט אַ נייעם ריטמוס, דאָס גאַנצע לעבען — אַנ'אַנדער טעמפּאָ...

דאָס איינע איז קלאָר אין מיינע אויגען: דער דאָזיגער אויפ-
טהו, יודען צוגעבען אַ טעגליכע צייטונג, איז סוף-כל-סוף דאָס איינציגע,
וועלכען מיר האָבען צו פערדאַנקען אַ ל ץ, וואָס מיר האָבען יעצט אין
אונזער ליטעראַטור. ווען מיר האָבען יעצט אַ „עפּעס", וואָס איז פיעל
אָדער ווייניג עהנליך צו דעם, וואָס מען רופט ליטעראַטור, דאַן הויבט
זיך זיין דאַטע אָן פון דעם ערשטען נומער פונ'ם טעגליכען „היום".
דורך דאָס טאָגבלאַט איז מיט אַמאָל אַ סוף געמאַכט געוואָרען מיט
דעם גאַנצען בטלנות און מיט דעם שפּיעלען זיך אין פסוקים און מיט
דעם געפּלאַפּעל נאָר צוליעב דעם וואָרט אַליין, וואָס איז אַזוי היימיש
געווען פריהער אין אונזער ליטעראַטור, שרייבט אַ מענש פאַר אַ טעג-
ליך בלאַט און האָט ער צו טהון מיט די ערשיינונגען פון דער שעה
און פון דער מינוט און פונ'ם לעבען בכלל, קאָן שוין נישט אַזאַ
איינער מעהר שרייבען מליצות און שוועבען אין דער לופטען און
חלומ'ען פסוקים; ער מוז שוין האָבען אַ פעסטען באָדען אונטער די
פיס און ממש'דיג לעבען און ממש'דיג שרייבען. אונזערע היינטיגע
לעזער וועלען דאָס אפשר קוים מעהר בעגרייפען; זיי איז דאָס אַלץ
שוין אַזוי נאַטירליך געוואָרען, אָבער פערגעסען טאָרען זיי נישט, אַז
זיי זענען געקומען שוין צום גרייטען און אַז עס האָט געמוזט אַמאָל

זיין איינער, וועלכער זאָל דאָס אַלעס האָבען צוגעגרייט—און דער דאָזיגער איינער איז געווען דער ד״ר י. ל. קאַנטאָר. די נייע עפּאָכע הויבט זיך אָן מיט דער צייטונג „היום״.

און ווי דער גורל איז שוין פון יעדען וועג-אויסטרעטער: דער ד״ר י. ל. קאַנטאָר איז אַראָב פון דער סצענע, און קיינער פון דער יונגער גענעראציע ווייס איהם נישט מעהר. אַנדערע שטעהען אין דער שפּיץ און געניסען די פּרוכטען, וועלכע ער האָט געפּלאַנצט. דער „היום״ אַליין — איינע פון די בעסטע צייטונגען ביי יודען, וועלכע קאָן נאָך היינט גילטען פאַר אַ מוסטער — האָט געמוזט, נאָך צוויי און אַ פיערטעל יאָהר פון זיין ערשיינען, אויפהערען צו עקזיסטירען. ער האָט דענסמאָל קיין פּובליקום נישט געהאַט. דער פעליעטאָן אין דעם לעצטען נומער האָט זיך געענדיגט מיט אַ „פאָרטזעצונג פאָלגט״ — און דער נעכסטער נומער איז מעהר נישט אַרויסגעגאנגען. אָבער נישט דאָס איז דאָ דער עיקר. נישט דער „היום״ אַלס צייטונג — וועגען דעם „היום״ אַלס צייטונג האָב איך נישט דאָס רעכט צו רעדען, דען איך בין איהם צו נאָהנט געשטאַנען. די הויפּט-זאַך איז דאָ נאָר דאָס בלאַט אַלס ערשטעס טאָגבלאַט אין אַלגעמיין און אַז מיר האָבען איהם צו פערדאַנקען אַלעס, וואָס מיר בעזיצען איצטער אין אונזער ליטעראַטור.

ווען יעצט די יודישע ליטעראַטור פייערען דאָס 25-טע יאָהר זינט דעם בעשטעהן פון א יודישע פּרעסע, מוז זי פייערען דעם נאָמען פון ד״ר י. ל. קאַנטאָר, וועלכער האָט איהר דאָס אַלעס געגעבען.

בן־יהודה

מיט איין און דרייסיג יאָהר צוריק, אינ׳ם ווינטער 1879, האָט זיך אין אַ העפטעל פון סמאָלענסקינ׳ס „השחר" אָבגעדרוקט אַנ׳אַרטיקעל פון אַ אונבעקאַנטען שרייבער מיט דער אויפשריפט „שאלה נכבדה". געווען איז עס, ווי איהר זעהט, העט־העט איידער עס האָבען זיך אָנגעהויבען די פאָגראָמען אין זייער ערשטער סדרה און העט־העט איידער עס האָט זיך בעוויזען אַ שטיקעל ציוניסטישע בעוועגונג אין איהר ערשטען גלגול. אינ׳ם אַרטיקעל האָט דער שרייבער אַרויסגעזאָגט אַ געדאַנק, עפּעס אַ שטיקעל קוריאָז: וואוינען זאָל אַ יוד וואוינען אין ארץ־ישראל און רעדען זאָל אַ יוד רעדען העברעאיש. מען האָט געלייענט און מען האָט געשמייכעלט. וואָס אַ יוד פערוויללט זיך אַלץ! באַלד דערויף האָט זיך אינ׳ם „השחר" געדרוקט דער צווייטער אַרטיקעל פונ׳ם זעל־ביגען פערפאַסער מיט׳ן נאָמען „ועוד מוסר לא לקחנו". אַלץ דאָסזעלביגע, נאָר מיט מעהר שאַרפקייט. מען האָט געלייענט און מען האָט געצויגען מיט די פּלייצעס. און דאַן איז געקומען דער דריטער אַרטיקעל, און דער האָט געהייסען „מכתב גלוי". מען האָט אויך דעם געלייענט, און מען האָט זיך געוואונדערט. די אַרטיקלען, אַלע דריי צוזאַמען, האָבען אָבער געמאַכט אַנ׳איינדרוק. זיי זענען געווען געשריבען מיט׳ן ברען און האָבען געהאַט אין זיך עפּעס אונבעשטימטעס; אפשר איז דאָס דאָזיגע געווען די איבערצייגונג פונ׳ם פאַנאַטיקער. מען האָט דערקענט, אַז דער, וועלכער רעדט דאָ, רעדט גאָרנישט אויף קאַטאָוועסען. אַ געוויסע צייט האָט מען נאָך גערעדט וועגען די אַרטיקלען, און דאַן – דאַן, נאַטירליך, האָט מען זיי פערגעסען. אונטערגעשריבען איז געווען „בן־יהודה".

איז דאָס אַ פאַמיליען־נאָמען? איז עס אַ פסעוודאָנים? מען

האָט עס נישט געוואוסט. ערשט שפּעטער, ביי עפּעס אַ געלעגענהייט, האָט זיך געלאָזט הערען, אַז דער דאָזיגער איוב איז קיין משל נישט. עס איז בנמצא אַזאַ מענש, וועלכער רופט זיך בן־יהודה. געהייסען אייגענטליך האָט ער אַמאָל גאָר פּערעלמאַן, אליעזר יעהודאָוויטש פּערעלמאַן, נאָר דער דאָזיגער יוד האָט זיך אָנגעטהון דעם כּוח און האָט זיך משנה־השם געוועז; ער האָט זיך געלאָזען רופען אויך אינ׳ם בירגערליכען לעבען מיט׳ן העברעאישען נאָמען. דאָס איז דענסמאָל געווען אַ נייעס, אַ שטיקעל קידוש־השם. מען האָט געצויגען מיט די פּלייצעס. אָט וואָס עס הייסט אַ פּאַנאַטיקער פון זיין אידעע! — מען האָט אָבער באַלד דערצעהלט וועגען איהם נאָך אַ סך וואונדערליכע זאַכען: ווי ער רעדט אויף העברעאיש אויך אין גאַס, ווי ער געהט אַריין אין טראַמוויי און וויל בשום אופן נישט וויסען דערפון, אַז דער גוי איז נישט מחויב איהם צו פערשטעהן, און ער הייסט זיך געבען אַ בילעט אויף העברעאיש. דאַן, ווען ער האָט זיך געהאַט איבערגעפּעקעלט קיין ירושלים, האָט מען פון איהם דערצעהלט, ווי ער און זיין ווייב רעדען מיט דעם קינד ביי דער ברוסט אויף העברעאיש און ווי דאָס קינד האָט נישט קיין אַנדערע מוטער־שפּראַך ווי העברעאיש און ווי אַלץ אינ׳ם הויז איז העברעאיש. דאַן האָט מען דערצעהלט, ווי ער זיצט און פאַבריצירט די ווערטער, וועלכע פעהלען אין דער העברעאישער שפּראַך, כּדי עס זאָל איהם נישט אויספעהלען קיין וואָרט אינ׳ם טעגליכען געברויך. און דאַן — ווי ער געהט אין קראָם אַריין עפּעס קויפען, און רעדט העברעאיש. און דאַן — ווי ער געהט אין גאַס מיט׳ן טלית אַרומגעוויקעלט אַרום האַלז, ווייל דאָס איז די יודישע נאַציאָנאַל־טראַכט...

איז דאָס אַ פּאַנאַטיקער? איז דאָס אַנ׳אייניקעל פון זיינע גרויסע, גרויסע זיידעס, וועלכע האָבען געהאַט נאָך דעם כּוח פון עקשנות און האָבען נאָך געקאָנט זיך מוסר־נפש זיין פאַר אַ אידעע און האָבען נאָך געקאָנט לאָזען פון זיך שפּאָטען און לאַכען און טראָץ דעם טהון אַלע מאָל מיט אַ פּערביסענקייט דאָס זייעריגע? — ווי קענען מיר זיך גליקליך שעצען, אַז מיר האָבען נאָך אין אונזערע צייטען, צווישען אונזערע שוואַכע, שוואַכע מענשעלעך, איינצעלנע אַזעלכע עקזעמפּליאַרען! אין אַ מוזעאום האָט מען בעדאַרפט דעם לעצטען אַריינזעצען,

איידער דער דאָזיגער טיף שטאַרבט אויס. פאַר מיר איז אַזאַ בן־יהודה אפשר וויכטיגער נאָך אין זיין פסיכאָלאָגישער ענטוויקלונג, ווי אין זיין גאַנצער געזעלשאַפטליכער און היסטאָרישער טעטיגקייט. ער איז פאַר מיר, מעהר ווי אַלעס אַנדערע, אַ שטיקעל העלד פון אַ ראָמאַן. און וויל איך איהם מיר ערקלערען, מוז איך שוין אַרומגראַבלען אַביסעל אין זיין ביאָגראַפיע. דאָס ערשטע, וואָס פאַלט־אויף אין איהם, איז דער ריין־יודישער צוג: דער כּוח פון עקשנות. אינ׳ם בית־המדרש און אין דער ישיבה איז ער אַנ׳עקשן, אַ פאַנאַטיקער אין דער אַלטער ריכטונג. שפּעטער אַלס שילער פון רעאַל־שולע אין דווינסק איבערחזר׳ט זיך ביי איהם דערזעלביגער שטריך, נאַטירליך, אין אַנ׳אַנדער פאָרם: דער געדאַנק פונ׳ם אינטערנאַציאָנאַלען סאָציאַליזם פּאַקט איהם מיט אַ פינסטערער מאַכט. עס איז עפּעס ניהיליסטישעס אין זיין וועזען, עפּעס פינסטערעס און שטאַרעס. ער איז גרייט יעדע מינוט צו געהן אויף קידוש־השם. און דאַן ווידער, ווען ער לייענט גראָד דאָס בוך „דניאל דעראָנדאַ״, יענץ וואונדערליכע בוך, וואָס איז דעמאָלס ערשיענען, און דער העלד פונ׳ם בוך, מרדכי, מאַכט אויף איהם אַ טיעפען, מעכטיגען איינדרוק, כאַפּט ער זיך באַלד אָן אין דער נייער אידעע פון דער אַלטער אויפלעבונג פון ציון און פון דער אויפלעבונג פון דער העב־רעאישער שפּראַך; ער נעהמט דאָס דאָזיגע ווערטליך, און באַלד וואַרפט ער זיך אויף דער אַרבייט, די דאָזיגע אידעע צו רעאַליזירען. ער ווייס פון קיין חכמות נישט. געדאַנקען און טהאַט איז ביי איהם איינס. אויף האַלבען וועג וועט ער נישט שטעהן בלייבען. אין הימעל אַריין ווי חנוך, אין דער ערד אַריין ווי קרח, נאָר נישט בלייבען צווישען הימעל און ערד ווי אבשלום. ער האָט די נאַאיוויטעט, וועלכע עס דאַרף האָבען יעדער באַהנברעכער. דאָס לעכערליכע זעהט ער נישט. ער האָט די קראַפט צו לאָזען פון זיך לאַכען און שפּאָטען און צו לאָ־זען וויצען מאַכען איבער זיך; ער אָבער געהט זיך זיין וועג.

און ער איז געגאַנגען זיין וועג — און יעצט, אין דער היינ־טיגער וואָך, פייערט בן־יהודה אין ירושלים דעם יובילעאום פון זיין שריפטשטעלערישער און געזעלשאַפטליכער טעטיגקייט. דריי יאָהרצעהנ־טען האָט דער מענש געאַרבייט. ער האָט זיך ערוואָרבען פיעל פריינד און נאָך מעהר געגנער — אייגענטליך איז צווישען ביידע קיין אונ־

טערשיעד נישט — עס קומט אויף דאָסזעלביגע אַרויס. עס ווייזט, אַז דער מענש איז אַ קראַפט.

און אַלס קראַפט ברענג איך איהם היינט מיין גליקוואונש. מיר איז אַלץ איינס, וואָס פאַר אַ בעדייטונג ער האָט פאַר דעם ישוב פון ארץ־ישראל; ער אַליין איז פונ׳ם געדאַנק צוריקגעקומען, און צו דער צייט פונ׳ם אוגאַנדאַ־פּראָיעקט, האָט ער פאַר איהם פּראָפּאַגאַנדע גע־מאַכט. מיר איז אַלץ איינס, וואָס ער האָט געטהון פאַר דער אויפלע־בונג פון העברעאיש אַלס שפּראַך צום רעדען. ער אַליין וועט אין שטילע איינזאַמע שטונדען, ווען די ליידענשאַפטען וועלען זיך לעגען, אפשר טונקעל עמפינדען, וואָס דאָס הייסט, האָבען אַרויסגענומען אַ הייליגע רעליקוויע פונ׳ם מקדש און אַרויסגעפיהרט אין מאַרק אַריין. די דאָזיגע רעליקוויע איז אפשר, אַזוי לאַנג ווי זי איז עס געווען אין איהר קדשי־קדשים, די איינציגע זאַך געווען, וועלכע האָט די נשמה פון אַ פאָלק דערהאַלטען, און קוים איז זי וואָכעדיג געוואָרען, ווער ווייס, אויב זי וועט נישט מעהר שאָדען ווי נוצען. מיר איז גאַנץ גלייכגילטיג, וואָס פאַר אַ בעדייטונג ער האָט פאַר די שאַפונג פון נייע ווערטער אינ׳ם העברעאישען און וואָס פאַר אַ בעדייטונג זיין ווערטערבוך האָט: ער אַליין וועט, ווי קיין צווייטער, וויסען און פער־שטעהן, וואָס עס הייסט, ווערטער „מאַכען" און אַ שפּראַך „מאַכען", דאָס אַלעס לאָזט זיך נישט מאַכען, און ווען עס איז נאָר „געמאַכט", מוז עס ווידער, פריהער אָדער שפּעטער, צעפאַלען און אונטערגעהן. ער אַליין וועט דאָס אויסגעצייכענט וויסען. ער וועט וויסען, ווי נאַריש דאָס איז, ווען אַ שפּראַך פון דער גאַס ווערט ליטעראַטור, און ווי שרעקליך דאָס איז, ווען אַנ׳ארבייט, צו וועלכער עס איז נויטיג אַ גאַנצע אַקאַדעמיע און אַ צייט פון אַ גאַנצען יאָהרהונדערט, ווערט גע־מאַכט פון אַנ׳איין איינציגען מענשען.

ניין, דאָס אַלעס איז מיר גלייכגילטיג. און ווען איך פייער היינט בן־יהודה׳ן צוזאַמען מיט אַלע, וועלכע פייערען איהם, פייער איך נאָר די קראַפט. ער האָט געשאַפען אַ עפּעס, וואָס איז פריהער נישט געווען.

עס איז פאַרהאַן יעצט מיט אַ „עפּעס" מעהר אין דער וועלט. עטליכע טויזענד מענשען רעדען יעצט העברעאיש. ווי דאָס העברע־איש איז, וועלכען ווערט עס האָט און וואָס פאַר אַ צוועקמעסיגקייט,

דאָס איז אַלץ איינס. ער האָט געשאַפען — און פאַר יעדען שעפער מוז מען נייגען דעם קאָפּ. נאָך אַ „ענערגיע" איז צוגעקומען צו דער „ענערגיע" פון דער וועלט.

איך האַלט נישט פיעל פון׳ם יודישען טעאַטער — אָבער גאָלדפאַדען, זי גרויס אָדער ווי קליין ער איז געווען, האָט געשאַפען אַ זאַך, וועלכע איז פריהער נישט געווען און יעצט איז זי דאָ, און שוין זענען פאַרהאַן אפשר טויזענד מאַן, וועלכע לעבען דערפון און צעהנטויזענדער מענשען, וועלכע אַמוזירען זיך דערביי. ער איז אַ שעפער און איך מוז איהם עהרען! איך האַלט נישט פיעל פון עספּעראַנטאָ — אָבער זאַמענהאָף האָט דער וועלט געגעבען אַ גאָב, אַן עפּעס! וואָס זי האָט פריהער נישט געהאַט און יעצט האָט זי עס, און שוין האָט ער אין בעוועגונג געבראַכט הונדערט־טויזענדער מענשען, און ווער קען וויסען, וועלכע איינווירקונג דאָס קאָן האָבען אויף אַ קולטור. ער איז אַ שעפער און איך מוז מיך פאַר איהם בויגען! איך האַלט נישט פיעל פון׳ם יעצטיגען העברעאיש־רעדען — אָבער בן־יהודה האָט איינגעווירקט אויף אַ סך טויזענדער. ער איז אַ שעפער און איך מוז איהם אָבגעבען מיין כבוד.

ווי ווענינ האָבען מיר איצט מענשען, וועלכע האָבען אַזאַ קראַפט ווי בן־יהודה און אַזוי פיעל ענערגיע און אַזוי פיעל נאַאיוויטעט און אַזוי פיעל כוח אויסצוהאַלטען שפּאָט און געלעכטער און אַזוי פיעל גלויבען, זיך צו אָפּפערן אויפ׳ן קידוש־השם פון זיין אידעע! — פון׳ם גאַנצען האַרצען ברענג איך היינט בן־יהודה׳ן מיין גליקוואונש.

„רבי קרוב“

(אלחנן ליב לעווינסקי)

האַלב אין אַ געלעכטערעל און האַלב אין ערנסט האָט מיר אַמאָל לעווינסקי געזאָגט: „אייגענטליך קען איך קיין איינציגען יודען נישט און פאָרט קען איך אַלעמען; אייגענטליך קען קיין איינציגער יוד מיך נישט און פאָרט קענען מיך אַלע. דאָס איז די אייביגע קורבות, די נישט־געזעהענע, וועלכע בינדעט אונז אַלעמען. אָט דאָס אייגענטליך איז עס, וואָס איך האָב געוואָלט זאָגען מיט מיין פסעוו־דאָנים ר׳ קרוב. אין אונזער געגענד איז דאָס דאָזיגע וואָרט די פאָרם פון דער אָנשפראַך צווישען בעקאַנטע און אונבעקאַנטע; מען טרעפט אַ ווילד־פרעמדען יודען און מען זאָגט איהם: „שלום עליכם ר׳ קרוב!“.

ר׳ קרוב — דאָס איז דאָסזעלביגע, וואָס ביי אונז „פעטער“. דוקא דעם נישט־בעקאַנטען זאָגט מען פעטער. אַמבעסטען האָט לעווינס־קי אַליין דורכ׳ן דאָזיגען פסעוודאָנים זיך כאַראַקטעריזירט...

און יעצט איז אויך ער, אונזער אייביגער קרוב, נישט מעהר דאָ. אָהן אַזוי־געזונד, פלוצלינג, איז ער געשטאָרבען.

עפּעס דערלאַנגט מען אַ ציה מיט דער פּלייצע און עס ווילט זיך טרויעריג לאַכען. לעווינסקי און שטאַרבען — קיין גרעסערע צווי געגענזאַצען זענען גאָרנישט דענקבאַר. דער לעבעדיגסטער צווישען אַלע לעבעדיגע, און דאָס אייביגע אַבסאָלוטע שווייגען. דער אָפענהער־ציגסטער פון אַלע אָפענהערציגע מענשען, און דער פינסטערער גרוי־סער לעצטער סוד. דער לייכטער, פלייצעדיגער, אייביג־פלוישענדער פעליעטאָן, לייכט און העל און קלינגענדיק, ווי אַ זילבערען גלעקעל, און יענער שווערפעליגער, פינסטערער, גרימיגער סוף. ניין, נישט איין

טאָג און נישט איין וואָך וועלען נאָך פּאָראיבער, ביז איך וועל מיך צום שרעקליכען געדאַנק צוגעוועהנען.

דער לייכטער, פלייצעדיגער פעליעטאָן — און שוין זעגען פאַר־האַן אַזעלכע, וועלכע מאַכען עס בקיצור און נעהמען לעווינסקין און קלעבען איהם צו דעם עטיקעט מיט דער מאַרקע „דער בעסטער פעליעטאָניסט", און זיי גלויבען, ווייס גאָט, וואָס פאַר אַ געוואַלדיגען קאָמפּלימענט זיי האָבען איהם געזאָגט דורכ'ן דאָזיגען טיטעל. אַך, ווי ווייניג ווייס מען ביי אונז, אַ מענשען ריכטיג צו שאַצען! ניין, מיינע הערדען, ער איז אַביסעלע מעהר געווען ווי דער בעסטער פעליעטאָניסט: ער איז געווען דער בעסטער לעבענס־מענש צווישען אונז. וואָס מאַכט אויס אַביסעל בעסער אָדער אַביסעל ערגער קענען שרייבען אַ פעליעטאָן? ער האָט אַנ'אַנדערע, אַ פיעל וויכטיגערע „וויסענשאַפט" בעזעסען, אַזעלכע, פאַר וועלכע מיר האָבען נישט קיין שום פּראָפעסאָר און קיין שום קאַטעדרע. ער איז איינציג געווען צווישען אונזערע שרייבער, וועלכער האָט פערשטאַנען דעם סוד פון לעבען און אַז לעבען איז אַ שאַך פון פריידיגקייט און לוסטיגקייט און אַ זיסער אויסגעלאַסענקייט. די צרה מעג זיך זיין צרה — אָבער לעבען איז לעבען. ער האָט אין זיך געהאַט עפּעס פון אַנ'אמת'ן חסיד: ער איז געווען אַ עובד מתוך שמחה — ער האָט געדיענט גאָט און וועלט און מענשען מיט זיין געלעכטערעל. בשעת אַלע אונזערע שרייבער קענען נישט קיין שום אַנדערע זאַך ווי נאָר וויינען, האָט ער געקאָנט לאַכען; און געלאַכט האָט ער מיט'ן פולען מויל. בשעת אַלע אונזערע שרייבער ווייסען נישט קיין שום אַנדערע זאַך ווי נאָר קרעכצען און אויקען און זיין אָנגעצונדען טאָג און נאַכט און געשרייצט און זויער ווי אַ זויערטאָפּ און האַלטען דעם קאָפּ אַראָב, האָט ער געוואוסט דאָס פּעקעל פונ'ם לעבען אָנצוכאַפּען מיט דער לייכטער האַנד און עס אַרויפצולעגען אויף דער פּלייצע און צו לאַכען; נישט דעם וויץ האָט ער ליעב געהאַט, נאָר דאָס לאַכען, יענץ ברייטע און פולע לאַכען, פון וועלכען עס זעהען זיך אַרויס די ווייסע צייהן. דער דאָזיגער פעליעטאָניסט איז עפּעס אַליין געווען אַ שטיק פעליעטאָן. אין יענער גרויסער געוואַלדיגער צייטונג, וועלכע מען רופט־אָן אויף מענשען־לשון „וועלט" האָט ער זיין פּלעצעל געהאַט אונטען, „אונטער'ן שטריך", און נאַכדעם, ווען דער מענש איז מיעד געוואָרען פון דעם

גאַנצען שווערען און שווערפעליגען מאַטעריאַל אַרום און אַרום, פונ׳ם לייט-אַרטיקעל און פון דער פּאָליטיק און פון דער כראָניק און פונ׳ם נייעס, האָט ער זיך אַריינגעכאַפּט אונטען צום דאָזיגען ליכטיגען און העלען פעליעטאָן, צו לעווינסקי׳ן, און האָט ער זיך צוגעהערט צו זיין לאַכען, איז ער געוואָרען אַ נייער מענש. דען לעווינסקי האָט פערשטאַנען צו לאַכען, ווי קיין צווייטער נישט. פון אַלע ווינקעלעך פון זיין נשמה האָט אַרויסגעשאָסען די לוסטיגע געזונדע לעבענס-פריידיגקייט, פאַר וועלכער ער האָט זיך געפונען דעם נאָמען „אַביסעל פילאָזאָפיע".

אַנ׳אָפּטימיסט — אַ מענש, וועלכער קוקט אויף די וועלט דורך אַ ראָזעווע רעהרעל. נאַטירליך, אַנ׳אָפּטימיסט איז ער געוועזען, מ׳קען נישט אַנדערש זאָגען. אָבער פּאָרט איז ער געוועזען אַזוי אַנדערש און אַזוי פערשיעדען פון אַנדערע אָפּטימיסטען! יענע, ווען זיי לאַכען, לאַכען זיי ציניש אָדער זיי לאַכען ווי אַ קליין אונשולדיג קינד. ביי לעווינסקי׳ן איז עס עפּעס אַנדערש. די וועלט-צרה האָט ער פערשטאַנען און מיטגעפיהלט און מיטגעליטען מיט איהר, ווי זעלטען איינער; די מענשען האָט ער געקענט מיט אַלע זייערע שוועכען און פעהלערען און נאַרישקייטען, און גאַנץ בעזונדערס מיט זייער „גוטסקייט" און זייער „צדקות"; דאָס גרויסע ליידען פון זיין פאָלק האָט ער טיעף עמפּונדען און זיין האַרץ האָט זיך אין איהם צונויפגעשרומפּען פאַר גרויס מיט-לייד; אונזער קליין וועלטעל האָט ער געקענט און פערשטאַנען, און די, וואָס שטעהען ביי אונז אָן דער שפּיץ, און אונזערע בעלי-בתּים און אונזערע טובה-טהוערס און אונזערע געלד-געבערס, און אויך דאָס שרייבער-פאָלק אונזערס האָט ער געקענט און פערשטאַנען צוזאַמען מיט אונזערע מחלוקת׳לעך און אַרומרייסענישען — און ער איז אַלץ געזעסען און האָט געלאַכט. נישט ציניש און נישט קינדיש-נאַאיוו, נאָר געלאַכט האָט ער. אָט דאָס איז לעווינסקי! עפּעס אַ וואונדערבאַר צוזאַמענמישעניש אין זיין נאַטורעל: אַ געמיש פון וויכקייט און איי-דעלזין און מיטלייד צוזאַמען מיט וועלט- און מענשען-קענטניש, און געוועזען איז ער נאָר אַ לייכטער פילאָזאָף, נישט פונ׳ם בוך, נאָר אַ לע-בענס-פילאָזאָף.

אייגענטליך איז ער גאָר קיין שרייבער נישט געוועזען. אַ מענש מיט אַזוי פיעל לעבענס-קראַפט, ווי ער, האָט גאַרנישט געקענט זיך

אַריינקוועטשען אינ׳ם ענגען פּאָטעל פֿאַר׳ן שרייב־טיש. די דאָזיגע לייכטע אַרבייט פֿון אַביסעל שרייבען טהוט אַזאַ מענש אָב כּלאַחר־יד; די דאָזיגע מלאכה איז נאָר עפּעס צופֿעליגעס, דער עיקר איז דאָס לעבען. ער זיצט אינ׳ם וואַגאָן פֿון דער אייזענבאַהן און אויף אַ שטיק אָבגעריסען פּאַפּיער צייכענט ער אויף מיט אַ בליישטיפֿטעל אין איילעניש און אין א י י ן אָטעם אַ דריי־פֿיערהונדערט שורות, אַזוי ווי זיי גיסען זיך איהם פֿונ׳ם האַרצען אַרויס — און אָט האָסטו ליטעראַטור; ער זיצט זיך אין זיין קאַנטאָר פֿאַר די רעכען־ביכער, און צווישען רעכנונג און רעכנונג שיט ער אויס אויף אַ בויגעל פּאַפּיר אַ באַרג פֿון גלייכע און קרומע שורות, כּמעט אָהן אָנהויב און אָהן סוף — און אָט איז דיר אַ פֿעליעטאָן פֿאַר עפּעס אַ צייטונג; ער זיצט ביי אַ ברעג פֿון אַ טישעל אין אַ האָטעל אונטערוועגס, און מיט אַנ׳אייליגער פֿעדער און פֿערטרוקענטען טינטערעל שרייבט ער אַ בלעטעל נאָך אַ בלעטעל — אָט האָסטו „אַביסעל פֿילאָזאָפֿיע". על־פּי־רוב ווייס ער נישט, שרייבענדיג די ערשטע שורה, וואָס די צווייטע וועט זיין, ומכּל־שכּן אַז ער ווייס נישט, וואָס ער וועט אונז זאָגען אינ׳ם גאַנצען אַרטיקעל. ס׳איז מעגליך, אַז לעווינסקי איז נישט געווען דער גרעסטער מייסטער פֿונ׳ם וואָרט, עס איז מעגליך, אַז זיינע פּעריאָדען זענען נישט געווען געטאָקט און געפֿיילט, אַזוי אַז זיי זאָלען האָבען אין זיך דאָס גאַנצע פֿון אַ קונסטווערק, אָבער ביי לעווינסקי׳ן געפֿינט מען עפּעס וויכטיגערס און גרעסערס פֿאַר דעם: מ׳געפֿינט ביי איהם דעם לעבעדיגען ריטמוס פֿונ׳ם שוימעדיגען לעבען און מיר געפֿינען ביי איהם די איינע און איינציגע טרייסט, וועלכע דאָס לעבען גיעט אונז אין אַלע אונזערע ליידען — דאָס לאַכען.

און נאָך עפּעס געפֿינען מיר ביי איהם: דעם גרויסען גלויבען אין דער קראַפֿט פֿונ׳ם מענשען. וואָס? מיר ליידען? נאַרישקייטען! מיר האָבען שוין ביז איצט מעהר געליטען, און אונזער קראַפֿט איז נישט געבראָכען. וואָס? דאָס גאַנצע יודענטום שטעהט פֿאַר אַ גענצליכע אויפֿלעזונג? עס הויבט זיך נישט אָן! אַ פֿאָלק, וועלכעס האָט אַזאַ פֿערגאַנגענהייט, מוז האָבען אַ צוקונפֿט. מיר האָבען קיין ליטעראַטור נישט? יונגלעך קאָמאַנדעווען מיט אונז? באַלד וועט אַלץ איינעהמען אַ סוף? לאָז געמאַך! מיר האָבען שוין שלעכטערע צייטען

געהאַט, און מיר מיט אונזער ליטעראַטור האָבען מיר זיך פּאָרט אַרויס־געדרעהט. אָט דאָס איז עס, וואָס האָט לעווינסקי'ן געמאַכט פאַר אַ כּלל־טהוער. איך קען כּמעט נישט קיין איינציגע גרינדונג, וועלכע האָט זיך בעשעפטיגט מיט דער אויפלעבונגס־אַרבייט, אין וועלכער לעווינסקי זאָל זיך נישט האָבען בעטייליגט אָדער ביי וועלכער ער זאָל נישט זיין געשטאַנען אין דער שפּיץ. און ווען אַ מענש מיט אַזאַ קראַפט און מיט אַזאַ לעבענס־איבערמאָס האָט געאַרבייט, קענען מיר פערשטעהן, ווי גרויס די אַרבייט איז געווען. און נישט נאָר גרויס איז זי געווען, נאָר אויך נוצליך; דער דאָזיגער מענש איז דאָך קלוג געווען און לעבענס־ערפאַהרען, אום אַלעמאָל צו וויסען, וואו ער האַלט.

און מוזען מוז איך דאָ דערמאָהנען דעם טאָג, ווען איך האָב לעווינסקי'ן צום ערשטען מאָל אַלס שריפטשטעלער קענען־געלערענט. געווען איז עס פאַר 22 יאָהר. איך האָב דענסמאָל געוויילט אַלס גאַסט ביי י. ל. קאַנטאָר אויף דאַטשע אין צאַרסקאָיע־סעלאָ. קאַנטאָר איז דענסמאָל געווען רעדאַקטאָר פונ'ם „המליץ". ער האָט געפלעגט דעם גאַנצען טאָג צו זיצען אין פּעטערבורג, און פאַרנאַכט האָט ער געפלעגט אַרויסצוקומען אויף דער דאַטשע און מיטצובריינגען מיט זיך דאָס פּע־קעל מאַנוסקריפּטען, וועלכע זענען אין פערלויף פונ'ם טאָג אָנגעקומען אין דער רעדאַקציע. איינמאָל, קומענדיג, האָט ער צו מיר געזאָגט: „איך האָב אייך אַ שטיקעל מתנה מיטגעבראַכט: אַ מאַנוסקריפּט פון אַן'אָנפאַנגער, עפּעס מאָדנע און וואונדערליך געשריבען". און איך האָב דעם דאָזיגען מאָדנעם און וואונדערליכען מאַנוסקריפּט געלייענט. איינער, מיט'ן נאָמען א. ל. לעווינסקי, האָט איהם געהאַט געשריבען. אין אָדעס האָבען זיי געהאַט געמאַכט עפּעס אַ „קערמעשעל" פאַר אַ זשאַרגאָני־שען שריפטשטעלער, אַ גאַסט, און לעווינסקי האָט זיך אַ טראָפען צע־לאַכט פונ'ם קערמעשעל און פונ'ם שריפטשטעלער צוזאַמען. די דעפּו־טאַציע פון די שניידער, וועלכע האָבען דעם יובילאַר אַ מתּנה געבראַכט אַ פּאָר הויזען מיט דער פּאַסענדער אויפשריפט איז געווען מייסטער־האַפט בעשריבען. דער אַרטיקעל, האָט נישט געקאָנט ווערען געדרוקט, ווייל ער איז געווען אַביסעל צו פריי, אָבער דאַכטען דאַכט מיר, אַז איך האָב קיינמאָל נישט אַזוי געלאַכט ווי דענסמאָל...

און מוזען מוז איך דאָ דערמאָהנען אויך, ווי איך האָב לעווינ־

סקי'ן געזעהן צום לעצטען מאָל. געוועזן איז עס פאַר אַ וואָך אַכט אָדער צעהן. ער איז געזעסען ביי מיר און פון אונטער די גאָלדענע ברילען זיינע האָבען אַרויסגעלויכטען אַ פּאָר שעהנע, קלוגע אויגען און אויף די פיינע ליפּען האָט אַרומשפּאַצירט זיין זיסער שמייכעל. און אויף זיין פּנים די רוהיגקייט, יענע וואונדערבאַרע רוהיגקייט, וועלכע איך האָב אויפ'ן פּנים פון קיין שום אַנדערען שריפטשטעלער נישט געזעהן! איך האָב מיך געקאָכט און גערעדט און געקלאָגט פאַר איהם וועגען דער מהומה, וועלכע עס האָבען אַריינגעבראַכט אין אונזער ליטעראַטור יענע עמי-הארצים, וואָס ווילען דאָרט געוועלטיגען. איך בין זיי שוין מוחל אַלעס, וואָס זיי שרייבען, און אַלעס, וואָס זיי טהוען און דאָס, וואָס זיי ווילען געוועלטיגען — אָבער סטייטש, די עם-הארצות! די עם-הארצות! איין שטיקעל גוטע מדה, וואָס מיר האָבען אַמאָל געהאַט, בכבוד צו האַלטען אַ תלמיד-חכם, געהט פערלוירען פון טאָג צו טאָג מעהר! איך האָב מורא, אַז דאָס וואָרט תלמיד-חכם וועט באַלד ווערען אַ זידעל-וואָרט, און ווער עס וועט נאָך קענען עברי, וועט מען איהם טרייבען פונ'ם קלייזעל! — לעווינסקי האָט אַראָבגעלאָזט שעמעוודיג די אויגען. עס איז איהם שווער געוואָרען צו הערען אַזעלכעס. אַזוי לאַנג ווי ער לעבט האָט ער קיין שלעכט וואָרט נישט אַרויסגערעדט אויף אַ „קאָלעגע", און אַפילו אויפ'ן ערגס-טען נישט. לאָזט זיי! — האָט ער געמאַכט — ווער ווייס, אפשר וועט אויך פון זיי אונז נאָך אַרויסקומען אַ שטיקעל טובה. איז עס שלעכט — מוזען מיר צונויפנעהמען די קרעפטען און בעסער מאַכען. אויך די דאָזיגע, וואָס איהר זאָגט, וועלען לערנען און איינזעהן...

דער גרויסער גלויבען אין דער קראַפט פונ'ם מענשען, יענער גלויבען, וועלכען ער האָט געהאַט, איז וואונדערבאַר געווען. איך האָב איהם נישט מקנא געווען פאַר קיין שום זאַך, נאָר פאַר יענעם גלויבען. אָ, ווי ריין איז דער מענש געווען!

שמעון שמואל פרוג

ווייסט איהר, ווי אַזוי ער האָט אָנגעהויבען? — אַנ׳איינפאַך יו־דיש יונגעל איז ער געווען אינם חדר פון אַ יודישען מלמד אין אַ יודישער קאָלאָניע. מיט יודישע קינדער צוזאַמען האָט ער זיינע קינ־דערשפּיעלעכלעך געשפּיעלט. די שפּראַך, אויף וועלכער ער האָט גערעדט, זיין מוטערשפּראַך, איז געווען יודיש. און דאָס דאָזיגע יודיש — אפשר איז דאָס געווען דאָס קלאַסישסטע, ריינסטע, בעסטע יודיש וואָס לעבט אין אַ יודישער נשמה! נישט פאַרהאַן דער זעלטענער אויסדרוק, נישט פאַרהאַן דאָס אויסטערלישע, פערוואָרפענע וואָרט, וואָס זאָל זיין געווע־זען פרעמד דעם דאָזיגען יודישען יונגעל. דען נישט בחנם האָט ער זיינע קינדעריאָהרען פערבראַכט צווישען יענע טיפּישע יודען, יענע זלמנ׳ס און קלמנ׳ס און יענע איידעלע מאַדאַמען מיט׳ן נאָמען לאָקשענ־טאָפּ און הויזענקנאָפּ, וועלכע ער האָט אַזוי ליעב געהאַט צו שילדע־רען און אַזוי אָפט צו בעשרייבען אין זיינע שפּעטערדיגע פעליעטאָנען און פּראָזאאישע עסקיזען. חוץ דעם פלעגט זיין מוטער, ביים איינ־שלעפערען איהם, זינגען איהם דאָס ליעד אויף יודיש. שמעון שמואל׳יק האָט דאָס יודישע פאָלקסליעד געקאָנט נישט פון עפּעס אַ בוך אַרויס, נאָר פונ׳ם פאָלק אַליין. די ערשטע זאַך, וועלכע דאָס יונגעל פרוג האָט אָנגעשריבען, איז געווען אַ ליעד אויף יודיש — דאָס איז גע־ווען זיין אָנהויב...

און ווי אַזוי ער האָט געענדיגט, ווייסט איהר? — טויט־מיעד און ליידענד פון פורכטבאַרע שמערצען ליעגט ער אויפ׳ן בעט, פון וועלכען ער איז נישט מעהר אַראָב קיין לעבעדיגער. די לעצטע חדשים קומען אַלץ נעהנטער און נעהנטער. נאָר נאָך עטליכע וואָכען ליעגען צווישען איהם און צווישען דעם שרעקליכען טאָג און פלוצלינג — ווער

ווייס די וואונדערליכע שטעגען, אויף וועלכע עס וואַנדערט דעם מענשענס גייסט? — פלוצלינג האָט איהם אַרומגעכאַפּט אַ בענקעניש אַהיים, אַ וואונדערליכער היים־וועהטאָג, אַ מין אמת׳דיגע נאָסטאַלגיע צו זיין געבורטס־לאַנד, און דאָס דאָזיגע געבורטס־לאַנד זיינס איז געוועזן — זיין קינדהייט. אויפ׳ן קליינעם נאַכטטישעל פאַר זיין בעט ליעגט דאָס קליינע ביכעלע מיט׳ן נאָמען תנ״ך, און דער קראַנקער דיכטער בלעטערט אין איהם בייטאָג און ביינאַכט. ישעיה, יחזקאל און תהלים זענען איהם געלויפיג געוואָרען אויף זיינע ליפּען. און אַ מין נס איז געשעהן אַרום יענער צייט: דער 56־יעהריגער הויבט פלוצלינג אָן צו שרייבען ליעדער אויף אַ שפּראַך, פון וועלכער ער האָט פריהער געוואוסט בדוחק נאָר איינצעלנע ווערטער — ער שרייבט ליעדער אויף העברעאיש. אַמאָל אין אַ אָווענד זיץ איך ביי איהם פאַר זיין בעט, און ער לייענט מיר פאָר זיין ערשט געדיכט אין לשון־קודש. זיינע אויגען האָבען געברענט. און נאָר ווען ער האָט געענדיגט לייענען, איז ער טרויעריג געבליבען און איז געוואָרען אונזיכער. ווי אָבער איך האָב איהם געזאָגט, אַז דאָס געדיכט, שטייגט אַריבער, וואָס די שפּראַך בעטרעפט, אַלץ, וואָס איך האָב דערוואַרט פון איהם, האָט ער מיר שטיל געדריקט די האַנד. די לעצטע זאַך אַלזאָ, וועלכע פרוג האָט אָנגעשריבען, איז געוועזן אַ געדיכט אויף העברעאיש — אזוי איז געוועזן זיין ענדע...

נאָר אינמיטען, צווישען יענעם אָנהויב און דעם דאָזיגען סוף האָט זיך געטראָפען אַ קלייניגקייט: — אַ **פויזע פון פערציג יאָהר**, אין וועלכער פרוג האָט געשריבען רוסיש. אמת, די פויזע איז געוועזן אַ רעכט ביסעל לאַנג און האָט אַרומגענומען כמעט זיין גאַנצע ליטעראַרישע טעטיגקייט — אָבער אויך אַזאַ ערשיינונג איז נישט פון די אונמעגליכקייטען אין אַ מענשענס לעבען. אין יענער צייט האָט ער געשריבען פאַר יודיש־רוסישע זשורנאַלען פונקט אַזוי ווי ער האָט געשריבען פאַר רוסיש־רוסישע, ער האָט געשריבען פאַר׳ן „ראַזסוויעט" און „וואָסכאָד" פונקט אַזוי ווי ער האָט געשריבען פאַר׳ן „וויעסטניק יעווראָפּי" און „רוסקאַיאַ מיסל". אויך פאַר די פערשידענסטע טאָג־צייטונגען האָט ער דאַן געשריבען, און אַפילו דעם זונטאָג־פעליעטאָן אין פערזען פאַר דעם זונטאַג־נומער פון דעם בולוואַר־בלאַט „פּעטערבורגסקי

ליסטאָק״ האָט ער פּינקטליך צוגעשטעלט — אַזוי איז געווען די צייט פון דער פּויזע...

אָט איז די גרויסע טראַגעדיע פון אַ דיכטער־לעבען, אַז אַ 40־יעהריגע פּויזע אין איהר איז גאָר מעגליך! פערציג יאָהר לאַנג האָט אַ מענש געלעבט אַ שאָטען־לעבען, אַ לעבען ווי אין אַ חלום, און האָט גערעדט אויף אַ שפּראַך, מיט וועלכער ער איז נישט געווען פּסי־כאָלאָגיש פערבונדען און אין וועלכער ער האָט נאָר אויף אַ מעכאַני־שען וועג דערגרייכט אַ מין פאָלקאָמענהייט פון אַ מייסטער. וואָס דעם אינהאַלט בעטרעפט, רעדט ער טאַקי דאָס, וואָס פליסט פון זיין גאַנצער פּסיכע, אין בעצוג אָבער אויף די פאָרם בענוצט ער זיך מיט אַ שפּראַך, וואָס איז סוף־כל־סוף פאַר איהם נאָר אַ קינסטליכע שפּיעלעריי. און דער ווידערשפּרוך איז געוואָרען אַנ׳אייביגער. אין דערזעלביגער מאָס ווי די פאָרם איז געוואָרען אַלץ שענער און די שפּראַך איז גע־וואָרען אַלץ פאָלקאָמענער און פּרעכטיגער, איז דער ווידערשפּרוך אין איהם אַלץ מעהר געוואַקסען און אַלץ מעהר פערגרעסערט דעם ריס אין זיין האַרץ, ביז דער דיכטער איז צום סוף געוואָרען מיעד און גערייצט און אונזיכער, און פּלוצלינג האָט ער זיך געפיהלט ווי אַ פרעמדער אויפ׳ן אָרט, וואו ער איז געשטאַנען — אַ מין תינוק שנשבה בין העכו״ם. אָך, אָרימער פרוג! וואָס ווייס די איצטיגע גענעראַציע, די, וואָס זאָגט דיר אַמאָל נאָך אַ שבח אָדער וואָס מאַכט דיר אַמאָל אַ פאָרוואורף, וואָס דו האָסט געטראָגען און געליטען? פרוג האָט נישט געהערט צו די דאָזיגע, וועלכע האָבען דעם כוח צו פערגעסען, און אַפילו נאָר אויף אַ מינוט, זייער קינדהייט. ער איז אינערליך געווען דער טיפּישסטער יוד ביז אין טויט אַריין. ביז אין טויט אַריין איז ער געווען דער צאַרטער שמעון־שמואל׳יק פון דער קאָלאָניע, און פּלוצלינג — נאַדיר גאָר אַ סעמיאָן גריגאָריעוויטש, נאַדיר גאָר אַ רוסי־שער שריפטשטעלער אין אַ רוסישער אומגעבונג מיט אַרום און אַרום אַ כאַליאַסטרע פון פרעמדע קאָלעגען. נאַדיר גאָר און האָב אויף זיך די פליכט צו שטעהן בסך־הכל אַ פערציג יאָהר אַזוי פאַר׳ן ברעטעל און צו מאַכען העויות פון אַ טאַראַס בולבאַ!

און אָט געדענק איך איהם, ווי איך האָב איהם געזעהן צום ערשטען מאָל. פאַר דריי און דרייסיג יאָהר בערך איז עס געווען.

באַלד אין ערשטען טאָג פון מיין אָנקומען אין דער הויפּטשטאָדט איז ער מיר פאָרגעשטעלט געוואָרען: אַ הויכוויקסיגער, אַ בלאָנדהאָריגער מיט אַ מערקווירדיג הויכען שטערען און מיט לאַכעדיגע, רעדעוודיגע אויגען, און אַ שטימע האָט ער געהאַט — פּשוט, מוזיק. ווער עס האָט זיין שטימע געהערט, האָט איהם געמוזט ליעב האָבען. פרוג איז דענסמאָל געשטאַנען אויף דער העכסטער שטופע פון זיין בעריהמטקייט. דער ערשטער באַנד פון זיינע ליעדער איז נאָר־וואָס געווען אַרויס פון דרוק, און דער אַרויסגעבער איז געווען נישט קיין געריננגערער ווי דער רעדאַקטאָר פון דער „נאָוואָיע וורעמיאַ". בורענין, דער קריטיקער פונ׳ם דאָזיגען אַנטיסעמיטען־בלאַט, האָט איהם בעהאַנדעלט מיט רחמים. סקאַביטשעווסקי, דער ליטעראַטור־היסטאָריקער, האָט געשריבען וועגען איהם גוטס און האָט איהם געשטעלט אויף איין מדרגה מיט פּאָפּאַנאָוו און נאַדסאָן. פערשטעהט זיך אַז אין דער געזעלשאַפט פונ׳ם יודישען פּעטערבורג איז פרוג דענסמאָל געווען דער בעריהמטסטער מאַן, עס איז נישט געווען קיין יודישע קורסיסטקע, וואָס האָט נישט געפונען פאַר איהר פליכט צו שרייבען איהם ליעבע־בריוולעך אויף גרין פּאַפּיר אָדער צוצוואַרפען איהם אַ בלומעל אָדער אַ בוקעטעל, ווען זי האָט איהם דערזעהן אויף דער גאַס.

אַרום יענער צייט האָב איך געבלעטערט אין זיין ליעדער־בענדעל, און האָב אַלץ ווידער געבלעטערט דערין, און בין געשטאַנען פאַר אַ רעטעניש. אויפ׳ן ערשטען בליק, דאַכט זיך, זענען דאָך די ליעדער געשריבען אויף רוסיש — אָבער מיר זענען זיי עפּעס פאָרגעקומען אַזוי העברעאיש, אַזוי ביבליש, אַזוי לשון־קודש׳דיג, אַז איך האָב געמעגט שווערען, אַז געשריבען האָט זיי דער מחבר פון „אהבת ציון". אַזוי שרייבט נאָר מאַפּו אָדער להבדיל, ישעיה. די ווערטער, פערשטעהט זיך, זענען געווען רוסישע — אָבער נאָר די ווערטער. רבונו של עולם, ווי איז גאָר מעגליך, אַז מענשען, וועלכע זענען נישט קיין יודען, זאָלען קאָנען פערשטעהן און געגנצליך און ריכטיג בעגרייפען, וואָס דאָ שטעהט געשריבען? — פלוצלינג איז מיר קלאָר געוואָרען, אַז ווען דער דיכטער וואָלט אָנשרייבען דאָס דאָזיגע נישט אויף רוסיש, נאָר אויף העברעאיש, ווי דער אינהאַלט פערלאַנגט עס, וואָלט ער זיין דער אויסגעצייכענטסטער ביבלישער סטיליסט. לעבט ער דאָך

נאָר אינגאַנצען אין דער ביבעל, און אַלץ, וואָס ער שרייבט, איז אַזוי ביבליש! איך האָב געוואַרט אויף אַ נס. אומקלאָר האָב איך גע־פיהלט, אַז אַזאַ נס מוז קומען...

אַך, די דאָזיגע טראַגעדיע אין לעבען פון אַ דיכטער, וועלכער חלומ׳ט אויף איין שפּראַך און שרייבט אויף דער צווייטער — און די טראַגעדיע ווערט אַלץ גרעסער, ווען אין דער דאָזיגער צווייטער שפּראַך ווערסטו אַ מייסטער און שרייבסט אויף איהר אַזוי וואונדער־באַר שעהן. דער ווידערשפּרוך ווערט דאַדורך אַלץ גרעסער און שמערצ־ליכער. דו דערלאַנגסט אַ קוש אָדער אַ ביס, און דו שפּירסט פּלוצלינג, אַז געקושט און געביסען האָסטו — לופט. דו האָסט פאַר דיר קיין שום ממשות נישט. און אין דער דאָזיגער הינזיכט ביסטו נאָך גאַנץ אַנדערש ווי פּאָפּאַנאָוו. אַ מענש ווי פּאָפּאַנאָוו, ווען ער קושט און בייסט, האָט נישט געפיהלט דערין לופט; ער האָט פאַר זיך געהאַט זיין פאָלק, אַ פאָלק פון 180 מיליאָנען. דו ביסט אין דער דאָזיגער הינזיכט אַנדערש זאָגאַר ווי אַ ביאַליק, אַ ביאַליק, דאָס איז אמת, האָט נישט קיין 180 מיליאָנען, אָבער דאָס ביסעל, וואָס ער האָט, איז זיין, און מיט יעדען שטריך פון זיין פעדער פיהלט ער אַ וואַרמען אָבקלאַנג און עפּעס אַנ׳עכאָ — און מעג דער אָבקלאַנג זיין ווי קליין און מעג דאָס עכאָ זיין ווי שוואַך, אָרימער פרוג, אָרימער דיכטער מיט אַ 40־יעה־ריגער פּויזע אין זיין „איך״! וואָס האָט דיר דיין קאַלטער, ווינציגער רוהם געגעבען? — ביסלעכווייז איז דאָס אָרט אַרום דיר געוואָרען אַזוי לעדיג און אַזוי שטיל, און דו האָסט דיך געפיהלט אַזוי אומגליק־ליך און פערלאָזען. און ווען דו האָסט דיך געוואָלט אומקעהרען, איז די צייט געווען שוין פערשפּעטיגט, און דער טויט איז שוין געשטאַנען הינטער דיר און האָט געלאָקערט אויף דיר...

האָט פרוג דאָס דאָזיגע געפיהלט שוין דאַן, אין יענע גוטע טעג, ווען דער טומעל אַרום איהם איז נאָך געווען אַזוי שטאַרק? — מיר דאַכט זיך, אַז יאָ. אין יאָהר 1887 איז עס געווען. מיר האָבען ביידע געוואוינט דאַן צוזאַמען אויף איין קוואַרטיר, אויף אָפּיצערסקאַיאַ אין פּעטערבורג. און אָט געדענק איך איינמאָל ביינאַכט. עס האָט שוין גע־מוזט זיין אַודאי אַ זייגער דריי, דאָ איז ער אַראָב אַ האַלב־נאַקעטער פון זיין געלעגער און האָט זיך אַוועקגעזעצט שטיל ביי׳ם עק פון מיין

בעט און האָט מיך געפרעגט אויב איך שלאָף, און האָט מיר אָנגעהויבען צו קושען און צו האַלזען. פלוצלינג האָט ער זיך צעוויינט. „ווע־מען האָב איך דאָ און וואָס האָב איך דאָ?" — איך האָב די ווער־טער קוים פערשטאַנען פאַר גרויס אויפרעגונג אין זיין שטימע — „איך שרייב און שרייב אַלץ ווידער, און בין אַזוי אַליין און פערלאָזען!"

אין אַזאַ גייסט־צושטאַנד האָב איך איהם געזעהן נאָר דאָס איינציגע מאָל. צומאָרגענס איז ער שוין ווידער געווען דער אַלטער, דער בליהענדער יונגערמאַן מיט די לאַכעדיגע, ליכטיגע און קלאָרע אויגען, און דעם מאַנטעל האָט ער גענומען און איז אַוועקגעפאָהרען אויף אַ מיטאָג צו אַ בעריהמטען רוסישען רעדאַקטאָר, צו וועלכען ער איז געווען פערבעטען.

עטליכע טאָג אָבער פאַר זיין טויט האָט ער געשריבען אַ גע־דיכט אויף העברעאיש, און דאָרט לייענען מיר.

„פערראָסט איז מיין פעדער, מיין בלאַט איז געטאָפעלט —
וואָס שטעהט דאָרט געשריבען. וואָס לייענט מען אין איהם?
אַ לעדיג פאַפיר... אַ לעדיג פאַפיר...
און אויס איז מיין שיינדעל, מיין טאָג פערגעהט".

יעקב דינעזאָהן

די לויה איז געגאַנגען. צעהנטויזענד, דרייסיג טויזענד, פופציג טויזענד מאַן. ווער ווייס וויפיעל? — די גאַסען זענען געווען פערפלייצט. און דעלעגאַציעס און קאָרפּאָראַציעס אָהן אַ שיעור. כמעט דאָס גאַנצע יודישע חברה׳טום פון וואַרשא. מאַנכע אויך פון דער פרעמד. און לענטעס האָבען זיי געטראָגען, ווייס-שוואַרצע, שוואַרצע און רויטע, מיט די פערשידענסטע אויפשריפטען. פונ׳ם טריבען הימעל האָט געקאַפּעט דער רעגען, פויל און טרייסטלאָז, און האַרט נעבען דעם טויטען-וואָגען בין איך אַליין נאָכגעגאַנגען אין דער בלאָטע. און מערקווירדיג: ווען איך האָב מיך אַביסעל פערטראַכט, האָב איך מינוטענווייז גאָר אינגאַנצען פערגעסען נאָך וועמענס לויה מיר געהען דאָס, און איך האָב מיך אַרומגעקוקט, אויב איך וועל דאָ נישט דערזעהן ערגעץ-וואו אויך דינעזאָהנען, דען איך האָב איהם געהאַט פונקט עפּעס וואָס צו זאָגען. און דאַן ווידער אויך אַ צווייטס, אַ מערקווירדיגס. איך האָב מיך אין אַ געוויסער מינוט געכאַפּט ביים געדאַנק, — וואָס וואָלט זיין, ווען דינעזאָהן וואָלט דאָ פּלוצלינג אָנגעקומען פון דער גאַס און וואָלט אָנטרעפען אַזאַ געוואַלדיגע לויה און וואָלט זיך ערקונדיגען, וועמענס דאָס איז, און וואָלט געוואָהר ווערען, אַז דאָס איז דאָס די לויה נאָך איהם? — ער וואָלט אונגלויביג ציהען מיט די פּלייצעס און וואָלט ווערען נבהל ונשתומם. ניין, איז דאָס אָבער אַ שפּאַס וואָס חברה קונדסים האָבען דאָ אָבגעאַרבייט! ער האָט נאָך עפּעס קיינמאָל גאָרנישט געפיהלט זיך, אַז ער איז אַזאַ ערשטקלאַסיגער שריפטשטעלער. מילא, געשריבען עטליכע ביכלעך, און אפשר נישט קשה׳דיג אויך. און אויך פון זיין געזעלשאַפטליכער טעטיגקייט איז ער גאָרנישט אַזוי נתפעל געווען. געטהון אפשר אַמאָל אַ מענשען דאָס וואָס אַ מענש, נישט פערדאָרבען אינ-

גאַנצען, מוז טהון. צום כּלל־טהוערריי אינ'ם בעוואוסטען סטיל האָט איהם גע־פעהלט דער קאָך און דער ברייטער זשעסט און דאָס רעדען מיט'ן ברייטען פּת"ח און דאָס שטופּען זיך צו די אויבען־אָנ'ס. ער האָט גע־רעדט תּמיד שטיל פּונקט אַזוי ווי ער האָט תּמיד געשריבען שטיל. און נישט אַ כּלל־טהוער איז ער געוועזען, נאָר — אַ פּרט־טהוער. דאָס איז אַ מין, וועלכער איז אַזוי זעלטען און אַזוי — שטיל. אָ, אָרימער, שטילער מאַן! דו האָסט אין דיין שטילקייט נישט געוואוסט, אַז די גרויסע וועלט איז אַזאַ שרייערין און אַ גערודערמאַכערין און מאַכט אויך אַ טומעל פון אַ לויה פון אַ שטילען מענשען. און נאָך איינס האָסטו נישט געוואוסט, און אָט־וואָס: אַז עס קומט אַמאָל אַ צייט, וואָס דער מענש רוקט זיך גאָרנישט צום מזרח, נאָר דער מזרח קומט צו איהם. ביסלעכווייז קומט ער. עס ווערט דאָרט אויבען־אָן ביסלעכווייז אַזוי שיטער און לעדיג, אַז, ווילענדיג נישט־ווילענדיג, זעהסטו מיט אַמאָל אין אַ שעהנעם פריהמאָרגען, ווי די וואַנד האָט זיך צוגערוקט און איז אָנגעקומען ביז צו דיר. פּלוצלינג שטעהסטו אין פּראָנט...

העכער דרייסיג יאָהר האָב איך איהם געקענט. אַמאָל איז זאָגאַר אַ צייט געווען, ווען איך האָב איהם נאָך מעהר ווי געקענט: — ער האָט מיט זיין גאַנצען לעבען געהאָנגען אָן מיר. דאָס איז שוין געווען אַזוי זיין נאַטור. אַ ל ע מ אָ ל האָט ער געמוזט האָבען איינעם, צו וועל־כען עס האָט געהערט זיין גאַנץ זינען און טראַכטען. ער האָט נישט גענומען, נאָר ער האָט זיך געגעבען. אַ ל ע מ אָ ל האָט ער געמוזט איי־נעם פערגעטערען און זיך מקריב זיין פאַר איהם. ער האָט נישט פערלאַנגט, גאָרנישט האָט ער פערלאַנגט, נאָר ער האָט אָנגעבאָטען זיך. ער האָט געהאַט אין זיך עטוואָס פעמינאַלעס, עטוואָס פרויענהאַפטעס. און נאָך מעהר: נישט נאָר פרויענהאַפטעס סתם, נאָר גאַנץ ספּעציעל־פעס מוטערליכעס. ער האָט געמוזט ליעב האָבען און פערזאָרגען. דאָסזעלביגע ווייכע און צאַרטע, וועלכעס איז געלעגען אויסגעגאָסען אין זיין אַמאָליגען פרויען־געזיכט און אין די קליינע, דורכזיכטיגע פרויען־הענד, איז געלעגען אויך אין זיין גאַנץ וועזען שוין דענסמאָל פאַר עטליכע דרייסיג יאָהר. באַלד ביי זיינע ערשטע אָנפאַנגען, האָב איך דעם דאָזיגען צוג אין איהם בעמערקט. ער האָט געהאַט דאָס בע־דערפעניש זיך אנצושליסען אן א מענשען און צו צערטלען איהם און

זיך איינצושמייכלען ביי איהם און זיך אויפצולעזען גאַנץ אין איהם, פונקט אַזוי ווי דאָס קליינע מיידעל, וואָס האָט דאָס בעדערפעניש צו שפּיע־לען זיך מיט ליאַלקעס און ווייזט דאַדורך אַרויס די צוקונפטיגע מוטער...

פאָרגעשטעלט צום ערשטען מאָל האָט מיר איהם גאָלדפאַדען. דענסמאָל איז גאָלדפאַדען גראָד געווען דער דאָזיגער, דער שטאַרקער מאַנספּערשוין, אין וועלכען דער צאַרטער דינעזאָהן איז פערליעבט געווען. ער האָט איהם אָבגעשיט מיט זיינע צערטליכקייטען. ער האָט געזאָרגט פאַר איהם און פאַר זיין טרופּע ווי אַ מוטער און האָט איהם בעזאָרגט זיינע געשעפטען און האָט איהם געדונגען זיינע דירות און האָט איהם איינגעאָרדענט זיינע פאָרשטעלונגען. ביי דעם פאָרשטעלען האָט גאָלדפאַדען שטאָלץ צוגעגעבען: דאָס איז דער פערפאַסער פונ׳ם „שוואַרצען יונגענמאַנטשיק״. צו מיין שאַנדע מוז איך מודה זיין, אַז דאָס דאָזיגע בוך האָב איך נישט געהאַט געלייענט. אָבער דינעזאָהן האָט עס מיר נישט פאַראיבעל גענומען. עס איז איבערהויפּט נישט געווען זיין נאַטור, עמיצען עפּעס פאַראיבעל צו נעהמען. ער האָט עס מיר שוין נאָך אַ האַלבע שעה געבראַכט. איך האָב געלייענט און, פערשטעהט זיך, עס איז נישט געווען לויט מיין געשמאַק. איך האָב שוין דענסמאָל געשטעלט צו אַ שריפטשטעלער גאַנץ אַנדערע תביעות. אין אַ ווערק האָב איך דעם דיכטער געזוכט און דעם קינסטלער און דעם דענקער. און גייסט האָב איך געוואָלט האָבען. מאָראַליסט אַליין איז מיר נישט גענוג געווען, און אַ מאָראַליסט, וועלכער ווירקט אויף די טרעהרען־זעקעלעך, ערשט רעכט נישט. אָבער דינעזאָהן, דער גוטער, זיסער דינעזאָהן, האָט מיר אויך דאָס נישט פאַראיבעל גענומען. עס איז איבערהויפּט נישט געווען זיין נאַטור, עמיצען עפּעס איבעל צו נעהמען. דערפאַר אָבער זענען זיינע צערטליכקייטען און מוטערליכע פערזאָרגונגען, וועלכע ער האָט אַזוי פערשווענדעריש אויסגעשיט אויף מיין פאָרגענגער, איבערגעגאַנגען טיילווייז אויף מיר. זיין צוגעלאָזענקייט איז געווען ווי פון אַ באַרעמהערציגע שוועסטער. ער האָט געמוזט ווי־סען, וואו איך האָב געגעסען בייטאָג און וואו געשלאָפען ביינאַכט. און בין איך אויף אַ קורצע צייט אַוועקגעפאָהרען, זענען געקומען די בריעף, די אַכט זייטען לאַנגע, רעגעלמעסיג יעדען צווייטען טאָג. און וואָס האָט ער אַלץ נישט געוואָלט וויסען אין די דאָזיגע בריעף. און מיט

ו.אָס אין מײַן פּריוואַט-לעבען האָט ער זיך אַלץ נישט אינטערעסירט! די ליטעראַטור איז בײַ אַזאַ נאַטור מיט אַזאַ גרויסען דראַנג צום ליעב-האָבען געווען נאָר עפּעס נעבענזעכליכעס. נאָר אַזוי נעבענזעכליך האָט ער מיר געליײענט, אײנס נאָך דעם אַנדערען, אַלע זײַנע ראָמאַנען. דעם „אבן נגף" און „הערשעלע" און „יאָסעלע", וועלכע ער האָט שוין דענסמאָל געהאַט ליעגען פערטיג אין זײַן טיש-קעסטעל. ער האָט זינט דענסמאָל, דאַכט זיך, מעהר קײן נײַע זאַכען שוין גאָרנישט געשריבען, חוץ עטליכע קלײניגקײטען. אויף די דאָזיגע זאַכען, נאַטירליך, איז ער שטאָלצער געווען ווי אויף זײַן ערשטלינגס-ווערק. צי איז ער אָבער ווירקליך געווען אַ פאָלקס-שרײַבער? איך גלויב נישט. די ווערטער „פאָלקס-שרײַבער", „פאָלקסטימליך", „פאָלקסערציהער" זענען איבערהויפּט נאָך אין די ווערטער-ביכער פון יענער צײַט נישט פאַרהאַן געווען און אין דינעזאָהנ׳ס ווערטערבוך ערשט רעכט נישט. זײ זענען ערשט שפּעטער ענטשטאַנען. און מען האָט אָנגעהויבען אַרומוואַרפען מיט זײ דאָ, וואו עס האָבען געפעהלט בעגריפען...

די הויפּטזאַך איז און בלײַבט אָבער די פּראַכט-נאַטור פון׳ם דאָזיגען מענשען: דאָס בעדערפעניש ליעב צו האָבען און זיך אויפצולעזען אין׳ם צווייטען. נאָך גאָלדפאַדען׳ען בין איך געקומען אויף זײַן אָרט, נאָך מיר — שלום-עליכם, נאָך שלום-עליכמ׳ען — מענדעלע, נאָך מענדעלען — פּרץ. פּרץ איז געווען אַ צו-שטאַרקע, אַ צו-אויסגעשפּראָכען הערשענדע נאַטור — און דינעזאָהן איז אין איהם בטל געוואָרען גענצליך. ער האָט אויפגעהערט צו עקזיסטירען פאַר זיך. דאָס גרויסע פײַער האָט אויפגעלעקט דאָס טײַכעל. דינעזאָהן האָט אויפגעהערט גאָר אינגאַנצען עפּעס צו שרײַבען. ער האָט זיך בענוגענט דערמיט, וואָס ער האָט ערצעהלט פּרץ׳ען מינדליך זײַנע מעשיות, און פּרץ האָט זײ אָנגעשריבען — עס איז פּסיכאָלאָגיש אײנס פון די אינטערעסאַנטסטע מאָמענטען בײַ די פעמינאַלע נאַטורען. און ווען פּרץ איז שוין נישט מעהר געווען, איז ער געגאַנגען און איז געוואָרען דער טאַטע פון אמת׳ע קינדער. בעסער געזאָגט: ער איז געוואָרען די מאַמע פון זײ. ער האָט געגרינדעט שולען און האָט זיך גענצליך איבערגעגעבען צו די קינדער — אויך דאָס, דאַכט זיך, איז פּסיכאָלאָגיש דער נאַטירליכסטער און נויטווענדיגסטער רעזולטאַט.

עפּעס איז ער געווען אין אונזער ליטעראַטור ווי אַ מאַמע מיט דעם בינטעל שליסעלעך ביים פאַרטוך, וועלכע בעל־הבית'עוועט אַרום אין אַלע ווינקעלעך. ער האָט בעזאָרגט די געשעפטליכע זייט פון פּרץ'עס ליטעראַרישער טעטיגקייט, ער איז געווען דער אַפּיטראָפּוס פון שלום־עליכמ'ען. ער האָט געטראָגען די געשעפטליכע דאגות פון מענ־דעלע'ס ביכער, ער איז געווען דער פערזאָרגער פון שלום אַש, פון ווייסענבערג און פון הונדערט אַנדערע, און נישט מען האָט איהם גע־בעטען עס צו טהון, נאָר אַליין האָט ער זיך געכאַפּט דערצו. עס האָט געהערט צו זיין נאַטור. ער איז כל־ימיו נישט געווען צופרידען מיט מיר, וואָס ער האָט נישט געקאָנט זיין דער בעפאָלמעכטיגטער צווישען מיר און מיינע פערלעגער. עס האָט איהם עפּעס געפעהלט צום רומעל.

האָט די גרויסע מאַסע, די צעהנדליגער טויזענדער, וועלכע זענען נאָכגעגאַנגען נאָך זיין וואָגען, געוואוסט, וואָס דער דאָזיגער זעלטענער מענשען־טיפּ איז געווען? — דער רעגען, פויל און טרייסט־לאָז, האָט געקאַפּעט. דעלעגאַציעס און קאָרפּאָראַציעס זענען געקומען. און לענטעס האָבען זיי געטראָגען. און דער גרויסער עולם אַרום האָט געוואוסט, אַז זיין ערשטקלאַסיגער שריפטשטעלער ווערט דאָ געפיהרט צו זיין אייביגער רוה. אָך ניין, ער איז געווען פיעל מעהר ווי אַנ'־ערשטקלאַסיגער שריפטשטעלער: ער איז געווען אַ מענש, וועלכער האָט געהאַט דאָס בעדערפעניש, אויסצושיטען זיינע פרויענהאַפטע צערטליכ־קייטען אויף אַנדערע, אַ רענדעל פאַר אַ צערטליכקייט וואָלט ער גע־בען, אַז מען זאָל איהם נאָר לאָזען די דאָזיגע סחורה אויסברענגען.

זיינע לעצטע צערטליכקייטען האָט ער פערווענדט אויף אָרימע קינדער אין די שולען.

שלום-עליכם

אין קיִעוו איז עס געווען, פאַר דריי יאָהר. איך בין גראָד געשטאַנען אויף דער עסטראַדע, בעשעפטיגט מיט עפּעס אַ פּאָרטראַג אויף אַ ליטעראַרישען אָווענד, ווען אַ זעהר נאָהנטער קרוב פון שלום־עליכמ׳ען האָט מיך פּלוצלינג, אין אַ מינוט פון אַ פּויזע, צוגעוואונקען צו זיך הינטער די קוליסען, און האָט מיר דערלאַנגט אַ טעלעגראַמע וואָס ער האָט נאָר וואָס געהאַט ערהאַלטען פון אַמעריקא: — שלום־עליכם איז געשטאָרבען. און מערקווירדיג: נישט קיין טרעהר און נישט קיין קרעכץ. דער ערשטער געדאַנק איז עפּעס געווען — איך געדענק עס אַזוי גענוי, ווי דאָס וואָלט זיין דאָ ערשט פאַר אַ האַלבע שעה — אַ פּנים איז אויך דער טויט נאָר אַ געלעכטערעל אַזעלכעס, ווען שלום־עליכם האָט זיך אַריינגעלאָזט מיט איהם. — אַ פּנים איז אויך דאָס שטאַרבען נאָר איינע פון יענע בעריהמטע „עסקים״, אין וועלכע מנחם־מענדעל כאַפּט זיך אָן! — ווי זאָגט עפּעס דאָרט שלום־עליכם אין זיין צוואה? — אין זיין יאָהר־צייט־טאָג, זאָגט ער, זאָל מען למען־השם גאָרנישט קיין טרעהר פערגיסען. צונויפקומען זאָל מען זיך, און לייענען עפּעס אַ זאַך פון איהם זאָל מען, און לאַכען...

איז ער באמת׳דיג געווען אַזוי לוסטיג, אונזער גרויסער לאַכער? — ווער ווייס, וואָס עס טהוט זיך אין דער נשמה פון אַ מענשען! אָפּט בין איך איהם חושד, אז ער האָט אונז אַביסעל גענאַרט... דרייסיג יאָהר לאַנג בין איך איהם געשטאַנען נאָהנט, איך האָב איהם געקענט כמעט פונ׳ם ערשטען טאָג פון זיין ליטעראַרישער טעטיגקייט, און איינמאָל האָב איך איהם געכאַפּט ביי דער האַנד, פּריש דערביי, ווען ער האָט די עבירה געטהון. ער האָט זיך נישט גערעכט אויף מיר, און איז געזעסען אין אַ האַלב־פינסטערקייט איינער אליין פאַר׳ן פענס־

טער פונ'ם קאַבינעט און האָט — געוויינט. אוי, ווי מען טאָר דער דאָזיגער „חברה" נישט גלויבען! זיי מעגען זיך הונדערט מאָל איבער־צלמ'ען פּאַר'ן לאַכען און נאָכ'ן לאַכען און בשעת'ן לאַכען, און מעגען אונז פערזיכערען, אַז זייער געלעכטער איז אַ כשר, עהרליך געלעכטער, פּראָסט פון דער נשמה אַרויס — מען טאָר זיי נישט גלויבען! אַזעלכע מענשען האָבען צו טיעף אַריינגעבליקט דעם לעבען אין די אויגען אַריין — און ווי זאָלען אַזעלכע נאָך קענען נאַאיווו לאַכען? זיי שפּיעלען נאָר אַ קאָמעדיע מיט אונז, און אָפט שפּיעלען זיי אַ קאָמעדיע מיט זיך אַליין. דאָס לאַכען איז איינע פון די פער־שידענע פאָרמען, וואָס אַ טרעהר נעהמט־אָן. — אָבער נישט דערפון וויל איך היינט רעדען...

דרייסיג יאָהר לאַנג בין איך איהם נאָהנט געשטאַנען, און איך מוז עס זאָגען אָט באַלד ביי די ערשטע ווערטער: אַלעמאָל, אַזוי אָפט ווי איך האָב געקלערט וועגען איהם, האָט מיך נישט אַזוי זעהר בע־שעפטיגט די ערשיינונג, וואָס מיר האָבען דאָ אַ יודישען מאַרק טווען, אָדער וואָס מיר האָבען דאָ עסקים מיט דעם מאַזעפּעווקער און יעהו־פּעצער און כתרילעווקער עהרען־בעל־הבית, וועלכער האָט אונז בעשאַ־פען דעם מנחם־מענדעל־טיפּוס, אָדער וואָס מיר האָבען דאָ אין איהם דעם פערפאַסער פון די מערקווירדיגע קינדער־ערצעהלונגען, וועלכע צייכנען זיך אויס מיט אַזאַ מערקווירדיגער ווייכקייט און צאַרטקייט, אָדער וואָס מיר זעהען דאָ פאַר אונז דעם אמת'ן יוד, וועלכער ווינט אין געלעכטערלעך און דריקט דאָס אויס אין אַ „טוביה דעם מילכיגען", — נאָר אַלעמאָל און שטענדיג האָט מיך בעשעפטיגט ביי איהם גאָר אַנ־אַנדערע ערשיינונג: — ענדליך, ענדליך זענען אויך מיר געקומען צו דער שטופע, צו האָבען אַ שריפטשטעלער, דעם ערשטען, וועלכער בעזיצט דעם בעזונדערען טאַלענט צו קענען שרייבען און שרייבען און שרייבען! — איך וואָלט וועלען, מען זאָל מיך ריכטיג פערשטעהן. איך רעד נאָך נישט וועגען דעם, צי דאָס איז אַ גוטער אָדער אַ שלעכטער שריפטשטעלער, איך רעד דערווייל נאָר פון דער אייגענטלי־כער מלאכה פון קענען שרייבען: — איינער וואָס איז געבוירען צו זיין אַ שריפטשטעלער. דען, זעהט איהר, אויך אַנדערע האָבען מיר דאָך ביי אונז וואָס שרייבען, מיר האָבען עטליכע וואונדערבאַרע טאַ־

לעבטען, מיר האָבען אַזעלכע, וואָס זענען אפשר גרעסער פאַר איהם בנוגע צו דער אינטענסיוויטעט פון טאַלענט, מיר האָבען גאָט־געבענשטע, וואָס דערלאַנגען אונז איינמאָל אָדער צוויימאָל עפּעס אַ טייערע, זעלטענע פּערעל — נאָר עפּעס פּיהלט זיך אין זייער שרייבען, אַז זיי האָבען זיך געקוועטשט, זיי האָבען זיך געשטופּט און געשטויסען, זיי האָבען געהאַלטען אין איין אויפבלאָזען דעם פונק, וועלכען גאָט האָט זיי געגעבען, ביז עס איז דערפון אַ פלאַם געוואָרען, און ביז ענדליך, דורך פיעל אַרבייט און מיט דער הילף פון מוח, איז אַרויסגעקומען עפּעס גוטס. אָבער אַ שריפטשטעלער, ביי וועלכען עס שרייבט זיך פון זיך אַליין, און אַפילו דענסמאָל, ווען ער וויל עס גאָרנישט, אַ שריפטשטעלער, וואָס צווישען זיינע פינגער ווערט די פעדער עפּעס אַ מין לעיעק, פון וועלכען עס גיסען זיך טייכען און פלייצען, אַזאַ איינער, וועלכער איז פּראָסט ווי אַ קוואַל און עס זעצט פון איהם ביי טאָג און ביי נאַכט, אין שבת און אין דערוואָכענס, אין אַ פּראָסט יאָהר און אין איבער־יאָהר, 24 שעה אין מעת־לעת, אַ שריפטשטעלער, וועלכער מעקט נישט און לעקט נישט, קריצט נישט און שפּיצט נישט, נאָר שרייבט און שרייבט — אַזאַ איינעם האָבען מיר געהאַט נאָר איינעם, און געווען איז דאָס שלום־עליכם. דאָס איז פאַר־זיך שוין אַ טאַלענט. מיט איהם האָבען מיר געמאַכט די ערשטע התחלה, אַז אויך מיר זאָלען קענען אַריינטרעטען אין דער אַלגעמיינער ליטע־ראַטור, דאַדורך וואָס מיר האָבען געהאַט אַ שריפטשטעלער, וועהרענד ביז צו איהם האָבען מיר געהאַט נאָר שרייבער.

דאָס וועזען פון זיין טאַלענט, פרעגט איהר? — מעגליך, אַז פאַר פיינשמעקער איז זיין קונסט נאָך נישט די קונסט, אויף וועלכע זיי האָבען אויסגעקוקט. אפשר זענען זיינע פאַרשוינען פאַר זיי נאָך צו פּראָסטע, און זענען נאָך נישט יענע קאָמפּליצירטע און פּראָבלעמאַ־טישע, וועלכע זענען די גייסטיגע נאַהרונג פאַר'ן זוכענדען; אפשר איז זיין ליריזם נאָך נישט יענער פיינער, איידעלער, וואָס זיין איינדרוק הערט קיינמאָל נישט מעהר אויף. אָבער נישט וועגען דעם האַנדעלט עס זיך דאָ. די הויפּטזאַך איז, אַז דאָס איז געווען אַ עכטער שריפט־שטעלער, ווייל ער האָט גאָרנישט געקאָנט זיין אַ נ י ש ט־ש ר י פ ט־ש ט ע ל ע ר. ער האָט פערמאָגט אַנ'עשירות, אַ שרייב־עשירות, וואָס

איהר גלייכען געפינט מען נאָר ביי אַ מיליאָנער; ער איז טאַקי געווען
אַ ליטעראַטור-מיליאָנער. ער האָט פערמאָגט אַ לייכטיגקייט, אַ שרייב-
לייכטיגקייט, וואָס איהר גלייכען געפינט מען נאָר ביי אַ פרוי, וועלכע
ווייס נישט, וואָס וועהען זענען, און שיט קינדער, איינס אָדער אַ
צווילינג אָדער אַ דרילינג, אַזוי עפּעס צווישען אַ קיי און שפּיי. דו
זיצסט מיט איהם און ערצעהלסט איהם פונ'ם פּלאַן פון דיין גרויסען
ראָמאַן, וועלכער בעשעפטיגט אַלע דיינע מוחות שוין סך-הכל אַ יאָהר
צוואַנציג, און ער — אַ מאַך מיט דער האַנד, און אָט זאָגט ער דיר,
אַז באותו רגע, טאַקי אין דער דאָזיגער מינוט גופא, איז איהם עפּעס
אַ קלייניגקייט איינגעפאַלען, אַ פּלאַן צו עפּעס אַנ'ערצעהלונג, — און
אין אַ דריי וואָכען אַרום איז פערטיג אַ דריי-בענדיגער גרויסער ראָ-
מאַן. דאָס איז געווען דער ג ע ב ו י ר ע נ ע ר שריפטשטעלער, איינער
וואָס האָט גאָרנישט געקאָנט זיין אַ נישט-שריפטשטעלער. און אָט איז
דער דאָזיגער רייכטום זיינער געווען צו דערקענען אויך דורך אַ גאַנץ
אַנדערע ערשיינונג: וועהרענד אַנדערע, ווען זיי האָבען געהאַט עפּעס
אַ שעהנעם איינפאַל, האָבען זיי זיך געהיטען מיט אַלע כּוחות, אַז זיי
זאָלען נאָר חס-ושלום איהם נישט אויסנוצען אינ'ם פּריוואַט-אומגאַנג
מיט אַנדערע, און האָבען זיך איהם אָבגעשפּאָרט ממש פונ'ם מויל,
כּדי איהם צו פערנוצען געזונדערהייט אין עפּעס אַנ'אַרטיקעל אָדער אַ
ווערק — האָט אַ שלום-עליכם פּראָסט געגאָסען פון זיך ווי אַ רעגען פון
אַ געלעכערטען הימעל מיט געדאַנקען און איינפאַלען און וויצען אויף
רעכטס און אויף לינקס אָהן אויפהער — און דעריבער איז ער אויך
געוואָרען אַזאַ וואונדערבאַרער שרייבער פון פּריוואַט-בריעף. אָפט האָט
ער געקאָנט צו אַ גוטען ברודער אָנשרייבען אַ בריוועלע פון אַ 20—30
זייטלעך, אַזאַ מין „שלום-לאהובי-בריוועל”, וועהרענד אַנ'אַנדערער וואָלט
פונ'ם דאָזיגען מאַטעריאַל מאַכען אַ גאַנצען בוך. אויך זיינע פּריוואַט-
בריעף זענען דאָך אַ גאַנצע ליטעראַטור!

וואָס האָט געשטערט דעם דאָזיגען געוואַלדיגען טאַלענט פון צו
ווערען אונזער ערשטער או גרעסטער?

אמת, שלום-עליכם איז געווען דער „יודישער מאַרק טווען” —
אָבער אום צו ווערען אַ גרויסער, האָט איהם אפשר געפעהלט ביי זיך
אין האַרצען נאָר נאָך יענער קאַטעגאָרישער אימפּעראַטיוו פון אַ מאָראַל,

וועלכע מאַכט פונ׳ם שריפטשטעלער אַ גרויסען, אַזוי אַז יעדעס וואָרט זיינס זאָל דאַן ווערען אַ מין אורים ותומים. יענעס מאָראַלישע קענען איז פאַר׳ן שריפטשטעלער אַ מין חוט־השדרה, וועלכע לאָזט זיין גע־שטאַלט זיך האַלטען גלייך און הויך. — אמת, שלום־עליכם איז דער, וועלכער האָט אונז בעשאַפען דעם אייביגען טיפּ פון אַ מנחם־מענדעל און האָט אונז געגעבען טוביה דעם מילכיגען — אָבער אום צו ווע־רען דער שעפער, וואָס זאָל זיין אָנערקענט נישט נאָר פון דעם גרוי־סען רוב, נאָר אויך פון די עטליכע ווייניגע מבינים, האָט איהם אפשר געפעהלט נאָר נאָך יענעס קענען פונ׳ם פסיכאָלאָג, וואָס ברעכט זיך אַ וועג אויך אין די בעהאַלטענע לעבענס־ווינקעלעך פון נשמות, וועלכע זענען עטוואָס מעהר פערוויקעלט און עטוואָס מעהר וואונדערליך צונויפ־געזעצט. עס זענען פאַרהאַן אויגענבליקען, אין וועלכע דער לעזער קאָן זיך בשום אופן נישט פאָרשטעלען, אַז די פסיכיק פון שלום־עליכם איז געשטאַנען פיעל העכער פון דער פסיכיק פון מנחם־מענדלען. — אמת, שלום־עליכם איז געווען דער פּערפאַסער פון די וואונדערשעהנע קינדער־ערצעהלונגען — אָבער אום ער זאָל אונז ווערען דער שריפט־שטעלער, וואָס מיר זאָלען זיין וואָרט קיינמאָל נישט מעהר פערגעסען, האָט איהם אפשר געפעהלט נאָר נאָך יענעס ביסעלע עסטעטישע קראַפט, וועלכע מאַכט פונ׳ם שריפטשטעלער אויך אַ קינסטלער. דער געוואַלדיג בעגאַבטער שריפטשטעלער האָט נישט געקענט דעם סוד פון איינהאַלטען די ריכ־טיגע מאָס.

עס איז קיין שום ספק נישט, אַז די דאָזיגע אַלע קרעפטען זע־נען געלעגען בעהאַלטען אין דער נשמה פון שלום־עליכמ׳ען, וואן נישט אין דער פולער מאָס, דאַן וועניגסטענס אין זייערע גרונד־שטריכען, אָבער דער הומאָריסט אין איהם האָט דאָס אַלעס איינגעשלונגען — און דאָ ליעגט אייגענטליך די געוואַלדיגע גרויס פון דעם דאָזיגען וואונדערבאַרען שריפטשטעלער. ער איז געווען אַ מין העלד, געקאָנט פועל׳ן ביי זיך אַלע זיינע טאַלענטען אין זיך צו דערשטיקען און צו־רעזיגנירען פון זיי און צו בעזיעגען זיי, אום צו קענען ווערען דער בעסטער הומאָריסט, וועלכען אונזער ליטעראַטור האָט אונז געגעבען, און אפשר גאָר דער בעסטער הומאָריסט, וועלכען די וועלט בכלל האָט פערמאָגט אין דער לעצטער צייט.

דען, זעהט איהר, דריי שטופען קען איך ביי אַ שריפטשטעלער. איך קען איהם דאָ, וואו ער שטעהט נאָך אויף דער פרימיטיווסטער שטופע און קוקט אויף זיך און אויף דער וועלט מיט אַנ׳ערנסט, קנייטשט דעם שטערען 24 שעה אין טאָג אין משך פון זיבעציג יאָהר, נעהמט די לאַסט פונ׳ם גאַנצען לעבען אויף זיין פלייצע און קרעכצט. די צווייטע שטופע איז דאָ, וואו ער לאַכט פון יעדער ערשיינונג פונ׳ם לעבען, מאַכט חוזק פון אַלעמען און פון אַלדינג, אַחוץ איין איינציגען אויסנאַהם: — זיך. זיך אַליין נעהמט ער ערנסט. אָבער די העכסטע שטופע איז די דריטע: דאָ וואו ער איז שוין געקומען ביז צו דער הויך, צו קענען פועל׳ן ביי זיך אָבצולאַכען און אָבצוחוזק׳ן פון זיך אַליין. שלום־עליכם, דאַכט מיר, איז דערשטיגען די דאָזיגע מדרגה. ער האָט געפונען די קראַפט אין זיך, זיך לוסטיג צו מאַכען איבער זיך אַליין. ער האָט בעשאַפען מנחם־מענדלען — און אייגענטליך האָט ער זיך אַליין אויסגעשטעלט אויף שפאָט און געלעכטער. ער האָט גע־האַט דעם געוואַלדיגען טאַלענט צו ווערען אַ גרויסער שריפטשטעלער, ער האָט געהאַט אַלע קרעפטען פון אַ שעפער צו ווערען דער אויס־געצייכענטסטער ערצעהלער, ער האָט געהאַט אַלע אייגענשאַפטען פון אַ לירישען דיכטער, אונז צו בעשאַפען וואונדערליכע וועלטען, — און אָט איז שלום־עליכם געקומען און האָט זיך אָבגעזאָגט פון דעם אַלעם — צום נוצען פון זיין לאַכען. ער איז געקומען און האָט אָבגעלאַכט פון אונז, פון זיך, פון דער גאַנצער וועלט...

ער איז געקומען און האָט חוזק געמאַכט פון זיין לעבען, ער איז געקומען און האָט חוזק געמאַכט פון זיין טויט. דען אַ צוואָה האָט ער אָנגעשריבען, וואָס דער הומאָריסט אין איהם לאַכט דאָרט אויך נאָכ׳ן קבר. אַזאַ מענשען האָבען מיר געהאַט נאָר איינעם.

מענדעלע מוכר־ספרים

א

איך געדענק: מיט דער אייזענבאַהן, אין דער דריטער קלאַס, פאָהרט אַ יונגערמאַן און האַלט אין דער האַנד אַ בוך. דער יונגערמאַן איז זעהר פערטיעפט אינ׳ם לייענען. דרויסען ליעגט אויסגעגאָסען דער גליהענדיגער זומער אויף פעלד און באַרג, אויף בוים און שטיין און אויף די טעלעגראַפען־שטאַנגען, וועלכע לויפען פאַרביי, און די פינק־פויגעל און די לערך־פויגעל טשוויטשערען, אַז עס נעהמט אַזש אָן ביי דער נשמה — דער יונגערמאַן אָבער זעהט נישט און הערט נישט. זיין גאַנצער זין איז געפאַנגען געגומען פונ׳ם בוך. עפּעס האָט ער דאָרט פאַר זיך איינעם, אַ ליב מלמד, וועלכער געהט זוכען פרנסה, דען ער איז געוואָהר געוואָרען, אַז עס זענען, ברוך־השם, פאַרהאַן פּרנסות אויף דער וועלט אויך חוץ מלמדות. אַ וואונדערליכער בריה איז דער דאָזיגער מלמד. פון זיין זייט איז קיין מניעה נישטאָ, ער זאָל זיך נעהמען צו וואָס פאַר אַ מלאכה עס איז, צו אַ שניט־קראָם אָדער צו אַ פאַבריק, צו ווערען באַנק־דירעקטאָר אָדער צו האַנדלען מיט אתרוגים. וואָס איז דאָ די נפקא־מינה? אַ יוד איז, ברוך־השם, פעהיג צו אַלדינג; השם־יתברך מוז נאָר געבען, ער זאָל האָבען אַ שטיקעלע מזל און אַזוי ווייטער. ליב מלמד שטעלט זיך אָב ביי אַ תבואה־שפּייכלער, נעהמט אַ האַנדפול ווייצען און זיפּט זי דורך די פינגער, ווי איינער, וועלכער קוקט־דורך אַ פּראָבע, כדי צו וויסען, וואָס זי איז ווערט. אַ צווייטער יוד שפּרינגט־אונטער און פרעגט, אויב ער וויל קויפען, און ר׳ ליב דערלאַנגט אַ שאָקעל מיט׳ן קאָפּ און אַ ציה מיט דער נאַז, יענעם ציה, פון וועלכען עס הערט זיך אַ „ניין״

אָהן ווערטער. ווער מיר ווייצען, וואָס מיר ווייצען — אלא וואָס דען האָט ער געזיפּט? אַ קשיא אוויף אַ מעשה! אַ יוד דאַרף זיך קענען אויף אַלסדינג, טאָמער מאַכט זיך אַ מעשה, ער וועט אַמאָל דאַרפען ווערען אַ תּבואה־סוחר, זאָל ער קענען זאָגען: אין ווייצען האָב איך, ברוך השם, אַ שטאַרקע ידיעה; גענוג ווייצען איז מיר אין מיין לעבען דורך די האַנד געגאַנגען, און אַזוי ווי. און אַזוי ווי. ר׳ ליב ליעגט אין דער אַכסניא אויפ׳ן בעטעל מיט׳ן פּנים אַרויף, פּערזונקען אין שלאָף, און בלאָזט און טראָמפּייטערט מיט דער לאַנגער און קרומער נאָז ווי אַ שופר, און זיין קאָלעגע שטעהט איבער איהם מיט אַ ליכט אין דער האַנד און בעטראַכט איהם און מעסט איהם מיט די אויגען אַלע זיינע אברים. דער גוף, מ׳שטיינס־געזאָגט, עפּעס אַ שטיק שאַרבען, טרוקען ווי אַ טרוקענער בוים, דאַר און אָהן אַ כּזית פלייש. די הענד, ווי די דינע, אויסגעדאַרטע שפּענדלעך, און די בלויע אָדערען זענען אָנגעשוואָלען און טרעטען שטאַרק אַרויס. דאָס פּנים איז אַ מין אַלטע חורבה: איינגעפאַלענע באַקען, איינגעזונקענע אויגען, אַ לאַנגע נאָז מיט אַ גאָרב, וועלכע הויבט זיך אויף און שטאַרט אַרויס פון דער מיט, ווי אַ קוימען פון אַ הויז נאָך אַ שרפה, אין וועלכען דער דאַך איז פערברענט געוואָרען, און נישט וויט פון דאָרט אַנ׳אָרימער, דאַרער בעזעם — דאָס קורצע, גרוי געוואָרענע בערדעל. דער חבר מיט׳ן ליכט אין דער האַנד קוקט, און פלוצלינג פערשטעהט ער, און ער בעטראַכט איהם מיט אַ געפיהל פול פעראַכטונג און טראַכט זיך: „ווי שעהן איז דער דאָזיגער בריה, ווי גרויס איז די בריה׳שקייט פונ׳ם דאָזיגען „אַרביי־טער״ וואָס האָט עס געטויגט אַזעלכען צו געהן אין דער וועלט אַריין און צו זוכען אַ ביי לעבען?״. באַלד אָבער זאָגט דער דאָזיגער בעטראַכטער צו זיך אַליין: „און דו אַליין, צו וואָס האָט דיר געזאָלט דאָס דאָזיגע נאַרישקייט?״ און אַזוי ווי. און אַזוי ווי.

דער יונגערמאַן האָט צופעליג אויפגעהויבען די אויגען פונ׳ם בוך און האָט זיך פער׳חלומ׳טערהייט אַרומגעקוקט. עפּעס אַ יוד, אויסגעווייקט און אויסגעדאַרט, זיצט אינ׳ם וואַגאָן אויף איינער פון די בענק און רעדט מיט זיינעם אַ חבר און איז איהם מסביר אַנ׳עסק וועגען אַ שטעל פון אַ דירעקטאָר פונ׳ם עלעקטרישען טראַמוויי, צו וועלכער ער בעדאַרף נאָר די האַנד אויסצושטרעקען, האָט ער זי שוין. אַ צוויי־

טער יוד זיצט אויף אַ צווייטער באַנק מיט זיינעם אַ בעקאַנטען און בשעת רעדען טאַפּט ער איהם ביי דער פּאָלע פון זיין קאַפּאָטע און זאָגט איהם מבינות אויפ׳ן טוך און וויפיעל עס איז ווערט און דרך־אגב ווי לאַנג עס וועט אויסהאַלטען. אויף דער דריטער באַנק שלאָפט אַ יוד מיט׳ן פּנים אַרויף און שנאָרכט און בלאָזט, און זיין גוף איז עפּעס אַ שטיק צעבראָכענער שאַרבען, דאַר און אָהן אַ כזית פליישׁ.

דער יונגערמאַן האָט געדאַנקענלאָז ווידער אַראָבגעלאָזט די אויגען אין בוך אַריין און האָט ווייטער געלייענט.

וואונדערבאַר! ער האָט גאָרנישט געפיהלט, אַז ער האָט געהאַט אויף אַ מינוט מפסיק געווען. אַלעס, וואָס ער האָט דאָ געזעהן אינ׳ם וואַגאָן אַרום און אַרום, איז איהם פאַרגעקומען, ווי עס וואָלט געווען אויך נאָר אַ שורה פונ׳ם בוך אַרויס און דערזעלביגער מחבר האָט אויך זי געשרי־בען. ער האָט זיך נישט געפיהלט ער זאָל האָבען געהאַט איבערגעריסען.

און דער יונגערמאַן פערטיעפט זיך ווידער אין זיין בוך און לייענט ווייטער: „... די היץ פלאַקערט, אַ הונד ציהט זיך אויס אויפ׳ן בויך און אטעמט שווער פּאַר גרויס וואַרעמקייט. צייטענווייז הויבט ער אויף דעם קאָפּ, שטעקט אַרויס די צונג און דערלאַנגט פּלוצלינג אַ כאַפּ — און האָט אַ פליעג אינ׳ם מויל. אַ הוהן מיט אויסגעשפּרייטע פליגעל קויערט אין אַ ווינקעל, און פון אונטער איהר הערט זיך דאָס פּיפּטשען פון די יונגע היהנדעלעך. די דאָזיגע משפחה האָט יעצט איהר אָברוה־צייט נאָכ׳ן אַרומלויפען און אַרומנאָרען אינ׳ם מיסט. עס זעהט זיך קיין לעבעדיג נפש, אַלעס איז שטיל און ווי פערגליווערט. קיה פּאַשען זיך אין פעלד, די קינדער זענען איינגעשלאָסען אין די חדרים און די גרויסע געניצען און שטרעקען זיך, ווער אין דער היים און ווער אין קראָם, און געהען אויס פּאַר אַ טרונק קאַלט וואַסער. אויף אַ וואַנד קלעטערט אַ קאַץ, און פּלוצלינג אין דער מיט וואַנד שטעלט זי זיך אָב, דרעהט אויס דעם פּנים און קוקט און טראַכט, צי זי זאָל ווייטער קלעטערען אָדער צוריק אַראָב. פון ווייטען ציהט זיך אַ גרינער פּאַס פון בוימער דאָרט, וואו דער הימעל לאָזט זיך אַראָב...״

דער אייזענבאַהן־צוג האָט זיך אין דער דאָזיגער מינוט אָבגע־שטעלט אויף עפּעס אַ סטאַציע אויפ׳ן פעלד. דער יונגערמאַן לעגט אַוועק דאָס בוך אויף א ווילע, און קוקט אַרויס דורכ׳ן פענסטערעל.

עפּעס אַ הונד ליעגט אין דער זון מיט אַנ׳אַרויסגעהאָנגענער צונג און כאַפּט אַ פליעג, אַ הוהן קויערט אויף איהרע היהנדעלעך. אין פעלד פּאַשעט זיך אַ קוה און שטעקט אַרויס די צונג און זוכט קאַלט וואַסער; אַ קאַץ קלעטערט אויף אַ וואַנד. פון ווייטען לייכט זיך אַ גרינער פּאַס פון בוימער דאָרט, וואו דער הימעל לאָזט זיך אַראָב...

און וואונדערליך! ווען דער יונגערמאַן האָט ווידער אָנגעהויבען לייענען אינ׳ם בוך, האָט ער גאָרנישט געפיהלט, אַז ער האָט געהאַט מפסיק געווען. די גאַנצע סצענקע, וועלכע ער האָט דאָ געזעהן דורכ׳ן פענסטער, איז איהם פאָרגעקומען נאָר ווי אַ שטיק פונ׳ם בוך אַרויס. דערזעלביגער מחבר האָט אַודאי געמוזט אויך זי שרייבען...

און דער יונגערמאַן פערטיעפט זיך ווידער אינ׳ם בוך און לייענט ווייטער: — די גאַנצע ביטערקייט פונ׳ם יודישען לעבען, דאָס גאַנצע פערשאָלטענע גלות־לעבען פון מיליאָנען יודען אין רוסלאַנד וויבעלט און שוויבעלט איהם דאָ אַנטקעגען פונ׳ם דאָזיגען בוך אַרויס. און דאָס אומגליק איז אָהן אַ ברעג, און אַליין זענען זיי זיך שולדיג. און עס איז קיין אויסוועג און קיין רעטונג נישט פאַרהאַן. זאָלען זיי דאָרט אונטערגעהן אין זייער שמוץ! — די שרעקליכע אָרימקייט האָט זיי געמאַכט פאַר מנוולים, אַז עס נעהמט אָן אַנ׳עקעל. די גרויסע, אַלטע טאָרבע — דאָס איז דער הויפּט־עיקר פון אַלע זייערע חלומות און געשעפטען און פּרנסות און בעגריפען און דער אינהאַלט פון זייער גאַנצען לעבען. און זייער לעבען — דאָס איז גאָר קיין לעבען נישט. אַ מפיל־קינד ביי די אומות־העולם האָט אין זיין קלענסט פינגערעל מעהר לעבען, ווי מיר געפינען אין אַלע רמ״ח גליעדער און שס״ה אָדערען פון דער גאַנצער כנסת־ישראל. ביי דער כנסת־ישראל אין דער ענגער גאַס איז קינדהייט אַ זעלטענהייט. די קינדער פון דער יודענגאַס „זענען אַלטע יודען אין יעדער הינזיכט: אין זייער קליידונג, זייער טרויעריגקייט, זייער זאָרגען און מורא־האָבען און פאָרזיכטיג־זיין, וועלכע ליעגען זיי אויף די פּנימ׳ער אויסגעגאָסען, נאָר מיט׳ן אונטערשייד, אַז זיי זענען נאָך קליין און אָהן בערד און קינדלען נישט; און די קליינע יודישע מיידעלעך זענען אַלטע יודענעס הן אין זייער שפּראַך, הן אין זייער אויפפיהרונג און אונטערטעניג־זיין און איינגעהאַלטענקייט און ליידען־קענען און אַפילו אין זייער קלוגהייט, נאָר

מיט'ן אונטערשייד, אַז זיי זענען קליין און נאָך נישט חתונה געהאַט. קינדער אָהן אַ קינדהייט איז אַ טרויעריגע און שרעקליכע ערשיינונג, וועלכע ברעכט דאָס האַרץ און מאַכט אומעטיג די נשמה, ערוועקט עקעלהאַפטיגקייט און רחמנות צוגלייך!" — און פּלוצלינג, צוזאַמען מיט דעם דאָזיגען בייסעדיגען און ביטערען שפּאָט, וועלכער פרעסט זיך איין ביז אין דער נשמה און גראַבעלט זיך אַריין ביז אין דעם אָבגרונד און רייסט מיט אייזערנע צוואַנגען שטיקער פלייש פון דער נאַנצער אומה — פּלוצלינג פלייצט אויס אויך אַ גאַנצער ים פון רחמנות און פון מיטלייד און עס הערט זיך דער קרעכץ, וועלכער ערשיטערט, און עס בעוועגט דאָס האַרץ ביז צום וויינען...

דער יונגערמאַן לאָזט דאָס בוך אַרויספאַלען פון דער האַנד און פערמאַכט די אויגען און הויבט אָן צו חלום'ען: יענער גרויסער עקעל צום דאָזיגען לעבען, צום הינטישען, אָהן אַ ברעג און אָהן אַ סוף און אָהן אַ תכלית, נעהמט אויך איהם אַרום. דער בייסעדיגער שפּאָט הויבט אָן צו קאָכען אין איהם און פלאַצט אַרויס. פּלוצלינג אָבער צעגיסט זיך איבער'ן גאַנצען וועזען אַ שטראָם פון אַ ווייכען, אונענדליכען מיטלייד מיט דעם דאָזיגען צעוועהטאָגטען און געקוועהלטען פאָלק, וואָס ליידט אַזוי אונענדליך און פאַר וועלכען עס איז קיין אויסוועג און קיין רעטונג נישט פאַרהאַן — און זיין האַרץ וויל איהם פּלאַצען פאַר גרויס וועהטאָג...

און ווידער איז דאָס וואונדער! דער יונגערמאַן האָט גאָרנישט נעפיהלט, אַז ער האָט געהאַט מפסיק געווען. אויך זיין שפּאָט און אויך זיין מיטלייד זענען נאָר געווען אַ מין „פאָרטזעצונג" פונ'ם אינהאַלט פון בוך. ער האָט נישט מעהר געשפּירט קיין שום אונטערשייד צווישען זיך און צווישען דעם מחבר פונ'ם בוך, און צווישען דעם בוך און צווישען דער וועלט, וועלכע איז אַרום און אַרום איהם — אַלעס האָט זיך דורכגעמישט און צונויפגעגאָסען און איז געוואָרען איינס...

דער מחבר פון יענעם בוך האָט געהייסען מענדעלע מוכר-ספרים, און דער יונגערמאַן וועלכער האָט געלייענט, דאָס בין איך געווען.

איך האָב דענסמאָל פּלוצלינג אָנגעהויבען צו פערשטעהן, אַז אַ קינסטלער, אַזאַ איינער ווי מיר האָבען זיין גלייכען נישט, רעדט צו

אונז פון יעגעם בוך און פון אַלע אַנדערע ביכער, וועלכע ער האָט אונז געשריבען. ווען ביים לייענען אַ בוך פיהלט דער לעזער נישט דעם אונטערשייד צווישען דער שילדערונג פון טיפען און אויסען־וועלט און אינער־לעבען און צווישען דער ממשות'דיגער וועלט מיט איהרע בעשעפענישען און איהרע חיות און עופות און איהר זונען־ליכט און נאַכט־פינסטערניש און אַלעס, וואָס אַ מאָדערנער מענש טראַכט און פיהלט — איז עס אַ בעוויז, ווי קיין גרעסערער קען שוין נישט זיין, אַז מיר האָבען דאָ פאַר זיך אַ גרויסען קינסטלער. אַזאַ קינסטלער איז אין אונזער מאָדערנער ליטעראַטור גאָרנישט געוועזען.

זינט דענסמאָל זענען די ביכער פון מענדעלע מוכר־ספרים נישט מעהר אַראָב פון מיין טיש, און איך לייען זיי און לייען זיי אַלעמאָל אויפס־ניי. אָבער וואונדערליך: וואָס מעהר איך לייען אין די דאָזיגע ביכער, ענטדעק איך אַלץ מעהר אין זיי נייעס...

ב

1

דאָס ערשטע, וואָס פאַלט אונז בעזונדערס אין די אויגען אַריין ביי מענדעלע מוכר־ספרים, באַלד ווי מיר עפענען איינס פון זיינע ביכער און לייענען אין איהם עטליכע שורות, איז, אַז זיין קונסט איז אַן אָריגינעלע קונסט, ווי מיר האָבען איהר גלייכען נישט ביי קיין שום אומה ולשון. בנוגע צו מענדעלע'ן זענען מיר געוועהנט צו הערען די מיינונג, אַז ער היט נישט די אָנגענומענע געזעצען פון די ערצעהלונג־שרייבער און איז אייגענטליך גאָר קיין „ערצעהלער" נישט, דאָס הייסט, ער איז נישט קיין ערצעהלער אין דעם זין, ווי מיר זענען עס געוועהנט ביים לייענען ערצעהלונגען אין אַנדערע שפּראַכען. אָבער אָט דאָס איז די הויפּט־זאַך, פון וועלכער עס רעדט זיך דאָ. ער האָט נישט קיין שום יניקה פון אַנדערע, ער האָט נישט פאַר זיך קיין שום מוסטער פון אַנדערע, ער אַרבייט נישט לויט קיין שום פאָרם פון אַ קינסטלער, וועלכער איז פאַר איהם געוועזען, נאָר אַלץ, וואָס ער טהוט, טהוט ער פון זיך אַליין. ער האָט זיין אייגענע אַרט פון בעטראַכטען, זיין אייגענע אַרט פון בעגרייפען און אויפפאַסען, זיין אייגענע אַרט

פון טעכניק, פון מאָלען און בויען, פון צייכענען, פון ערצעהלען און פון כּערשטעהן־געבען, און אַפילו זיין אייגענע אַרט, ווי זיך צו בעדיענען מיט דער שפּראַך — אַזוי אַז ער קומט אונז פאָר כמעט ווי אַ *נאַטור*־קינסטלער. ווען מיר זאָלען נעהמען עפּעס אַנ׳ערצעהלונג פון איינעם פון די בעסטע שרייבער, וועלכע מיר האָבען, און זאָלען זי איבערזעצען אין אַנ׳אַנדערע שפּראַך, בין איך זיכער, אַז צווישען צעהן לעזער, וועלכע וועלען זאָגען „גוט", וועט אַלעמאָל זיין איינער, אַ קריטיקער, וועלכער וועט טענה׳ן: שעהן — אָבער סוף־כּל־סוף איז דאָך דאָס גאַנצע נאָר אַ נאָכהאַמונג פון אונזערע זאַכען, נאָכדעם ווי דער פערפאַסער האָט זיך גוט צוגעקוקט צו אונזערע פאָרמען און האָט זיך זיי אויסגעלערענט; העכסטענס, וועט ער זאָגען, איז דער שטאָף אַ נייער. אָבער ווען מען וועט איהם איבערזעצען מענדעלע׳ן וועט ער אַ מינוט נישט וויסען, אויף וועלכער וועלט ער איז. אַלעס וועט איהם פאָרקומען אַזוי ניי און אַזוי פרעמד, און נישט נאָר דער שטאָף, נאָר אויך דער פאָרטראָג און די גאַנצע פאָרם און די גאַנצע אַרט פון דערצעהלען — און פאָרט וועט ער פיהלען, אַז ער האָט דאָ פאַר זיך אַ גרויסע קונסט. מעגליך, אַז צום סוף וועט ער קומען צו דעם שלוס: אפשר איז דאָס *יודישע קונסט* — אין דעמזעלביגען זין, ווי מען רעדט פון אַ יאַפּאַנישער אָדער איסלאַמישער קונסט וכדומה. און נישט נאָר צווישען פרעמדע, נאָר אויך צווישען אונז אַליין, ווען עס וועט זיין איינער, וועלכער האָט זיין געשמאַק אויסגעבילדעט אין דער פרעמדער שולע, וועט ער קומען צום זעלביגען שלוס: אַלץ וועט איהם פאָרקומען אַזוי פרעמד און אַזוי וואונדערליך, נאָר נישט ווי ער איז געוועהנט, — און פאָרט וועט ער פיהלען אין יעדען וואָרט, אַז ער האָט דאָ פאַר זיך אַנ׳אוצר פון קונסט, ווי מיר האָבען זיין גלייכען קיינמאָל פריהער נישט געהאַט אין אונזער ליטעראַטור. מענדעלע איז אָריגינעל איגגאַנצען. ענדליך זענען מיר געקומען צו דער *קונסט פונ׳ם יודישסטען יוד*. העכסטענס, ווען מיר וועלען שטאַרק זוכען, וועלען מיר ביי מענדעלע געפינען אַ קליינע השפּעה פון *צערוואַנטעס*, און די דאָזיגע השפּעה איז נישט נאָר אין דער עהנליכקייט צווישען איהם און דעם גרויסען שפּאַניער אין בעטרעף פון דער סאַטירע און פונ׳ם לירישען גייסט, נאָר אויך אין אַ געוויסער

הינזיכט אין דעם אופן פון פּאָרטראַג. העכסטענס וועט דער, וואָס גריבעלט זיך, קענען געפינען ביי איהם אויך אַ געוויסע איינווירקונג פון גאָגאָל; אַזוי ווי יענער האָט זיך אין זיינע פאָרמען גע־לאָזט בינדען פון אַלגעמיינע געזעצען, אַזוי ווענינ לאָזט זיך אויך מענדעלע בינדען. אפשר אויך אַ קליין ביסעל איינפלוס פון טאָלסטאָי וועט מען ביי איהם קענען דערגריבלען; אַזוי ווי יענער, אַזוי לאָזט אויך ער זיך נישט אַריין אין אַבסטראַקטע פסיכאָלאָגישע חקירות און גריבלענישען, נאָר ער צייכענט איינפאַך דאָס אויסעווענינע פונם מענ־שען, לאָזט איהם רעדען עטליכע ווערטער, לאָזט איהם שווייגען, לאָזט איהם אַ זיפץ געבען אָדער אַ לאַך, און מיר ווייסען אויגענבליקליך, וואָס עס טהוט זיך אָב ביי איהם אין דער נשמה. אינ׳ם גאַנצען און גרויסען אָבער איז מענדעלע דורך און דורך אָריגינעל. און הויפּטזעכ־ליך איז ער מאָלער. אַזוי ווי ער מאָלט, מאָלט מען נישט אין אייראָ־פּאַ און מאָלט מען נישט אין אַזיען; העכסטענס מאָלט אַזוי דער קינס־טלער אין דער יודען־גאַס, וועלכע איז אַ סינטעזע פון אייראָפּאַ און אַזיען צוזאַמען; אַזוי מאָלט מענדעלע, דער יודישער יוד, ווען ער איז צופעליג אַ קינסטלער.

די הויפּט־מאָמענטען, אין וועלכע מענדעלע׳ס קונסט און קענען ווייזט זיך בעזונדערס אַרויס, זענען אייגענטליך די דאָזיגע: ער קען מאָלען דאָס לעבען אין דער יודישער גאַס אין אַלע זיינע ערשיינונגען און מיט אַלע זיינע איינצעלהייטען און מיט אַלע זיינע טיפען, אַזוי אַז עס איז כמעט נישט פאַרהאַן קיין טיפּ, וועלכען ער האָט אונז נישט פאַרגעשטעלט; ער איז אַ לירישׁ געמיט און ער קען מאָלען נאַטור־בילדער, זומער־ און ווינטער־לאַנדשאַפטען, פעלד און וואַלד, חיות און עופות און אַזוי ווייטער אין אַ מאָס, ווי מיר האָבען עס נאָך נישט געהאַט ביי קיין שום יודישען דיכטער ביז איהם. ער קען לאַכען דאָס ביטערע גאַליגע געלעכטער פונ׳ם סאַטיריקער, וואָס שניידט ביז אין האַרץ אַריין, אָבער — באַלד דערויף קען ער דערלאַנגען יענעם גרויסען, געוואַלדיגען קרעכץ, וואָס איז אָנגעזאַפּט מיט אַנ׳אונענ־דליכען מיטלייד און וועלכער מאַכט אונז ווינען. איך קען נישט קיין איינציגען דיכטער ביי אונז, ביי וועלכען עס זאָל, אַזוי ווי ביי איהם, פון יעדען וואָרט אַרויסשרייען יענעס אונבאַרעמהערציגע בעוואוסטזיין,

אַז ס'איז נישט פֿאַרהאַן קיין שום האָפֿנונג און קיין שום אויסוועג און רעטונג. ווען עס טרעפֿט אונז עפּעס אַ שרעקליכער פּאָגראָם, צום ביישפּיעל ווי דער קישיניעווער, איז אפשר מעגליך, אַז מיר ווייסען דאַן נאָך נישט, ווי זעהר אומגליקליך מיר זענען און ווי זעהר מיר זענען אָהן אַ שום שטיקעל האָפֿנונג. אָבער ווען מיר ענדיגען לייענען אַנ'ערצעהלונג פֿון מענדעלע'ן, צום ביישפּיעל דאָס „ווינשפֿינגערעל", דאַן זענען פֿאַרהאַן מינוטען, וואָס אונזער גאַנץ אונמענשליך אומגליק קומט אונז פּלוצלינג צום בעוואוסטזיין, אַזוי קלאָר און דייטליך, אַז כאָטש געה און ווער משוגע פֿאַר גרויס צרות, און עס ווילט זיך אָפּט אַרויספּלאַצען מיט אַ יאָמערליך געוויין, ווי אַנ'אומבעהאָלפֿען קינד — און גראָד די דאָזיגע ערצעהלונג האָט אונז דאָך אַזוי אָפּט לאַכען געמאַכט מיט איהר הומאָר און סאַטירע!

און ווי פֿערשטעהט מענדעלע דאָס מאָלען פֿונ'ם לעבען אין דער יודישער גאַס! ער האָט אַרומגענומען דאָס גאַנצע יודישע לעבען אינ'ם געסעל פֿונ'ם קליינעם שטעדטעל אין רוסלאַנד אין דער ערשטער העלפֿט פֿונ'ם פֿאָריגען יאָהרהונדערט, און אַ טייל אויך פֿון דער צווייטער העלפֿט פֿון יענעם יאָהרהונדערט, און האָט אונז דערפֿון געגעבען אַ געוואַלדיג בילד מיט אַלע איינצעלהייטען און מיט אַלע קלייניגקייטען און מיט אַלע ברעקעלעך, אַז ווען אַפילו מיר זאָלען שוין זיין ווייט דערפֿון, צווינגט ער אונז, דאָס דאָזיגע שרעקליכע לעבען צום צווייטען מאָל פֿון אָנהויב ביז'ן סוף מיט דער פֿאַנטאַזיע ווידער דורכצולעבען. ווען מיר זאָלען צום ביישפּיעל אָננעהמען, אַז עפּעס אַ מבול איז געקומען און האָט אַוועקגעווישט פֿון דער ערד די גאַנצע יודען-גאַס און דאָס גאַנצע לעבען דאָרט און האָט נישט איבערגעלאָזט דערפֿון קיין שריד ופּליט און קיין שום סימן, און נאָר דורך אַ צופֿאַל זענען אונז געבליבען די פֿיער גרעסערע ערצעהלונגען פֿון מענדעלע מוכר-ספֿרים: „פֿישקע דער קרומער", „מסעות בנימין השלישי", „דאָס ווינשפֿינגערעל", און „שלמה ר' חיימ'ס", און נאָך אַ צוויי-דריי פֿון די קלענערע ערצעהלונגען, — דאַן איז ביי מיר קיין שום ספֿק נישט, אַז לויט די דאָזיגע איבערבלייבענישען וואָלט דער קומענדיגער פֿאָרשער גאַנץ גוט געקענט ווידער צונויפֿזעצען זיך די גאַנצע קאַרטע פֿונ'ם יודישען לעבען אינ'ם געסעל פֿונ'ם קליינעם שטעדטעל אין רוסלאַנד אין דער ערשטער

העלפט פונ׳ם 19־טען יאָהרהונדערט, אַזוי אַז ס׳וואָלט איהם נישט פעהלען דערצו קיין קוצו של יוד.

ווילסט אפשר וויסען, ווי דאָס געזיכט און ווי די גאַנצע גע־שטאַלט פונ׳ם יוד האָט אויסגעזעהן? ביי מענדעלע׳ן קענסט דו עס געפי־נען! מענדעלע מאָלט אונז דעם יוד מיט זיין געזיכט, זיין נאָז, זיינע אויגען, זיין געקנייטשטען און נישט־געקנייטשטען שטערען, זיינע הענד און פיס; ער מאָלט אונז, ווי אַזוי ער דרעהט מיט דער נאָז און וואָס יעדער דרעה בעדייט, ווי אַזוי ער קוקט מיט די אויגען, איין אויג אַהער און איין אויג אַהין, און וואָס יעדער קוק איז דער טייטש, ווי אַזוי ער מאַכט מיט די הענד און מיט די פיס און וואָס יעדער מאַך לאָזט אונז הערען, ווי אַזוי ער געהט און ווי אַזוי ער שטעהט און ווי אַזוי ער זיצט, ווי אַזוי שטעהט דאָס קינד און ווי אַזוי עס געהט און עס זיצט, ווי אַזוי שטעהט די יודענע און ווי אַזוי געהט זי און זיצט זי, ווי אַזוי שטעהט דער גביר און ווי דער אָרימאַן, ווי אַזוי זיצט דער ראש־הקהל און ווי אַזוי רעדט דער כאַפּער און ווי אַזוי שווייגט דער פּראָצענטניק, און אַפילו אויך ווי אַזוי שלאָפט דער יוד; איך קען נישט קיין איינציגע קערפּערליכע בעוועגונג פונ׳ם יודען, וועלכע דער דאָזיגער מאָלער זאָל אונז נישט האָבען געמאָלט מיט זיין דינעם פּענזעל.

ווילסט אפשר וויסען, ווי דעם יודענס בגדים און מלבושים האָ־בען אויסגעזעהן? געה צו מענדעלע׳ן און גיב אַ קוק! איך קען נישט קיין איינציגען שריפטשטעלער, וועלכער האָט אונז אַזוי אויספיהרליך בע־שריבען די יודישע קליידונגסשטיק, ווי ער. דו געפינסט ביי איהם די קאַפּאָטע און דעם סורטוק, דעם קאַרטוז און דעם שטריימעל, די צאָהל נעהט און די פאָרם פונ׳ם שפּאַלט ביים גאַרטעל, די פאָרם פון די ביינערנע און האָרענע קנעפּ, די זיידענע שבת־קאַפּאָטע, דעם פעלץ, דעם אויסגעקראָכענעם פוטער מיט׳ן געלען אונטערשלאַג, וואָס קוקט אַרויס פון די לעכער, און מיט׳ן אויסגעקראָכענעם קראַגען און מיט די סטראָקעס אין די עקען אַרום און אַרום; דו געפינסט ביי איהם די פאָרם פון דעם יודישען דאַמען־הוט מיט די וויינפּערלעך און מיט׳ן פויגעל און מיט די פעדערען, די פאָרם פון דעם האָר־באַנד פאַר פרומע יודענעס מיט די בענדער, וואָס זענען מיט אַ שפּילקע צוגע־שטאַכען אָדער מיט אַ שלייף פערקניפּט אונטער דער גאַמבע, און די

בענדער פלאַטערען אויף אַלע זייטען; דו האָסט ביי איהם די פאַרוקע, וואָס גרייכט דער יודענע ביז טיעף אין די אויגען אַריין און ביז צו די אויערען און דעם האַלז מיט די אוירינגלעך און פערעל און בראָש־קעס און עכטע אָדער נאָכגעמאַכטע בריליאַנטען צוזאַמען מיט דער זיידענער פעלערינע און מיט די קרויזען איינע איבער דער אַנדערער, און מיט'ן גלאַטיגען אויסגעפלעטען שאַל־טוך און מיט'ן טערקישען טוך — דאָס עפעל־טוך — וואָס די מחותנים פון חתנ'ס צד שיקען דער כלה אַ מתנה; דו זעהסט ביי איהם די יודען מיט די באָרוועסע פיס אָפען אַרויס מיט די קניען און מיט די אָרעמעס און מיט'ן האַרץ, אַזוי אַז ס'איז געגוג פאַר זיי נאָר אַ סימן פון קליידער — עפעס אַ שטיקעל זאָק, אַ שטיקעל הויזען און אַ שטיקעל צעפליקטע קאַפּאָטע, ווייל אין דער יודישער גאַס מעג זיך דער יוד געהן אַפילו אין אַ הוילען טלית־קטן, אַרויס מיט דער ברוסט און אין צעריסענע זאָקען מיט הויזען אָפען פון פאָרענט, און דער גאַנצער בגד מעג זיין אויסגעשמירט מיט פעטס פון קוגעל און טשאָלענט און פלעקען פון אייער־געלעכלעך צוזאַמען מיט דעם, וואָס עס רינט איהם פון מויל און נאָז, און אַ קראַנץ פון בלאָטע הענגט איהם אונטען אַרום און אַרום, ביז עס ווערט אויס־געטרוקענט און פאַלט אַראָב פון זיך אַליין. בכלל האָט דער יוד אויף זיך נישט קיין בגדים, נאָר שמאַטעס, געפליקטע, געלאַטעטע שמאַטעס, אַזוי אַז עס האָט זיך אויסגעבילדעט אין דער יודען־גאַס אַ טיפּ פון פליק־שניידערס, גרויסע בריה'ס, וואָס בעווייזען קונצען אויסשליסליך אין דער פליק־אַרבייט פון אַלטע הויזען, קאַפּאָטעס, היטלען, מענער־קליידער און דאַמען־קליידער, יאַרמאָלקעס, הילען, מענטעלעך און טיילמאָלס אויך פאַנטאָפעל און שוך־וואַרג.

ווילסט אפשר וויסען, ווי די הויז־כלים און ווי דאָס גאַנצע ביסעל אָרימקייט פון אַ יודישער שטוב האָט אויסגעזעהן? פרעג־אָן ביי מענדעלע'ן. מענדעלע צייכענט אונז די יודישע שקאַפע, דעם וואַנד־זייגער, דאָס בעטעל מיט זיין אייביגען כריקען; ער צייכענט די סאָפקע, די קרומע און לאָמע, וואָס קוים זי האַלט זיך נאָך, ביי וועלכער דער צעראַטענער איבערצוג איז צעריסען און פון די לעכער קריכען אַרויס, ווי די קישקעלעך, שטיקער פאַקולעס און באַוועלנע קאָלטענעס און עפעס אַ דראָט פון אַ צעבראָכענער ספּרענזשינע,

זי האָט אַ בייכעל מיט גאַנצע בערג און מיט איינגעזונקענע טהאָלען; ווען דער יוד פרובט אַרויפקריכען אויף דעם דאָזיגען געלעגער, הויבט זיך אָן די מוזיק פון אַ מאָדנער סקריפּעריי, און ער מוז אַ מינוט לאַנג זיך אָבשטעלען און ער וואַגט זיך נישט אַ קעהר צו געבען, כדי די דאָזיגע בייזע נישט מעהר נאָך צו דערבייזערען און דאַדורך איבערצוּוועקען אַלע, וואָס שלאָפען שוין. און אַזוי צייכענט אונז מענדעלע אויך אַלע מיני טישען און בענקלעך און בעזעמס און שויפ־לען און לאָפּעטעס און מולטערס און שטויסלען און די אנדערע כלי־מכשירים, וואָס די יודישע בעל־הבית'טע האָט אין איהר קיך. ער פערגעסט אויך נישט די פיער פאָר קופערנע לייכטערס, דעם הענגעל־לייכטער מיט די זעקס רעהרען, די צוויי קופערנע טעפּ און די פינף קופערנע פאַנען, די ציגערנע טעלער, וואָס זענען אויסגע'סדר'ט אויפ'ן געזימסעל, דעם טוץ טעמביקענע לעפעל, די צוויי קידוש־בעכער, דעם הדס, דאָס חנוכה־לעמפּעל און נאָך און נאָך.

און ווילסטו וויסען דאָס אויסזעהן פון דער יודישער גאַס אַליין — זיי מוחל, קוק זיך איין ביי מענדעלע'ן: די הייזער אַליין האָבען עפּעס אַ מאָדנעם פּאַסאָן. לויט זייער פּאַסאָן און זייער שטעהן איז צו דער־קענען, אַז זיי האָבען, אַ פּנים, נישט קיין שלום צווישען זיך: שטעהסט דו דיר אַרויס אַביסעל פון דער רייהע — שטעה איך מיר דערפאַר, אויף צו להכעיס, אַריין אינעווענינ אַביסעל פון דער רייהע; שטעהסט דו דיר אַזוי און אַזוי — שטעה איך מיר, אַדרבא, אַזוי און אַזוי; האָסט דו דיר אַ טרעפּעל אינעווענינ אַריין — האָב איך מיר, אויף צופּענקעניש, אַ לייטערעל פון אויסעווענינ, ניש'קשה, ווער עס בעדאַרף, איז נישט חולה אַרויפצוקלעטערען; און הויבסט דו דיין צעבראָכענעם און משונה'דיגען דאַך אין הימעל אַריין — לעג איך מיינעם דוקא אין דער ערד אַריין, און וועמען עס געפעלט נישט, האָט אַ ברירה נישט צו קו־קען! — דאָס איז אָבער נישט אַלעס. פאַר די דאָזיגע הייזער אַליין האָבען מיר די רינשטאָקעס מיט די משונה'דיגע ריחות פון אַלעם אומריינעם, וואָס מען גיסט יעדען אָוועגד אין זיי אויס. סאַמע פאַר דער נאָז, ביי די טהירען פון די הייזער, ליעגען גאַנצע בערג און בערגלעך מיסט און ביינער און פערציפּוש'טע איבערבלייבענישען פון עסענוואַרג. די חזירים, יענע פיינע בריות, ח'עלכע געפינען, ברוך־השם,

ווייער פּרנסה בּרֶוח אומעטום, נאָרען אַרום אין די דאָזיגע בּערגלעך
און מעלה־גרה׳נען מיט אַ מאָדנעם כראַקען פאַר לויטער תּענוג. נעבען
זיי שטעהען אַלערליי הינד, אָרימע און הונגעריגע, בּלינדע און לאָמע
און פערקאָלטענעוואַטע, און שנאַפּען אַרום אין יעדען ווינקעלע, און
פּלוצלינג ווערט אַ גרויס געוואַלד, עפּעס אַ הונד האָט זיך צעווערטעלט
מיט אַ חזיר און האָט איהם געבּיסען, און פון נאָהנט און פון ווייט
קומען אָנצולויפען די קליינע הינטלעך און עס ווערט אַ געבּילעריי
אויף אַ האַלבּע שעה אַרויס. נאָך מעהר: לויט דעם אומריינעם, וועל־
כעס שווימט אַרום אין דער נאָהנטער קאַלוזשע קענסט דו אַלעמאָל וויסען,
וועלכער טאָג ס׳איז אין דער וואָך. איז דער קאָליר פון דער קאַלוזשע געלבּ־
ליך־גרוי און עס שווימען דאָרט אַרום שופּען פון פיש, קישקעלעך און שפּיץ־
פּיסלעך פון היהנער און עהנער, אַבּיסעל האָר און אָבגעזענגטע קאָפּיטעס—
זייט וויסען, רבּותים, אַז ס׳איז פרייטאָג; נעהמט, זייט מוחל, אייער
שעפּעל און אייערע ריטער און געהט אין מרחץ אַריין! שווימען
אַרום אין דער קאַלוזשע שאָלען פון אייער, פון ציבּעלעס און פון רע־
טעך, אָדערען פון לעבּער, פליספּעדערען פון הערינג און אויסגעסמאָטש־
קעטע בּיינער — גוט שבּת אייך, יודען, זאָל אייך דער קוגעל גוט
בּעקומען! און זעהט איהר דאָרט אַרומשווימען טשאָלענט־רעשטלעך, פער־
דאַרטע שטיקלעך טייג, אַ פערפוילטע שמאַטע און אַנ׳אויסגעקראָכענעם
בּעזעם — האָט איהר אַ סימן, אַז ס׳איז זונטאָג און אַזוי ווייטער און
אַזוי ווייטער. דאָס יודישע עסענוואַרג פון דער גאַנצער וואָך שפּיגעלט
זיך אָבּ אין דעם קאָליר און אינ׳ם ריח פון דער קאַלוזשע; עס שפּי־
געלט זיך דאָרט אָבּ דאָס יודישע לעבּען.

און אַזוי ווי מענדעלע לאָזט אונז איבּער לזכר עולם דאָס בּילד
פונ׳ם אויסערען לעבּען פונ׳ם יודען אינ׳ם רוסישען שטעדטעל אין דער
ערשטער העלפט פונ׳ם 19־טען יאָהרהונדערט, אַזוי לאָזט ער אונז אי־
בּער, אין אַ פיעל גרעסערער מאָס, דאָס אַלגעמיין־בּילד פון די יודען
אַליין אין דער דאָזיגער צייט; ער מאָלט אונז אַלע זייערע געשעפטען
און פּרנסות און התנהגות און מעשים אינ׳ם לויף פון די 24 שעה פונ׳ם
מעת־לעת דורך דאָס גאַנצע יאָהר, פון ראש־השנה בּיז ראש־השנה —:
אַלע יענע סוחרים און קבּצנים און מעקלערס און קרעמערס און בּעלי־
טובות און תּקיפים און ראשי־קהל און בּעלי־טקסא און שתּדלנים און

כאַפּערס און חזנים און בעלי־תּפילות און ישיבה־בחורים און משׂכּילים און פּראָצענטניקעס און קליינע סוחרים און הענדלערס און הענדלער־קעס מיט מענשען־פליישׁ און בעלי־בתּים און לומדים און שוסטערס און שניידערס — עס איז כּמעט נישט פאַרהאַן ביי יודען קיין איינציגער טיפּ, וועלכען מענדעלע זאָל נישט האָבען געמאָלט. דאַכט זיך, זייער צאָהל געהט אין די הונדערטער. און נישט נאָר טיפּען, נישט נאָר מענ־שען פונ׳ם אַלטעגליכען לעבען — אָפט מאָלט ער אונז אויך אויסנאַהמס־פיגורען, „אָריגינאַלען״ הייסט עס, מענשען, וועלכע מען זעהט זיי נאָר זעלטען. מאַכען מיר די בעקאַנטשאַפט פון אַזאַ מענשען, וועלען מיר איהם קיינמאָל נישט מעהר פערגעסען.

ווען מיר קוקען זיך צו צו דער רייכער געשטאַלטונגס־קראַפט פונ׳ם דאָזיגען שריפטשטעלער, ווי מערקווירדיג לייכט ער טאָקט פיגורען און פיהרט זיי אונז פאָר, ווי אָפט עס איז גענוג פאַר איהם, ווען ער לאָזט עפּעס אַ פאַרשוין אַ מאַך געבען מיט דער נאָז אָדער אַ דרעה מיט׳ן גראָבען פינגער אָדער אַ ציה מיט׳ן שטערען און אַ לעבעדיגער מענש שטעהט פאַר אונז שוין פערטיג — קומט אונז דאַן אַ מאָדנער געדאַנק אין קאָפּ אַריין: ווער ווייס, אויב דער דאָזיגער מענדעלע איז נישט גע־בוירען געוואָרען, אום צו ווערען איינער פון די גרעסטע שוישפּיעלער פון דער וועלט. זעהען מיר אָבער זיין קראַפט אינ׳ם מאָלען, הויבען מיר אָן צו גלויבען, אַז אפשר מעהר נאָך ווי אַ שריפטשטעלער שטעקט אין איהם דער מאָלער: אַ פּאָרטרעטיסט און אַ לאַנדשאַפט־מאָלער. ער האָט דעם מערקווירדיגסטען זין פאַר ליניען און פאַר פאַרבען.

אין סך־הכּל זעהען מיר אָבער ביי מענדעלע נאָך אַנ׳אַנדערע וואונדערליכע ערשיינונג: זיין ענטוויקלונגס־צייט האָט וואונדערליך לאַנג געדויערט — ווי ביי קיין שום אַנדערען שריפטשטעלער. מענדעלע איז נישט מיטאַמאָל געוואָרען דאָס, וואָס ער איז. ווען מיר דערמאָהנען זיך, למשל, אַז דער דאָזיגער שריפטשטעלער האָט אָנגעהויבען מיט אַנ־ערצעהלונג „למדו היטב״ אָדער „האָבות והבנים״, ווילט זיך כּמעט נישט גלויבען, אַז פון אַ שריפטשטעלער, וועלכער האָט אַמאָל געשריבען די דאָזיגע זאַכען, האָט זיך געקאָנט אַמאָל אַרויסוויקלען דער דאָזיגער, וועלכער האָט אונז צום סוף געשריבען „שלמה ר׳ חיים׳ס״. מיר גלוי־בען נישט זאגאַר, אַז דער, וועלכער האָט געשריבען „דאָס קליינע

מענשעלע", און אפילו „די קליאַטשע", וואו ער איז נאָך געגוג פובליציסט און מוסר־זאָגער, זאָל קענען זיין געוואָרען צולעצט יענער גרויסער קינסטלער, וועלכער האָט אונז געקאָנט אָנשרייבען „פישקע דעם קרומען" און „דאָס ווינשפינגערעל". וועלען מיר נישט אַ מינוט לאַנג זיך האַלטען ביי דער מיינונג, אַז, אום צו ווערען דאָס, וואָס ער איז געוואָרען, האָט ער געמוזט צוערשט אַלט ווערען? „אַזוי ווי עס איז פאַרהאַן געבוירענע יונגע־לייט, — זאָגט טאָמאַס מאַן אין אַנ'אָרט — וועלכע ווערען גיך פערטיג און וואַקסען נישט און מכל־שכן אַז זיי ווערען נישט אַלט, סיידען אין דעם זין וואָס זיי האָבען זיך אַליין איינגעאַנצען איבערגעלעבט, אַזוי זענען פאַרהאַן, ווי עס ווייזט אויס, נאַטורען, פאַר וועלכע די אַלטערס־צייט איז די איינציג ריכטיגע און פאַסענדע, אַ מין „קלאַסישע זקנים", וואָס זייער בערוף איז צו ווייזען דער וועלט אויף דאָס פאָלקאָמענסטע פון אַלע אידעאַלע מעלות פון יענע עלטערע יאָהרען, דעם טיעפען בליק, דאָס פערשטענדניש פאַר אַלסדינג, דאָס שטרעבען געגרעכט צו זיין אין אַלסדינג, דעם ריינעם הומאָר און די העכערע חכמה". צו די דאָזיגע זקנים, ווי עס ווייזט אויס, געהערט מענדעלע. ער האָט געמוזט לאַנג לעבען, ביז זיין נאַטור איז אינגאַנצען פערטיג געוואָרען. עס איז כאַראַקטעריסטיש: זיין ל ע צ ט ווערק, וועלכעס ער האָט געשריבען שוין כמעט אַלס אַ זיבעציגער, איז גלייכצייטיג אויך זיין ב ע ס ט ווערק.

איבעריגענס איז די דאָזיגע שווערע און לאַנגע ענטוויקלונג אויך דער פראָדוקט פון דער צייט און פון דער אומגעבונג. שטעלט אייך נאָר פאָר: אין אַ העק, אַ גאָט־פערלאָזטען שטעדטעל אין דער ליטא, ווערט ביי יודען געבוירען מיט אַזוי פיעל צעהנדליגער יאָהרען צוריק אַ גאָט־בעגנעדיגטער, גרויסער קינסטלער, אַנ'אמת'ער דיכטער. קיינער ווייס דאָס נישט, קיינער פערשטעהט דאָס נישט. ער אַליין, דורך אַ סך, אַ סך יאָהרען, פערשטעהט עס פונקט אַזוי ווענינ ווי די אַנדערע. ער ווייס נאָר, אַז די וועלט איז אַזוי ענג. און אָפט גאָר ווייס ער, אַז זי איז אַזוי ווייט. וויפיעל אַזעלכע דיכטער־נאַטורען, מאָלער, מוזיקער און קינסטלער זענען אין גרויסע יסורים דערשטיקט געוואָרען אין דער יודען־גאַס, און קיינער ווייס אַפילו נישט, אַז זיי זענען געוועזן? עס הענגט אָב פון טויזענד צופאַלען. דאָס קליינע יונגעלע האָט גע־

חלומ׳ט און פאַנטאַזירט און געלאַכט און געוויינט — און דאָס לעבען האָט איהם געבראַכט צו גאָר וואָס אַנדערס. ער איז געוואָרען אַ יודי־שער בחור, אַ יודישער יונגערמאַן, ווי טויזענד אַנדערע, און נאָר דאָס האַרץ האָט אָפּט געגאַגט און מאָדנע געפּיקט. און געקומען איז אַ צייט, וואָס אַליין האָט ער געגלויבט, אַז דאָס דאָזיגע, וואָס לעבט ביי איהם פערבאָרגען אין האַרצען, שטערט איהם אין לעבען, און ער האָט אַליין געפּרובט עס צו דערשטיקען יאָהרענלאַנג ווערט ער נאָך געוואָר־פען, ווי אין אַ כף־הקלע, איינמאָל אַהין און איינמאָל אַהער, און צום סוף ווערט ער אַ שרייבער, ווי צעהנדליגער אַנדערע אין זיין צייט, און ער ווייס נישט, אַז ער האָט אין זיין מינדעסט נעגעלע מעהר טאַ־לענט ווי יענע אַלע צוזאַמען. זיין העכסט שטרעבען איז דענסמאָל, ער זאָל האָבען די זכיה און זאָל ווערען אַזוי גרויס ווי איינער פון יענע „גרויסע״, ווי למשל גאָטלאָבער אַליין — און ער שרייבט מאמרים אינ׳ם „המגיד״ און ער רעדט וועגען דעם, וואָס אַלע אַנדערע רעדען, וועגען דעם „חינוך״, און ער טענה׳ט וועגען דעם, וואָס אַלע אַנדערע טענה׳ן, וועגען די „בילדונג״, און ער גיעט דעם עולם וויסענשאַפטען, ער גיעט זיי די „תולדות הטבע״, און ער זאָגט מוסר טאָג ווי נאַכט און ער איז אויפ׳ן בעסטען וועג צו ווערען אַ שטיקעל לייט: אַ יודי־שער שרייבער, ווי איינער פון די דעמאָלסדיגע יודישע שרייבער. עס מאַכט זיך נאָר אַמאָל נאָך אַ שטיקעל סיבה, אַז דער דיכטער אין איהם ווערט צייטענווייז וואַך און מאַכט איהם אַ שטיקעל שטריך אין דעם רעכנונג. עס קומט אין מיטען דערין אַנ׳עכט מייסטער־שטיק פון אַ קינסטלער־נאַטור. נישקשה; ער זוכט עס צו דערשטיקען. ער ווערט אַ מין ערצעהלער־פּובליציסט, אַ מין דראַמאַטיקער־פּובליציסט, אַ מין משורר־פּובליציסט. ער קריעגט זיך מיט די בעלי־טובות און מיט דער טאַקסע און שרייבט אַלעגאָריעס און שרייבט זאָגאַר אַ „יודעלע״ און אַ „פּרק שירה״. איינמאָל אָבער, אין אַ שעהנעם פריהמאָרגען, פאַלען אַראָב די דאָזיגע שלאַקען און עס קריכט אַרויס דער קינסטלער פון גאָטס גנאָד, דער גרוי־סער און גאַנצער, און מיר זעהען איהם פול און גאַנץ. אַ הויכגעוואַקסענע קינסטלער־געשטאַלט, ווי מיר האָבען ביז יעצט איהר גלייכען נישט געהאַט.

עס איז אַ מערקווירדיגע לעבענס־ענטוויקלונג. די איינצעלהייטען זענען בעלעהרענד.

II

קאַפּוליע. ווייסט איהר וואָס קאַפּוליע איז? עפּעס אַ גאָט-פערלאָ-זען נעסט איז עס אין סלוצקער אויעזד, אין מינסקער גובערניע. דאָס איינציגע, וואָס אַבּראַמאָוויטש ווייס דערפון צו דערצעהלען, איז, אַז „די נאַטור-ערהאַבּענהייט איז איהר געגעבּען געווען, וועלדער-פּראַכט און טהאָלען און שעהנע פעלדער האָבּען זי אַרומגערינגעלט”. דאָרט איז ער געבּוירען. ווען? — דאָס איז ווידער אַביסעל יודישליך. דעם טאָג ווייס מען נישט גענוי, עס האָט איהם קיינער נישט פער-שריבּען, דען „אויף אַזעלכע קליינינקייטען האָט מען דענסמאָל בּיי יודען, און בּפרט אין די קליינע שטעדטלעך, נישט געקוקט”. עס איז נאָר „אַ קבלה אַזעלכע אין זיין פאַמיליע”, אַז ער איז געבּוירען אינ'ם יאָהר 1836 דעם 20-טען דעקאַבּר. דער טאַטע, ר' חיים משה, איז אַ יוד אַ למדן, און דערבּיי קען ער אויך גוט לשון-קודש. דאָס קינד האָט אַ לעבּהאַפטע פאַנטאַזיע און חלומ'ט אַסך און קלערט אַסך. נאַ-טירליך ווערט עס אַוועקגעריסען פון די חלומות און אָבּגעגעבּען אין אַ חדר, וואו עס לערענט 12 שעה אַ מעת-לעת. די 8-שטונדען-אַרבּייט איז אין יודישע חדרים נאָך נישט געווען איינגעפיהרט. אַלט זייענדיג ניין יאָהר, קען דער קליינער שלום-יעקב דעם גאַנצען תנ"ך אויסעווענינ. די בּיבּעל בּעשעפטיגט טאָג און נאַכט זיין פאַנטאַזיע. פּלוצלינג אָבּער ווערט ער פון איהר אַוועקגעפיהרט צו דעם „עוג מלך הבשן” פון אַלע ליטעראַטורען — צו דעם תלמוד. „דאָרט אָנקומענדיג, בּין איך מיר פאָרגעקומען ווי איינער, וועלכער קומט צום ערשטען מאָל אין זיין לעבּען אויף אַ יריד: ער ווערט דערשראָקען, זעהענדיג די טוי-זענדער פערשידענע סחורות און כלים און געגענשטאַנדען, און ער ווערט פערטויבּט פון דעם גרויסען געטומעל און גערודער. קונים לוי-פען, סוחרים רעש'ן, מעקלערס שרייען און אַלעס לויפט און פּילדערט... מיט מיין איינגעבּוירענער נייגונג אַלסדינג צו פערקערפּערען, האָבּ איך געפּלעגט מיר לעבּעדיג פאָרצושטעלען יעדען פּאַרשוין, וועלכער קומט פאָר אין דער גמרא. דער תנא-קמא און דער האי-מאן-דאָמר האָבּען זיך מיר פאָרגעשטעלט ווי אַ פּאָר שטאַלצע, בּייזע יודען מיט פלאַמענ-

דיגע פּנים׳ער; די רישא, די סיפא און די מציעתא — ווי דריי יודע־נעס, וועלכע בייסען זיך און רייסען אַרום דעם גאַנצען טאָג; און ערשט די בוגרת און די אילונית און די נערה שנתפתתה און דער חרש, שוטה וקטן און דער זב מיט דער זבה, און אויך די צוויי, וועלכע האַלטען פעסט דעם טלית, און דער אָקס, וועלכער האָט גע־שטויסען די קוה, און דער שור המועד מיט׳ן שור תם — אַלע, אלע זענען מיר געשטאַנען לעבעדיג פאַר די אויגען, יעדער מיט זיין בע־שטימטער, פעסטער געשטאַלט״. — די הלכה האָט אויף דעם יונגען קינד אָנגעוואָרפען אַ טויט־שרעק, דען „איך האָב מיך געשראָקען פאַר די טורעמס, וועלכע פליהען אַרום אין די לופטען, און פאַר די בערג, וועלכע הענגען אויף אַ האָר, און פאַר די איבעריגע איבערנאַטירליכע וואונדער אויפ׳ן פעלד פונ׳ם האַרבען פלפול״. אָבער „די אגדה איז פאַר מיינעטוועגען געווען אַ וואונדערליכער שפּאַציער־גאָרטען, וועלכען איך האָב ליעב געהאַט. נישט אַ פּאַרק איז געווען דער דאָזיגער גאָר־טען, וועלכער איז פיין אָבגעטאָקט און ווערט פיין אָבגעהיטען, אַ פּאַרק מיט אַ פאַרקאַן אַרום און מיט פערשלאָסענע טהירען און טויערען און מיט פיין אָבגעהיטענע פלאַנצען, יעדעס פלענצעל אויף זיין אָרט, וואו די נאַטור איז געבונדען אין קייטען דורך מענשליכע הענד, נאָר אַ ווילדער וואַלד איז דאָס געווען, אַ ווייטער, ווייטער וואַלד, אָהן אַ צוים און אָהן אַנ׳אָרדנונג, אַלע פלאַנצען און געוויקסען ווילד צונויפ־געמישט. דאָרט זענען פאַרהאַן בלומען אָהן אַ צאָהל, ווילדע געוויקסען און צניעות׳דיגע פעלד־בלימעלעך, אַלעס אויסגעמישט — די ליליע פון שרון און די רויז פון די טהאָלען זענען אַרומגערינגעלט פון שטאַכעל־גראָז, און טויזענד־פאַרביגע גרעזער און צעהנטויזענד־קאָליריגע בלומען־טעפּיכער גיסען זיך אויס פאַר׳ן אויג. די פאַנטאַזיע שפּאַצירט זיך אין דעם דאָזיגען גאָרטען אַרום פריי און ווילד און בעוויזט וואונדער. צייטענווייז בייגט זיך איין דער הימעל און שלעפּט אַראָב אויף דער ערד דעם געטליכען שטאַט מיט זיינע צעהנטויזענד מלאָכים, און צייטענווייז הויבט זי אַרויף אין דעם הימעל אַריין דעם גאַנצען ערד־קוגעל און לאָזט מענש און מלאָכים זיך קושען״.

די אגדה, די מדרשים און די וואונדער־מעשה׳לעך און פערשי־דענע ספרים האָבען די פאַנטאַזיע פונ׳ם יונגעל געהאַלטען אין איין

אויפרעגען; אָבער אויך דאָס אַבסטראַקטע לערנען, די סברא און די שאַרפע לאָגיק פון דער הלכה האָבען געוועקט זיין שכל: „... פון איין זייט האָט זי (די גמרא) געשאַרפט מיין שכל דורך דאָס קלע־רען און דורך די גראַדע סברא און האָט מיך געמאַכט צום דענקער, וועלכער אונטערזוכט יעדע זאַך און ברענגט זי אַרויס אויפ'ן שכל הישר, און פון דער אַנדערער זייט האָט זי אין מיין פאַנטאַזיע אויפ־געוועקט וואונדערליכע בילדער און האָט מיך פעהיג געמאַכט פאַר דעם הייליגען גייסט פון דער מליצה". נישט דער ערך מעהר האָט דאָס דאָזיגע לערנען געווירקט אויף זיין פאַנטאַזיע. זיין פאָטער האָט איהם געפלעגט וועקען פאַרטאָגס, איידער דער מאָרגענשטערען איז אויפגעגאַנ־גען, און זיי זענען ביידע מיט אַ זיסען חשק געגאַנגען אין בית־מדרש אַריין, דאָס פריה־אויפשטעהן, און בפרט אין דער ווינטער־צייט, איז אַביסעל שווער אָנגעקומען דעם יונגען קינד, דערפאַר אָבער איז דאָס פערגעניגען אַ פאָר מינוט שפּעטער געווען אונגעוועהנליך. אַבראַמאָוויטש דערצעהלט אונז דעם איינדרוק, וועלכען דאָס דאָזיגע פריה־אויפשטעהן האָט אויף איהם געמאַכט. „אַ געטליכע שטילקייט אין אַלע גאַסען. די גאַנצע שטאָדט איז פערזונקען אין שלאָף. די לבנה און די שטערען אויף זייער וואַך אין הימעל סוד'ען זיך — און איך האָרך און האָרך. דענסמאָל האָב איך געזעהן גאַנץ דייטליך דעם מלאך גבריאל, אויסרו־פענדיג און אָנזאָגענדיג אינ'ם טויער פון הימעל די שטונדען פון דער נאַכט. די מלאכי־צבאות שוועבען און הויבען־אָן זיס צו זינגען. באַלד דערויף ווערען די טויערען פון גן־עדן מיט אַ גרויסען רעש געעפענט, און דער גאָט פון כבוד קומט אָן. די בני־אלים דער־בליקען דעם מלך פון דער הייליגקייט, בלייבען זיי פערציטערט שטיל, יעדער ביי זיין מחנה, יעדער ביי זיין פאָהן, עס ריהרט זיך נישט קיין פליגעל, עס בעוועגט זיך נישט קיין ליפּ. פּלוצלינג דערלאַנגט גאָט אַ שטורם מיט כּוח, דער אויבערשטער לאָזט הערען זיין שטים אין אַ געוויין. ער וויינט בייגאַכט אויף זיין בית־מקדש, וועלכער איז הרוב, אויף ירושלים זיין פראַכט־שטאָדט, וועלכע איז פערוויסט, אויף זיין פאָלק, די טייערע ציונ'ס קינדער, וועלכע בלאָנדזשען אַרום, און אויף די אָרימע שכינה, וועלכע געהט מיט זיי צוזאַמען אין גלות און ליידט מיט זיי צוזאַמען. יעדעס אויג לאָזט אַרויס אַ טרעהר —

און דאָס איז דער טוי אויף דער ערד און די נאַכט־ראָסע אויף מיינע לאָקען... און ווען עס דערהערט זיך דאָס דאָזיגע געוויין פון גאָט, ציטערען די צדיקי־עולם און זיי וויינען ביטער צוזאַמען מיט די מלאכי־השלום. איך אַליין אָבער בין פול מיט גרויס הייליגקייט און איך נעהם זיך צום לערנען מיט'ן גאַנצען חשק. מיט אַ זיס קול'כעל הויב איך אָן מיין גמרא און זינג מיר מיין שיעור. איך האָב ליעב גאָט'ס תורה און וויל וויסען אַלע סודות פון דער גמרא, די אָדערען אויף מיין שטערענדעל ווערען מיר אָנגעשוואָלען און איך קלער טיעף אַריין אינ'ם לערנען". — דער דאָזיגער איינדרוק מוז זיין געוועזן אַ זעהר מעכטיגער, דען נאָך אין איינער פון זיינע לעצטע ערצעהלונגען, אין „שלמה ר' חיים'ס", קעהרט ער זיך צו איהם צוריק און שילדערט איהם נאָך ברייטער און שטאַרקער.

מיר אָבער קענען און פערשטעהען די דאָזיגע וואונדערליכע סימנים: די נשמה פונ'ם דיכטער הויבט־אָן צו דערוואַכען.

און דאַן ווידער... „מיין ליעבסטע האָב איך אינ'ם געדיכטען וואַלד געזוכט, אין דעם שטילען שאָטען, אויף דער גראָז־לאָנקע און ביים רוהיגען וואַסערעל, און זי האָט מיר דאָרט איהר גאַנצען אוצר געוויזען און האָט זיך געשפּיעלט מיט מיר אומעטום. איך בין איהר נאָכגעשפרונגען אויף די בערג, נאָכגעקלעטערט אויף די בוימער, און בין געזעסען מיט איהר ביי דער שאָף־פּאַשע און מיר האָבען זיך איינגעהערט צו דעם ליעבליכען בלעקענען פון די סטאַדעס. די נאַכטיגאַל האָט מיר איהרע ליעדער געזונגען און די טורטעלטויב האָט מיר, צוזאַמען מיט טויזענד אַנדערע פויגעל, די מוזיק געמאַכט; זיי האָבען מיר דאָס ליעבעס־ליעד געזונגען פאַר מיין שענסטע, די טאָכטער פון גאָט, וועלכער בעשאַפט דאָס אַלעס. און די ליעבע, וועלכע האָט מיר אין הארץ געברענט ווי אַ פייער, איז געווען אַ ליעבע פון לויטער גייסט, אינגאַנצען אָהן אַ פליישׁ, עפּעס הייליגעס, אינגאַנצען אָהן אַ קערפּער, אַ פערבאָרגענע ליעבע צו אַלדאָס גוטס, צו אַלדאָס שעהנע און ערהאַבענע, וועלכע דערפרעהט דעם מענשען און מאַכט איהם קליין און מאַכט איהם גרויס און לאָזט איהם ווערען גוט און איידעל און לאָזט איהם ליעב האָבען אַלע מענשען"...

אוי, אוי, קענען מיר און פערשטעהען מיר די דאָזיגע סימנים!

דאָס שטעדטעל אָבער, וואו דאָס קינד האָט געלעבט מיט זיינע עלטערען, איז געווען עפּעס אַ פּערוואָרפענער העק... „אַנ׳איינזאַם נעסט אין אַ גאָט־פערלאָזענעם ווינקעל, און איך האָב אין מיין תמימות גע־גלויבט, ווי אַ היהנדעל אין דער אייערשאָל, אַז באַלד הינטער קאַפּוליע, פון ביידע זייטען, הויבט זיך אָן דער מדבר מיט די „הרי־חושך״ און מיט דעם „סמבטיון״ און מיט די שלאַנגען און עקדישען און די איבעריגע משונה׳דיגע חיות. די קליינע הייזער אין מיין שטעדטעל זענען מיר פאָרגעקומען ווי פּאַלאַצען, און די שוהל און דער קלויז ביי אונז — ווי זיי וואָלטען נישט האָבען זייער גלייכען. די „פני״ אין שטאָדט, האָב איך געמיינט, זענען די איידעלסטע בעשעפענישען און די קלוגסטע אויף דער גאַנצער וועלט, און ווער שמועסט, ווען זיי האָבען געהאַט לאַנגע בערד און אַ שעהנעם שטעל, דען דענסמאָל האָב איך געגלויבט, אַז וואו זקנה, דאָ תורה און חכמה, און ווער עס האָט אַ קוה אָדער אַ ציעג, דער איז רייך ווי קורח. דער שופר און די קאַטערינקע, וועלכע האָט צופעליג פערבלאָנדזשעט צו אונז ווי עפּעס אַ וואונדערליכע זאַך, און די איינפאַכע כלי־זמר, מיט וועלכע מען האָט געפלעגט שפּיעלען ביי אונז אויף חתונות, האָבען זיך מיר אויסגעוויזען ווי דאָס שענסטע און העכסטע, און איך האָב געמיינט, אַז עפּעס בעסערס איז שוין גאָר נישט פאַרהאַן. אוי, ווי ערהאַבען מוז זיין דער בעל־תוקע, וועלכער קען די קונץ פון בלאָזען, און נעהמט ביי יעדערען אַרויס די נשמה מיט זיינע וואונדערליכע קשר״ק׳ען!...״

דער פאָטער שטאַרבט איהם, ווען ער איז אַ יונגעל פון אַ יאָהר 14—15, און די צייט פון עלענד און נויט הויבט זיך אָן. ביי דער מאַמען, דער אָרימער אַלמנה, קען ער נישט לענגער בלייבען, און די נאָהנטסטע קרובים שיקען איהם אין די ישיבה אַריין, „כדי עס זאָל נישט ווערען פון איהם קיין פּוסט־ און־פּאַסטניק״. אין דער ישיבה אין סלוצק לערענט ער ביי דעם בעוואוסטען ר׳ אברהם־ברוך, דאַן ווערט ער דער תלמיד פונ׳ם ראש־ישיבה, דעם חריף ר׳ מיכל מ״ס. שפּעטער לערענט ער אין ר׳ יונה׳ס בית־מדרש ביי ר׳ אַברהמ׳על. ער מאַכט־דורך דעם גאַנצען בעקאַנטען קורס: שלאָפט אויף דער באַנק אינ׳ם בית־מדרש, עסט ברויט מיט זאַלץ און קריגט אַמאָל אַ „טאָג״ אויך. דאַן קומט ער קיין ווילנא און לערענט ביי דעם בעריהמטען ר׳

סענדערעל אין ר׳ מעלה׳ס ישיבה און דאַן אויך אין גאונ׳ס בית־מדרש. דערווייל האָט די מוטער צום צווייטען מאָל חתונה געהאַט; איהר מאַן האָט געהאַלטען אין אַרענדע די מיהל אין אַ דאָרף נישט ווייט פון קאַפּוליע — און שלום־יעקב האָט זיך אומגעקעהרט צו דער מוטער אין דאָרף אַריין און האָט דאָרט געלערענט מיט דעם שטיעף־פאָטערס יונגלעך, אום נישט בחנם ברויט צו עסען. און ווידער הויבט זיך אָן די אַלטע מעשה —: „דאָרט, וואו מיין שטיעף־פאָטער האָט געוואוינט, זענען געווען וועלדער אַרום און אַרום, גרויסע, אַלטע וועלדער מיט אַלערליי חיות. ביינאַכט האָבען די הונגעריגע וועלף געשריגען און אויך דער בער האָט זיך אָפט בעוויזען. פויגעל האָבען שטענדיג געזונגען, און די וואַסער־עופות האָבען פון געמויזעכץ ליעבליך אונטערגעהאַלטען. דורכ׳ן וואַלד האָט זיך געשלענגעלט אַ גרויסער טייך און איז דערגאַנגען ביז צו דער מיהל. דאָרט האָט ער זיך צעגאָסען אין אַ מעכטיגען וואַסער־שטאָרץ און האָט מיט אַ געוואַלדיגען רוישען געדרעהט די רעדער, אַז פונ׳ם גערויש פון דער מיהל און דעם געברויז פונ׳ם וואַסער האָבען די אויערען געקלונגען".

און דאַן ווידער: — „אין דעם דאָזיגען איינזאַמען, פערלאָזענעם ווינקעל איז מיר מיין מוזע ערשיענען... מיט כשוף האָט זי מיך געצויגען, איך זאָל איהר נאָכגעהן אין וואַלד אַריין ביז אונטער דעם גרינעם בוים, וואו עס איז שטיל און הייליג. מיט די וואַלד־בוימער האָט זי מיר אַ בונד געשלאָסען און מיט די פויגעל פון הימעל און מיט די חיות אויף דער ערד און האָט מיך געלערענט זייער שפּראַך". — דענסמאָל האָט דאָס יונגעל געמאַכט זיינע ערשטע ליטעראַרישע פּראָבעס: אַ ליריש געדיכט איבער די שעהנקייט פון דער נאַטור, ווי „דער טייך פּלאַפּעלט צו איהם און דער ווידער־קול פון וואַלד ענטפערט". אָבער אויך דער שפּאָט האָט איהם שוין יענע טעג געגומען און ער האָט אָנגעשריבען אַ מין ד ר אַ מ אַ אין גראַמען אין דער פאָרם פון לוצאַטאָ׳ס „לישרים תהלה", אָבוואָהל „איך האָב דענסמאָל גאָרנישט געוואוסט, וואָס אַ דראַמאַ איז, און איך האָב קיינמאָל נאָך אַזעלכע ספרים נישט געהאַט געלייענט". זעלבסטפערשטענדליך האָבען די אַלע פּראָבען קיין שום ליטעראַרישען ווערט נישט געהאַט, אָבער אויך אין זיי איז שוין געווען צו דערקענען די צוויי גרונדשטריכען פון זיין אייגענטלי־

כען טאַלענט: זיין נייגונג צום ליריזם און זיין נייגונג צו דער סאַ־טירע.

באַלד אָבער האָט עס איהם אָנגעהויבען ציהען און ער האָט אַליין נישט געוואוסט וואו אַהין, און ער האָט נישט געקענט מעהר איינזיצען אויף איין אָרט. ער האָט זיך אומגעקעהרט קיין קאַפּוליע. אין קאַפּוליע האָט ער אָנגעטראָפען איינעם אַ בעטלער, מיט'ן נאָמען אברהמ'על כראָמאָי (אַ זכר אויף „פישקע דער קרומער"). דער דאָזיגער בעטלער איז אויסגעווען אַ האַלבע וועלט, און מיט זיינע מעשיות וועגען ווייטע שטעדט און וואונדערליכע מדינות — למשל, וועגען וואָהלין — האָט ער אויפגעקאָכט די פאַנטאַזיע פונ'ם יונגען קינד. זיין נשמה האָט איהם געצויגען צו עפעס אַ פאַנ־טאַסטיש־ראָמאַנטיש לעבען אין וויסטע וועלדער און אין פעלדער, מיט אַ חברה בעטלערס, וויים־ווייט צווישען פרעמדע בעשעפענישען, און ער האָט בעשלאָסען זיך צו לאָזען מיט'ן דאָזיגען ר' אברהמ'על אין די וועלט אַריין (אַן אָנגעהערעניש צו „מסעות בנימין השלישי"). שטעדט און שטעדטלעך האָבען זיי צוזאַמען דורכגעוואַנדערט, דורך ליטא און דורך דעם גאַנצען דרום־מערב־קאַנט פון רוסלאַנד, איבער וואָהלין, אוקראַינע און פּאָדאָליע, און גענעכטיגט האָט מען אין אַ „הקדש" אָדער אין אַ בית־מדרש (אַביסעל „פישקע דער קרומער" און אַביסעל „קליין מענשעלע") און געגאַנגען איז מען איבער די הייזער. אויף דער דאָזיגער נסיעה, אינ'ם צעבראָכענעם וועגעלע מיט דער אָב־געשונדענער שקאַפּע, איז געלעגט געוואָרען דער גרונדשטיין צו מענ־דעלע מוכר־ספרימ'ס ביידעל מיט דער קליאַטשע, מיט וועלכער ער פאָהרט־דורך איבער'ן גאַנצען יודישען תחום אין דער לענג און אין דער ברייט. דער יונגעל איז געוואָרען אין די הענד פונ'ם קרומען שנאָרער נישט קיין שלעכטער עסק צו קלייבען נדבות און, כדי דאָס געשעפט נאָך צו פערגרעסערען, האָט ער איהם געוואָלט פערקויפען אויף פאַר אַ חתן (מאַטעריאַל פאַר פערשידענע עפּיזאָדען אין „ווינשפינגערעל"). „שפעט ביינאַכט האָט אַברהמ'על פערשלעפּט זיין פאַרשוין אין אַ פוסטע קרעטשמע, וואָס האָט זיך געפונען ווייט פון דער שטאָדט, אין אַ העק, וואו קיין לעבעדיגען מענשען האָט מען נישט געזעהן. די קרעטשמע איז געווען אָהן פענסטער, אָהן טהירען, נאָר עפּעס אַן אַלטע חורבה,

וואו קיין מענשען האָבען שוין הונדערט יאָהר נישט געוואוינט... פלוצ־
לינג האָט אָנגעהויבען שטאַרק דונערען און בליצען, דער הימעל האָט
זיך געעפענט און עס האָט געכליאָפּעט דער רעגען ווי פון אַ צעבער.
די גאַנצע קרעטשמע האָט געשוואומען אין וואסער אָט־אָט, האָט אויס־
געוויזען, ווערען אַלע דערטרונקען, און אָט פון איין ווינטעל פאַלט
גאָר איין די גאַנצע קרעטשמע, וועלכע שטעהט אַזוי אויך אויף היהנ־
ערשע פיסלעך" — אין אַזאַ מינוט האָט דער בעטלער געסטראַשעט
דעם יונגעל, אַז ווען ער וועט זיך עקשנ'ען און וועט נישט ווערען
אַ חתן פאַר דעם מחותן, וועלכען ער האָט פאַר זיינעטוועגען אויסגע־
זוכט אין דער שטאָדט, וועט ער איהם לאָזען דאָ אַליין אויפ'ן פעלד.
אין עטליכע טעג אַרום איז דער קליינער שלום־יעקב געבליבען איינער
אַליין, פערלאָזט אויפ'ן פעלד, נישט וויסענדיג, וואו איין וואו אויס.
מיט גרויס מיה האָט ער זיך געשלעפּט, ביז ער איז געקומען קיין
קאַמעניעץ־פּאָדאָלסק. דאָרט האָט ער געפּרובט ווערען אַ משורר ביי אַ
חזן (עפּיזאָד פון „קליין מענשעלע"). דאַן איז ער אין דער דאָזיגער
שטאָדט געזעסען אין בית־מדרש און האָט געלערענט תורה, און אַלע
לומדים אַרום און אַרום האָבען געקוקט אויף איהם מיט גרויס דרך־
ארץ. דאָרט איז ער בעקאַנט געוואָרען מיט אַן'אַלטען מאַן, אַ זעהר
אָנגעזעהענעם אין דער גאַנצער שטאָדט צוליעב זיין יראת־שמים און
זיינע מעלות און מדות (דער אָריגינאַל פון ר' אַברהם אין „ווינשפינ־
גערעל"). דער דאָזיגער אַלטער האָט דעם יתום ליעב בעקומען, און
האָט איהם גע'עצה'ט, ער זאָל, ווייל ער קען גוט לשון־קודש, אַריינ־
געהן אַמאָל בסוד צו איינעם אַ געלעהרטען משכיל, וועלכער וואוינט
הינטער דער שטאָדט (עפּיזאָד פון „קליין מענשעלע"). דער קליינער
אַבראַמאָוויטש האָט איהם געפאָלגט און איז דאָרט אַהין געגאַנגען. דער
דאָזיגער משכיל איז געוועזען דער העברעאישער דיכטער א ב ר ה ם־ב ע ר
ג אָ ט ל אָ ב ע ר.

קיין גליקליכערער צופאַל האָט שוין נישט געקאָנט זיין אין דעם
יונגען אַבראַמאָוויטש'עס לעבען, ווי דאָס דאָזיגע אַריינגעהן אין דעם
דאָזיגען הויז — אָבער גלייכצייטיג האָט פאַר איהם אויך קיין אומגליקלי־
כערער צופאַל נישט געקאָנט זיין, פון א י י ן זייט איז ער דאַדורך
געקומען דירעקט און אָהן אַסך אומוועג צו דער ליטעראַטור, פון

דער אַנדערער זייט אָבער איז ער דאַדורך פערשלעפּט געוואָרען אין אַ ריכטונג, פון וועלכער ער האָט זיך גאַנצע צעהנדליגער יאָהרען נישט געקאָנט בעפרייען. ווער ווייס: ווען דער צופאַל וואָלט אבראַ־מאָוויטש'ען דענסמאָל גראָד האָבען געבראַכט אין אַ קרייז אַריין, וואו מען וואָלט איהם האָבען אויפגעמאַכט די אויגען אויף זיין אייגענטלי־כען ווערט און אויף דעם אמת'ען געטליכען פונק, וועלכער לעבט אין איהם, ווער ווייס, זאָג איך, אויב דער דאָזיגער אַבראַמאָוויטש וואָלט נישט האָבען אונז געגעבען זיינע מייסטער־ווערק שוין אין ערשטען פעריאָד פון זיין שריפטשטעלעריי. אַזוי אָבער האָט ער ערשט געמוזט דורכמאַכען דעם גאַנצען גלגול־מחילות פון דעם יודישען מחבר־ליטעראַט פון דער דעמאָלסדיגער צייט!

מיט'ן אַריינקומען אין גאָטלאָבער'ס הויז הויבט זיך אָן אַ נייע קאַפּיטעל פון אַבראַמאָוויטשעס לעבען. אין דעם דאָזיגען הויז האָט ער געפונען אַן'אוצר פון ספרים, וועלכע ער האָט געשלונגען ווי אַ הייס־הונגעריגער. גאָטלאָבער'ס טאָכטער האָט איהם דעם ערשטען אונ־טערריכט געגעבען אין רוסיש און אין דייטש, און ביי איהר האָט ער געלערענט אויך די אָנפאַנגען פון אַריטמעטיקאָ. אין יאָהר 1856 האָט ער געמאַכט זיין עקזאַמען אַלס לעהרער און איז אָנגעשטעלט געוואָרען אַלס קאַזיאָנע לעהרער אין דער שטאָדטישער שולע. אַרום יענער צייט האָט ער געדרוקט אינ'ם „המגיד" זיין ערשטע אַרבייט: אַן'אַרטיקעל וועגען חינוך און אַז יודען דאַרפען לערנען רוסיש און דאַרפען קענען וויסענ־שאַפט. דאַן איז ער אַריבערגעפאָהרען קיין בערדיטשעוו, און דאָרט האָט ער אָנגעהויבען זיין ליטעראַרישע קאַריערע. ער האָט געשריבען זיינע קריטישע בראָשורען „משפט שלום" און „עין משפט". אינ'ם גייסט פון יענער צייט האָט ער פערפאַסט, פריי לויט לענץ, אַ העברעאישע זאָאָלאָגיע אין דריי חלקים מיט'ן נאָמען „תולדות הטבע". אין יאָהר 1867 האָט ער אָנגעשריבען זיין ערשט ערצעהלונגעל מיט'ן נאָמען „למדו היטב". און אַ יאָהר שפּעטער האָט ער עס פערגרעסערט און האָט עס געדרוקט מיט'ן נאָמען „האָבות והבנים" (1858) — די ערשטע בעלעטריסטישע פּראָבען.

אַביסעל שפּעטער געהט אַבראַמאָוויטש אַריבער צו אַ מין נייער טעטיגקייט. ער הויבט־אָן, אונטער דעם פּסעוודאָנים „מענדעלע מוכר־

ספרים״, צו שרייבען אויף יודיש פאַר די גרעסערע מאַסע, „אום נוצען צו ברענגען״: אום זיי אויסצובעסערען און אום זיי צו בע־לעהרען. ער שרייבט „דאָס קליינע מענשעלע״ — אַנ׳ערצעהלונג, וועלכע ווייזט אין אָנהויב (די מעשה מיט דעם קליינעם מענשעלע, וועלכער זיצט אינ׳ם מענשענס אויג) די שענסטע פּאָעטישע קוואַליפיקאַציעס, וועלכע ווערט אָבער דאַן אַ שטרייטשריפט געגען די ראשי־הקהל, די קליינע מענשעלעך, אין די קליינע רוסישע שטעדט. דאַן שרייבט ער די ערשטע פּראָבע פון „פישקע דעם קרומען״, און דאַן „די טאַקסע״ — די שאַרפסטע קריטיק געגען אונזערע תקיפים, די שטאָדט־בעלי־טובות. צוליעב דעם דאָזיגען בוך מוז ער עוקר זיין פון בערדיטשעוו, וואו ער האָט דאַן געוואוינט, ווייל די דאָרטיגע ראשי־קהל האָבען זיך געפונען בעליידיגט, און ער בעזעצט זיך אין זשיטאָמיר, וואו ער האַלט עקזאַ־מען און ווערט לעהרער אין דער דאָרטיגער ראַבינער־שולע. אַרום יענער צייט שרייבט ער „די קליאַטשע״ — דאָס מערקווירדיגע בוך, אין וועלכען ער האָט, ווי נאָך קיין שום צווייטער שריפטשטעלער ביי אונז געפיהרט דעם קאַמף געגען אַלע אונזערע בעדריקער אין דרינען און אין דרויסען. עס איז די גיפטיגסטע סאַטירע אויף דעם לעבען פון דער כנסת־ישראל. און דערביי ווערט דאָס בוך געטראָגען פון אַ דיכטער־פאַנטאַזיע, ווי זי איז ביי אונז איינציג. דעם קינסטלער אָבער אינ׳ם מאָדערנעם זין דערקענט מען נאָר אין דער וואונדערבאַרער קראַפט פון נאַטור־שילדערונגען און פּייזאַזשען. דאַן האָט ער געפּרובט שרייבען אויך עטליכע לייכטע זאַכען אין גראַמען („יודעל״, „זמירות ישראל״ און „פרק שירה״). באַלד דערויף האָט ער געשריבען די ערשטע פּראָבע פון זיין שאַרפער סאַטירע „מסעות בנימין השלישי״ — די געשיכטע פון אַ יודישען מין דאָן קישאָט, און דאַן ווידער אַ דראַמאַ מיט׳ן נאָמען „דער פּריזיוו״. אין יאָהר 1881 איז ער אַרויסגע־פאָהרען קיין אָדעס, וואו ער איז אָנגעשטעלט געוואָרען אַלס פיהרער פון דער דאָרטיגער תלמוד־תורה.

און ווידער איז אַבראַמאָוויטש אַריבערגעגאַנגען צו עפּעס אַ נייעס. ער האָט אָנגעהויבען אין זיין ליטעראַרישער טעטיגקייט זיך צו ווייזען פון אַ נייער זייט: פון אַ ריין קינסטלערישער. ער האָט אַוועק־געלאָזען דאָס פּאָלעמישע און דאָס פּובליציסטישע און דאָס קריטישע

און איז געקומען צו זיין העכסטער פאָרם, צום ריין קינסטלערישען. אַרום יענער צייט האט ער געשריבען, צום גרעסטען טייל אויף העבּ־רעאיש, די מייסטערהאַפטע קליינע ערצעהלונגען, דעמאָלס האָט ער אויסגעאַרבייט, גלייכצייטיג אויף יודיש און אויף העברעאיש, יענע פיער גרויסע ערצעהלונגען, וואָס וועלען בלייבען אויף אייביג אַ שאַץ אין אונזער ליטעראַטור: „פישקע דער קרומער", „מסעות בנימין השלישי", „דאָס ווינשפינגערעל" און „שלמה ר' חיים'ס"! צום ערשטען מאָל האָ־בען יודישע לעזער געזעהען אַזעלכעס, וואָס זיי האָבען נאָך קיינמאָל נישט געזעהען: אַ קינסטלער, ווי זיי האָבען נאָך קיינמאָל אַזעלכען נישט געהאַט. און דער קינסטלער מאָלט זיי דאָס לעבען פון דעם עלענדען פאָלק אין קאַבּצאַנסק און אין גלופּסק און אין טונעיאַדאָווקע — כל ישראל איז איין קבצן. די צרה איז אַ צרה, פון וועלכער עס איז קיין אַנטרינען נישטאָ. עס איז אַ פערשאָלטען גלות־לעבען, אַ הינטיש לעבען...

קוקט מען צוריק אויף די שריפטשטעלערישע טעטיגקייט פון אַבראַמאָוויטשען, זעהען מיר זי פאַר זיך איינגעטיילט שטרענג אין דריי פעריאָדען.

אין ערשטען פעריאָד: עס נוצט איהם נישט זיין גאַנצער טאַ־לענט און זיין גאַנצע פּאָעזיע; די דעמאָלסדיגע צייט מאַכט איהם פאַר אַ שרייבער, ווי הונדערט אַנדערע זענען געווען, מיט דיזעלביגע ציע־לען און דיזעלביגע וואונשען. ער שרייבט זיינע מליצות, ער האַלט מלחמה מיט די „מורדי אור" און מיט חסידים און חסידות, ער שרייט געוואַלד, אַז מען מוז לערנען וויסענשאַפטען, און וועלכע צרה עס זאָל נישט זיין געקומען אויף יודען אין זיין לאַנד, ווייס ער, אַז עס איז נאָר דערפאַר, ווייל זיי האָבען זיך נישט געבילדעט. זאָלען זיי זיך נאָר בילדען — וועלען זיי באַלד און גיך געהאָלפען ווערען. אַרום יענער צייט שרייבט אַבראַמאָוויטש זיין „משפט שלום", „האָבות והבנים" און קאָמפּילירט אַ נאַטורוויסענשאַפטליך ווערק „תולדות הטבע".

אין צווייטען פעריאָד ווערט אַבראַמאָוויטש בעל־מלחמה און מאָ־ראַליסט. די איינגעבוירענע פּאָעזיע און דער מערקווירדיגער זין פאַר נאַטור־שעהנהייטען שטערען אַפילו אַביסעל; אָבער נישקשה, ער שטרענגט זיך אָן, זיי אַנטשוויגען צו מאַכען, ווי וויט ער קען נאָר. „די קליאַ־

טשע״ — ווען מען זאָל בּצזייטיגען פון איהר די פיעל שעהנע, לירישע שטעלען, וועלכע זענען טייל׳מאָלס אמת׳ע פערל פון פּאָעזיע, און די וואונדערבּאַרע בּעשרייבּונגען פון נאַטור־שעהנהייטען, וועלכע זענען אָפּט־מאָל גאַנצע אוצרות פון קונסט, בּלייבּט אונז איבּער אַנ׳אַפּאָלאָגעטיש־פּובּליציסטישע שריפט מיט מערקווירדיגע טענדענצען. „מיט וואָס פאַר אַ יושר קען מען — פרעגט ער פשוט — יענעם נישט לאָזען עסען, אָטעמען פריי, סיידען בּיז ער וועט זיך אויסלערנען עפּעס קונצען? איט־ליכעס בּעשעפעניש, וואָס ווערט געבּוירען, איז קודם־כּל אַ לעבּעדיגע זאַך, פערזאָרגט פון דער נאַטור מיט אַלע חושים, מיט אַלע אברים, טאַקי נאָר פון זיינעטוועגען, בּכדי דורך זיי צו בּעקומען אַלסדינג, וואָס עס בּעדאַרף נויטיג האָבּען צום לעבּען״... „איך בּין דיר מוחל דיין ר ח מ נ ו ת! — רופט ער אויס אין אַנ׳אַנדער אָרט — איך וויל נישט, אַז דו זאָלסט א ו י ס א ר בּ י י ט ע ן, מען זאָל מיך נישט אַזוי פּלאָגען, מען זאָל מיר געבּען מיין בּעדערפעניש צו דערהאַלטען די נשמה, טאַקי נאָר גלאַט פאַר רחמנות, ווייל עס איז פשוט אַ צער־בּעלי־חיים. איך וויל אַפילו נישט, דו זאָלסט א ו י ס בּ ע ט ע ן פאַר מיר אַלע נויטיגע זאַכען צום לעבּען אי מהאי־טעמא, וואָס מען האָט און מען קען האָבּען פון מיר נוצען. דאָס זענען אַלטע מעשיות, אַלטע לידעלעך, וואָס איך האָבּ זיי שוין געהערט אין דער וועלט זינגען אין פערשי־דענע צייטען״. דער שטאָלצער טאָן און די גאַנצע האַלטונג דערמאָהנען אונז אַבּיסעל גבריאל ריעסער, לודוויג בּערנע און זייער גלייכען. אַבּיסעל ווייטער הערען מיר דאָס דאָזיגע אין נאָך אַ שאַרפערער פאָרם: „איך וויל גאָר־נישט הערען קיין רחמנות, קיין קונצען, איך בּין ווי אַלע אַנדערע, אַ לעבּעדיג בּעשעפעניש און האָבּ ווי זיי אַ פּראַווע, ד אָ ס ר ע כ ט צ ו ל ע־ בּ ע ן. האָט יענער אויף מיר רחמנות, הייסט עס אַזוי פיעל, ווי איך לעבּ נאָר אין זיין זכות, ע ר האָט יאָ דאָס רעכט צו לעבּען און א י ך נישט; אינגאַנצען וואָס איך האַלט מיך, וואָס איך זשיפּע, האָבּ איך עס צו פערדאַנקען איהם, נאָר איהם, אין דער צייט, אַז מיר בּיידע זענען גאַנץ גלייכע בּעשעפעניש מיט איינערליי בּעדערפעניש. לאָזט מיך יענער לעבּען, ווייל איך ברענג איהם נוצען, הייסט עס אַזוי פיעל, ער איז דער תּכלית, דער עיקר, דען איך לעבּ נאָר, מחמת דערמיט טויג איך איהם. פאַר מיר אַליין וואָלט איך נישט בּעדאַרפט גאָר בּע־

שאפען ווערען. איך וויל אָבער לעבען גלייך ווי אַנדערע, גלאַט ווייל איך בין אויך אַ בעשעפעניש פאַר מיר״... „אין דער וועלט הערשט איין געזעץ פאַר אַלע בעשעפעניש, פאַר אַלע מענשען גלייך, אַזאַ געזעץ, וואָס קיינער, יהיה מי שיהיה, איז נישט אימשטאַנד עס איבער־צומאַכען, וואָס אַקעגען איהם העלפט נישט קיין שרייען, קיין רעדען, קיין דרשות און קיין שום מיטעל; אַזאַ געזעץ, וואָס איז שטאַרקער פון אַלע שטאַרקע, מעהר עקשן פון אַלע עקשנים, וואָס אַז מען שטעלט זיך איהם אַקעגען, זוכט עס זיך אויס טויזענדער אַנדערע וועגען. טוי־זענדער המצאות און הסברות, כדי זיך צו דערהאַלטען — איך מיין דעם דאָזיגען בעקאַנטען געזעץ, וואָס אַלע ווילען עסען, וואָס איטליכער וויל דערהאַלטען זיין לעבען, עס מעג זיך זיין אויף וועלכען אופן, מיט וועלכע מיטעל עס וויל זיך״. — אין דעם דאָזיגען פעריאָד רעדט אַבראַמאָוויטש נאָך אַלץ אין אַלעגאָריעס און משלים; זיין ליעבסט ווערטעל איז דענסמאָל: „נישט דאָס בין איך אויסען״. ער האַלט וכוחים, ער זאָגט מוסר, ער שטראָפט, ער קריעגט זיך מיט דאָס זייניגע און מיט פרעמדע, ער זוכט די סיבות פון יעדער זאַך און יעדער ערשיינונג — און שטערט איהם אַמאָל זיין פּאָעטישער גייסט אין זיינע חקירות, דערשטיקט ער איהם. אין דעם דאָזיגען פער־יאָד איז ער אונזער בעסטער פובליציסט. ער איז אַ שטרייטער און אַ מאָראַליסט.

און אַזוי קומט מענדעלע צום דריטען און לעצטען פעריאָד פון זיין שריפטשטעלעריי. דאָס קינסטלערישע אין איהם נעהמט סוף־כל־סוף די אויבערהאַנד, און עס בעווייזט זיך דער ריינער קינסטלער, אַזעל־כער, ווי ביי יודען איז זיין גלייכען נישט געווען. ער זאָגט נישט מעהר קיין מוסר, ער קריעגט זיך נישט מעהר מיט אונזערע שונאים פון דרויסען און מיט אונזערע תקיפים פון דרינען, ער שרייבט נישט מעהר קיין אַלעגאָריעס, נאָר ער מאָלט דאָס לעבען אין דער יודישער גאַס, אַזוי ווי זיינע אויגען זעהען עס, און עס איז נישט פאַרהאַן קיין זאַך, וועלכע ער זעהט נישט, און עס בלייבט נישט קיין פונקט, וועלכער איז פאַר איהם פערבאָרגען, און עס איז נישט דאָ קיין בעוועגונג, וועלכע איז איהם אונבעקאַנט; אַלץ זעהט ער און וויים ער, און אַלץ מאָלט ער, און דער פאַן פון דעם דאָזיגען געוואַלדיגען גע־

מאָלעכץ איז דער שרעקליכער, מורא׳דיגער דלות, אין וועלכען אַ גאַנצע אומה, אַ צעברעקעלטע און צעוועהטאָגטע, טרינקט זיך, און עס קומט אַרויס יענע געוואַלדיגע, שרעקליכע טראַגעדיע, וואָס נעהמט־אָן ביים האַרץ און פערסמ׳ט די נשמה. עס איז געוועזן גענוג פאַר אונזערטוועגען די נעמען פון זיינע שטעדט, אום צו וויסען, וואו דאָס אומגליק הויבט זיך אָן: קאַבצאַנסק, גלופּסק און טונעיאַדאָווקע. די נעמען זענען סימבאָלען. כל־ישראל איז איין קבצן. די גרויסע יודישע אַלטע טאָרבע — דאָס איז אונזער אומגליק. דער יוד מוז זיך לערנען מוותר זיין אויף דעם ביסעל עולם־הזה און ברעכען די „תאוה" פון עסען. „דער יצר־הרע פון עסען איז אַ געמיינע „תאוה". ער טאָר נישט וויסען פון דער פרייד פון קינדער־יאָהרען און פון דער שעהנהייט פון דער נאַטור, און ער מוז לעבען אין דער וועלט פון פאַנטאַזיעס. די דאָן־קישאָטען מעהרען זיך ביי איהם, יענע „בנימין השלישי׳ס", וועלכע פאָהרען אין די וועלט אַריין, און דאָס לעבען אין דער „קבלה"־ און אין דער „זוהר"־וועלט ווערט פאַר איהם עפּעס נאַטירליכעס. די סאַטירע פונ׳ם גרויסען דיכטער ווערט וואָסאַמאָל שטאַרקער, וואָסאַמאָל גאַליגער, און עס צעשפּיעלט זיך דער גרויסער שפּאָט און ער ווערט אַזוי ביטער.

די פיגור פון אַבראַמאָוויטשען אין זיין אַלגעמיינעם כאַראַקטער שטעלט זיך אונז אַלזאָ פאָר אַזוי: אַ יוד ווערט געבוירען אין עפּעס אַ פערוואָרפען שטעדטעל, ווי טויזענד אַנדערע פון זיינע ברידער, קיינער ווייס נישט וואָס עס לעבט אין איהם, און ער ווייס עס אַמוועניגסטען — און דערביי איז זיין נשמה אַ נשמה פון אַ גרויסען פּאָעט. ווען ער קומט אין די וועלט אַריין און הויבט־אָן זיך זיין וועג צו זוכען, ווערט ער אַזוי ווי די פיעל אַנדערע צווישען זיינע ברידער, וועלכע עס איז אויסגעקומען צו ווערען שריפטשטעלער. ער ווערט אַ מוסר־זאָגער, אַ קעמפער פאַר אויפקלערונג, אַ מליץ־יושר, ער ווערט אַביסעל ריב"ל, אַביסעל צווייפעל און אַביסעל גאָטלאָבער. אין אַ געוויסער בעציהונג שטעהט איהם זיין פּאָעטישער זין ווי אַ שטערעניש אויפ׳ן וועג, ער אָבער בעזיעגט זי און דערשטיקט זי. שטעלט אייך אָבער פאָר, ווי גרויס האָט געמוזט זיין דער דאָזיגער פּאָעטישער זין און די דאָזיגע נייגונג צו

קונסט, אַז ער האָט זיי פּאָרט נישט געקאָנט בעגראָבען, אַזוי אַז סוף־כּל־סוף האָבען זיי זיך דורכגעבראָכען. ער איז שוין העכער פערציג יאָהר אַלט געווען, ווען ער האָט אָנגעהויבען אַלס ריינער קינסטלער, אַזוי אַז ער האָט נישט מעהר בעוויזען צו געהן אין פרעמדע פּיס־טריט און ער איז געווען געצוואונגען, צו ערפינדען פאַר זיך אַ נייע טעכניק און אַ נייע פאָרם און אַ נייעם פאָרטראָג. און דאָס גרעסטע וואונדער איז, אַז דאָס בעסטע, וואָס ער האָט געשריבען, האָט ער גע־שריבען שוין אַלס זעכציגער, זיבעציגער! „פישקע דער קרומער", „מסעות בנימין השלישי", „דאָס ווינשפינגערעל" און „שלמה ר' חיים'ס" זענען און בלייבען די גרעסטע מייסטער־ווערק פון אונזער ליטעראַטור.

III

„פישקע דער קרומער". אַלס ספּור־המעשה פאַר זיך איז „פישקע" שוין אַביסעל צו איינפאַך. בכלל צייכענט זיך דאָך נישט מענדעלע אויס אַלס מעשה־שרייבער מיט פערוויקעלטע און פערציקעלטע געשעהע־נישען; על־פי־רוב האָבען מיר אין זיינע מעשות קיין שום „האַנדלונג" נישט, און זיי זענען אַזוי איינפאַך, אַז ווען עס זאָל קומען אַן אַנדע־רער, וואָס בעזיצט נישט דעם טאַלענט פון מענדעלע, וועט ער גאָר־נישט וויסען, וואָס מיט דעם דאָזיגען שטאָף אָנצוהויבען. אייגענטליך געפינסט דו דאָרט גאָרנישט דאָס, וואָס מען רופט „קאָמפּאָזיציע", און געפינסט נאָר אַ צונויפשטעלונג פון בעזונדערע מעשה'לעך, שטיקלעך, עפּיזאָדען, בעטראַכטונגען, נאַטור־שילדערונגען און וואונדערשעהנע שטע־לען. די אייגענטליכע מעשה פון פישקע דעם קרומען איז אַ גאָר איינ־פאַכע: איינער אַ קרומער, וואָס הייסט פישקע, דיענט אינ'ם מרחץ אין דער קהלה גלופּסק, און חברה מאַכט איהם חתונה מיט דער „בלינדער יתומה", וואָס בעט נדבות ביי דער „טויטער שוהל". דערנאָך לאָזען זיך ביידע, מיט אַ גאַנצער כאַליאַסטרע אָרימעלייט, געהן איבער די הייזער און וואַנדרעווען פון שטאָדט צו שטאָדט און פון הקדש צו הקדש. דאָ קומען פאָר קאַרטינעס און סצענעס פון יודישע אָרימעלייט. און דערנאָך: פישקע דער קרומער האָט עפּעס נישט אַזאַ שטאַרקען שלום־בית מיט זיין ווייב, וועלכע חבר'ט זיך אַביסעל מיט אַנ'אַנדערען;

אָרימאַן, מיט דעם „רויטען ממזר״, און ער אַליין, פּישקע, דערטאַפּט צווישען חברה אַ האָרבאַטע מיידעל, אוןביידע פערליעבען זיך מיט אַ מין פערליעבעניש, וואָס איז פשוט גאָרנישט צו דערטראָגען, און יע־דעס מאָל, ווען פּישקע נעהמט זיך דערצו, אָבצוּ׳גט׳ען זיין ווייב, קומט אַלעמאָל אַריין עפּעס אַ שטן אין דער מיטען, ביז טאָקי די האָרבאַטע איז נעלם געוואָרען פון איהם, דורך דעם רויטען ממזר׳ס אַ שפּיצעל, און אונזער פּישקע פאַהרט דאָס איצט זי זוכען... און אַזוי ווי ער זיצט אויף דער בויד, פאַהרענדיג קיין גלופּסק, זי זוכען, ענדיגט זיך פּלוצלינג דאָס בוך.

דאָס איז די מעשה גאָר אינגאַנצען. דאַכט זיך, עפּעס נישט אַזוי שטאַרק פערוויקעלט, און, מי יודע, ווי וואונדערליך אויסגעטראַכט. און אויך די פערליעבעניש איז עפּעס נישט אַזאַ נאַטירליכע זאַך און אַזוי ספּעציעל יודישליך ביי יודישע אָרימעלייט אין הקדש, אַזוי אַז מען קאָן מיינען, דאָס דאָזיגע איז נאָר אַ צוטשעפּעניש, בכדי לקיים מצות־עשה פון שרייבען אַ ליעבעניש אויך. נאָר מען מוז זיין אַ מייס־טער ווי מענדעלע מוכר־ספרים, אַז דאָס אַלעס זאָל ווערען רעכט. מען מוז קענען שרייבען ווי ער און דערצעהלען ווי ער, אַז דאָס אַלעס זאָל זיך אַזוי לעגען גלייך אויפ׳ן מוח און זאָל קריכען גלייך אינ׳ם האַרץ, ביז מען זאָל אָנהויבען צו מיינען און צו פיהלען, אַז אַלץ איז אַזוי נאַטירליך און דאָס אַלעס מוז אַזוי זיין.

נאָר אַפילו דאָס דאָזיגע קליינע מעשה׳לע מיט פּישקע דעם קרו־מען, דאַכט זיך, איז ביי מענדעלע מוכר־ספרים גאָרנישט דער עיקר; דער עיקר איז די גאַנצע סביבה: דאָס לעבען פון יודישע אָרימעלייט, וואָס געהען איבער די הייזער שנאָרען — אַ בילד, וועלכעס נעהמט אָן ביי דער נשמה. די שנאָררעריי הערט פּלוצלינג אויף צו זיין אַ שנאָ־רעריי, און ווערט אַ מלאכה, אַ מין פּראָפעסיע, אַ געשעפט ווי טויזענד אַנדערע געשעפטען, ווי למשל האַנדלען מיט תבואה אָדער מיט אתרוגים אָדער מיט מאַסקוועך ציץ, און די מענשען וואָס בעשעפטיגען זיך דערמיט, זענען מענשען ווי טויזענד אַנדערע, ווי למשל די מענשען, וועלכע זענען וואַלד־סוחרים אָדער פערזיכערונגס־אַגענטען אָדער מלמדים אָדער ווינקעל־אַדוואָקאַטען, און צווישען זיי זענען פאַראַן גוטע און שלעכטע, און שטעלען גאַרנישט פאַר קיין שום בעזונדערען טיפּ. און

אויך זייער עזות און זייער כיטראַסט און זייער גנב׳יש לשון זענען זאַכען, וועלכע מיר געפינען ביי יעדען סוחר. מענשען מיט ווייכע ווייבערישע נשמות, ווי פישקע און ווי זיין האַרבאַטע מיידעל, זענען, דאַכט זיך, כלל וכלל נישט פאַרהאַן אין אַזאַ כאַליאַסטרע, און מען קען זיך גאָרנישט ערקלערען, בנוהג שבעולם, ווי זיי קומען דאָרט אַריין און ווי אַזוי עס קענען אַזעלכע ריינע נפשות דאָרט אויסוואַקסען און זיך דערהאַלטען אין זייער ריינקייט. און די אַלע איבעריגע אָרימעלייט — אוי, ווי עסט זיך אונז צו, צוקוקענדיג זיך צו זייער לעבען! מיר זענען קלאָמפּערשט פון דער היים אויס נאָך געוועהנט אַביסעל, רחמנות צו האָבען אויף עלענדע, אָרימע מענשען, און דאָ זעהען מיר עלענדע, אָרימע מענשען, וואָס מיר טאָרען אויף זיי אַפילו רחמנות אויך נישט האָבען. עס זענען לויטער עזות־פּנים׳ער, גנבים, הולטייעס, געמיינע יונגען, וואָס מיר זעהען דאָ פאַר אונז, און די גאַנצע קדושה, וועלכע האָט אַמאָל גערוהט אויף אָרימקייט און אויף עלענד, ווערט פערשוואונדען פאַר אונז און פליהט אַוועק ווי אַ לייכטער רויך... אונזערע חלומות און אונזער פּאָעזיע און אַ „סאָציאַלע פראַגע" שטאַרבען אויס, און קברים עפענען זיך פאַר אונזערע אויגען — לויטער קברים, לויטער קברים.

זעלבסטפערשטענדליך: מיר ווילען גאָרנישט זוכען ביי מענדעלע׳ן אַ „מעשה" מיט אַלע פּליטערלעך, מיט פערוויקלונגען און מיט עכטע ליעבעס און מיט געטאָקטע טיפען, און מיר ווילען גאָרנישט פרעגען קיין לאַנגע קשיות וועגען קאָמפּאָזיציעס, דען דערפאַר האָבען מיר דאָך עפּעס אַנ׳עסק מיט מענדעלע׳ן מיט אַ יוד מיט אַ שפּיציג געל בערדעל, וואָס הויבט שוין אָן ביסלעכווייז גרוי צו ווערען. און אַזאַ יוד וועט מיך הערען ווי די גרויע קאַץ, ווען איך וועל אָנהויבען מיט איהם צו שמועסען וועגען דינים און חוקים. „נישט דאָס בין איך אויסען" — וועט מיר מענדעלע אַ מאַך טהון. פישקע דער קרומער איז אייגענטליך גאָרנישט דער העלד פון דער ערצעהלונג „פישקע דער קרומער", און איהם מיט זיין האַרבאַטע מיידעל און מיט זיין כאַליאַסטרע פּטר׳ט מען אָב אין עטליכע בלעטלעך. איהם נעהמט מען אַרויף אויף אַ בויד, וועלכע פאָהרט קיין גלופּסק, און מען זעצט איהם אַוועק צווישען צוויי יודען, צווישען מענדעלע מוכר־ספרים און צווישען אַלטער מוכר־ספרים, און מען לאָזט איהם ערצעהלען זיין מעשה׳לע, און אַ

סוף, אַנ'עק, — דער עיקר איז דאָס שטיק לעבען אינ'ם בוך, די פערשידענע בילדער, די וואונדערליכע קאַרטינעס, די שעהנע שטיקלעך, דאָס פיהלען פון דעם יודישען האַרצען און דאָס דענקען פונ'ם יודישען מוח, וואָס דאָס דאָזיגע בוך איז פול מיט זיי פונ'ם אָנפאַנג ביז'ן סוף. נישט די ק י י ט איז דאָ דער עיקר, נאָר די איינצעלנע רינגען. באַלד דאָס ערשטע בלעטעל ווייזט אונז, אַז דער, וואָס ערצעהלט, איז אַ מייסטער.

אַ בויד געהט זיך אויף דעם טראַקט קיין גלופּסק. דאָס פערדעל איז גאַנץ יודישליך, דאָס הייסט הונגעריג און קראַנק, מיט קאָלטענעס און מיט אָבגעריבענע קניען; דאָס יודעל, וואָס זיצט אין דער בויד, איז אָבער גאָרנישט פערדיש — עס איז מענדעלע מוכר־ספרים, מיט אַ בייטש אין דער האַנד און אָנגעטהון אין טלית און תפילין, און אַ קאָפּ האָט דאָס דאָזיגע יודעל, פּשוט אויף רעדער. פערשטעהט מען דאָך, אַז אין מיטען דאַווענען דרעמעלט מען אַביסעל איין. די בויד קריכט דערווייל אַריין אין אַ קאַלוזשע, און פערטשעפּעט זיך בינתים אין דער אַקס פון אַ צווייטער בויד, וועלכע איז אויך גראָד אָנגעקומען. דאָרט אויף דער צווייטער בויד זיצט אויך אַ יוד אין טלית און תפילין מיט אַ בייטש.ביידע ווערען אין כעס און כאַפּען זיך איינער צום אַנדערען שלאָגען — אַך, מען דאַרף אָנקוקען די דאָזיגע גבורים, גבורי ישראל, מיט זייער כעס און זייער ווען שלאָגען! פערשטעהט מען דאָך, אַז מענדעלע דערקענט באַלד דעם צווייטען, אַז דאָס איז גאָר ר' אַלטער יקנה"ז, אויך אַ מוכר־ספרים ווי ער, און ר' אַלטער דערקענט ר' מענדעלע'ן, און איך פערשטעה, ביידע וואָלטען מסתמא אַרויפפאַלען, איינער אויפ'ן צווייטען, קושען זיך, ווען די של־ראש'ן וואָלטען נישט שטערען. און דאָ הויבט זיך אָן די מעשה מיט די בוידען; ווי שלעפּט מען זיי אַרויס פון דער קאַלוזשע? מילא, פערשטעהט מען דאָך, אַז אַ יודענס כּוח איז נישט צו אַזאַ אַרבייט. דאָ קומען גראָד אונטערגעפאָהרען גוים, פּראָסטע פּויערים, די ידים ידי־עשו מאַכען שוין אַלעס רעכט, זיי שלעפּען אַרויס די בוידען, און לאַכען אַפילו אָב אַביסעל פון די „פּראָקליאַטיע זשידי" מיט זייערע תפילין, נאָר „מ'שטיינס־געזאָגט, פאַר ווען מען האָט זיך דאָ צו שעהמען" — און די בוידען פאָהרען זיך זייער וועג.

און נאָך דער דאָזיגער הערליכער קאַרטינע קומט אַ צווייטע: צוויי יודען, מענדעלע און אַלטער, וואָס רעדען מיט זייער לשון, זייער דרך, זייער עהרליכקייט, זייער גנבה, און איינער גיט אַ „טאַפּ אין וואָגען" ביים צווייטען, צו דערגעהן ווי דער מסחר זעהט אויס ביי איהם — אָ, ווי כאַראַקטעריסטיש איז יעדעס וואָרט און ווי נאַטירליך יעדע בעוועגונג! מיר דאַכט זיך איך האָב ערשט נעכטען געזעהן דעם דאָזיגען מענדעלע דורכפאָהרען אויף דער פראַנציישקאַנער־גאַס, און קאָן שווערען, אַז היינט נאָכמיטאָג וועל איך זעהן אויך אַל־טער'ן, דאָרט אונטען אויף דער גזשיבאָווסקאַ־גאַס, בשעת ער וועט געהן קויפען סמאָלע צו שמירען די רעדער, און וועט זיך איילען כדי נישט עובר מנחה צו זיין, און וועט אַ רייב טהון די הענד אָן דער וואַנד און וועט זיך אַוועקשטעלען נעבען וואָגען דאַווענען...

און דאַן אַנדערע סצענעס: ר' אַלטער ליעגט אויפ'ן וואָגען ראַ־קום, „רויט ווי אַ צוויק" און שוויצט. „שוויצען איז אַ יודישע זאַך". די זון ברענט, און דאָ פאָהרט מען דורך פעלדער מיט תבואות, און עס שמעקט און מען הערט שפּיעל־פויגעלעך זינגען. ר' מענדעלע, אין בלויזען טלית־קטן, ליעגט פערטראַכט — און דאָ הויבען זיך אָן נאַ־טור־שילדערונגען, פעלד־פּאָעזיע און וואַלד־פּאָעזיע, ווי נאָר אַ געוואַלדי־גער פּאָעט קען זיי שרייבען. עס שמעקט און עס זינגט אַרויס פון יעדער שורה און עס „קיצעלט ביי דער נשמה" און מיר ווייסען נישט, וואו דער כשוף שטעקט. ר' מענדעלע זיצט אין דער בויד, און כדי ער זאָל מסיח דעת זיין פון זיין הונגער, קוקט ער זיך צו צו גאָט'ס שעהן וועלטעל... „דער הימעל איז בלוי, לויטער, אָהן אַ פּיצעל וואָלקען. יי זון בראָט, סמאַלעט, עס ווייהעט נישט קיין ווינטעלע, מען פיהלט נישט קיין לופטעלע. די תבואה אויף די פעלדער, די בוימער און די וועלדער שטעהען שטיל, ווי צוגעקאָוועט, קיין שאָקעל אַפילו זיך נישט צו טהון. קיה אויף דער פּאַשע ליעגען מיעד, אויסגעשטרעקט די העלזער, שאָקלען צו־ווייל־ען די אויערען, קייען און מעלה־גרה'ן, אַנדערע גראָבען אונטער זיך די ערד מיט זייערע הערנער, שאַרען מיט די קאָפּיטעס און רעווען, שרייען פּאַר גרויס היץ. דער בוהיי פעררייסט דעם עק, לויפט גאַלאָפּ, וואַרפענדיג דעם קאָפּ אין אַלע זייטען, שטעלט זיך פלוצלינג אַנידער, אַנגעבויגען דעם שטערען האַרט צו דער ערד, שמעקט,

פאַכט מיט די נאָזלעכער, לאָזט אַרויס אַ ברום, סאָפּעט און דריגעט מיט די פיס. נעבען אַנ׳אַלטער, אויסגעקרומטער און האַלב־פערדאַרטער ווערבע, איבער־געשפּאָלטען פון דער העלפט אַמאָל פון אַ דונער, שטעהען פערד, איינער אויפ׳ן אַנדערען פערלעגט די קעפ, צו מאַכען כאָטש עפּעס אַ שאָטען, און שמייסען מיט די ווידלען, פטור צו ווערען, ווי ס׳איז, פון די בייזע פליעגען. — אויף אַ צווייגעל אין דער הויך וויעגט זיך אַ סראָקע, אויסזעהענדיג פון דערווייטענס ווי אָנגעטהון אַ ווייס טלית׳ל, מיט פּאַסען תכלת פאָרענט, און דאַוועגט שאָקלענדיג זיך, זי בוקט זיך, פאַלט תחנון מיט׳ן קעפּעל, שפּרינגט אַביסעל אונטער, גיט אַ פּאָר מאָל אַ קליין קראַקעלע, בלייבט דערנאָך ווייטער שטעהן אָהן לשון, שטרעקט אויס דאָס העלזעל און קוקט, גלאַט אַזוי, אין דער וועלט אַריין, מיט פערשלאָפענע אויגעלעך. אויף דעם גאַנצען וועג איז שאַ־שטיל, מען זאָל דאָס הערען ערגעץ אַ שאָרך, אַ פּיפּס, מען זאָל דאָס זעהן פליהען ערגעץ אַ פויגעל, נאָר קאָמאַרען, מיקען, טראָגען זיך ווי די רוחות, אין דער לופט אַרום, פליהען טאַנצענדיג פאַרביי די אויערען, טהוען אַ גרילץ, אַ זשוזשע, איינרוימענדיג עפּעס אַ סוד, און באַלד טאַקי מאַרש ווייטער; נאָר צווישען היי, צווישען תבואות דאָרט שמוצערען די גרילען, זומזען צימבעלען, און געהען מיט די טאַצען... ס׳איז הייס, ס׳איז שטיל, וואונדערליך שעהן. שאַ! גאָטס בעשעפעניש רוהען״... פיעל אַזעלכע קאַפּיטלען קען איך נישט אין דער וועלט־ליטעראַטור, און די דאָזיגע עפּישע ברייטקייט, וועלכע פערגעסט נישט קיין שום פרט און קיין שום קלייניגקייט, אפשר וועלען מיר איהר גלייכען געפינען נאָר ביי די אַלטע דיכטער.

און דאַן מנחה־צייט. „אַ געשמאַק ווינטעלע הויבט־אָן צו בלאָזען און אויפ׳ן הימעל ווייזען זיך שטיקלעך וואָלקען, אויף וועלכע מען האָט, ווי אויף טייערע געסט, שוין אַ לאַנגע צייט אַרויסגעקוקט. די בוימער הויבען פאַמעליך אָן זיך צו שאָקלען, איינער צום אַנדערען איינגעבויגען דעם קאָפּ, און פיהרען צווישען זיך אַ שמועס אויף זייער לשון, נאָכדעם אַז זיי האָבען אַזוי לאַנג געשוויגען שטיל. דאָס ווינטעלע האָט אויפגעוועקט די שלאָפעדיגע תבואה, אַלע זאַנגען כאַפּען זיך, ווי יונגע קינדער, אויף מיט אַ קול און צעקושען זיך גאָר פריינדליך. גאָטס בעשעפעניש ריהרט זיך אומעטום: אויפ׳ן פעלד, אין וואַלד און

אין דער לופט. איינס נאָך דאָס אַנדערע טרעטען שפּיעלפויגעלעך אַרויס, אויף צווייגלעך, בוימלעך, נידריג און גאַנץ הויך, פּיצען זיך די פעדער-לעך, אַ וויש מיט דעם שנעבעלע, אַ טרעסע, אַ שאָקעל, און הויבען-אָן די זיסע זמירות, צו זינגען, צו שווישטשען. באַבעטשקעס, רייך געקליי-דעט אין אַטלעס, סאַמעט, מאַרע-אַנטיק מיט טייערע ציהרונג, כאַפּען אַ טענצעל, שוועבענדיג אין דער לופט, הויבען זיך, דרעהען זיך און מאַ-כען חן, צוויי בושלעס, גוואַרדייצעס, מיט לאַנגע, רויטע פיס, שטעהען אויפ'ן גראָז, פעררייסענדיג די קעפּ אין דער הויך און קוקען מיט גדלות. עפּעס אַ קונדס, אַ פויגעל, שטיפט, פליהט פון איין בוים צום אַנדערען, מאַכט „קוקו, קוקו!", ווי ער שפּיעלט זיך אין בעהעלטעניש. איהם ענטפערט אָב פון צווישען ווייץ און קאָרן אַנ'אַנדער מין פוי-געל עפּעס. „פּיק-בער-וויק, פּיק-בער-וויק!", ווי געזעדט: אייביג וועסט דו מיך דאָ נישט כאַפּען, כאָטש שיט מיר אָן זאַלץ אויפ'ן עק, פּאַקט זיך, ר' קרוב, ווייטער און אַוועק, אַוועק!... נישט ווייט אין אַ וועלדע-לע קנאַקט דער סאָלאָוויי, צולאָזט זיך אויף זיין העלזעלע, מאַכט זיסע שטייגער און שפּיעלט גאָר מחיה. איטליכער, וואָס קען נאָר עפּענען אַ מויל, האַלט דעם וועלט-בעריהמטען חזן אונטער. זשאַבעס אַפּילו פון די טייכלעך ערגעץ טערעלייקען, אַפּילו פליעגען, ביענען האָבען נישט געשוויגען, און דער זשוק, דער שייגעץ, דער אָנכאַפּער, האָט פליהענ-דיג אויך געזשומשעט. דאָס איז געווען אַזאַ קאָנצערט, וועלכען מען האָט געמעגט אויף בילעטען געהן הערען... די גאַנצע וועלט איז עפּעס ווי לעבעדיג געוואָרען און בעקומען אַ פרעהליך פּנים. אַ פריידּ, אַ פער-גניגען צו הערען, צו זעהן, צו שמעקען די זיסע ריחות פון אַלע זייטען. — ר' אַלטער, ס'איז גוט! ר' אַלטער, ס'איז שעהן! עס ציהט עפּעס ביי דער נשמה, עפּעס רעדט עס צום האַרצען: גאָט'ס וועלטעל איז שעהן, גאָט'ס וועלטעל לעבט! עס ציהט און גלוסט זיך אַריינוואַרפען זיך עפּעס אַהין, אַהין, מיט הענד און מיט פיס..."

און דאַן די וואונדערליכע סצענעס אין וואַלד און אין דער קרעטשמע. דאָס לייכטע שכרות מענדעלע'ס, ממש אויף אַזוי פּיעל ווי אַ יוד קאָן זיין שכור. זיין אַריינקומען צום וואַלד-שרייבער. די אַכסניא און די לבנה פּאָעזיע, דער מלמד און די בעל-הבית'טע. דער בעל-הבית, וואָס איז אַ שטיקעל שמענדריק, און דאָס פערהערען דעם יונגעל —

עס זענען לויטער סצענעס פון אַ מייסטער געשריבען. און אזוי פּער־ציהען זיך די סצענעס ביז׳ן סוף בוך, ביז מען נעהמט אַרויף אויף דיביידלעך אויף פישקע דעם קרומען, וועלכען מען טרעפט אין וואַלד, און מען זעצט איהם אַוועק, איינמאָל אויף אַלטער׳ס בויד און איינמאָל אויף מענדעלע׳ס בויד, און מען לאָזט איהם זיין מעשה׳לע דער־צעהלען. און אַזוי געהט עס ווייטער, ביז מען קומט קיין גלופּסק, און אַזוי ענדיגט זיך דאָס בוך.

אין דעם דאָזיגען בוך האָבען מיר אַלזאָ נישט צו זוכען איין מעשה, נאָר אַסך מעשה׳לעך, אַסך עפּיזאָדען, שטיקלעך סצענעס און קאַרטינעס. מענדעלע מוכר־ספרים איז נישט קיין מעשה־דערצעהלער — ער איז אָבער אַ אונפערגלייכליכער מייסטער, וועלכער צייכענט אונז אַלץ, וואָס אַ מענשען־אויג קאָן זעהן, און אַלץ, וואָס אַ מענשען־אויער קאָן הערען. אָבער דאָס, וואָס ער צייכענט אונז, דאָס איז קולטור־היסטאָריע פון אַ גאַנץ פאָלק אין אַ געוויסען אָרט און אין אַ געוויסער צייט, צוזאַמען מיט טיפען־צייכנונגען אין אַלע זייערע איינ־צעלהייטען. אָבער אויך די אַרט פון זיין פּאָרטראַג איז איינציג; ער פערשטעהט שעהן און אַנגענעהם און מיט דער גאַנצער ביטערקייט פון אַ ליידענדער נשמה צו שרייבען. און אויס דעם גאַנצען שרייבען, עס מעג זיין ווי סאַטיריש און וויציג, קלאָגט אָבער אַרויס דער טרויעריגער ניגון, וועלכער זינגט זיך איהם אין האַרצען, איבער דעם עלענד און מוראַדיגע טראַגעדיע פון זיין פאָלק. מענדעלע זאָגט פון זיך אין דער הקדמה צו דער דאָזיגער ערצעהלונג: „מיר חלומ׳ט זיך נאָר בעטלער׳ס וכו׳. וואוהין איך זאָל מיך נישט קעהרען און ווענדען, זעה איך פאַר מיר די טאָרבע וכו׳. אוי, אַלץ די טאָרבע, די יודישע טאָרבע!״...

אין דער דאָזיגער ערצעהלונג, אין דער לעצטער בעאַרבייטונג, האָט אונז מענדעלע מוכר־ספרים צום ערשטען מאָל געוויזען, ווי ווייט זיין קראַפט גרייכט אַלס מאָלער און צייכנער און דיכטער, בשעת ער קומט אונז דערצעהלען דאָס אומגליק פון זיין פאָלק. דער שרעקליכער דלות פון אַ גאַצער אומה פייפט אונז אַקעגען פון יעדען ווינקעלע — אַנ׳אומה, וועלכע טרינקט זיך און זינקט אין אַ ים פון צרות, די צרות פון קבצנות, און דער דיכטער רייסט פון איהר פאַסען פלייש לעבע־דיגערהייט דורך זיין ביטערסטען שפּאַט, און דערביי צייכענט ער אונז,

אַלס צולאָג, נאַטור־שעהנהייטען מיט אַ קונסט, וואָס האָט נישט איהר גלייכען. אָבער אין דער דאָזיגער ערצעהלונג האָבען מיר נאָך אַסך אַלעגאָריעס און אָנשפּילונגען; דאָס ווערטעל „נישט דאָס בין איך אוי־סען״ שפּיעלט נאָך אַ גרויסע ראָלע; די טיפען פון די מענשען זענען נאָך אַביסעל שוועבענדיג און פליהענדיג אין די לופטען און זענען נישט גענוג פעסט און בולט; מעהר פעסטע און מעהר בולט׳ע טיפען האָט ער זיך געלאָזען פאַר שפּעטער.

שוין אין „מסעות בנימין השלישי״ זענען די געשטאַלטען מעהר פונ׳ם רעאַלען לעבען, אויבוואָהל דער אינהאַלט אַליין איז מעהר פאַנ־טאַסטיש. די מדת־הדין איז אָבער אין דער דאָזיגער ערצעהלונג פיעל גרעסער פון דער מדת־הרחמים; דער סאַטירישער שפּאָט איז דאָרט אונדערבאַרעמליך און אָהן אַ גרענץ. דאָס ווייכע און דאָס האַרציגע איז כמעט אינגאַנצען פערשוואונדען, און די בייטש שלאָגט אויף רעכטס און אויף לינקס...

דאָס שטעדטעל איז טונעיאַדעווקע — ווידער אַ גאָט־פערלאָזען נעסט, וואָס קומט מיט דער וועלט אין דרויסען כמעט נישט אין בע־ריהרונג. קומט אַמאָל אַ פרעמדער דאָרט אַהין, קוקט מען אויף איהם פון אַלע פענסטער אַרויס, ווי אויף אַ חידוש. דער גרעסטער טייל פון איהרע איינוואוינער זענען גרויסע אביונים, שרעקליכע קבצנים, רחמנא־לצלן; דאָס גאַנצע גליק איז, וואָס זיי זענען משונה׳דיגע בעלי־בטחון. פרעגסט דו אַ טונעיאַדעווקער: רב יוד, מיט וואָס אייגענטליך דער־נעהרט איהר זיך און וואָס איז אייער פרנסה? — וועט ער שטעהן אַ פערדרעהטער און וועט דיר נישט וויסען, וואָס צו ענטפערען. און נאָר נאָכדעם ווי ער וועט זיך אַביסעל בערוהיגען, וועט ער דיר שטאַמעל־דיג ענטפערען כהאי לישנא: — דערנעהרען? מיט וואָס איך דערנעהר מיך למשל? הבל־הבלים! עס איז דאָ אַ גאָט, זאָג איך אייך, למשל, וועלכער זיצט און שפּייזט אַלע זיינע בעשעפעניש, און אין זיין גרויס גוטסקייט האָט אונז עסען נישט געפעהלט און וועט אונז קיינמאָל נישט פעהלען, זאָג איך אייך, למשל. „פאָרט אָבער, וואָס איז אייער געשעפט? וועלכע אומנות אָדער וועלכע פרנסה האָט איהר?״ — געלויבט און געבענשט זאָל זיין זיין הייליגער נאָמען. אַזוי ווי איהר זעהט מיך אַ לעבעדיגען פאַר אייך, למשל, האָט מיר השם־יתברך געגעבען אַ טייערע

מתנה: איך האָב אַ שעהנעם קול־נגינה און קען דאַווענען פאַר'ן עמוד, דאַווען איך מוספים אין די ימים נוראים אין אַ שטעדטעל אין דער דאָזיגער סביבה. איך בין אַ קונציגער מוהל, און אַ מצה־רעדלער איינס אין דער וועלט, און טיילמאָלס שדכ'ן איך שידוכים, שדכ'ן איך. איך האָב אויך אויף עולמות — ווי איהר זעהט מיך, למשל, פאַר אייך אַ לעבעדיגען — אַ שטאָדט אין שוהל. אַגב האָב איך ביי מיר אין דער היים — בלייבען זאָל עס צווישען אונז בסוד — אַביסעל משקה, למשל, אַ טאָפּ בראָנפּען צו פערקויפען, פון וועלכען איך האָב אַביסעל שפּע, און אויך א ציעג האָב איך אַ מעלקעדיגע, עס זאָל איהר קיין בייז אויג נישט שאַדען. איך האָב אויך אַ שטיקעל קרוב, אַ נגיד, וועלכער העלפט מיר אַמאָל, ווען עס איז ענג, מיט גוטען אָדער מיט בייזען. חוץ דעם זאָג איך אייך, למשל, דער בורא יתברך שמו איז אַ אָב הרחמים און ישראל זענען רחמנים בני־רחמנים, זאָג איך אייך, למשל, און וואָס זאָל זיך אַ לעבעדיגער מענש בעקלאָגען?...

דער יוד, ווען ער עסט דאָרט, עסט ער העכסטענס אַ שטיקעל שוואַרץ־ברויט און אַ קרופּניק; דאָס איז שוין דער פיינסטער מאכל. ווער שמועסט, ווען איינער האָט די זכיה און האָט נאָך אַ שטיקעל ווייסע חלה מיט אַ ראָסעלפלייש אין פרייטאָג; דאָס איז אַודאי און אַודאי שוין אַ מאכל־מלכים, וואָס ס'איז נישט דאָ קיין בעסערס. און ווען דו דערציילסט זיי, למשל, וועגען לאַקאָמסטוועס און עסענוואַרג, וואָס עס גיעט אויף דער וועלט אַ חוץ פיש און יויך און טאָפּעבראָטענס און צי־מעס, קומט עס אויס ביי זיי אַזוי משונה־ווילד, אַז מען הויבט אַזש אָן אָבצולאַכען און חוזק צו מאַכען פון דיר, ווייל דו גלויבסט אַזוי לייכט אין אַלע שטותים און ווייל פאַר דיר איז אַפילו רעכט, אַז אַ קוה זאָל זיין געפלויגען איבער'ן דאַך און זאָל האָבען געלעגט אנ'איי!... און אַמאָל האָט זיך געמאַכט, אַז עפּעס אַ יוד האָט געברענגט אין שטעד־טעל אַריין אַ טייטעל, איז דאָס גאַנצע שטעדטעל געלאָפען אויף חידו־שים, צו זעהן דעם דאָזיגען וואונדער. מען האָט גענומען אַ חומש און מען האָט מיט'ן פינגער אָנגעוויזען, אַז דער טייטעל, דער דאָזיגער טייטעל, שטעהט דערמאָהנט בפירוש אין דער תורה! א קלייניגקייט — די דאָזיגע פרי, דער טייטעל, איז פון ארץ־ישראל!... מען האָט איהם אָנגעהויבען צו בעקוקען — און ארץ־ישראל איז אַרויפגעשוואומען

פּראָסט פּאַר זייערע אויגען: אָט געהען זיי אַריבער איבער׳ן ירדן! אָט איז די מערת המכפלה! אָט איז דער מוטער רחל׳ס קבר! אָט איז דער כותל מערבי! אָט קאָכען זיי זיך אָב אייער אין די הייסע חמי־טבריא! און אָט בעשטייגען זיי דעם הר הזיתים, עסען באָקסער און טייטלען אָהן אַ שיעור, און שיטען זיך אָן פולע זעקלעך ארץ־ישראל־ערד! אוי, אוי, האָבען זיי אָנגעהויבען קרעכצען און אין די אויגען האָבען זיך געשטעלט ביי זיי טרערען...

אין יענער צייט האָט דאָס גאַנצע שטעדטעל אַרומגעכאַפּט אַ מין ווילדע, משונה׳דיגע תאוה קיין ארץ־ישראל, און זיי האָבען טאָג און נאַכט גערעדט נאָר פון משיח׳ס קומען און האָבען טאָג און נאַכט געזעהען סימנים, אַז די גאולה געהט — און גאַנץ בעזונדערס האָט די דאָזיגע תאוה אַרומגענומען בנימינ׳ען, אַ יונגענמאַן פון טונעיאַדאָווקע, וועלכער האָט געהאַט זיין פאַנטאַזיע צוהיצט מיט דעם אָנלייענען זיך ספרים, ווי דער „צל עולם״, „אלדד הדני״, „מסעות בנימין מטולידה״, „שבחי ירושלים״ און נאָך אַזעלכע. און דער דאָזיגער יונגערמאַן האָט זיך בעשלאָסען צו מאַכען אַ רייזע אַרום די וועלט, אַזש ביז׳ן סמבטיון און די רויטע יודעלעך און ארץ־ישראל און די בני־משה און די עשרת השבטים און אלכסנדר מוקדון... תּרגום־לשון קען ער דאָך — און וואָס בעדאַרף ער מעהר. איי, עסען? וועט ער געהן איבער די הייזער...

נאַטירליך, גלויבט דער יוד פון טונעיאַדאָווקע, אַז טונעיאַדאָווקע איז די גאַנצע וועלט, און אַז אונטער דער שטאָדט, דאָרט איז שוין עק וועלט. דאָרט הויבען זיך שוין אָן די מדבריות און די סמבטיונ׳ס מיט די שלאַנגען און עקדישען און פּיפּערנאָטערס מיט די אויפגעריסענע משונה׳דיגע פּיסקער און מיט אַלע חידושים און נפלאות, וואָס שטעהען בעשריבען אין יענע הייליגע ספרים. אונזער בנימין השלישי האָט זיך מיטגענומען דעם גאַנצען פּאָראַט, וועלכען מען האָט נויטיג צו אַזאַ נסיעה, נישט כלי־זין און נישט מאַשינדלעך מיט אינסטרומענטען, נאָר טלית און תפילין מיט׳ן רייזע־זעקעל, מיט׳ן סידור „דרך החיים״ און אַ „חק׳על״ און אַ „תהלימ׳על״, און האָט אָנגערעדט אַ צווייטען יונגענמאַן, זיין חבר סענדערעל, וועלכען מען האָט גערופען „סענדערעל די יודינע״, צו מאַכען מיט איהם צוזאַמען די נסיעה, און אַזוי האָבען זיך ביידע אַרויסגע׳גנב׳עט שטילערהייט פון דער שטאָדט און זענען

אַרויס אין די וועלט אַריין... אמת, פון נאַטור איז אונזער בנימין, דער וועלט־רייזענדער, געווען אַ משונה'דיגער בעל־פחדן. ער האָט מורא געהאַט אַרויסצוגעהן איינער אַליין ביינאַכט אין גאַס אַריין, און שלאָפען איינער אַליין ביינאַכט אין אַ צימער וואָלט ער נישט פאַר קיין שום הון דעלמא. אַרויסגעהן אַ טריט אונטער די שטאָדט איז פאַר איהם שוין געווען בחזקת סכנה; ווער ווייס, וואָס דאָרט קען זיך טרעפען חס־ושלום. פאַר אַ הינטעל, מעג עס זיין ווי קליין, האָט ער מורא געהאַט אימת־מות — אָבער זעלבסטפערשטענדליך איז אַזאַ משונה'דיגע בריה גראָד דער ריכטיגער, אום צו מאַכען אַ רייזע אַרום דעם ערד־קוגעל...

נאַטירליך: דערגעהענדיג ביז צום ערשטען דאָרף, האָבען זיי געמיינט, אַז זיי זענען שוין פון יענער זייט וועלט; דערזעהענדיג דאָס ערשטע פרעמדע שטעדטעל, האָבען זיי גערעכענט, אַז דאָס איז שוין דאָס בעריהמטע סטאַמבול; אָנקוקענדיג גנילעפיאַטקע אין גלופסק, אין ביי זיי געווען פעסט, אַז דאָס איז דער סמבטיון אָדער דער אוקינוס מיט אַלע זיינע משונה'דיגע וואונדער; די לאָדקע, וועלכע שווימט אַרום אויפ'ן וואַסער, איז געווען ביי זיי אַ מין געוואַלדיגע שיף, און דער פיהרער פון דער לאָדקע — אַ מין קאַפּיטאַן, וועלכען זיי האָבען אויסגעפרעגט אויף האַלב תרגום־לשון וועגען אַלע חיות און עופות און וואונדערליכע בעשעפענישען, וואָס זענען פאַרהאַן אינ'ם דאָזיגען שרעקליכען ים. און אַזוי זענען אונזערע לייט אַרומגעפאָהרען און געמאַכט זייער נסיעה אַרום די וועלט, גלויבענדיג, אַז משיח'ס־צייטען זענען שוין געקומען...

די סאַטירע איז שטאַרק און בייסענדיג, אָפט אפשר שוין גאָר צו בייסענדיג. די גאַנצע פוסטקייט פונ'ם יודישען לעבען אינ'ם קליינעם שטעדטעל קומט אונז אונדערבאַרעמדיג צום בעוואוסטזיין: דאָס גרויסע עלענד, וואָס ציהט דעם מענשען אַוועק דאָס לעצטע ביסעל רעאַלען באָדען פון אונטער די פיס און לאָזט איהם נישט מעהר איבער ווי נאָר דאָס פוסטע פאַנטאַזיע־לעבען, נאָר הוריות און חלומות. און נישט נאָר איינער — ניין, אַ גאַנץ פאָלק איז פער'משפט צו לעבען אַזאַ לעבען פון לויטער פאַנטאַזיעס און הוריות און חלומות. עס געהט אַ שוידער אַריבער איבער די ביינער. און דערביי איז דאָס בוך

פול מיט די הערליכסטע נאַטור־שילדערונגען און מיט די מייסטערהאַפ־טעסטע בעשרייבונג פון יודישע טיפען און יודיש לעבען, פונ'ם ערשטען בלעטעל ביז צום לעצטען.

מיר פערלאָזען אָבער דאָס דאָזיגע בוך און קומען צו דער גרעסטער קאַנווע, וועלכע מענדעלע מוכר־ספרים האָט אונז אויסגעשטיקט: צום „ווינשפינגערעל". די דאָזיגע ערצעהלונג איז די איינציגע אין אונ־זער ליטעראַטור, וועלכע האָט געפרובט אונז געבען אַ פולשטענדיג און אומפאַסענד בילד פון אונזער גאַנצען גלות־לעבען מיט אַלע אונזערע מענשען, גרויסע און קליינע, יונגע און אַלטע, מענער און פרויען און סוחרים און קרעמער און לומדים און דאָס גאַנצע כלי־קודש און אַלץ, וואָס מיר פערמאָגען אין אונזער יודישער גאַס. אין דער דאָזיגער ער־צעהלונג האָבען מיר שוין רעאַלע טיפען, ממש פון טעגליכען לעבען, און עס איז דאָרט קיין איינציגער טיפּ נישט פאַרהאַן, פון וועלכען מיר זאָלען זיין גלייכען נישט האָבען געזעהען אין אונזער געסעל נעכטען אָדער אייערנעכטען. אויב אין „פישקע דער קרומער" האָט מענדעלע מוכר־ספרים נאָר געמאַכט דעם אָנהויב: געמאָלט דעם יוד פון דער טאָרבע, וועלכער האָט אין זיין לעבען קיין אַנדער אידעאַל נישט, ווי נאָר דאָס שטיקעל ברויט, האָט ער אונז אין „ווינשפינגערעל" שוין געוויזען דעם יוד אויך אויף דער העכסטער מדרגה: דעם יוד מיט זיין גאַנצען רוחניות און מיט זיין גאַנצען נשמה־לעבען. די דאָזי־גע ערצעהלונג איז דער גאַנצער כולל, וועלכען מענדעלע מוכר־ספרים האָט אונז געגעבען. אָט די דאָזיגע ערצעהלונג האָב איך געהאַט אין זינען, ווען איך האָב אויבען געזאָגט, אַז ווען אַ מבול זאָל אַוועקווי־שען פון דער ערד דעם גאַנצען בעשטאַנד און בלייבען זאָל אונז נאָר דאָס דאָזיגע איינציגע בוך, וועלען מיר גאַנץ גוט לויט איהם זיך קענען צוריק אויפשטעלען דאָס גאַנצע אַלגעמיין־בילד פונ'ם יודען און פון יודישקייט אין רוסלאַנד אין קליינעם שטעדטעל אין דער ערשטער העלפט פונ'ם פאָריגען יאָהרהונדערט. די פאָרם, וועלכע אַבראַמאָוויטש האָט זיך אויסגעוועהלט אין דער דאָזיגער ערצעהלונג, איז די איינפאַ־כסטע: די פאָרם פון אַ ביאָגראַפיע פון אַ יוד, פון הערשעלע, זייט זיין געבורט — און אין אַ געוויסער הינזיכט, נאָך איידער ער איז געבוירען געוואָרען — ביז ער ווערט אַ פטיגער מענש. אַנ'אַרט „דוד

קאַפּערפּילד״. און ביים מאָלען דאָס לעבען פון׳ם דאָזיגען יודישען קינד, מאָלט ער אונז דורך־אַגב אויך די גאַנצע אומגעבונג און די שטאָדט און די מענשען און זייערע געשעפטען און זייער פיהלען און טראַכטען, און אויך אַלע כלל־געשעהענישען, וואָס פלעגען פאָרקומען ביי יודען אין דער דאָזיגער צייט; נישט פאַרהאַן קיין איינציגע זאַך, וועלכע איז דאָרט נישט געמאָלט. און וואָס דעם אופן פון שרייבען בעטרעפט — האָט די דיכטערישע קראַפט דאָ איהרע וואונדער געוויזען נאָך מעהר ווי אין די פריהערע ווערק.

דער אָרט פון דער מעשה איז קאַבצאַנסק. וואָס מען וויל, מעג מען אויף קאַבצאַנסקער יודען זאָגען: זיי זענען עפּעס נישט אַזעלכע גרויסע בריות, טהוען אין דער וועלט נישט־אויף עפּעס אַזעלכע גרויסע חכמות, מ׳שטיינס־געזאָגט, זייער לעבען, שטערכען־אָב די וועלט עט, אַזוי, מיט גאָרנישט, און קומען אָב מיט שהי־פּהי — דאָס און נאָך אַזעלכעס מעג מען זאָגען. נאָר אין דעם ענין פון פּרוכפּערען און מעהרען זיך, קען מען צו זיי חלילה גאָרנישט האָבען. זיי זענען דערין געוואָרענט, נישט ערגער פון אַלע אַנדערע יודען. שונאים אַפילו קענען נישט לייקענען, אַז איטליכער קאַבצאַנסקער יוד איז אַ מטופל, אָהן עין־הרע, מיט אַסך קינדערלעך. ווען דאָס קינד ווערט געבוירען, פאַלט זיינע עלטערען נישט איין צו טראַכטען אַפילו אַ ווייל, צו וואָס האָבען אַזעלכע קבצנים ווי זיי אַראָבגעבראַכט אויף דער וועלט אַ לעבעדיג בעשעפעניש, אויף צרות נאָר פאַר זיך און אויך פאַר איהם. די מאַמע האָט געטהון איהר זאַך, איהם געטראָגען און געהאַט, פּשוט, אָהן חכמות. אויף דערויף איז זי דאָך אַ יודענע, זי זאָל קינדלען. אַפילו אַ הוהן, להבדיל, טהוט דאָך, וואָס גאָט האָט געבאָטען: לעגט זיך, קוואָקעט, נישט פרעגענדיג קיין קשיות. דעם טאַטען ווידער האָט עס אויך נישט אַזוי שטאַרק אויסגעמאַכט. מילא, איז דאָ נאָך אַ נפש. אַי וואָס, ער איז אַ קבצן, און נאָך אַ צוגעקומען מויל בעדאַרף דאָך פּי־קען? נישמעהר, גאָרנישט, לאָז קהל זאָרגען. וואַרטען אויף דרך־ארץ, ביז מען וועט פאַר אַ יודישער נשמה אָנגרייטען דאָ פריהער אַלסדינג, וואָס איז נויטיג צום לעבען, און דערנאָך ערשט זי אָבאַכטען אַהער צום גרייטען — דאָס קען אַ יוד נישט. אַ יוד, אַז ער וועט זיך נישט שטופּען מיט געוואַלד, וועט ער מעגען אייביג טאַקי דאָרט וואַרטען.

עפּעס נישט אַזאַ מציאה, די וועלט זאָל אָהן איהם, חלילה, זיך נישט קענען בעגעהן. האָט ער זיך אָבער שוין דורגעשטופּט און איז שוין דאָ מיט ביידע פיס, שטופּט ער זיך, מיט גאָט׳ס כח ווייטער, ווייטער. ער שטופּט זיך, קוועטשט זיך מיט אַלע קרעפטען, פאָרענט=אַרום, הינטען=אַרום, אַלץ=איינס, דורך טהיר אָדער דורך פענסטער, שטופּט אַזוי אָב דאָס גאַנצע לעבען און גאָרנישט. בקיצור: — איז צוגעקומען אַ ניי בעשעפעניש, וועט די וועלט פאַר איהם שוין זאָרגען. אמת, די קאַבצאַנסקער בעלי=בתים זענען גרויסע אביונים, האָבען נישט, איהר זאָלט זאָגען, אַ צעבראָכענעם גראָשען ביי דער נשמה. אין קאַבצאַנסק אַליין איז פאַר זיי נישטאָ קיין שום פרנסה, סיידען איינער צום אַנדערען מיט אַ טאָרבע אין די הייזער אַרומצוגעהן. זאָל פּרובען איינער מאַכען עפּעס אַ געשעפטעל, באַלד טהוט איהם טאַקי דער איבעריגער עולם נאָך, איינער ביים אַנדערען דעם ביסען פונ׳ם מויל אַרויסנעהמען — מיר נישט, דיר נישט. די גאַנצע יניקה זייערע איז פון דער פרעמד. קאַבצאַנסק שיקט קיין גלופּסק געוועהנליך אַרויס אַלערליי סאָרטען סחורות: מלמדים, בעהעלפערס, מעקלערס, בטלנים, צוגעלעגערטע, אויך פריש=צאַפּעלדיגע איידעמלעך אַזעלכע, ערשט אַראָב פון קעסט, יודען אַזוינע און אַזוינע, וועלכע דאָס האַרץ נאָר גלוסט: מיט כתבים, מיט מיחוש׳ן, זיידענע, גילדענאָדערדיגע, בעלי=תפלות, שופר=בלאָזערס; יודענעס כל המינים: זאָגערינס, וויינערינס, שפּרעכערינס, אויסגעקינדעלטע, ווייבער מיט אייער, מיט פסח׳דיג געגנזען=שמאַלץ, פעדערען=פליקערינס, נאָך אין רעכטען קינדלען. היינט אַ מיש=מאַש בחורים, דיענסטמיידלעך, מיידען מיט צוגעדעקטע קעפּ, ווייבלעך אַזוינע און אַמען אַזוינע אָהן אַ שיעור. די דאָזיגע לעבעדיגע סחורה גילט אין גלופּסק משונה שטאַרק, האָט דאָרט אַ גרויסען אָבגאַנג, און קאַבצאַנסק פון איהר זייט, וואָס אַרבייט געשמאַק לטובת הכלל, פאַבריצירט אַזאַ סחורה צו בעגליקען די וועלט, איז זיך דערמיט זעהר מיחס. דעריבער הייסען אַלע קאַבצאַנסקער יודען מיוחסים. אַז מען בעגעגענט — אַ יודען, עפּעס אַ ווילדען בעל=גאוה, האָט מען דעם בעסטען סימן, אַז ער מוז זיין אַ קאַבצאַנסקער...

אָט אין אַזאַ מין שטעדטעל איז הערשעלע געבוירען געוואָרען, ביי זיין טאַטען דעם מלמד לייזער=יענקעל און זיין מאַמען מלכה=טויבע. זייענדיג אַ קינד, האָט ער געמיינט, ווי אַ וואָרעם זיצענדיג אין כריין,

אַז קיין בעסערס פון קאַבצאַנסק איז גאָר נישטאָ. קאַבצאַנסק אַליין
טאַקי איז א י י ן שטאָדט אויף דער גאַנצער וועלט, דער פּופּעק איה־
רער, פּונקט אין רעכטען מיטען. ווייטער, אין דער זייט, איז שוין
מדבר, פערלעגטע ערטער מיטווילדע חיות, מענשען, וואָס מענשען
הייסען, אַתה־בחרתנו׳קעס, סאַמע צימעס, זענען נאָר דאָ. פּאַר זיי אַליין
שיינט די ליכטיגע זון בייטאָג, די לבנה און שטערען ביינאַכט און
גאָט האָט מעהר נישט צו טהון, נאָר גיט זיך אָב מיט זיינע קאַבצאַנס־
קער יודען. ער גיט רעגען — יודישע ציעגען זאָלען האָבען פּאַשע;
קאַלוזשעס וואַסער — בכדי זיי זאָלען פערשפּאָרען אָבפּרעסען דאָס
שטרוי פון יודישע דעכער; ער גיט טרוקענע שעהנע פּאָגאָדע — כדי די
וויבער זאָל גוט זיין צו געהן פרייטאָג אין יאַטקע, אין מאַרק אַריין,
איינצוקויפען אויף שבת; ער מאַכט אַ גרויס גערעטעניש אין קאַרטאָפ־
לעס, ציבעלעס און קנאָבעל — כדי יודעלעך, נעבעך, זאָלען האָבען,
וואָס צו עסען. הכלל, ער דרעמעלט נישט און שלאָפט נישט, דער
היטער פון ישראל, ער אַרבייט מעשים, קעהרט אַ וועלט, נאָר צוליעב
זיי, צוליעב זיי. דערפאַר בלאָזען איהם יודען שופר, זינגען איהם אַ
מלך עליון, שפּרינגען קדושה, מאַכען פון זיין כבוד וועגען אַ לאָקשען־
קוגעל אויף שבת, קניידלעך און כרעמזלעך פסח און געהען אַ טענצעל
צו די הקפות שמחת־תורה... נאָך איין שטאָדט, אמת איז אמת, איז
איהם געווען בעקאַנט, וועלכע האָט געשוועבט פאַר איהם עפּעס ווי
אין דער לופטען, געשוויבעלט און געגריבעלט מיט גאַנצע מחנות
מלאכים, פליגעל־אַדיוטאַנטען און קוריערען פון גאָט ברוך־הוא צו די
קינדער ישראל — דאָס איז די הייליגע שטאָדט י ר ו ש ל י ם, וואו
יודען האָבען אַ פייג, איילבערטען, טייטלען, מילגרוימען, און ציעגען
עסען דאָרט באָקסהאָרן. נאָר, אוי־וועה! ירושלים איז אַצינד וויסט און
חרוב און אויס שטאָדט, און יודישע קינדער זענען אין גלות. ווען ער
האָט געזאָגט דאָס וואָרט גלות, האָט ער געמיינט דערמיט גאַווריל־אַ
דעם שבת־גוי, וואָס שנייצט־אָב שבת די ליכט, נעהמט אַראָפּ פון׳ם
טיש די מעשענע לייכטער און הייצט ביי יודען די הרובעס; אָדער
טעקלע וואָס וואַשט גרעט, שווענקט־איבער געל־גרינע ווינדעלעך פאַר
יודישע קינדער און מעלקט די קיה; אָדער קאָנדראַט דער שכור, וואָס
פאַר אַ גלעזעל בראָנפען פערקויפט מען איהם דעם גאַנצען קאַבצאַנס־

קער חמץ; אָדער דעם פּריץ, וואָס יודען האַלטען ביי איהם אַרענדעס, דערנעהרען זיך דערפון מיט ווייב און קינדער, און מוזען נעבעך פון יוצא וועגען איהם צאָהלען אַמאָל ראַטע; אָדער, ערגער נאָך פון אַלע, מיטקאַ, דעם קליינעם שייגעצעל, און זשוקעל, זיין קליין הינטעל, פאַר וועלכען נישט נאָר קליינע יונגלעך האָבען געציטערט, נאָר אויך יודען מיט בערד, בעווייבטע, גרויסע תקיפים, פלעגען פאַר איהם האָבען דאָס ניין יעהריגע און פאַר איהם פאַר אַ מייל אַנטלויפען. נאָר ווען ניי פלעגען איהם וואַרפען אַ ביינדעל און זשוקעל פלעגט סלוזשען, שטעהן אויף די לאַפּקעס און דרעהען מיט דעם ווידעל, פלעגען די דאָזיגע יודען ווערען אַביסעל דרייסטער, און בשעת זשוק פלעגט קנאַקען דאָס ביינדעל מיט די שאַרפע הינטישע צייהן, פלעגען זיי זיך מאַכען קוראַזש, אָנריהרען איהם פון דערווייטענס מיט אַ שפּיץ פינגער, אַ גלעט צו טהון איהם ביים קעפּעל, און, אַז מען איז יאָ שוין אַ שטיקעל חשוב, פלעגען זיי פּרובען דערווייל טאַקי אָנצורייצען איהם אויף אַנדערע: אַטו-נאַ, קוסיי! — ווי דער שטייגער איז פון יודען תקיפים...

און עס הויבט זיך אָן אַ רייהע פון סצענקעס, איינע שענער פאַר דער צווייטער: לייזער-יענקעל'ס בעציהונג צו הערשעלען; דאָס שטרענגע געזיכט, דער שטרענגער טאָן — און די גרויסע ליעבע אין האַרץ. דאָס פאַמיליענלעבען אין די דאָזיגע קרייזען; אין האַרצען איז לייזער-יענקעל געוועזען גוט צו זיין ווייב, גוט ווי די וועלט, נאָר אַרויסווייזען עס בעשיינפּערליך האָט ער עס זיך געהאַלטען פאַר אַ אומכבוד, „עפּעס פּריקרע, נישט שעהן פאַר אַ יודען. ער — איז דאָך ער, אַ מאַנספּערשוין, אַ יוד, און זי איז זי, פאָרט נישט מעהר, נאָך אַלעזאַכען, ווי אַ נקבה, אַ י ו ד ע נ ע". לייזער-יענקעל און זיין ווייב מלכה-טויבע אַלס מלך און מלכה אין די סדרים-נעכט — דאָס אַלעס זענען אמת'ע פּערעל. די קינדער-יאָהרען הערשעלע'ס זענען וואונדערליכע קינדער-יאָהרען — כמעט ווי די קינדער-יאָהרען פון מענדעלע'ן אַליין, אַ קינדהייט מיט אַ לאַנגער שורה פון אַ גרויסער פּאָעזיע און פון גרויסע חלומות און פון אַ גרויסער שעהנער אויסגעלאַסענקייט. בכלל זענען אַ זעלכע סצענעס פונ'ם קינדער-לעבען עפּעס נייעס אין אונזער ליטעראַטור, און זיי בערוישען מיט זייער שעהנקייט. אַ מייסטער-שטיק איז דאָס קאַפּיטעל, ווי הערשעלע טרעט אַריבער די שוועל פון די קינדער-יאָהרען און

ער ווערט אַ „קליין יודעל". אַ וועלט פון פאַנטאַזיעס און חלומות וואַקסט־אויס פאַר זיינע אויגען. גאַנץ בעזונדער די וואונדער־מעשיות וועגען דעם אַלטען ר' שמעלקע מיט זיין ווינשפינגערעל, אין וועלכען ס'איז געווען איינגעקריצט דער שם המפורש — אַ שלח־מנות פון אליהו הנביא צו ר' שמעלקען — אַזוי אַז וואָס ר' שמעלקע האָט זיך געוואונשען, איז זאָפאָרט מקוים געוואָרען. גאַנץ קאַבצאַנסק זיצט און הונגערט, קיין פרנסה איז נישטאָ, כאָטש צעריים זיך, און עס בלייבט נישט איבער ווי נאָר איין מיטעל: צו האָפען, אַז השם־יתברך וועט זיי צושיקען אַ ווינשפינגערעל — און זיי פערברענגען אַ לעבען, צוהיצט און צופלאַקערט די גאַנצע פאַנטאַזיע, און זיי וואַרטען אויף אַ ווינשפינגערעל. און דאַן די מייסטערהאַפטע סצענע, ווי די קאַבצאַנסקער זיצען אין בית־מדרש און דערצעהלען מעשיות: וועגען גוג־ומגוג, וועגען אַרמילוס הרשע, וועגען משיח בן־יוסף און דעם שבט אפרים, וועגען דער מלחמה פון משיח בן־יוסף מיט דעם רשע אַרמילוס, וועגען די ערשטע תקיעה, ווען די טויטע שטעהען אויף תחית־המתים — דער דלות אין קאַבצאַנסק שווישטשעט — אַ שרעק, און די יודישע קינדער זיצען מיט פערלעגטע הענד און חלומ'ען און קרעכצען און זוכען וואונדער פון הימעל; זיי וואַרטען אויף אַ מופת. און דאַן דאָס וואונדערליכע פערהעלטניש פון הערשעלען צו אַ קליין מיידעלע, אַ שכנ'טע, ביילע — אַ מין שטילע ליע־בע, וואָס נאָר זיי ביידע האָבען זי געפיהלט און קיין מענש האָט פון איהר נישט געוואוסט. וויל מען אָבער וויסען, ווי ווייט די קראַפט פון אַ מייסטער גרייכט, אַ סצענע אויסצומאָלען, אַ אידיליע, וועלכע מען וועט זי קיינמאָל נישט מעהר פערגעסען, ווען מען האָט זי אַ מאָל גע־לייענט, מוז מען זיך בעקאַנט מאַכען מיט דער פאָלגענדער סצענע:

„אין די הייזער ברענט נישט קיין ליכט. טהיר און טויער זענען אָפען. מען עסט וועטשערע פאַר דער לבנה. נאָך דער וועטשערע שיטען זיך, ווי די מורעשקעס, אַרויס פון די הייזער מאַנסבילען אָהן קאַפּאָ־טעס, אין די איינע טלית־קטנ'ס, ווייבער צעשפיליעט, נאָר אין די אונ־טערשטע קליידלעך, קינדער אויסגעטהון האַלב־נאַקעט. שכנים, אַ גאַנצע קופּע, לעגען זיך אויס אין דרויסען, יונג און אַלט, קינד און קייט, אַלע אינאיינעם. גילדענע פּאַסען פון דער לבנה שלאָגען זיך דורך ער־געץ צווישען דעכלעך, ציהען זיך איבער קעפּ, איבער פיס אין דער

קופּע מענשען, קריכען ווייטער, ווייטער, טאַנצענדיג אויף ווענד, אויף פּלויטען, און ווייזען־אָן דאָ אַ קאַץ, וואָס דראַפּעט זיך, נישטערט אויף אַ דאַך, דאָרט קיה אויסגעשטרעקט אויף דער גאַס, מעלה־גרה׳ן, אונטער־שמייסענדיג זיך פּאַמעלי׳ך מיט די ווײדלעך, און קייכען, זיפצען מיט אַ כריפּ, עפּעס ווי פּונ׳ם בויך. די ערשטע עטליכע מינוט איז איטליכער בעשעפטיגט מיט זיך, מען געהגעצט, שלוקערצט, מען טרייבט פליה און מען קראַצט זיך. וויבער הויבען דערוויי׳ל אָן דעם שמועס וועגען דער היינטיגער וועטשערע, איטליכע מיט איהרס: ביי דער זענען די שטשיפּ־קעס בע׳טעמ׳ט געווען אַזוי, אַז דער מלכות האָט עס געמעגט עסען, ביי יענער איז דער אַרבעס צעקאָכט געוואָרען אַזוי ווייך, ווי מאַרך, אַז מען האָט געלעקט די פינגער. איינע דערצעהלט דאָס גרויסע גליק, וואָס זי האָט געטראָפען: פּאַר אַ גראָשען האָט זי געהאַנדעלט אין מאַרק אַ מציאָה — אַ רעטיך, גרויס ווי דער קאָפּ, פון וועלכען מען האָט גע־נוג געגעסען אין דער פריה, אויך אַצינד אויף דער נאַכט, און ס׳איז נאָך איבערגעבליבען אַ היבשער שטיק אויף מאָרגען, מען זאָל לעבען און געזונד זיין! אַלע רעדען הויך אויף אַלערליי דינע, קוויטשעדיגע קולות. די מאַנען ברומען לעת־עתה אונטער, מישען זיך אַריין נאָר ווי פון יוצא וועגען, גלאַט אַזוי מיט אַ וואָרט. זיי לעגען זיך דערנאָך מיט דעם בויך אַרויף, און, פערקוקענדיג זיך אויף דעם אויסגעשטערענטען בלויען הימעל, נעהמט מען זיך געשמאַק שמועסען, וואָס טהוט זיך אַזוינס דאָרט אויבען. די לבנה ווייזט זיך אויפ׳ן אָרט, וואו דער עולם ליעגט; מען קוקט אין איהר אָן די ליכטיגע צורה פון יהושע און איטליכער מאַכט: אוי, אַ נאָז מיט אויגען!... איציק און בערעל, וואָס האַלטען זיך פּאַר שטיקלעך שטערענזעהער, חקרנים, טייטלען מיט פינגער אויף דעם „אַלף־בית״ פון די שטערען און האַמפּערען זיך וועגען דעם „תיו״ און „חית״. דער איבעריגער עולם טהוט צוליעב זיי ביידע. איטליכען פון די צוויי חקרנים, וואָס טייטעלט איהם מיט אַ פינגער, גיט מען געדעכט, שווערענדיג זיך: יאָ, אמת טאַקי, איך זעה, זעה, ווי איך בין אַ יוד! — אַי, אַי! — צושרייט זיך שטאַרק פערוואונדערט אַ יוד — עפּעס אַזוי פיעל שטערען דאָרט, דאָרט אין די געפלעקטע, ווייסליכע פּאַסען, אָנגעזעצט ווי מאָהן! אַזוי פיעל רענדלעך ווינש איך מיר צו האָבען... — געהט שוין, געהט! — מאַכט דער אַנדערער —

איך לאָז פאַר וועלוועלער, פאַר איטליכעס שטערענדעל אַ קאָפּיקע. — עס געפינען זיך בעלנים אויף נאָך וועלוועלער, צוויי, פינף, צעהן פאַר אַ גראָשען. און בשעת יודען טאָרגעוועז זיך דאָ אַזוי, רעכענען, צעהלען, לאָזען אַראָב די מקחים און וואַרפען דעם קורס פון די שטערען, זיצט דאָרט אין דער זייט איינער עפּעס אַ לץ, דרש'ענט און זאָגט גלייכע ווערטלעך. די ווייבער אַרום איהם שרייען קלאָמפּערשט: „פּע, גענוג!" פּערשטעקענדיג זיך די אויערען, הערען זיך אָבער זעהר גוט צו און קייכען פאַר געלעכטער... קינדער זיצען אויך נישט לעדיג, קיצלען זיך, דערלאַנגען איינער דעם אַנדערען אַ קלאַפּ, אַ שנעל אין דער נאָז הינטען אַרום. דער פון דער נאָז טהוט אַ קוויטש, יענער פונ'ם שנעל מאַכט זיך צום תם, נעבעך גאָר אַ צדיק אין פּעלץ, און בייזערט זיך קלאָמפּערשט: שאַ, שאַ! — מאַמעס שעלטען די קינדער: בענומען זאָלען זיי, הלואי, ווערען, און זענען זיי אגב טאַקי מכבד מיט אַ קניפּ. די טאַטעס וואַרפען אַוועק די טאָרגעס און פאַלען פלוצים פונ'ם הימעל אַראָב אויף דער ערד. דעם האָט אַ זשוק זיך אַריינגעפּלאָנטערט אין באָרד, יענעם — אין די פאות, דעם דריטען קריכט עפּעס אונטער'ן העמד דאָרט אויפ'ן רוקען. אַ רויטע קוה, אַ פּרעסערין, פון וועלכער עס האָט זיך אָבגעטהון דער שלאָף, פּערקריכט, ביי שטשיפּען גראָז, אין דער זייט גאַס ביז צו דער גאַנצער עדה יודען, דרעהט זיך צו זיי אויס מיט דעם הינטען, מחילה, און פיהרט זיך עפּעס אויף, פּע, נישט מיט דרך־ארץ. אַלע זידלען זי מיאוס אָב, טרייבען זי און שרייען: היידאַ! אין איין קול. זי דרעהט זיך געשווינד אויס פון יודישע הענד און לויפט אַהין אין איהר רוה אַריין. דערפון שפּינט זיך עפּעס אַ לאַנגער שמועס: וועמענס קוה איז דאָס? וויפיעל מילך גיט די קוה? וויפיעל איז די קוה ווערט? „שאַ, וויפיעל, מיינט איהר, יודען", טהוט פלוצים איינער אַ פרעג, „זאָל ווערט זיין די גאַנצע קאַבצאַנסקער טשע־רעדע, שוין מיט די ציגען אינאיינעם?". איינער שאַצט עס אַזוי פיעל, דער אַנדערער — אַזוי פיעל, דער דריטער ווינשט זיך דאָס צו האָבען, וויפיעל עס איז ווערט מעהר. איטליכען בעזונדער כאַפּט־אָן אַ ווינשע־ניש, און מען ווינשט, ווינשט, ביז די צונג ווערט מיעד רעדענדיג און מען הערט פון דערווייטענס ווי איינער כראָפּעט שוין אָהן עין־הרע געשמאַק. די מאַנען טרייבען די ווייבער: קומט שלאָפען! די ווייבער מיט זייער חן קוועג־

קלען זיך קלאָמפּערשט: עס גלוסט זיך זיי גאָרנישט געהן אין בעט אריין און זיי וואָלטען די גאַנצע נאַכט גערן דאָ אין דרויסען געשלאָפען. אַ יונג פּאָר־פאָלק געהט אַוועק באַלד טאַקי, די איבעריגע מאַכען שהיות, דינגען זיך, ביז פון ערגעץ אַ ווינקעלע שפּרינגט אַרויס פּלוצים אַ ציעג, וועלכע אַ פּאָר ווייסע־חברה׳ניקעס האָבען איבערגעשראָקען, אונטער׳גנב׳ענענדיג זיך שטילערהייט צו איהר אויף דער פּריזבע דאָרט; זיי נאָך איהר, און זי אין גרויס איילעניש, יאָגעניש, פון אַריין צווישען די קופּע יודען. עס ווערט אַ מהומה, אַ קאָכעניש, מען גיט זיך אַ הויב אויף גיך, און בטלנ׳דיג חלומות, צעלויפט מען זיך געשווינד, איינער נאָך דעם אַנדערען, נישט זאָגענדיג אַפילו „אַ גוטע נאַכט!״ —״

דאָס איז איינע פון די מייסטערהאַפטסטע סצענעס, וועלכע אַבראַמאָוויטש האָט אונז געמאָלט.

אין דער דאָזיגער ערצעהלונג פאַסט־אָן און מאָלט אונז אַבראַמאָוויטש אויך די יודישע נ ש מ ה, דעם שוואַר־פּונקט פון דעם יודענס גייסטיגען לעבען. וועהרענד ער האָט אין די ביז־איצטיגע ערצעהלונגען געזעהן נאָר דעם דלות און ווי וויט דער דאָזיגער דלות האָט פערקרימט דעם יודענס גוף, האָט ער דאָ אַריינגעבליקט אין די טיעפעניששען פונ׳ם יודענס נשמה און האָט דערבליקט די ליכטיגקייט פון איהר. דער יוד מיט זיין תּורה, דער יוד מיט זיין תּפלה, דער יוד מיט זיינע בענקענישען, דער יוד מיט זיין זינגען, וועהרענד ער זינגט זיך און דערקלערט זיך אַליין דעם פּירוש־המלות פון „הבן יקיר לי אפרים. אַ טייער זוהנדעל איז מיר אפרים לעב, אם ילד שעשועים, אַ קינד אַ טרייסט, כּי מדי דברי בו, ווען איך רעד פון איהם, זכור אזכרנו עוד, קומט ער מיר אויפ׳ן זינען אַלץ מעהר, על כן המו מעי לו, דאָס האַרץ געהט מיר אויס נאָך איהם, רחם ארחמנו נאום ה׳, אַ גאָט׳ס רחמנות, נעבעך, אויף איהם״, דער יוד אין סליחות־צייט און דער יוד אין די ימים־נוראים — דאָס אַלץ האָט אַרויסגעריסען ביים קינסטלער פון האַרצען טענער, וואָס לאָזען אונז דערציטערט ווערען, הערענדיג זיי.

און בילדער יאָגען בילדער, און איינס שענער פאַר׳ן אַנדערען.

הערשעלע פאָהרט מיט׳ן פאָטער, וועלכער דאַווענט אין גלופּסק מוספים די ימים־נוראים, אַהין קיין גלופּסק. הערשעלע בלייבט דאָרט

לערנען אין בית־מדרש, און דער פּאָטער פאָהרט צוריק אַהיים קיין קאַבּצאַנסק. הערשעלע ווערט אַ יתום, און ער לערענט און לערענט און די גאַנצע שטאָדט האָט איהם ליעב. „רבונו של עולם! וואָס ליעגט אַזוינס אין דיין האַרטער באַנק אין בית־מדרש, אַז דער, וואָס נעכטיגט אויף איהר איבער אַ נאַכט מיט דעם קולאַק צו־קאָפּענס, שטעהט דעם אַנדערען טאָג אויף עפּעס גאָר אַנ'אַנדער מענש, ווי ניי געבוירען? שוין יעקב אָבינו, אַז ער האָט אין וועג דענסמאָל, ביי זיין אַוועקלאָזען זיך פון דער היים, אונטערגענעכטיגט אין „יענעם אָרט" אויף אַ האַרט געלעגער, צושפּאַרענדיג דעם קאָפּ אויף אַ שטיין — האָט באַלד ביים אויפשטעהן אין דער פריה געשפּירט: אין זה, נישט אַנדערש, כּי־אם בית־אלהים, דאָס איז אַ בית־מדרש, וזה שער השמים, און דאָ איז אַ טויער צום הימעל! ליעגענדיג אויפ'ן האַרטען געלעגער גאָר אין דעם ערשטען בית־מדרש, נאָך אָהן ווענד, אָהן אַ דאַך און אָהן אַ'אונטער־אויווען, האָט ער שוין דערזעהן — פייערדיגע מלאכים, וואָס האָבען איהם אין די אויגען זיך געדרעהט אַרויף און אַראָב, עפּעס אויף אַ הויך לייטערל פון דער ערד ביז העט־העט אין הימעל אריין"... אַזוי זאָגט אַבראַמאָוויטש שירה לכּבוד דעם אַלטען בית־מדרש...

און דאַן: „עס ציהט זיך גאָט'ס גרויסע וועלט אין דער לענג, אין דער ברייט, אָהן אַ סוף און אָהן אַנ'עק. אין דער מיט וועלט, אויף דער קיילעכדיגער ערד, איז דאָ אַ קליין פלעקעלע, ווי אַ פליעג האָט איבערגעלאָזט — דאָס איז גלופּסק. אין דעם דאָזיגען פלעקעלע איז דאָ אַ פּינטעלע — אַ קלייזעל. אין דעם פּינטעלע איז דאָ נאָך אַ ברעקעל פּינטעלע — אַ באַנק. און אין דעם ברעקעל פּינטעלע ליעגט נאָך אַ פּיצענקעלע פּינטעלע — אַ מין בעשעפעניש אַזוינס, וואָס הייסט הערשעלע" — און פון הערשעלעס נשמה געהען אַרויס פעדימלעך, און ציהען זיך, ציהען זיך, העט־העט, אַזש קיין קאַבּצאַנסק, און די נשמה קלעטערט, קאַראַבקעט זיך אַהיך, אַהין — אַהיים, עס סוד'עט זיך אַ האַרץ מיט אַ האַרץ, שושקעט זיך אַ נשמה מיט אַ נשמה, גיסען זיך איי־נער פאַר דער אַנדערער אויס און שמועסען זיך איבער שטיל אָהן ווערטער...

און נאָך אַ סצענע: ביי אַנ'אָרימאַן, אַ טאַנדעטניק, אין דער היים. די מאַמע מיט די טעכטערלעך זענען ביי דער הויז־אַרבייט, וועו דער מאַן איז אינדערהיים נישטאָ, און די מיידלעך העלפען

דער אָרימער מאַמע אין דער אָרימער ווירטשאַפט און מאַכען דעם שרעקליכען דלות אַביסעל וועניגער שרעקליך. אַ גרויסער העלער ליכט-שיין ברעכט זיך אַריין אין דעם דאָזיגען אָרימען הויז. אַהערליכע אידיליע, ווי די דאָזיגע, לייענט מען זעלטען.

הערשעלע אָבער ענטוויקעלט זיך דערווייל מעהר און מעהר און ווערט אַ הערשעל. אַ הערליכער מענש וואַקסט אויס. ער פאָהרט קיין אויסלאַנד און ווערט אַ געלערענטער. קומענדיג צוריק אַהיים, פאָהרט ער אויך אין זיין געבורט-שטאָדט. באַטירליך קומט ער דאָרט אָן נאָך אַ פאָגראָם — אַ פאָגראָם אין קאַבצאַנסק, ווייל די קאַבצאַנסקער עקספּלואַטירען דאָס לאַנד!...

אין דער דאָזיגער ערצעהלונג האָט אַבראַמאָוויטש אַרומגענומען נישט נאָר דאָס גאַנצע יודישע לעבען פון עק ביז עק מיט אַלעם, וואָס טהוט זיך אָב דערין אין לויף פון 24 שעה, בייטאָג און ביינאַכט, אין דערוואָכען און שבת און יום-טוב, נאָר ער איז אויך געוואָרען דער מאָלער פון טיפּען, — אַ גאַנצע מחנה פון אָריגינעלע, מערקווירדיגע מענשען. פיגורען ווי רייזע די בעל-אַכסניא'טע, טריינע-סאָסיע די קעכין, דער אַלטער ר' אַברהם מיט'ן „זוהר” און מיט דער לירישער נשמה, דער יונגעל משה'לע, שמואל'יק דער טאַנדעטניק — הויפּטזעכליך ווי ער ברענגט-צו דעם שבת-קודש אינדערהיים בקדושה ובטהרה — שניאור-וואָלף דער כאַפּער, ר' רפאל לובלינסקי דער משכיל'דיגער סוחר — אַ מין למד-ו"ו'ניק פון די בעהאַלטענע משכילים — ר' אשר דער מעקלער מיט זיין מין רעדען און זיין גאַנג און זיין פּרנסה, לייבצי דער רויטער, וועלכער באָרגט געלד אויף פּראָצענט, ער און זיין ווייב און זיין איידעם און זיין שעהנע טאָכטער, וועלכע ווערט אַ געלערענטע, האָדעל די מעקלערין פון די לעבעדיגע סחורה, מענדי, וועלכער איז אַ מין „אַלפאָנס”, לוי-בחור מיט'ן גוטען הייזעל, זיין ווייב שיינצע די „מוהמע”, „די טערקין” און די „פירשטין” און מאַלווינקע און די איבעריגע מיידלעך אין איהר הויז, רחלין דער אַקציזניק און ריבקין דער סטודענט און מיכאל סאַפּיר דער פּאָדריאַדטשיק — דאָס זענען אַלץ טיפּען, אַ גאַנצע מחנה פון אָריגינעלע, מערקווירדיגע מענשען.

נאָך מעכטיגער אָבער ווייזט זיך אַבראַמאָוויטש אין זיין לעצטער ער-

צעהלונג, אין „שלמה ר׳ חיימ׳ס״—„אַ בילד פון יודישען לעבען אין דער ליטאַ״
אַלעס, וואָס מיר געפינען אין די פריהערדיגע דריי ערצעהלונגען בעזונדער, געפינען מיר אין דער דאָזיגער איינער ערצעהלונג צוזאַמען: די שאַרפע, בייסענדע סאַטירע געגען די שרעקליכע הויהלקייט אינ׳ם לעבען פון אַנ׳עדה פון אומגליקליכע; דאָס גרויסע, הייסע רחמנות אויף דעם אונענדליכען אומגליק פון אַ גאַנץ פאָלק; דער ריינער לירישער טאָן, וועלכער צוגיסט זיך ווי אַ פיעדעל און לאָזט דערציטערען אַלע פעדים פונ׳ם האַרץ, און יענע וויכקייט און זיסקייט, וועלכע בערוישען דורך זייער עכטקייט; די נאַטור־שילדערונגען אין זייער אונענדליכער פראַכט; די פערשידענסטע טיפען, אַלטעגליכע און אויסנאַהמליכע, מיט זייער חיצוניות און זייער פנימיות — נאָר איז דאָס בילד פונ׳ם „דלות״, ווי מיר קענען עס פון „פישקע דעם קרומען״, געוואָרען דאָ אַ סך בולט׳ער, און דער שפּאָט, וועלכער שניידט אומ׳ברחמנות אויף רעכטס און אויף לינקס אין „מסעות בנימין השלישי״, איז דאָ געוואָרען אַ סך שאַרפער, און דאָס גרויסע מיטלייד מיט דער יודישער נשמה און מיט דעם עלענד און אומגליק פון אַ גאַנץ פאָלק האָט דאָ געפונען זיין אויסדרוק טויזענד מאָל שאַרפער ווי אין „ווינשפינגערעל״. דאָס איז דאָס בוך איבער אַלע ביכער, וואָס אַבראַמאָוויטש האָט אונז געשריבען.

די ערצעהלונג האָט די פאָרם פון אַנ׳אויטאָביאָגראַפיע. די מענשען, וועלכע קומען דאָרט פאָר, דערקענט מען זאָפאָרט, אַז זיי זענען לויט לעבעדיגע מוסטערען: ר׳ חיים דער טאַטע פונ׳ם קליינעם שלמה און שרה זיין מאַמע און ליפא דער מלמד. אַ פאָרטרעפליך געצייכענטע פיגור איז די פיגור פון יאַכנע־סאָסיע אָדער „לייבציכע״, אַ יודענע אַ מייסטערין אויף וואונדערליכע מעשיות צו דערצעהלען, און אַזוי אויך פראַדעל דאָס קליינע מיידעלע (זעהר עהנליך צו דער הערליכער ביילע אין „ווינשפינגערעל״). אָדער די פיגור פון אייזיק חקרן, און זיין אייביגע מחלוקה מיט דעם צווייטען חקרן, מיט לייזקע, און ר׳ נחום רוי־זעווער מיט זיין נסיעה קיין ארץ־ישראל, און הערצעל קייל׳ס דער סטאָליאַר, אין וועלכען עס לעבט אַ קינסטלער־נשמה, וואָס רייסט זיך תמיד אַרויס צום ליכט, און נאָך און נאָך — לויטער מערקווירדיגע פיגורען. דער גאַנצער שאַץ פון מענשען, וועלכע די יודען־גאַס האָט אַרויסגערופען, איז דאַ אויפגעצעהלט.

און בילדער — איך מוז איינס פון זיי דאָ ברענגען. דער איינ־דרוק פונ׳ם דערלעבטען מוז זיין געווען זעהר שטאַרק אין דער נשמה פונ׳ם קליינעם אַבראַמאָוויטש אַלס קינד, אַז נאָך אין די שפּעטסטע יאָהרען און נאָכדעם ווי ער האָט שוין דאָסזעלבע אין אַנ׳אַנדער אָרט אַמאָל געצייכענט, האָט ער זיך געפיהלט געצוואונגען, עס נאָך אַ מאָל צו דערצעהלען:

„נאָך דעם ערשטען משמר אַרום האַלבע נאַכט, אַזוי שטעהט געשריבען, ווייזעהט אַ צפון־ווינטעלע און די וואַכען פון די מלאָכים בייטען זיך דאָרט אין הימעל. עס גיט, אָט דאָס ווינטעלע, דעם מלאך גבריאל אַ ריהר, און ער שרייט אויבען זעקס קולות אויס, ליי־ענט דערנאָך פון אַ בוך אַרויס די מענשענס אלע מעשים, וואָס ווע־רען אָבגעטהון בייטאָג. פון איהם דאָרט גיט עס אַ טאָרע אונטער די פליגעל דעם האָהן דאָ — ער כאַפּט זיך אויף און קרעהט הויך אויף אַ קול. אי אויבען אי אונטען ווערט אַ געטומעל: דער האָהן קרעהט אויף דער ערד און גבריאל אויפ׳ן הימעל. דענסמאָל לאָזט זיך גאָט פון דרייהונדערט ניינציג הימלען אַראָב אין גן־עדן אַריין. כיתות מלאכים לויפען פאָראויס און זאָגען שירה: „עפענט, טויערען, ברייט זיך אויף — עפענט הויך זיך ביז אַרויף — אָ, איהר אייביג פעסטע טהירען — קומען לאָז דאָ גאָט שפּאַצירען!“ — עס זינגען אויך די בוימער אין גן־עדן, גיבען פון זיך אַרויס זיסע, שמעקעדיגע ריחות פון בשמים. אָט איז ער שוין אַריין, גאָט דער מלך, מיט זיין כבוד אַליין — שאַ! מלאכים אויף זייערע ערטער שטעהען מיט גרויס דרך־ארץ און שווייגען. פול מיט רחמנות קוקט ער אויף די הייליגע נשמות פון די צדיקים און קדושים דאָרט, קוקט און שאָקעלט מיט דעם קאָפּ. פלוצים לאָזט ער אַרויס אַ געשריי, אַ ברומען, ווי אַ לייב; דאָס וויינט ער, קלאָגט אויפ׳ן חורבן בית־המקדש, אויף ירושלים, די וויסטע שטאָדט, אויף ציון, די ביטערע אלמנה, אויף די קינדער ישראל זיינע, וואָס אין גלות — און צוויי הייסע טראָפּענס טרעהרען פאַלען איהם אויס די אוי־גען גלייך אין דעם גרויסען ים אַריין... אַזוי וויינט גאָט דריי מאָל אַלע נאַכט אין זיינע הימלען. גוטע־פרומע יודישע קינדער לאָזט עס נישט איינליגען; זיי שטעהען־אויף בייַנאַכט פון די געלעגערס, ריכטען־אָב חצות, וויינען זיך אויס פאַר דעם זיסען באַרעמהערצעדיגען פאָטער אין

הימעל — און דאָס יודישע האַרץ פּיהלט עפּעס דענסמאָל אַ מין בעזונ־דערען טעם, זיס־ביטער און זויער אינאיינעם... שלמה׳לע געהט פאַרטאָג איבער דער גאַס, דאָס שטעדטעל שלאָפט. לבנה און שטערען שטעהען אין הימעל אויף דער וואַך. עס דוכט זיך איהם, דאָרט, אויבען, טהוט זיך עס אַצינד עפּעס גאָר אַ שרעק. טהוט פון ערגעץ אַ בלאָז, דאַכט זיך איהם, יענס צפון־ווינטעלע, דאָס גוטע ווינטעלע, וואָס ווייעהעט אונ־טער די פליגעל פון מלאכים, וואָס האָט אַמאָל אויך געבלאָזען אויף דוד המלך׳ס פידעלע, איהם צו־קאָפּענס ביינאַכט אויפ׳ן געלעגער, און עס האָט זיך געשפּיעלט זיסע, געטליכע ליעדער. זשווזשען ערגעץ בוי־מער אין אַ גאָרטען — דאָס זשוזשען דאָרט די בוימער אין גן־עדן. קְרעהט ערגעץ אַ האָהן — דאָס זאָגט ער שירה. און זענען איהם די האָר, דאָס פנים, פייכט פון טוי־טראָפּען — דאָס זענען גאָט׳ס טרעהרען, דאָס וויינט ער, יאָמערט אויף זיינע פערוואָגעלטע קינ־דער. עס שלאָפט נישט, עס דרעמעלט נישט דער היטער פון ישראל!... עס צושפּיעלט זיך שלמה׳לען די געבליטען, זיין כח־הדמיון איז פלאַם־פייער, דאָס האַרץ צוגעהט איהם שיער פאַר גרויסע געפיהלען — און ער נעהמט זיך לערנען מיט חשק, געשמאַק אויף אַ ניגון״...

עס איז דער גרויסער טרוימער אין דער יודען־גאַס, דאָס יודישע קינד, וואָס איז געבוירען צו זיין אַ דיכטער און ווייס עס אַליין נישט.

און געהט מען דאַן אַוועק פון דעם דאָזיגען מייסטערהאַפטען ווערק צו די קלענערע ערצעהלונגען אַבראַמאָוויטש׳עס, ווערען מיר זיך נישט וואונדערען, וואָס די טיפען און די סצענקעס דאָרט זענען אַרום און ארום דיזעלביגע, וועלכע מיר האָבען שוין טיילווייז געהאַט אין דער גרויסער ערצעהלונג. די קלענערע זענען פאַר אונז נאָר אַ מין „תיקון ליל שבועות״ — און מיר וואונדערען זיך נאָר אויף די געשיקט־ליכקייט פונ׳ם דאָזיגען מייסטער, ווי ער האָט געקענט אַזוי פיעל גע־שטאַלטען און בילדער צונויפדרענגען אין אַזאַ ווינציגער פאָרם.

און הויפּטזעכליך מוז מען בעוואונדערען די איינפאַכקייט פון דער מעשה און פון דער טעמע ביי מענדעלע׳ן. מענדעלע אַליין פּרובט אונז צו געבען די ערקלערונג דערפון: — „באמת טאַקי, וואָס האָט מען צו דערצעהלען פון אונזער לעבען אין מיינע צייטען? איבער־

ראַשט די וועלט מיט גרויסע וואונדערליכע זאַכען האָבען מיר נישט; קיין גראַפען, פּריצים און גענעראַלען און גרויסע שיסערס זענען מיר נישט געווען; קיין ראָמאַנען מיט „יפהפיות" האָבען מיר נישט געשפּי־עלט. שלאָגען זיך אויף דועלען ווי די בעק, אָדער זיין ווי עדות, צו־קוקען, ווי צוויי פּערגיסען זיך דאָס בלוט, האָבען מיר נישט געפּרובט, און טאַנצען קאַדרילען מיט נקבות אויף בעלער האָבען מיר נישט גע־קענט, און אויף גציעג אין פעלדער און וועלדער, צו כאַפּען בערען, זענען מיר נישט געגאַנגען. געררייזט אויף אייגענע שיפען איבער ימ'ען, אויפצודעקען נייע אינזלען, האָבען מיר נישט. מיט טענצערינס און אַקטריסעס האָבען מיר קיין געשעפטען נישט געהאַט, און איבער פּרי־מאַדאָנעס און אָנטהון זיך די גרויסע פערגעניגענס האָבען מיר זיך נישט אויסגעבראַכט. בקיצור, אָט די אַלע צימעסלעך צום ספּור־המעשה, ער זאָל זיין געשמאַק און נעהמען דעם עולם — אָט דאָס אַלסדינג איז נישטאָ ביי אונז. און אָנשטאָט דעם האָבען מיר אַ מלמד מיט אַ חדר, מיט אַ בעהעלפער, שדכנים, חתנים, כלות מיט ווייבער, קליינוואַרג, חלוצות און עגונות, אַלמנות און יתומים, נשרפים, געפאַלענע און אָבּ־געקומענע, אַלע סאָרטען אָרימע לייט, אַרומגעהענדיגע איבער די היי־זער ערב־שבת, ערב־יום־טוב, ראש־חודש און גלאַט אַזוי זיך מאָנטאָג און דאָנערשטאָג, בטלנים, גבאים, מקבלים און צדקה־פושקע, אַלע מיני פּורעניות, דלות, קבצנות און אַלערליי מיני משונה'דיגע פּרנסות — אָט דאָס איז אונזער לעבען, אַז אָך און וועה איז צו אונז! אַ לעבען, מ'שטיינס־געזאָגט, אָהן נחת, אָהן אַ רוהיג געמיט... אַ פינסטערס, אָהן אַ שיין, אָהן אַ שטראַהל־ליכט, אַ לעבען, וואָס האָט אַ טעם ווי אַ געקעכטס אָהן פעפער און אָהן זאַלץ — — — אָבער דערפאַר האָט עס אין זיך אַ מין יודישען טעם, וואָס ס'איז נישטאָ זיין גלייכען. ס'איז דאָ אַ מין קעז, וואָס ער איז מיט ווערעם, און די מבינים, וואָס פערשטעהען זיך אויף דער אכילה, צאָהלען דערפאַר אין טאָג אַריין און עסען דאָס מיט אַ מאָדנעם אַפּעטיט. אָט די ביטערקייט, וואָס איז אין אונזער לעבען, אָט דאָס איז טאַקי די גאַנצע חשיבות זיינע —". אָ, די דאָזיגע ביטערקייט, וואָס איז אין אונזער לעבען!

און ווידער זאָגט אונז מענדעלע: „עס איז נישטאָ קיין איינציגער פון אונזערע לייט, וועלכער זאָל נישט האָבען אַ שטיקעל שייכות, מעהר

אָדער וועניגער, צו גלופסק, און עס זאָל נישט שטעקען וועניגסטענס אַ הונדערטסטעל אָדער אַ טויזענדסטעל פון איהרע אייגענשאַפטען אין איהם״.

* *
*

פאַר פינף און צוואַנציג יאָהר בערך, ווען מען האָט אָנגעהויבען צו איבערזעצען מענדעלע מוכר־ספרים׳ס ווערק אין אַנדערע שפּראַכען און איינער פון די פוילישע שריפטשטעלער האָט זיך עקסטראַ זיך אויסגעלערענט יודיש, כדי ער זאָל קענען איבערזעצען אויף פויליש דעם „מסעות בנימין השלישי״ און „די קליאַטשע״, האָבען די פוילישע שריפטשטעלער געהאַט איינגעלאַדען אַבראַמאָוויטשען, ער זאָל קומען צו זיי, כדי איהם אָבצוגעבען כבוד, און ווען ער איז געקומען, האָבען זיי איהם געמאַכט אַ באַנקעט און האָבען רעדען געהאַלטען, גרויסע, פייערדיגע רעדען, און האָבען איהם אינ׳ם הימעל געהויבען, און די פוילישע צייטונגען האָבען אַרטיקלען וועגען איהם געשריבען, גרויסע, פייערדיגע אַרטיקלען, און האָבען איהם זיין כבוד אָבגעגעבען — פון יודען אָבער איז דענסמאָל נישט געווען קיין איינציגער מענש, וואָס זאָל האָבען פערשטאַנען, ווי גרויס דער דאָזיגער שריפטשטעלער איז, און עס האָט זיך קיינער נישט געמישט אין די דאָזיגע שמחה. זינט דענסמאָל זענען אַוועק פינף און צוואַנציג יאָהר און אַבראַמאָוויטש איז ווידער געקומען צו פאָהרען אין דיזעלביגע מקומות — און ווי זענען די צייטען אַנדערש געוואָרען! דאָס פאָלק האָט פּלוצלינג אָנגעהויבען צו פערשטעהן, ווער און וואָס מענדעלע איז איהם.

זיין רייזע איז געווען, אין גאַנצען זין פונ׳ם דאָזיגען וואָרט, אַ טריאומף־רייזע פון אַ העלד, וועלכער קומט צוריק פון דער מלחמה. דאָס טריאומף־טויער האָט געגרייכט פון ווילנאָ ביז ביאַליסטאָק, פון ביאַליסטאָק ביז וואַרשא און פון וואַרשא ביז לאָדז. צו אַזאַ נסיעה האָט נישט זוכה געווען נאָך קיין שום שרייבער, און נישט נאָר אַ יודישער. ס׳איז געווען די רייזע פון אַ פירשט. טויזענדער מענשען האָבען געוואַרט ביי יעדער סטאַציע, טויזענדער מענשען האָבען זיך געדרענגט און געשטופּט נעהנטער צו איהם און זענען גליקליך געווען, ווען

ס'איז זיי געלונגען אַ מינוט איהם די האַנד צו דריקען אָדער אויך נאָר אַ קוק צו געבען איהם אין פּנים אַריין.

און איך געדענק: אין לאָדז זענען געשטאַנען צעהנטויזענדער מענשען פערזאַמעלט אויף דער גאַס און האָבען געוואַרט פאַר'ן האָטעל, וואו אַבראַמאָוויטש האָט געוואוינט. דאַגעגען זענען געשטאַנען אין זייערע העלע קליידער מיט בלומען אין די הענד. פון מינוט צו מינוט האָט זיך געהערט דאָס שרייען: „עס לעבע מענדעלע! עס לעבע דער זיידע!" און ווען דער שריפטשטעלער האָט זיך געוויזען אויף אַ מינוט ביי'ם פענסטער אָדער אויפ'ן באַלקאָן, איז דאָס שרייען געווען כמעט אָהן אַ סוף. שטונדען-לאַנג האָט נישט מענדעלע און נישט זיינע מענשען, וועלכע זענען מיט-געווען מיט איהם אין'ם האָטעל, געקענט אַרויס אויף דער גאַס. ס'איז פּראָסט געווען לעבענס-געפעהרליך. מיר האָבען פערשידענע מיטלען געזוכט און מיר האָבען זיך, ווי עס איז, דורכגעשלאָגען און מיר זענען אַריין אין אַ וואָגען. פּלוצלינג אָבער האָבען זיי איהם דערקענט — און וואָס איך האָב דענסמאָל געזעהן, וועל איך נישט מעהר אַזוי גיך זעהן. צוזאַמען מיט איהם בין איך געזעסען אין'ם וואָגען, און טויזענדער מענשען זענען געווען אַרום אונז, און זיי האָבען געפּרובט, דעם וואָגען, צוזאַמען מיט'ן אַלטען, אויפצוהויבען. ענדליך האָבען זיי איהם געהויבען — און אַ שרייען: „עס לעבע מענדעלע! עס לעבע דער זיידע!" האָט זיך אַרויסגעריסען פּלוצלינג פון טויזענדער קעהלען. און ווי זיי האָבען איהם געהויבען — האָב איך געפיהלט, אַז איך בין מיט איהם מיטגעהויבען געוואָרען.

ד״ר י. ל. קאַצענעלסאָן

פון פעטערבורג קומט מיר אָן די נאַכריכט, אַז די פריינד פון יודישער ליטעראַטור און יודישער וויסענשאַפט האָבען דאָרט מיט עטליכע טעג צוריק געפייערט דעם יובילעאום פון ד״ר יהודה ליב קאַצענעלסאָנ׳ס 35-יעהריגער ליטעראַרישער טעטיגקייט. אין אַ גאַנצער רייה פון שעהנע רעדען האָבען זיי איהם געפייערט. זיי האָבען גערעדט ווער פון זיין שעהנער ליטעראַטור, ווער פון זיין וויסענשאַפטליכער אַרבייט, ווער פון זיין געזעלשאַפטליכען טהון. איך מוז זאָגען דעם אמת: איך פון מיין זייט וואָלט וועלען רעדען מעהר פון אַלעם וועגען דעם מענש אין איהם. קום איך אָבער איצט, כדי מיין פליכט צו טהון און מיינע עטליכע ווערטער צו זאָגען, קומט עס מיר פלוצלינג אָן עפּעס אַזוי מערקווירדיג שווער. מיר איז ווי איך וואָלט פלוצלינג געווען געצוואונגען צו רעדען וועגען זיך זעלבסט און אַרויסצוטראָגען אויפ׳ן גרויסען מאַרק דאָס אינטימסטע און פערבאָרגענסטע אין מיר. קאַצענעלסאָן שטעהט מיר צו נאָהנט. מיט איהם צוזאַמען האָב איך אַמאָל געח׳לומ׳ט און געפאָרמט דעם מאָדערנעם העברעאישען פעליעטאָן און דעם געליעבטען „היום״, מיט איהם צוזאַמען האָב איך אַמאָל געגרינדעט און אַרויס-געגעבען דעם פעטערבורגער „הזמן״, מיט איהם צוזאַמען האָב איך אַמאָל אויף ווייטע שפּאַצירגענג אָדער אין שטילען אַרבייט-צימער פאַנטאַזירט און געפּלאַנט דעם אויסבוי פון אַ יודישער ליטעראַטור, די שעהנע ליטעראַטור און די וויסענשאַפטליכע.

און אַט געדענק איך איהם, ווי איך האָב איהם צום ערשטען מאָל געזעהן, פאַר אַ גאַנצען ים מיט יאָהרען, אויבען אין דער רעדאַקציע פון „היום״, נאָך איידער דער ערשטער נומער איז אַרויס, באַלד אין מיין ערשטען אָוועגד אין פעטערבורג. אַרום און

אַרום איז געזעסען אַ גרעסערע געזעלשאַפט, פלוידערענדיג און דע־באַטירענדיג, און ער מיט זיי גאַנץ לעבעדיג, אַרויסזאָגענדיג זיין מיינונג, אָבער איך מוז זאָגען דעם אמת: נישט אַ וואָרט האָב איך געהערט פון דעם, וואָס ער האָט געזאָגט, און נאָר געקוקט און געקוקט האָב איך אויף זיין פנים און אויף זיינע אויגען. אַ יוד פון אפשר שוין אַ יאָהר פערציג, און אַזעלכע נאַאיווע, פרומע קינדער־אויגען. אַ גוטסקייט, וואָס האָט איהר גלייכען נישט, האָט געשטראָמט און געפלייצט און געגאָסען זיך פון די דאָזיגע אויגען. אַ גאַנצער ים פון ווייכקייט און מיטליידיגקייט און ליעבליכקייט און ליעבשאַפט האָט זיך געשפיגעלט אין זיי. ווען מען וואָלט נעהמען אַלע מאַמעס פון דער וועלט אין דער מינוט, ווען זיי קוקען מיט ליעבשאַפט אויף זייער זויגעדיג קינד, און מען וואָלט פערגלייכען דעם אויסדרוק פון ליעבע, וועלכער איז געלעגען אויסגעגאָסען אויפ׳ן פנים פון דאָזיגען מענשען, גלויב איך נישט, אַז ער וואָלט דערביי שלעכט אַוועקקומען. אַזוי פיעל ליעבשאַפט אינ׳ם געזיכט פון אַ מענשען האָב איך כמעט קיינמאָל נישט געהאַט בעגעגענט.

און די דאָזיגע גרויסע ליעבשאַפט איז עס, וועלכע איך האָב געשפירט אַלעמאָל, אויך דאַן ווען איך האָב עפּעס געלייענט פון איהם. יענע אויגען האָבען מיך אַלעמאָל בעגלייט און האָבען אַרויסגעקוקט צו מיר פון יעדען פעליעטאָן און פון יעדען בלעטעל און פון יעדען בריוועל, וואָס ער האָט געשריבען. דער אויסדרוק פון יענעם בליק איז פאַר מיר שטענדיג געווען דער שליסעל צו עפענען מיט איהם אַלעס בעהאַלטענע און אַלעס פערבאָרגענע אינ׳ם דאָזיגען אויס־דערוועהלטען מענשען. אייגענטליך אָבער איז דאָס נאָר אַ ווערטעל אַזעלכעס. אייגענטליך איז אינ׳ם דאָזיגען מענשען גאָר קיין בעהאַל־טענעס און קיין פערבאָרגענעס נישט געווען. אַלעס אין איהם איז געלעגען אָפען ווי אויף דער פלאַכער האַנד: געמיט און ווייכקייט און גוטסקייט. דאָס קליינע רעטעניש איז נאָר געווען די וואונדער־באַרע צונויפזעצונג ביי איהם: פון איין זייט דאָס לירישע און ווייכע קינדער־געמיט און פון דער אַנדערער זייט דער געלעהרטער און דענ־קער, פון איין זייט דאָס גרויסע קינד מיט דער וואונדערבאַרער נאַ־איוויטעט אפילו ביז אינ׳ם זיבעציגסטען יאָהר אַריין און פון דער

אַנדערער זייט דער שאַרפער און געניטער דענקער מיט דעם פּינקט־ליכען און טרעפענדיגען אורטייל, פון איין זייט דאָס גאָלדענע האַרץ מיט דעם גרויסען קינדער־גלויבען און פון דער אַנדערער זייט דער חריפישער מוח — מיט איין וואָרט: פון איין זייט אַ „שירת הזמיר״ און פון דער אַנדערער זייט אַ „רמ״ח אברים״...

אייגענטליך אָבער איז אויך דער דאָזיגער „רמ״ח אברים״ און די אַנדערע געלעהרטע און וויסענשאַפטליכע זאַכען פון קאַצענעלסאָן אויך נאָר אַ שטיק „שירת הזמיר״ — און נאָר אין אַנ׳אַנדערער פאָרם. זיי זענען מעהר אויספלוס פון אַנ׳אויגענבליקליכער אינטואיציע אַזוי ווי מען געפינט זי על־פי־רוב ביי פּאָעטישע נאַטורען, ווי פון אַ פער׳עקשנ׳טען, שווערפעליגען, יאָהר־לאַנגען גריבלען זיך. אין דעם פּרט איז זעהר אינטערעסאַנט די ענטשטעהונגס־געשיכטע פונ׳ם דאָזיגען „רמ״ח אברים״. איך געדענק זי ווי היינט. פון ד״ר שערעשעווסקי איז ערשיענען די בראָשורע וועגען „חכמת הנתוח״. איינמאָל קומט קאַצענעלסאָן אין דער רעדאַקציע פון „היום״ און בעט, מען זאָל אי־בערלאָזען אָרט אויף עטליכע שורות, דען ער האָט צו מאַכען עפּעס אַ „זאַמיעטקע״. נאַטירליך איז פון דער „זאַמיעטקע״ געוואָרען אַ גרוי־סער פעליעטאָן. אָבער ביים איבערגעבען דעם פעליעטאָן האָט ער אונז שעמעוודיג געזאָגט, אַז עס איז איהם נישט געלונגען אַלעס אַרויסצוזאָגען אין דעם אַז:ען איינעם פעליעטאָן, און ער וועט מוזען שרייבען נאָך עטליכע אַזעלכע. פון די עטליכע איז געוואָרען צעהן און צוואַנציג און פופציג און מעהר. אַזוי איז איינציגווייז ענט־שטאַנען דער „רמ״ח אברים״, אַ גאַנץ היבשער ספר — אַ וויסענשאַפט־ליכע אַרבייט, וועלכע האָט סוף־כל־סוף אויף זיך געצויגען די אויפ־מערקזאַמקייט פון אַ מענש ווי ווירכאָוו. יעדענפאַלס ווייזט דאָס די אָרט, ווי עס אַרבייט אַ קאַצענעלסאָן. דער ספר ענטשטעהט אינטואיטיוו, כמעט ווי אַ דיכטונג. זעלבסטפערשטענדליך, ביי דעם אונגעהויערען וויסען פונ׳ם מחבר און ביי זיין געוויסענהאַפטיגקייט און ביי זיין געגויאיגקייט, איז עס נישט קיין וואונדער, ווען דער ספר ווערט דאַן אַנ׳עכט וויסענשאַפטליכער, אפילו געגען דער אַבזיכט פונ׳ם פערפאַסער.

אינטערעסאַנט איז אויך אַנ׳אַנדערע אַרבייט, מיט וועלכער קאַ־צענעלסאָן טראָגט זיך אַרום אין די געדאַנקען זינט יאָהרען און וועלכע

ער האָט ביז איצטער נאָך אַלץ נישט געקאָנט אויספיהרען. דאָס איז אַ „מבוא למסכת חולין“, געמאַכט עקסטראַ פאַר רבנים. אפילו אַ גאון-עולם מוז, לויט קאַצענעלסאָנ'ס אַנזיכט, האָבען אַמאָל נישט אַ גאַנץ קלאָרע פאָרשטעלונג פון מאַנכע ערטער אין חולין, אַזוי לאַנג ווי אַ מעדיצינער וועט איהם נישט געבען אַ גאַנץ גענויע איינלייטונג אין דער אַנאַטאָמיע, אַזוי ווייט ווי ער בעדאַרף זי נויטווענדיג צום פערשטענדניש פון יענע ערטער. ביי דער דאָזיגער אַרבייט איז פאַר קאַצענעלסאָן נישט אַזוי דער עיקר זיין וויסענשאַפטליכע בעשטרעבונג, ווי שוין ווידער זיין ליעבשאַפט און זיין מיטלייד צו מענשען, וועלכע קאָנען זיך נישט העלפען. אַנ'עכט שטיק קאַצענעלסאָן!

און אויך די לייכטיגקייט, איך וואָלט כמעט זאָגען די נאַאיווע לייכטיגקייט, מיט וועלכער קאַצענעלסאָן טרעט צו צו יעדער אַרט אַרבייט, וואָס קומט איהם אין דער האַנד אַריין, ווייזט אויף דעם עלאַסטישען גייסט, וואָס קאָן זיך געפינען נאָר ביי דעם עכטען געמיטס-מענש. איך בין זיכער, אַז ווען עס זאָל אימיצער קומען איצטער צו קאַצענעלסאָן מיט דעם פּלאַן פון אַנ'אַרבייט, ווי למשל, איבערזעצען אויף רוסיש דעם תלמוד בבלי מיט ירושלמי צוזאַמען, לאַנג בעטען זיך ביי איהם וואָלט ער נישט בעדאַרפט. עס איז דער גייסט פון דער אייביגער יוגענד!

דאָס לעצטע מאָל האָב איך איהם געזעהן פאַר עטליכע חדשים אין בערלין. דיזעלבע נאַאיווע, פרומע קינדער-אויגען, און די גוטסקייט האָט געשטראָמט און געפלייצט און געגאָסען זיך פון די דאָזיגע אויגען. ער האָט מיך עטליכע יאָהר נישט געהאַט געזעהן און האָט פאַר גרויס שמחה נישט געוואוסט, וואָס מיט מיר צו מאַכען. פּלוצלינג איז ער אַרויפגעפאַלען אויף מיר און האָט מיר גע-זאָגט „דו“ — צום ערשטען מאָל אין מיין לעבען. איך האָב דאָס גאַנץ גוט פערשטאַנען. נאָך די אַלע אויסצייכנונגען, וועלכע ער האָט מיר שוין ביז איצטער געגעבען, נאָך די אַלע געאָרגי-קרייצלעך פון זיין ליעבע, האָט ער מיר איצט געוואָלט געבען אויך די גרעסטע אויסצייכנונג, אַ מין אַנאַ-אָרדען אויף אַ לענטע.

אַזוי איז קאַצענעלסאָן — דער מענש.

באַרטאָלדי

היינט רופט מען עס אַסימילאַציע און מען רופט עס נאַציאָנאַליזם, היינט האָבען מיר אַ וואָרט אַנטיסעמיטיזם און אַ וואָרט „ליטוואַקעס״ — אַז וואויל אונז און וואויל אונזער נשמה, וואָס מיר קענען זיך, גאָט זיי דאַנק, אַזוי לייטיש אויסדריקען און מיר האָבען וועניגסטענס ווערטער פאַר אַלע די דאָזיגע בעגריפען און פאַר'ן גאַנצען רייכען בעדאַרף פון אונזער טעגליך לעבען. אַמאָל אָבער איז געווען אַ צייט, וואָס די דאָזיגע אַלע ווערטער זענען נאָך גאָרנישט געווען בנמצא; בעצם אָבער זענען די דאָזיגע בעגריפען שוין דענסמאָל אַלע פאַרהאַן געווען נישט וועניגער ווי איצט. מען האָט זיך שוין דענסמאָל גע'שמד'ט אָדער מען האָט זיך האַלב-גע'שמד'ט נישט ווינציגער ווי היינט; עס האָבען שוין דענסמאָל יודישע מענשען ליעב געהאַט דעם כלל ישראל פונקט אַזוי ווי איצט. אַנטיסעמיטען זענען נישט געווען, דאָס איז ריכטיג — דערפאַר אָבער זענען געווען צוררי-ישראל; ליטוואַציזם איז נישט געווען, אויך דאָס איז ריכטיג — דערפאַר אָבער, ווען אַ פיינער מענש מיט פיינע זיטען האָט געוואָלט אַרויסווייזען זיין פיינקייט דאַדורך, וואָס ער האָט נישט דירעקט געזאָגט, אַז ער האָט פיינט אַ יוד, האָט ער שוין געפונען אויך דענסמאָל עפעס אַ וואָרט, צו זידלען די טאָכטער און צו מיינען די שנור. בקיצור, קוקט מען אַביסעל צוריק אין דער פערגאַנגענהייט, פיהלט מען זיך דאָרט גאַנץ היימיש; מיר זעהען דאָרט לויטער סצענעס פונ'ם היינטיגען לעבען. בלעטערט מען אין עפעס אַנ'אַלטער פרעמדער כראָניק פון פאַר הונדערט יאָהר, קען מען מיינען, אַז עס רעדט זיך דאָרט וועגען אַ וואַרשעווער היינט-צייטיגען יוד, וואָס פון איין זייט ווילט זיך איהם מיט אַלע כחות זיין דער פרנס

פון דער יודישער קהלה און פון דער אנדערער זייט שמד'ט ער אָב גאַנץ געשמאַק זיין זוהן און זיין טאָכטער.

איך האָב אין איינעם פון די לעצטע טעג געגראַבעלט אין אַלטע פּאַפּיערען און האָב געפונען אַ „דאָקומענט", וועלכער איז שוין אַלט קנאַפּע הונדערט יאָהר. איך קען נישט אין דער גאַנצער ליטעראַטור קיין שום זאַך, וועלכע זאָל אַזוי פיין אילוסטרירען דעם גאַנצען עצם פון דעם בעגריף אַסימילאַציע, ווי דאָס דאָזיגע שריפט־שטיק. עס איז אַ קאָפּיע פון אַ בריעף, וואָס געפינט זיך אינ'ם רשות פון איינעם פון די מענדעלזאָהנס אין דייטשלאַנד. דעם דאָזיגען בריעף האָט געשריבען אברהם מענדעלזאָהן, דער זוהן פון דעם פילוסוף ר' משה מדעסוי און פאָטער פון בעריהמטען מוזיקער פעליקס מענדעלזאָהן־באַרטאָלדי. דער בריעף האָט אַזוי פיעל קאָמיזם — אַז עס ווערט אַזש זעהר טרויעריג אין האַרצען. עס איז די טראַגי־קאָמעדיע פונ'ם יודישען פאָלק.

אברהם מענדעלזאָהן איז געווען אַנ'איינפאַכער סוחר און אַ קליין מענשעלע. זאָגט וואָס איהר ווילט: האָבען פון איין זייט אַ טאַטען אַ גרויסען, ווי משה מענדעלזאָהן, און פון דער אַנדערער זייט אַ זוהן אַ געוואַלדיגען געניוס, ווי פעליקס, און אַליין זיין אַ גאָרנישט — דאָס איז אַביסעל אַנ'אונאַנגענעהמער צושטאַנד אין לעבען. פון ביידע זייטען צוויי־גרויסע ציפערס, און אין מיטען אַ נול. אַמבעסטען כאַראַק־טעריזירט האָט ער זיך אַליין דורך דעם וואָרט, וואָס ער האָט אַמאָל געזאָגט פון זיך: „אָט ווער איך אַמאָל אָנגערופען דער זוהן פונ'ם גרויסען מענדעלזאָהן און אָט ווידער אַמאָל דער טאַטע פונ'ם גרויסען מענדעלזאָהן". אַזאַ מענש איז אָסור דאָ וואָס מקנא צו זיין. צווישען די צוויי גרויסע איז ער געשטאַנען, דער קליינער. און דער דאָזיגער קליינער האָט קיינמאָל נישט פערשטאַנען דעם גרויסען טאַטען, און דער דאָזיגער קליינער האָט קיינמאָל נישט פערשטאַנען דעם גרויסען זוהן.

די גרעסטע טהאַט פון זיין לעבען איז געווען דאָס, וואָס ער איז אַמאָל אין אַ שעהנעם פריהמאָרגען אויפגעשטאַנען און האָט צו זיין פאַמיליען־נאָמען, וועלכער האָט געקלונגען אַביסעל יודיש, צוגעגע־בען דעם נאָמען „באַרטאָלדי" — נאַטירליך, נאָכדעם ווי ער האָט זין און אַלע זיינע קינדער אָבגע'שמד'ט. דאָס איז די טראַגעדיע. דאָס קאָ־

מישע הויבט זיך אָן דערמיט, וואָס דעם זוהן פעליקס האָט עס אַלע־מאָל צוריקגעצויגען צו די יודישע טראַדיציעס און צו דעם ריינעם נאָמען פון זיין זיידען, ער האָט אַלעמאָל געוואָלט זיין אַ „מענדעלזאָהן" אַליין און האָט זעהר אָפט פערגעסען צו הייסען „באַרטאָלדי", אַזוי אַז דער אומגליקליכער טאַטע אברהם האָט אַלעמאָל געמוזט שטעהן איבער איהם מיט דער נאַגאַיקע און איהם דערמאָהנען, ווי ער הייסט.

אין פריהלינג פון יאָהר 1829 איז פעליקס מענדעלזאָהן צום ערשטען מאָל געפאָהרען קיין לאָנדאָן. אין ענגלאַנד איז ער געוואָרען אויפגענומען מיט כבוד, ווי קיין שום מוזיקער אין דער וועלט האָט אַזעלכען נישט געהאַט, דען פעליקס האָט זיי געהאַט אויפגעפיהרט די אובערטורע פון זיין זומערנאַכט־טרוים און האָט זיי צום ערשטען מאָל געשפּיעלט בעטהאָווענס עס־דור־קאָנצערט. דעם גרעסטען רוהם, וואָס אַ מענש קען דערגרייכען, האָט ער געהאַט דערגרייכט. די שמחה איז איהם אָבער נישט אינגאַנצען בעקומען. ער האָט ערהאַלטען אַ בריעף פון זיין טאַטען אברהם, געשריבען אין 8־טען יולי 1829, אין וועלכען דער פאָטער שרייבט איהם:

„איך שיק דיר היינט דעם דאָזיגען בריעף, ווייל איך מוז מיך דורכשמועסען מיט דיר וועגען אַ זעהר וויכטיגען ענין.

„איך בין מיך משער, אַז דיין פאַמיליען־נאָמען באַרטאָלדי, וועלכען איך האָב דיר אויסגעקליבען, האָסט דו אינגאַנצען אָבגעטהון פון דיר. אַזוי אין די קאָנצערט־אַפישקעס ווי אויך אין די צייטונגען, וועלכע דו האָסט מיר צוגעשיקט, האָב איך געפונען, אַז דו רופסט דיך נאָר מענדעלזאָהן אַליין, וואָס איך קען מיר גאָרנישט ערקלערען. דאָס פערדריסט מיך זעהר. אַזוי לאַנג ווי דו שטעהסט אין דיין טאַטענס רשות, האָסט דו די פליכט, זיך אַזוי אָנצורופען ווי דיין טאַטע, און צווייטענס האָסט דו די פליכט צו פערשטעהן, אַז אַלץ, וואָס דיין טאַטע טהוט, טהוט ער מיט שכל און ערשט נאָך אַ לאַנגען ישוב־הדעת.

„אויף דער רייזע קיין פּאַריז, אַ טאָג נאָך יענער שרעקליכער נאַכט, האָסט דו געפרעגט ביי מיר דעם טעם, ווי אַזוי בין איך געקומען צום בעשלוס, צו ענדערען מיין נאָמען, און איך האָב דיר אַלע מיינע טעמים און אַלע מיינע סברות געננוי ערקלערט. האָסט דו זיי

פערגעסען, פאַרוואָס האָסט דו נישט געפרעגט ביי מיר אַ צווייטען מאָל? און זענען זיי נישט גענוג שטאַרק געווען פאַר דיינעטוועגען, פאַרוואָס האָסט דו נישט דיינע געגען־טענות אויפגעשטעלט? איך גלויב גיכער, דו האָסט מיינע רייד פערגעסען, דעריבער וויל איך דיר דאָ מיינע טעמים און מיינע אַנזיכטען נאָך אַמאָל איבערחזר'ן".

און ער, דער מענש, „וועלכער טהוט אַלץ מיט שכל", ערקלערט דעם זוהן, אַז ערשטענס האָט משה מענדעלזאָהן אַליין זיין נאָמען געענדערט: ער האָט אָנפאַנגס געהייסען משה דעסויער און דערנאָך האָט ער זיך אַ נאָמען געגעבען מענדעלזאָהן. ער פערגעסט נאָר דעם זוהן צו זאָגען די קלייניגקייט, אַז צו יענער צייט זענען ביי יודען אין דייטשלאַנד איבערהויפט נאָך קיין פאַמיליען־נעמען נישט געווען, און אַז יענער משה פון דער שטאָדט דעסוי האָט זיך ערשט אַ נאָמען געמוזט אויסקלויבען. דאַן ערקלערט ער דעם זוהן, אַז אַלס קריסט פאַסט נישט, מען זאָל הייסען מענדעלזאָהן. אַ קריסטליכער מענדעל־זאָהן ווערט זיך אַלעמאָל פיהלען פרעמד אין דער סביבה. דער פאָטער זעלבסט וואָלט אַ סך קלוגער געטהון, ווען ער וואָלט קלייבען אַנ'אַנ־דערען נאָמען. אין דער „איבערגאַנגס־עפּאָכע", אין וועלכער דער טאַ־טע האָט געלעבט, האָט דאָס אפשר נישט אַזוי פיעל אויסגעמאַכט, יעצט אָבער, ווען מען האָט איינגעזעהן, אַז מען מוז זיך וואָס מעהר דערנעהנטערען „צו דער נייער פאָרם", ווייל זי איז די איינציג ריכ־טיגע, איז דאָס ערשטע, אַז מען מוז אָבשאַפען אַ נאָמען, וועלכער קלינגט יודיש. ווען מען לייענט דאָס אַלעס, דוכט זיך, אַז מען לעבט אין דער צייט, ווען צווישען וואַרשעווער יודען האָט געהערשט יענע שרעקליכע מגפה, אַז יעדער, וואָס זיין נאָמען האָט זיך געענדיגט אויף „— זאָהן" אָדער „— מאַן" אָדער „— בערג" וכדומה, איז געלאָפען און האָט פלוצלינג געענדערט דעם נאָמען אויף „— סקי", אַזוי אַז ער איז איבער נאַכט געוואָרען אַנ'אמת'ער פּאָליאַק. אַזוי זענען ביי אונז אַרויסגעקומען די הויזענקנאָפּסקי'ס און די וואַסערצוגסקי'ס און די גאָלדמאַנסקי'ס וכדומה.

און אברהם מענדעלזאָהן דערצעהלט דעם זוהן, אַז דער גרעס־טער פעהלער פון זיין לעבען איז געווען דאָס, וואָס ביים שמד'ן האָט ער נישט דעם יודישען נאָמען מענדעלזאָהן אינגאַנצען אַוועקגעשאַפט

פון זיך. האָט ער אויסגעקליבען פאַר זיך און פאַר זיינע קינדער „די בעסטע און ריינסטע רעליגיע”, ווייל „די גאַנצע ציוויליזירטע וועלט האָט זי אָנגענומען”, און האָט ער אַוועקגעוואָרפען פון זיך די יודישע רעליגיע, „ווייל זי איז די פערדאָרבענע”, האָט ער שוין געדאַרפט טהון די זאַך בשלימות און אויסקליבען פאַר זיך איינגאַנצען אַ גוי'אישען פאַמיליען־נאָמען. ער קען זיך דעם דאָזיגען פעהלער נישט מוחל זיין. „איך האָב בעדאַרפט דעם נאָמען מענדעלזאָהן איינגאַנצען אָבשאַפען און מיך מיט מיינע קינדער אָנרופען נאָר מיט'ן נייעם נאָמען אַליין”. אומגליקליכער מענדעלזאָהן!

„ווי מיר זענען אין פאַריז געווען און איך האָב פאַר דיר געלאָזט מאַכען וויזיטען־קאַרטען, האָב איך מיט אַבזיכט געלאָזט אויף די קאַרטען דרוקען „פעליקס מ. באַרטאָלדי”, ווייל דיין צייט איז דענסמאָל געווען געקומען אַריינצוטרעטען אין די גרויסע וועלט און צו האָבען צו טהון מיט מענשען — דו אָבער האָסט מיינע אידעען נישט געוואָלט פערשטעהן און האָסט דיך איינגע'עקשנ'ט און האָסט אַלץ ווייטער געהייסען דיין אַלטען נאָמען, און איך בין געווען שוואַך גענוג און האָב דיר דאָס נישט פערוועהרט. דעריבער איז דאָס מיין ווילען און מיין האָפנונג, אַז ווענינגסטענס יעצט זאָלסט דו נישט וואַגען צו ווידערשפעניגען מיר. עס איז אונמעגליך און עס איז אויסגעשלאָסען, אַז דו זאָלסט הייסען פעליקס מענדעלזאָהן, און אויך פעליקס מענדעלזאָהן־באַרטאָלדי איז נישט ריכטיג פאַר דיר, דען דער נאָמען איז צו לאַנג. עס בלייבט דיר נאָר איבעריג צו הייסען בקיצור פעליקס באַרטאָלדי וכו'. אַזוי ווי ס'איז נישט מעגליך, אַז אַ יוד זאָל למשל הייסען דעם כינעזישען נאָמען קאָנפוציוס, אַזוי איז נישט מעגליך, אַז אַ קריסט זאָל הייסען מענדעלזאָהן. הייסט דו מענדעלזאָהן, ביסט דו שוין לכתחלה אַ יוד, און דאָס פאַסט זעהר נישט פאַר דיר”.

אָט דאָס איז די טראַגעדיע פון אַ מענשען, וועלכער איז געווען דער זוהן פון אַ גרויסען מאַן און דער פאָטער פון אַ גרויסען מאַן און אַליין איז ער געווען אַ גאָרנישט. חיי־שעה האָט זיך איהם געוואָלט און אויסערליכער גלאַנץ און לעבענס־פערגניגענס, און דערפאַר האָט ער פערקויפט אַלצדינג. די פערגאַנגענהייט האָט איהם געפייניגט און די געגענוואַרט האָט איהם נישט געגעבען קיין נחת. דער שאָטען

פון זיין אייגענער נאָז, וועלכע איז געווען אַביסעל קרומליך, האָט איהם פערביטערט זיין לעבען, און אַזוי ווי ער האָט קיינמאָל נישט פערשטאַנען „די מאָרגענשטונדען“, וועלכע זיין גרויסער טאַטע האָט מיט איהם טעגליך געלערענט, אַזוי האָט ער אויך נישט בעגריפען „די ליעדער אָהנע ווערטער“, וועלכע זיין גרויסער זוהן האָט איהם טעגליך פאָרגעשפיעלט. ער איז אַליין געווען אַ נול...

וואָס פעליקס האָט געענטפערט אויף דעם דאָזיגען מערקווירדיגען בריעף, ווייסען מיר נישט. מיר ווייסען נאָר איינס: באַלד דערויף האָט פעליקס געגעבען אין לאָנדאָן אַ קאָנצערט פאַר די פערפלייצטע אין שלעזיען, און אויף די אַפישען און אין די מודעות אין די צייטונגען איז געשטאַנען פעליקס מ ע נ ד ע ל ז אָ ה ן. דער טאַטע אברהם האָט נעבעך געליטען פון זיין גישט-געראָטענעם זוהן ביז אין טויט אַריין.

מיינען מיר נישט, אַז דאָס אַלעס לעבען מיר איצט נאָכאַמאָל איבער ?...

ראָטשילד

דאָס וואָרט האָט אויפגעהערט צו זיין אַ נאָמען און איז געוואָרען אַ בעגריף. נישט ראָטשילד, נאָר אַ ראָטשילד. מען האָט דערביי נישט מעהר די פאַרשטעלונג פון אַ בעשטימטער פּערזאָן, נאָר פון אָנגעזאַמעלטע מיליאָנען. פון אַלע גרויסע מיליאַרדערען אין דער וועלט איז ראָטשילד דער פּאָפּולערסטער און בעקאַנטסטער אין דער יודישער גאַס. אין אַ רעכטען יודישען מקום ווייס שוין פון איהם דאָס פינף־יעהריגע יונגעלע. באַלד נאָכ'ן אויסלערנען מודה־אני זאָגען, לערענט ער אויס דעם דאָזיגען נאָמען אויסרעדען, און באַלד נאָכ'ן קריאת־שמע־לייענען, פלאַטערט־אַרום דער דאָזיגער מלאך אין זיינע חלומות. און מערקווירדיג: רעדען רעדט מען פון איהם אַממייסטען דוקא דאָרט, וואו דאָס עלענד איז אַמגרעסטען און וואו דאָס ברויט איז אַמווינציגסטען. גאַנצע שאַפעס ביכער זענען שוין אָנגעשריבען געוואָרען וועגען די ראָטשילד'ס, וועגען זייער ענטשטעהן און וועגען זייער ענטוויקלען זיך און וועגען זייער דינאַסטיע. גאַנצע פּעק מיט אַנעקדאָטען דרעהען זיך אַרום וועגען זיי אין אַלע ליטעראַטורען. די מעשה מיט'ן קעסטעל, אָנגעשטופּט מיט מיליאָנען, וועלכע דער קורפירשט ווילהעלם I פון העסען האָט איבערגעלאָזען ביים פאָטער פון די ראָטשילד'ס, אַנטלויפענדיג פאַר נאַפּאָלעאָן, און וועלכעס ער האָט דאַן צוריקבעקומען בשלימות און מיט צינזען פון די יורשים נאָך אַ סך, אַ סך יאָהרען, — וואָס האָט געלעגט דעם גרונדשטיין צו דעם גרויסען טרויענדיש, וואָס די גאַנצע וועלט האָט זיי דאַן געטרויט. און דאַן די מעשה מיט דער מלחמה ביי וואַטערלאָאָ, וואו ראָטשילד איז געריטען און געפאָהרען אין איילעניש פינף טעג און פינף נעכט, איבער בערג און איבער טהאָלען, איבער מדבריות און איבער ימ'ען, נאָר אָנצוקומען רעכטצייטיג צו דער

בירזשע אין לאָנדאָן, און דאַדורך, וואָס ער אַליין נאָר האָט געוואוסט דעם רעזולטאַט פון דער מלחמה, האָט ער אין איין טאָג דורך אויפ־קויפען פערשידענע ווערט־פּאַפּיערען פערדיענט צוואַנציג מיליאָנען. און דאַן די מעשה מיט דער אָפּעראַציע, ווען ראָטשילד האָט זיך געלאָזט אָפּערירען אין אַ שווערער קראַנקהייט און האָט דאַן דעם כירורג נישט געוואָלט בעצאָהלען און האָט איהם נאָר געשענקט זיין שלאָפמיץ, און די איבּעררּאַשונג פונ׳ם דאָקטאָר, ווען ער האָט דאַן געפונען אין דער שלאָפמיץ די קליינינקייט פון צעהן טויזענד רובעל. אַזעלכע מעשיות זענען פאַרהאַן וועגען די ראָטשילד׳ס אין די טויזענדער. און יעצט, ווען אין לעצטען דאָנערשטאָג זענען געוואָרען גראָד 100 יאָהר, זינט דער ערשטער ראָטשילד, דער בעגרינדער פון דער דאָזיגער געלד־דינאַסטיע, איז געשטאָרבען, וועט אַודאי געשריבען ווערען וועגען זיי פון דאָס ניי גאַנצע ליטעראַטורען. און פּאָרט שטעהען מיר פאַר אַ רעטעניש, און די אַלע מעשיות ערקלערען אונז נישט דאָס געהיימניש פון זייער ווערען.

אָננעהמען אויף צו בעהאַלטען קעסטלעך מיט מיליאָנען פון דייטשע קורפירשטען וואָלט יעדער פון אונז געקענט, און אפשר וואָלטען זיך געפינען צווישען אונז אויך אַזעלכע, וועלכע וואָלטען די קונץ פון צוריקגעבען אויך געקענט; מען מוז אָבער שוין זיין אויף אַ רעכטער מדרגה, אום אַזעלכע קורפירשטען צו האָבען פאַר קליענטען. רייטען און שווימען און פליהען פּ׳נף מעת־לעת כסדר, דערפון וואָלט זיך אַפילו דער לעצטער פון מיינע לעזער נישט אָבגעזאָגט, ווען ער וואָלט נאָר געוואוסט, אַז דאַדורך קען ער פערדיענען אין איין טאָג די קליינינקייט פון 20 מיליאָנען. וועלען בעצאָהלען אַ דאָקטאָר נאָר אין אַ שלאָפמיץ איז אפשר נישט לויט מיין געשמאַק, דערפאַר אָבער, ווען איך וואָלט נאָר האָבען די מיליאָנען, וואָלט איך שוין געפונען אַנ׳אַנדער משוגעת, ווי עס פּאַסט פאַר אַ מיליאָנער. דאָס אַלעס אָבער ערקלערט נישט דעם סוד, ווי אַזוי די ראָטשילד׳ס זענען געוואָרען די ראָטשילד׳ס. זיי אַליין, די ראָטשילד׳ס, האָבען אַמאָל אַרויסגעגעבען אַ ביכעלע מיט׳ן נאָמען: „ווי אַזוי ווערט מען רייך?“. האָט מען דאָס ביכעלע דורכגעלייענט, איז מען אַזוי קלוג ווי פריהער. עס איז פונקט אַזוי ווי מיט דעם שוואַרץ־קינסטלער אויף דער סצענע,

וועלכער געהט ערקלערען דעם שטוינענדען פּובליקום, ווי אַזוי מען מאַכט די קונצען, און ער ווייזט גענוי די פערבלענדענישען, אַזוי און אַזוי און דאַן ווידער אַזוי און צום סוף פּראָסט און פּשוט אַזוי און אַזוי: מען נעהמט אַ רויט טיכעל און מען לעגט אַריין אַ בלעכעל און מען פערדעקט עס, אָט אַזוי, און ווען מען מאַכט עס אויף, ליע־גען דערין הונדערט בליצענדיגע גאָלד־שטיקלעך — און מיר האַלטען אויפגעריסען די אויגען, און מיר וויסען צום סוף פּונקט אַזוי פיעל, ווי מיר האָבען געוואוסט, איידער ער האָט אונז „ערקלערט".

איין זאַך ווייסען מיר קלאָר: מאיר־אַנשיל, דער בעגרינדער פון'ם באַנק־הויז ראָטשילד, האָט געזאָלט ווערען אַ רב. און וואָלט ער עס געוואָרען, דאַן בין איך זיכער, אַז ער וואָלט זיין אַ גאון־עולם. דעם שניט און דעם גאַנצען וועזען פון אַ גאון האָט ער בעוויזען אויף אַ'נ־אַנדער געביעט. דאָס איז יעדענפאַלס דער הויפּט־סוד. נישט בלויז די עהרליכקייט, נישט בלויז די אונערמיעדליכקייט ביי דער אַרבייט, נישט בלויז דאָס קלאַפּען דאָס אייזען אַזוי לאַנג ווי עס איז הייס — דאָס אַלעס זענען נאָר די מיטלען, די אויסערליכע ערשיינונגען. די הויפּט־זאַך איז און בלייבט דער גאון. אויב דער גאון איז אַ גאון אויפ'ן געביעט פון לערנען, אַ אורים־ותומים אָדער אַ פּני־יהושע, אָדער ער איז אַ גאון אויפ'ן געביעט פון דער פּאָעזיע, אַ שעקספּיר אָדער אַ געטהע, אָדער ער איז אַ גאון אויפ'ן געביעט פון דער דיפּלאָמאַטיע, אַ מעטערניך אָדער אַ ביסמאַרק, — אין דעם איז שוין קיין נפקא־מינה נישט. ראָטשילד איז געווען אַ פינאַנץ־גאון, אפשר דער גרעניאַלסטער אויפ'ן דאָזיגען געביעט. אַ מין ר' יונתן פּרעגער אין פינאַנצען. און נישט נאָר ער, נאָר אויך זיינע פינף בעריהמטע זיהן זענען געווען פינף בעריהמטע גאונים. און מערקווירדיג איז אויך ווי די גאוניות פון יעדען פון זיי איז געווען ביי איטליכען בעזונדער אויף אַ בעזונדערען שטייגער: איינער איז געווען אַ פינאַנץ־ח ר י ף, איינער אַ פינאַנץ־מ פ ו ל פ ל, איינער אַ פינאַנץ־מ ת מ י ד, איינער אַ פינאַנץ־ב ק י און איינער אַ פינאַנץ־פּ ש ט ן. דער גרעניאַלסטער פון זיי איז געווען דער לאָנדאָנער, נתן ראָטשילד. עס איז קיין וואונדער נישט, וואָס אַזעלכע לייט האָבען אויפגעשטעלט דאָס גרעסטע פינאַנץ־בית־מדרש אין אייראָ־פּאַ און האָבען מרביץ געווען זייער „תורה" ברבים. קומען זיי דאַן

צו געהן און ווילען אונז אויסזאָגען דעם סוד, „ווי אַזוי ווערט מען רייך", דאַן, זאָלען זיי מיר מוחל זיין, איז עס נאָר אַ שטיקעל גנבת-דעת. אַזעלכע זאַכען קען מען דעם צווייטען נישט אויסלערנען. געניאַ-ליטעט קען נישט ווערען איבערגעגעבען מאיש לאיש. דער גר, וועלכער איז געקומען צו הלל'ן, ער זאָל איהם אויסלערנען זיין גאַנצע תורה, איז סוף-כל-סוף נאָר געבליבען אַ גר סתם, וואָס קיינער ווייס נישט זיין נאָמען ביז אויף היינטיגען טאָג, בעת הלל איז געבליבען הלל. קיין שום גר קען נישט אויסנאַרען די תורה כולה פון אַ הלל.

דערצו, נאַטירליך, קומען צו אַ סך אויסערליכע אומשטענדען. למשל, די תקנה פון בית-ראָטשילד, אַז דאָס געשעפט זאָל קיינמאָל נישט געטיילט ווערען און אַלע זאָלען אַרבייטען אין אייביגען שותפות. דאָס איז אפשר דאָס געניאַלסטע אָרט אינ'ם אַלטענס צוואָה. אַ פער-מעגען, דאָס ווייסען מיר פון ערפאַהרונג, קען זיך דערהאַלטען העכסטענס נאָר ביז צום פיערטען דור. ביסלעכווייז ווערט עס צעפיצעלט, ביז צום סוף ווערט עס נישט. די דאָזיגע הויפט-סכנה איז דורך די קלוגע פאָרזיכט פונ'ם ערשטען ראָטשילד בעזייטיגט געוואָרען. דאַן זענען די ראָטשילד'ס געגאַנגען אַ שריט ווייטער אויך נאָך: זיי האָבען חתונה כמעט נאָר צווישען זיך אַליין...

אַזוי איז געוואָרען דאָס הויז ראָטשילד די גרעסטע פינאַנץ-די-נאַסטיע פון דער וועלט. זייער געשיכטע איז די שטאַטס-פינאַנציעלע געשיכטע פון אייראָפּאַ. עס איז נישט פאַרהאַן קיין איינציגע בעדיי-טענדע שטאַטס-הלוואה, אין וועלכער דאָס הויז ראָטשילד זאָל נישט זיין בעטייליגט. אין די קאָנטאָ-ביכער פון די ראָטשילד'ס פיגורירען אַלע לענדער. זיי זענען די באַנקירען פון די קעניגען פונקט אַזוי ווי זיי זענען די קעניגען פון די באַנקירען. אָנגעהויבען האָט מאיר-אַנשיל אַלס אָרימער געלד-אַגענט, און ווי ער איז געשטאָרבען אין יאָהר 1812, האָט מען שוין זיינע מיליאָנען נישט געוואוסט צו צעהלען. נאָך פופ-ציג יאָהר, ווי דאָס הויז ראָטשילד האָט עקזיסטירט, האָט מען זיין פערמעגען געשאַצט אין אַ האַלבען מיליאַרד, און היינט שאַצט מען עס העכער ווי אין צעהן מיליאַרדען. און דאָס דאָזיגע פערמעגען וואַקסט גאַנץ נאַטירליך פון טאָג צו טאָג אַלץ מעהר. אַפילו נאָר ביי אַ פערצינזונג פון 4 פראָצענט מוז עס ברענגען בערך אַ מיל-

יאָן טעגליך. זעלבסטפערשטענדליך בײַ זייערע געוואַלדיגע אונטערנעה-מונגען טראָגט עס אַ רעכט ביסעל מעהר.

„דאָס הויז ראָטשילד", האָט אַמאָל געזאָגט דער באַראָן אַלבערט ראָטשילד, איז אַזוי רייך, אַז עס קען שוין גאָרנישט מאַכען קיין שלעכ-טע געשעפטען.

קאָלעגע ראָטשילד

זעלבסטפערשטענדליך, אַז נישט איך בין איבער נאַכט אַ מיל־יאָנער געוואָרען, נאָר אומגעקעהרט, ער איז געוואָרען, אַ שריפטשטע־לער. ער האָט זיך גענומען צו מיין בראַנזשע און שרייבט. איך בין אָבער זיכער, אַז ווען איך וואָלט געקומען צו איהם אַלס פרישגעבאַקע־נער מיליאָנער, וואָלט ער זיך מיט מיר אַוודאי מעהר פרעהען, ווי איך פרעה זיך מיט איהם, ווען ער קומט צו מיר אַלס שריפטשטעלער. שלעכטע שריפטשטעלער האָבען מיר קיין עין־הרע גענוג שוין אויך אָהן איהם. ער איז אָבער יעדענפאַלס אַ זעהר לייטישער קאָלעגע. ווע־ניגסטענס איז דאָס איינער, וועלכער געהט אַמאָל אין אַ גאַנצען שטי־וועל און אין אַ קלאָרען קראַגען און עסט צו דער זאַט. לויטער זעל־טענע שריפטשטעלערישע אייגענשאַפטען. וועניגסטענס איז דאָס אַ שריפט־שטעלער, וואָס אַ וועלט קוקט אויף איהם יאָ שוין מיט אַ דרך־ארץ און כאַפּט אויף יעדעס וואָרט פון איהם און געפינט אַלעמאָל, אַז עס איז זעהר זעהר שכל'דיג. לויטער איינפאַכע מיליאָנערישע אייגענשאַפ־טען. פאָרט אַמאָל אַ קאָלעגע, אַ שריפטשטעלער, וואָס זיין דיכטער־וואָרט ענדערט די קורסען אויף די בירזשעס און וואָס זיין לייט־אַרטי־קעל, צי עס וועט זיין מלחמה צי ניין, קען מען גלויבען מיט דער גרעסטער בעשטימטהייט. איך האָב נאָר מורא איין זאַך: אונזער שלום־עליכם האָט אַמאָל אָנגעשריבען אַ סצענע „ווען איך וואָלט זיין ראָט־שילד" און מיר אַלע האָבען געלאַכט. קען נישט קומען אַזאַ שריפט־שטעלערישען ראָטשילד אין קאָפּ אַריין, אָנצושרייבען אַ סצענע „ווען איך וואָלט זיין שלום־עליכם" און מיר וועלען זיך אַלע מוזען צעוויי־נען ?...

רעדען רעד איך דאָ פונ'ם פאַריזער באַראָן אַנרי ראָטשילד. דער

דאָזיגער ראָטשילד, ווען ער האָט זיך אָפּגעפּטר'ט אין זיין קאָנטאָר מיט זיינע מיליאָנען־געשעפטען און האָט גראָד נאָך אַביסעל פרייע צייט, האָט ער אַ דריי־פאַכע בעשעפטיגונג: ער איז אַ דיכטער, ער אַרבייט אַלס מעדיצינער און פּראָבירט זיך אַלס פילאַנטראָפּ. זעלבסט־פערשטענדליך, אַז אויף דעם געביעט פון דער מעדיצין און דער פי־לאַנטראָפּיע זינדיגט ער אַ סך ווייניגער ווי אויף דעם געביעט פון דער דיכט־קונסט. אַלס דיכטער אַרבייט קאָלעגע ראָטשילד אויף דעם זעלביגען פעלד ווי קאָלעגע שעקספּיר: ער שרייבט דראַמען. נאָר זיי־נע דראַמען זענען עפּעס שוואַכער ווי די דאָזיגע פון שעקספּיר. אַ מענש קאָן דאָך נישט אַלץ קענען. דערפאַר איז זיין אַרבייט אויף דער בירזשע אַ סך שטאַרקער. נישט איין דראַמאַטיקער וואָלט זיך ווּעלען טוישען מיט איהם. אַ צייט לאַנג האָט ער אַזוי געשריבען דראַמען — און די וועלט האָט אַלץ ווייטער געהאַלטען פון שעקספּי־רען. דאָ אָבער, אין איינער פון די לעצטע וואָכען, האָט ער אָנגעשרי־בען אַ דראַמע, וועלכע האָט געמאַכט אַ געוואַלדיגען אויפזעהן. זי האָט געמאַכט אויפזעהן נאָך איידער זי איז געשפּיעלט געוואָרען: דער נאָמען אַליין האָט גענומען. „דער קרעזוס״ (דער מיליאָנער) האָט ער זי גערופען, און די וועלט איז געוואָרען איבערצייגט, אַז אַ מיליאָ־נער, ווען ער שרייבט אַ דראַמע „דער מיליאָנער״, וועט ער אויסזאָ־גען דעם סוד, ווי אַזוי מען מאַכט די מיליאָנען — און מען האָט געוואַרט מיט אַ פּיעבערהאַפטער אונגעדולדיגקייט אויף דעם דאָזיגען קונסטווערק. און אָט האָט מען די דאָזיגע דראַמע געשפּיעלט אין לאָנ־דאָן, און די וועלט איז זעהר ענטוישט געבליבען. ווי אַזוי מען קומט צו מיליאָנען איז מען דערפון נישט געוואָהר געוואָרען, און נאָר דאָס איינע האָט מען זיך דערפון דערוואוסט, אַז מאַכען מיליאָנען איז פאַר אַ ראָטשילד לייכטער ווי מאַכען אַ גוטע דראַמע. פאַר שעקספּירען וואָלט אַודאי זיין שווערער צו מאַכען אַ שלעכטע דראַמע ווי מאַכען אַ מיליאָן. דער הערר באַראָן בעהאַנדעלט אין זיין דראַמע דאָס איינ־פאַכע טעמאַ: אַז געלד מאַכט נישט גליקליך. דאָס טעמאַ איז נישט גאַנץ ניי. קהלת האָט עס אויך שוין אַמאָל בעהאַנדעלט און יעדענ־פאַלס עטוואָס בעסער. איבריגענס ווען מען זאָל ווּעלען אויסרעכענען אַלעס, וואָס מאַכט נישט גליקליך, וואָלט אויך איינער פון אונזער

חברה, אַ שריפטשטעלער, געקענט אָנשרייבען אַ דראַמע „דער שריפט־שטעלער” און בעווייזען אַלע מיליאָנערען, אַז זאָגאַר שריפטשטעלעריי מאַכט נישט גליקליך. מאַלע וואָס אַלץ אין דער וועלט מאַכט אַ מענשען נישט גליקליך...

דער פאָרהאַנג הויבט זיך אויף. גראַף סאָרביע, ראָטשילד׳ס „קרעזוס”, איז אַ מענש מיט אונצעהליגע מיליאַרדען, וואָס שאָקעלט מיט גאַנץ איירָאָפּאַ און וואָס אַ גאַנצע וועלט ליעגט פאַר איהם אויף די קניען. עס איז נישט שווער צו דערקענען דעם זעלבסט־פּאָרטרעט פונ׳ם פּערפאַסער אַליין. דער דאָזיגער גראַף פיהלט זיך אָבער נישט גליקליך. ער איז ווי די רייכע בת־יחידה, וואָס וויל, אַז דער חתן זאָל זיך פערליעבען אין איהר, נישט ווייל זי האָט אַ נדן פון אַ מיליאָן, נאָר ווייל זי איז זי און ער מיינט איהר נפש אַליין. גראַף סאָרביע וויל, אַז נישט זיינע מיליאָנען זאָלען שפּיעלען אַ ראָליע, נאָר זיין נפש אַליין. ער זוכט די ליעבע פון אַ פרוי, וועלכע זאָל זיין פער־ליעבט אין איהם אַליין און נישט אין זיין געלד. ער געפינט עפּעס אַנ׳אָרימע אַלמנה, וואָס האָט ליידער נאָך 40,000 פראַנק הכנסות אַ יאָהר, און זי „פערליעבט” זיך אין איהם. פון איהר זייט איז עס אודאי קיין עולה נישט. זעלבסטפערשטענדליך קומט עפּעס אַ יונגערמאַן, נישט קיין מיליאָנער, דערפאַר אָבער פערשטעהט ער די קונסט, ווי אַזוי צו געפעלען אַ יונגע שעהנע אַלמנה, און די יונגע שעהנע אַלמנה וואַרפט אַוועק דעם מיליאָנער און לויפט אַוועק מיט דעם יונגענמאַן. ער גראַף שטעהט ביים טעלעפאָן און דערוואוסט זיך פון דער מעשה און פאַלט מיט אַ גרויס געוויין אין חלשות...

אינ׳ם צווייטען אַקט זענען מיר אין קאַבינעט פונ׳ם מיליאָנער. ווי אַזוי ער מאַכט די מיליאָנען דערוואוסט מען זיך אויך דאָרט נישט, און דאָס פּובליקום הויבט־אָן צו ווערען אונגעדולדיג. אַ שלעכטע דראַמע אַליין פון אַ מיליאָנער, וועלכער וויל נישט אויסזאָגען ווי אַזוי ער האָט די מיליאָנען געמאַכט, איז נישט ווערט די עטליכע שילינג, וואָס דער בילעט האָט געקאָסט. מען זעהט נאָר ווי דער אָרימער מיליאָנער געהט־צו צו אַ געהיימען שופלאָד פון זיין שרייב־טיש און נעהמט פון דאָרט אַרויס עפּעס אַנ׳אַלטען ראָק און אַ פּאָר אַלטע הוי־זען און אַנ׳אָבגענוצטען הוט... און דאָס פּובליקום הויבט ווידער אָן צו

ווערען זעהר נייגיעריג. מען ווייס נישט, וואָס דאָס האָט צו בעדייטען. מען הויבט ווידער אָן צו האָפען: אפשר ליעגט אין די דאָזיגע אַלטע זאַכען דער סוד פון די מיליאָנען און אפשר האָט זיך דער רייכער שריפטשטעלער פאָרט ענטשלאָסען אויסצוזאָגען דער וועלט, ווי אַזוי מען קומט צו די מיליאָנען.

אין דריטען אַקט, דעם לעצטען, קומט דער סוד אַרויס. נישט דער סוד, ווי אַזוי מען מאַכט מיליאָנען, נאָר צו וואָס דער גראַף סאָרביע האַלט די אַלטע זאַכען אין דעם געהיימען שופלאַד. ער טהוט זיך אָן אַלטע הויזען מיט׳ן אַלטען ראָק און מיט׳ן אַלטען הוט און געהט אין די וועלט אַריין, ווי פערצייטענס דער סולטאַן הארון-אל-ראַשיד, אַ פערשטעלטער. און וויל, אַז די וועלט זאָל איהם נישט דערקענען אַלס דעם רייכען גראַף סאָרביע, נאָר אַלס אַ פּראָסטען אָרי-מען מענש. ער וויל זוכען די ליעבע ביים פּראָסטען פאָלק. ער מאַכט די בעקאַנטשאַפט פון עפּעס אַנ׳אָרימער מאָדיסטקע און רעדט איהר איין, אַז ער איז אַ בעאַמטער, וועלכער פערדיענט אַ חודש נישט מעהר ווי 300 פראַנק און ער הייסט פיאָש. ער עסט מיט איהר אין אַ פּראָס-טער שענק און טהוט זיך אָן דעם נחת צו געהן מיט איהר — צום ערשטען מאָל אין זיין לעבען — אין אַזאַ לוקסוס-אָרט ווי... אַ קינע-מאַטאָגראַף. ער איז ענדליך איבערצייגט, אַז דאָס מיידעל ליעבט איהם, נישט צוליעב זיין רייכטום, נאָר צוליעב איהם אַליין. זעלבסטפערשטענד-ליך קומט עפּעס אַנ׳אַלטער הערר, וועלכער וויל דעם מיידעל איינריכ-טען אַנ׳עלעגאַנטע וואָהנונג און וויל איהר געבען אַ קלייניגקייט פון 2000 פראַנק אַ חודש, און דאָס מיידעל לאָזט איהם זיצען. פון איהר זייט איז עס אַודאי קיין עולה נישט. 2000 פראַנק אַ חודש איז אַ שעהנע מטבע און אַ רייכער אַלטער הערר איז פאָרט גאָר עפּעס אַנ-דערש ווי אַנ׳אָרימער בעאַמטער מיט 300 פראַנק אַ חודש פענסיע. דער אָרימער סאָרביע-פיאָש פּרובט נאָך אַוועקצולעגען אויפ׳ן טיש אַ טשעק אויף אַנ׳אַנשטענדיגע סומע. אפשר וועט ער דאַדורך די מאָדיסט-קע אָבהענדיג מאַכען פון דעם אַלטען הערר, אָבער עס נוצט נישט. דאָס מיידעל וואַרפט איהם אַוועק. דאָס ־ינד פונ׳ם פאָלק איז נישט בעסער פון די אַנדערע. דער אַלטער ראָק מיט די הויזען און דעם הוט האָבען נישט געהאָלפען. די דראַמע קען זיך ענדיגען.

וואָס זאָלען מיר אַלע חכמות? קאָלעגע ראָטשילד מאַכט מיליאָנען פאָרט בעסער ווי דראַמעס. כאַפּט זיך ראָטשילד צו מיין בראַנזשע, וואָלט איך מיך ווען כאַפּען צו זיין בראַנזשע מיט די מיליאָנען. איך וואָלט שרייבען אַ דראַמע „דער שריפטשטעלער" און וואָלט בעוויזען, אַז מיין שריפטשטעלעריי מאַכט מיך נישט גליקליך און אַז אויך איך, כ'לעבען, וואָלט וועלען, אַז די וועלט זאָל מיך שעצען, נישט צוליעב מיין שריפטשטעלעריי. איך וואָלט וועלען, דוקא אומגעקעהרט, מיר האַלטען אין אַ געהיימען אָרט עפּעס אַנ'אייגענעם אויטאָמאָביל און אַ רייכע טואַלעטע און אַ טייסטער מיט עטליכע הונדערט טויזענדער און וואָלט וועלען אין די וועלט אַריין און מיך ווייזען דוקא אַלס מיליאָנער. עס מוז פאָרט זיין אַנ'אַנגענעהם געפיהל, ווען אַ וועלט שעצט אַמאָל אַ מענשען אַלס מיליאָנער און קוקט נישט אַלעמאָל אויף איהם ווי אויף אַ שריפטשטעלער. דער געשמאַק איז פערשידען. קאָלעגע ראָטשילד מאַכט עס אומגעקעהרט. קאָלעגע ראָטשילד וויל, מען זאָל איהם בעדויערען צוליעב זיין אומגליק, נעבעך, וואָס ער האָט מיליאָנען!

דוד גינצבורג

זיין לעבען איז אפשר געוועזן אַ טראַגעדיע. אויפ׳ן פנים, נאַטיר־ליך, איז עס איהם נישט געשטאַנען אָנגעשריבען — נאָר דער, וואָס האָט איהם נעהנטער געקענט, האָט עס אַרויסגעפיהלט. אפשר ווען ער וואָלט נישט זיין דער „באַראָן גינצבורג״, נאָר סתם „גינצבורג״, איי־נער דאָרט אויף אַ בוידעם־שטיבעל, ביי אַ נאַפט־לאָמפּ, איינגעבויגען איבער ספרים און איבער אַלטע כתבי־יד, אפשר, זאָג איך, וואָלט דאַן זיין גאַנץ לעבען געוואָרען אַ גאַנץ אַנדערס. ער וואָלט דאַן זיין דער גרויסער, גרויסער געלעהרטער, דער וועלט־בעריהמטער, איינער פון די צוויי־דריי געצעהלטע, וועלכע מיר פערמאָגען אין דער היינטיגער צייט. אַלע בעדינגונגען דערצו האָט ער געהאַט: די גרויסע ליעבע צום ספר, דאָס מערקווירדיגע פערשטענדניש דערפאַר און דאָס אונגעהויערע וויסען. אַזוי אָבער האָט דער „באַראָן״ אַביסעל געשטערט. דער „באַראָן״ לעגט אַרויף פליכטען אויף אַ מענש. די תורה און די גדולה אין איין אָרט ביי אַ מענשען, וועלכער האָט מעהר זין פאַר תורה ווי פאַר גדולה, קענען דאָס לעבען אָפט מאַכען צו אַ טראַגעדיע.

איך האָב דאָס דאָזיגע שוין דענסמאָל געפיהלט, פאַר 24 יאָהר בערך, ווען איך האָב איהם געזעהן צום ערשטען מאָל. ער האָט דענס־מאָל געשריבען אַנ׳אַרטיקעל פאַר׳ן „בן־עמי״, אַ העברעאישע צייטשריפט, ביי וועלכער איך בין געווען בעשעפטיגט. דער אַרטיקעל איז געווען וועגען „אלכנסה, אַנ׳אַראַבישע פאָעטעסע פונ׳ם 12־טען יאָהרהונדערט״. מען האָט איהם דענסמאָל נאָר בעדאַרפט זעהן ביים מאַכען די קאָ־רעקטע, ביים שרייבען די צעטעלעך אַהין און אַהער און ביי די פער־שידענע גרויסע און קליינע דאגות בשעת די עטליכע טעג פונ׳ם דרוק־קען. עס האָט געמאַכט דעם איינדרוק, ווי זיין גאַנץ לעבען וואָלט זיין

אָבהענגיג פונ׳ם דאָזיגען אַרטיקעל. די אויגען האָבען מערקווירדיג גע־לויכטען, עפּעס שעהנעס, עפּעס הייליגעס איז פון איהם אויסגעגאַנגען. איך מוז זאָגען דעם אמת: די פּאָעזיע פון יענער אלכנסה, וועלכע האָט געלעבט מיט אַכטהונדערט יאָהר צוריק, איז מיך ווייניג אָנגע־גאַנגען; מיין גייסט האָט בעשעפטיגט מעהר די פּאָעזיע פונ׳ם שריי־בענדען באַראָן אַליין. אַזאַ מין שרייבען און אַזאַ מין איינלעבען זיך אין פאַרצייטיגע יאָהרהונדערטער איז אַליין שוין פּאָעזיע.

און געפיהלט האָב איך דאָסזעלבע אויך, ווען איך האָב איהם געזעהן צום לעצטען מאָל. ביי איהם אין סאַלאָן איז עס געווען, צו בעשטימטע טעג האָט מען געפלעגט ביי איהם זיך צונויפקומען, און מען האָט געפלעגט לייענען אָדער האַלטען פאָרטראַגען. דאָס בעסטע און דאָס שענסטע, וואָס דאָס יודיש־גייסטיגע פעטערבורג פערמאָגט, האָט מען געפלעגט דאָרט אָנצוטרעפען. און פאָרט איז עס נישט געווען אַ מין „סואַרעע פיקס״, ווי מיר האָבען זיי אין אַנדערע שטעדט און ווי מיר האָבען זיי געהאַט, למשל, אין וואַרשא. פעטערבורג האָט אַנ׳אַנ־דערען כאַראַקטער, און אויך די יודען דאָרט, ווען זיי קומען זיך צו־נויף צו אַזעלכע צוועקען, מאַכען אַ גאַנץ אַנדערע שטימונג. עפּעס איז עס געווען, ווי ווען „אנוסים״ קומען זיך צונויף אין אַ בעהאַלטע־נע שוהל. אין דרויסען איז די געפאַהר — און דאָ אין דרינען איז דער פערבאָרגענער גאָטעס־דיענסט. מען פיהלט זיך מיט איינמאָל אַזוי ברידערליך און אַזוי נאָהנט: עפּעס א י י ן צרה און א י י ן נחמה. איך בין געשטאַנען, אין יענעם לעצטען מאָל, אויפ׳ן צעטעל און איך האָב געהאַט פאָרצולעזען עפּעס אַ נייע ערצעהלונג. פאַר מיר האָט געלייענט ד״ר קאַצענעלסאָן און נאָך איהם האָב איך געזאָלט לייענען, פּלוצלינג אָבער קוקט מען זיך אַרום: „דער באַראָן״ איז נישטאָ. מען האָט איהם אָנגעהויבען זוכען. געפונען האָט מען איהם אין איינעם פון זיינע ביבליאָטעק־צימערען, שטעהענדיג מיט עפּעס אַנ׳אַלטען כתב־יד אָנגעלעהנט אָן דער וואַנד און מאַכענדיג מיט אַ בלייפעדער נאָטיצען... עס איז נישט דער „באַראָן״ געווען, נאָר דער „געלעהר־טער״.

דער „באַראָן״ אָבער האָט געשטערט. דער שטאַנד, די אָבשטאַ־מונג, די אַלטע פאַמיליען־טראַדיציעס האָבען פערלאַנגט גאָר עפּעס אַנ־

דערש. דוד גינצבורג איז געוואָרען דאָס, וואָס זיין פאָטער און זיין זיידע איז געווען: דער פונקט, צו וועלכען יעדער ליידענדער יוד אין רוסלאַנד האָט אַהין געקוקט. ווען מען רעדט יעצט פון געשטאָרבענעם, רעדט מען נישט פונ׳ם געלעהרטען, נאָר פונ׳ם „באַראָן״. אַלע יודען פון רוסלאַנד איז אָבגעשטאָרבען דער „באַראָן״. עפּעס איז דער יוד געוועהנט געווען פון קינדווייז אויף, אַזוי ווי זיין טאַטע און זיין זיידע זענען שוין געוועהנט געווען, צו כאַפּען זיין בערגעל צרות און עס אַרויפצולעגען אויפ׳ן באַראָנ׳ס פּלייצעס. קוים האָט ער זיך אויסגעוויינט, האָט ער די דאגה שוין איבערגעלאָזען פאַר׳ן באַראָן. ער אין פּעטערבורג וועט שוין מאַכען. גאָט צו פּאָר און דערנאָך דער באַראָן. על כל צרה שלא תבוא איז געווען דער באַראָן. איין רפואה פאַר אַלע מכות. האָט דער אוריאַדניק פערמאַכט זונטאָג ביי איינעם אַ קרעמעל, האָט מען געסטראַשעט, אַז מען וועט אויסזאָגען פאַר׳ן באַראָן. אָט וועט מען קלאַפּען באַלד אַ דעפּעשע צו איהם קיין פּעטערבורג.

און דוד גינצבורג האָט זיך אַריינגעפונען אין זיין ראָליע. עס איז קיין וואונדער נישט: די נאַטור-פעהיגקייטען דערצו האָט ער מיטגעבראַכט מיט זיך פון דער היים. ער האָט אַלע בעדינגונגען דערצו געהאַט: די גרויסע ליעבע צום מענש, די אונענדליכע גוטסקייט, דאָס גרויסע מיטלייד און דעם ווילען און די קראַפט. די אָווענדען און די נאַכט האָט ער אַוועקגעשאָנקען דעם בוך, און דעם טאָג — דעם מענש. מען זאָגט אויף איהם יעצט, אַז ער איז געווען אַ כלל-טהוער. איך האָב מורא, אַז דאָס איז אַ טעות. ניין, ער איז מעהר געווען אַ יחיד-טהוער. טויזענדער און אָבער טויזענד יחידים האָט ער געהאָלפען, שטילינקערהייט און יעדען בעזונדער האָט ער געהאָלפען. מען בעדאַרף נאָר האָבען געווען אין פּעטערבורג אָדער אויך אין אַ צעהן, צוואַנציג קליינע פּערוואָרפענע שטעדטלעך אין רוסלאַנד, כדי דאָס דאָזיגע צו וויסען. איך אַליין קען אין מיין קליינער אומגעבונג אפשר צעהן, צוואַנציג יחידים, וועלכע האָבען איהם זייער גאַנצע עקזיסטענץ צו פערדאַנקען. נאַטירליך האָט איהם די דאָזיגע יחידים-אַרבייט נישט אָבגעהאַלטען אויך פון דער גרויסער אַרבייט פאַר׳ן כלל. דאָס כאַראַקטעריסטישע אָבער פאַר איהם איז, אַז זיין אַרבייטען איז געווען פון

יענעם סאָרט, ווי מען האָט געפלעגט געפינען ביי אונזערע גרויסע עהרווירדיגע און מערקווירדיגע רבנים פונ׳ם עלטערען דור: געקומען אַ פאָגראָם, האָט מען געכאַפּט דעם טולעפּ און מען איז געלאָפען ראַטעווען, מען איז געלאָפען צום פּאָליצמייסטער אָדער צום גובערנאַטאָר; געקומען אַ יודענע, וואָס מען האָט ביי איהר אויפ׳ן בוידעם די וועש גע׳גנב׳עט, האָט מען געכאַפּט דעם טולעפּ און מען איז געלאָפען ראַטעווען. אַלעס מיט דערזעלביגער התלהבות. ביי דוד גינצבורג האָט מען די דאָזיגע ערשיינונג געקאָנט אָפּט זעהן. דאָס גרויסע אָדער דאָס קליינע — דער ברען איז געווען דער גלייכער.

מען זאָגט יעצט אויף איהם: „דאָס גאַנצע פאָלק טרויערט נאָך איהם״. ווייל מען הערט די דאָזיגע ווערטער אַזוי אָפט כמעט ביי יעדען גרויסען געשטאָרבענעם, מאַכען זיי קיין איינדרוק נישט מעהר און מען געהט איבער זיי אַריבער און מען מאַכט זיך קיין פאָרשטעלונג נישט פון דער בעדייטונג פון די ווערטער. זיי זענען געוואָרען אַ שטעהענדיגע פראַזע. איך וואָלט אָבער וועלען, אַז מען זאָל די דאָזיגע ווערטער נעהמען גאַנץ ווערטליך: ד אָ ס ג אַ נ צ ע פ אָ ל ק ט ר ו י ע ר ט. דער לעצטער יוד אינ׳ם לעצטען פערוואָרפענסטען שטעדטעל איז געוואָרען אַ יתום. איך קען נישט קיין צווייטען מענשען, וואָס זיין טויט וואָלט געקענט אַזוי בעריהרען דאָס אינערליכע פ אָ ל ק.

דער באַראָן דוד גינצבורג איז געשטאָרבען — מיינען מיין איך אָבער, אַז אָבגעשטאָרבען איז אייגענטליך דאָס גאַנצע יודישע פעטערבורג. מיט דעם דאָזיגען טויט איז פאַר׳ן יודען טויט געוואָרען זיין צענטער, צו וועלכען זיינע אויגען זענען אַלע מאָל געווענדט געווען. ווען אַ אוריאַדניק וועט הייסען אַ געוועלבעל פערמאַכען, וועט מען נישט מעהר קוקען אַהין קיין פעטערבורג. מען האָט נישט מעהר דעם, אויף וועלכען מען האָט זיך געקאָנט פאַרלאָזען. פּאָליאַקאָוו איז טויט, ראָזענטהאַל איז טויט, וואַרשאַווסקי איז טויט, האָראַץ גינצבורג איז טויט, און יעצט איז אויך דוד גינצבורג געשטאָרבען — דער לעצטער פון די מאָהיקאַנער. פעטערבורג איז פאַר דעם יודען וואָכעדיג געוואָרען. אַ שטאָדט ווי אַלע שטעדט. אַ נייער דור און נייע יודען — וואָכעדיגע יודען, און דאָס האַרץ ווערט אַזוי שווער און אין די אויגען אַזוי טונקעל.

איך האָב פערשטאַנען דעם יוד און וואָס ס׳איז פאָרגעגאַנגען אין זיין האַרץ, בשעת ער האָט געלייענט די טרויעריגע נאַכריכט, אַז דוד גינצבורג איז געשטאָרבען, און ער האָט אויסגעשריגען: „רבונו של עולם! וואָס יעצט?״

מנשה מרגלית

פינף און זיבעציג יאָהר איז ער אַלט געוואָרען, און נאָך אינ'ם לעצטען טאָג פון זיין לעבען זענען אַלע זיינע אידעאַלען, פאַר וועלכע ער האָט געקעמפט, געווען ביי איהם אַזוי פריש ווי פאַר עטליכע און פופציג יאָהר. איך קען אין דעם דאָזיגען פרט כמעט נישט נאָך אַ צווייטען, אַזוי ווי ער, צווישען אַלע אונזערע גרויסע און אַלע אונזערע גייסטעס־פאָרשטעהער. יעדער פון זיי האָט דעם האַרטען לעבען, אינ'ם לאַנגען לויף פון די צייטען, זיין אָבצאָהל געגעבען. יעדער האָט איינציגוויין דאָ און דאָרט אַ רעכט ביסעל מוותר געווען און אָבגעטרעטען פון דעם זייניגען, און האָט עס אַליין נישט געוואוסט. דער בעריהמטער „צאָהן פון דער צייט" האָט געטהון דאָס זייניגע. צום סוף, ביי אַ שטיקעל חשבון־הנפש, האָט זיך פּלוצלינג אַרויסגעוויזען, אַז אייגענטליך איז מען אַרום און אַרום געוואָרען אַ גאָר אַנדערער. אַזוי איז שוין דאָס לעבען. אונבעמערקט און אומגעזעהן צעבלעטערט עס די אַלטע בלומען פון דער אַלטער ווייטער יוגענד. ווערען נישט אונזערע חלומות פון פאַרצייטענס אינגאַנצען פערוועלקט, אַנ'אַנדער פנים קריגען זיי פאָרט. ווערען נישט אונזערע אַלטע אידעאַלען אינגאַנצען פערוועהט, ווענינסטענס אַביסעל אָבגעבליאַקעוועט ווערען זיי סוף־כל־סוף. מנשה מרגלית איז איינער אפשר פון די גאָר זעלטענע, וועלכער האָט גע'חלומ'ט און געגלויבט אין זיין פינפאונזיבעציגסטען יאָהר דאָס, פון וועלכען ער האָט גע'חלומ'ט און אין וואָס ער האָט געגלויבט אין זיין פריהעסטער יוגענד און פאַר וועלכען ער האָט געקעמפט מעהר ווי פופציג יאָהר. איך לייען זיינעם אַ בריעף צו מיר אויס דער לעצטער צייט — מערקווירדיג, אין טאָן און אינהאַלט איז ער אייגענטליך אינגאַנצען דאָססעלביגע, וואָס ער האָט אַמאָל געשריבען אין אַנ'אַלטען, אַלטען „ראַזסוויעט",

וועלכער איז אַמאָל אַרויסגעגאַנגען אין אָדעס. פאַר זיינע אויגען, אַלס קינד, האָבען זיך אָבגעשפּיעלט יענע גליקליכע סצענעס, ווען מען האָט יודען געשלעפּט פּראָסט פאַר׳ן קאָרק, אום זיי צו געבען מכל טוב, און די דאָזיגע יודען זענען געווען נאָך אַזוי אומגעשיקט און אונבע־האָלפען, אַז זיי האָבען דאָס אַזש נאָך נישט געקענט מקבל זיין; איבער זיין קאָפּ האָבען פערבייגערוישט יענע 80־גער יאָהרען, וועלכע האָבען געבראַכט מיט זיך די בלוט־בעדער און די ערשטע געוואַלדיגע בעדריי־קונגען; פון זיין נעכסטער נאָהנט אויס האָט ער מיטגעזעהן און מיט־געהערט, ווי עס האָבען זיך געוועבט די נייע, שטילע האָפנונגען פון אַנ׳אויטאָעמאַנציפּאַציע און חלומות פון אַ פריש לעבען אין אַנ׳אייגען שטיקעל לאַנד האָבען זיך געטראָגען אין דער לופט; ער האָט אַ צייט פון אַ „פריהלינג״ איבערגעלעבט און ווי דאָס פייער פון אַ רעוואָלוציע האָט אַרומגענומען אַ גאַנץ לאַנד און ווי נייע אויסזיכטען און נייע ערוואַרטונגען זענען אויסגעוואַקסען — ער אָבער, מנשה מרגלית, האָט זיך געהאַט אינ׳ם לויף פון די דאָזיגע אַלע צייטען נאָר זיינע אידעאַ־לען, איין און דיזעלביגע אידעאַלען פון זיינע קינדער־יאָהרען, און ער האָט זיי נישט געביטען אויף אַ האָר.

איז ער געווען אַ „משכיל״? איך גלויב נישט. צום משכיל־זיין האָט איהם געפעהלט יענעס בייסעדיגע און יענעס שטעכעדיגע געגען אַלעס יודישע, מיט וועלכען אַלע פאָהנען־טרעגער פון דער השכלה האָ־בען זיך אויסגעצייכענט. ער האָט נישט געהאַט אין זיך יענעס כאַראַק־טעריסטישע פון די השכלה־אַקציזניקעס און השכלה־טשינאָווניקעס — די טיעפע שנאָה צום שלחן־ערוך און דאָס אייביגע פערבלענדעניש פון די גאָרדאָנס און זייערע חברים, אַז דאָס גאַנצע ביסעל מזל־ברכה פון דעם יוד הענגט נאָר אָב פון דער רעפאָרמען־מאַכעריי. איז ער געווען באַציאָנאַל־יוד? איז איהם אַמאָל דורכגעגאַנגען דורכ׳ן קאָפּ דער גע־דאַנק, אַז דער חלום פון אַנ׳אייגען שטיקעל לאַנד קאָן אַמאָל, אין אַ ווייטער־ווייטער צוקונפט, אין דער פאָרם אָדער אין יענער פאָרם, זיך פערווירקליכען? צום נאַציאָנאַל־יוד, אינ׳ם לאַנדלויפיגען זין פון דעם דאָזיגען וואָרט, האָט איהם געפעהלט דאָס פער׳שיכורט־זיין, צום ציוניזם איז ער געווען צו־ניכטער און צו־וועניג גלויביג. איז ער גע־ווען צו־פיעל געלעהרטער? האָט ער אַלעמאָל נאָר געצעהלט און גע־

רעכענט לויט די טרוקענע ציפערען? ניין, עס איז גענוג צו לייענען נאָר עטליכע שורות פון זיינע „ערינערונגען", אום איין איהם אויך דעם דיכטער צו דערקענען.

ער איז געווען אפשר איינער פון די זעלטענע עקזעמפלאַרען, וואָס דער טיף פונ'ם יודישען „קשה־עורף", איין זיין איידעלסטער און שטרענגסטער פאָרם, איז ביי זיי צום העכסטען אויסדרוק געקומען. דאָס, וואָס ער האָט איינמאָל געפונען פאַר ריכטיג, האָט ער נישט מעהר געקענט אָבלאָזען — ווען אַפילו ער זאָל עס טויזענדמאָל ווע־לען. ער האָט איינמאָל, איין זיין פריהסטער יוגענד, דעם פרינציפ פון דער פאָלקס־אויפקלערונג פאַר דאָס ריכטיגע דערקענט, און ער האָט זיך געהאַלטען דערמיט אויך דאַן, ווען פאָלק און אויפקלערונג צוזאַ־מען זענען כמעט שוין נישט געווען מעהר במציאות. היינריך היינע, דאַכט זיך, איז עס, וועלכער מאָלט אונז דאָס שוידערליכע און טרויע־ריגע בילד, ווי אַ מאַמע, נאָכדעם ווי דאָס קינד איז געשטאָרבען, זיצט נאָך אַלץ ביים וויעגעל און וויעגט דערין אַ יאָהר־צייט־ליכטעל: איי־לו־לו־לו...

און ליעב האָט ער געהאַט דעם יוד כמעט ווי אַ מאַמע. איך קען קיין איינציגען נישט אויס יענער צייט פון דער אויפקלערונגס־תקופה, ביי וועלכען די ליעבע צום פאָלק איז אַזוי ריין געקומען צום אויסדרוק. ער האָט כל ימיו געאַרבייט פאַר'ן פאָלק און האָט עטליכע און פופציג יאָהר געזאָרגט זיינע זאָרג. זיין אונענדליך וויסען אויפ'ן געביעט פון דער אַלטער יודישער געזעצגעבונג האָט איהם געגעבען די מעגליכקייט צו ווערען „דער בעשיצער פונ'ם תלמוד" און צו שרייבען אונז זיינע „דיני־נפשות ביי די אַלטע העברעער" און זיינע „דיני־הירושה לויט משה און תלמוד". זיין איבערצייגונג, אַז ערד־אַרבייט איז איינס פון די הויפט־מיטלען, וועלכעס קען דאָס עלענד פונ'ם יודישען לעבען אַביסעל פערמינדערען, האָט איהם געבראַכט דערצו, אַז ער זאָל צוזאַ־מען אַרבייטען אַפילו מיט די „חובבי־ציון" און זאָגאַר אינ'ם „פאַלעס־טינעזישען פעראיין". אַרויסגעטרעטען פון זיי איז ער ערשט, ווי ער האָט בעמערקט, אַז פון זיי האָט זיך אָנגעהויבען צו ענטוויקלען דער פאָליטישער ציוניזם. דאָס האָט ער נישט געקאָנט פערטראָגען; גאָרנישט, שרייבט ער מיר אַמאָל איין אַ בריעף, האָט ער אַזוי פיינד ווי אַ פוסטע

פֿאַנטאַזיע. אַ אילוזיע איז דאָס געפּעהרליכסטע פֿאַר אַנ׳אומגליקליך פֿאָלק. און מיט ליידענשאַפֿט האָט ער געקעמפּט אין אונצעהליגע אַרטיקלען געגען דעם פּאָליטישען ציוניזם. ער האָט דאַן געקעמפּט אויך שוין געגען חבת־ציון און דאַן זאָגאַר געגען דאָס יודיש־נאַציאָנאַלע און שפּעטער אַפילו געגען העברעאיש. עס האָט זיך איהם אַלץ אויסגעוויזען, אַז מיט דעם אַלעם וויל מען אָבריייסען דעם יוד פון דעם אַלגע־מיין־מענשליכען — פון זיין ליעבסטען אידעאַל.

פֿאַר זיינע אויגען, אַלס קינד, האָבען זיך אָבגעשפּיעלט יענע גליקליכע סצענעס, וואו מען האָט יודען געשלעפּט פּראָסט פֿאַר׳ן קאָרק, אום זיי צו געבען מכל־טוב — און ווייל דאָס זענען געווען זיינע ערשטע קינדער־איינדרוקען, און ווייל זיין געמיט איז געווען דאָס גע־מיט פון אַ קינד, ריין און בלאַנק, דעריבער איז דאָס געבליבען קלע־בען ביי איהם אין זיין נשמה אויף אייביג און עס איז געוואָרען זיין אידעאַל. דער פינפאונזיבעציג־יעהריגער האָט געגאַרט און געשטרעבט צו די קינדער־יאָהרען. ווען אפשר ער וואָלט זיין פון אַ וועניגער טיעף געמיט, וואָלט ער קענען אויף אַ סך, אַ סך פון זיינע קינדערשע חלומות מוותר זיין. עס איז די מעשה פון יענער נשמה, וואָס דער מלאך האָט זי געטראָגען איבער׳ן הימעל אין האַלבער נאַכט און האָט איהר גע־זונגען, און זי קען דעם דאָזיגען קלאַנג קיינמאָל מעהר נישט פערגע־סען. עס איז די מעשה פונ׳ם אור־אור־אייניקעל, וועלכער קען נישט פערגעסען, אַז זיין עלטער־עלטער־זיידע אָדם הראשון איז אַמאָל געווען אינ׳ם גן־עדן.

טאָלסטאָי

דאָס וואָרט, וואָס ער האָט געזאָגט, האָט ער געהאַלטען. ער האָט זיך נישט מעהר אומגעקעהרט. און אויך אויפ׳ן האַלבען וועג איז ער נישט געבליבען שטעהן. ער איז אַוועק אין יענעם לאַנד, וואָס „פון זיין געביעט קעהרט קיינער זיך נישט אום מעהר". טאָלסטאָי, דער גרויסער גריבלער וועגען לעבען און טויט, איז ענדליך מיעד געוואָרען, גריבלענדיג זיך וועגען דאָס לעבען, איז ער אַריבער צום טויט. אפשר וועט ער מיט׳ן טויט מעהר גליק האָבען. מיר אָבער וועלען איהם נישט מעהר הערען — און דער גרויסער סוד וועט בלייבען גרויסער סוד, ווי געווען.

„זיין קבר האָבען איהם געגראָבען די פויערים פון יאַסנאַיאַ פאָליאַנאַ"...

עס קלינגט כמעט ווי אַ סימבאָל! די מענשען, דאָס מענשען-מאַטעריאַל, פאַר וועלכעס ער האָט געלעבט און געאַרבייט, איז פאָרט נישט געוועזן גענוג רייף פאַר זיין גרויסען חלום, פאַר זיין גרויסע לעהרע. שוין זיין נאָהנטסטע פאַמיליע איז נישט געווען גענוג רייף דערצו; שוין זיינע נאָהנטסטע תלמידים זענען געוועזן נאָר זינדיגע מענשען. דער זינדיגער מענש ווערט נישט איבער נאַכט הייליג, דער איינגעפלייסטער „איך" פיהלט זיך נישט איבער נאַכט אַלס „דו". אוי, די שרעקליכע גראַמאַטיק פון לעבען; די ערשטע פערזאָן פערוועקסעלט זיך נישט מיט דער צווייטער, און די געגענוואַרט איז קיינמאָל נישט פערגאַנגענהייט און קיינמאָל נישט צוקונפט. און דעריבער איז טאָלסטאָי אינ׳ם לעבען אַרומגעגאַנגען ווי אין אַ חלום, די ווירקליכקייט איז אָבער ווירקליך, און זי ווערט נישט מגולגל אין די שעהנקייט פון אַ חלום. דאָס איז די גרויסע טראַגעדיע פונ׳ם גרויסען טרוימער פון

יאַסנאַיאַ פּאָליאַנאַ. אין דער דאָזיגער הינזיכט איז אַ מענשען ווי פרידריך ניטשע געווען טויזענדמאָל בעסער. יענער האָט וועניגסטענס פערשטאַנען אַז מיט׳ן היינטיגען מענשען, אַזוי ווי ער איז, וועט ער גאָרנישט קענען מאַכען, און ער האָט גע׳חלומ׳ט פון אַ „לעצטען מענשען" און פון אַ צייט, ווען עס וועט זיך אָנהויבען אַ נייער סאָרט מענש, דער איבער־מענש, וועלכער וועט זיין רייף פאַר אַ גרויסען־גרויסען חלום און פאַר אַ גרויסע־גרויסע תורה. אַ מענש ווי פרידריך ניטשע איז איבריגענס ביי זיין געהן אין די מלחמה אַריין געווען בעוואָפענט מיט טויזענדערליי וויסענשאַפטען. די פילאָזאָפיע איז געווען זיין הויפּטפאַך, און ער האָט פערשטאַנען צו לעהרען, אַז צוערשט מוז דאָס מיטלייד, דאָס גרויסע רחמנות פונ׳ם מענשען אויפ׳ן מענשען, אויסגעוואָרצעלט ווערען פון דער וועלט. טאָלסטאָי אָבער מיט זיין אונענדליכען שטענדיגען מיטלייד אויף גרויס און קליין, אויף נאָהנט און וייט — ער האָט געמוזט שטרויכלען שוין ביי די ערשטע טריט. דאָס איז די טראַגעדיע פונ׳ם גרויסען טרוימער.

איך מוז אָבער רעדען פון נאָך אַ טראַגעדיע: די טראַגעדיע פונ׳ם רוסישען פאָלק. עס קלינגט כמעט ווי אַ איראָניע. עלענד און אָרים, ווי עס איז, האָט עס געהאַט איין זאַך, אַ חפץ אַזעלכען, וואָס די גאַנצע וועלט האָט זיין גלייכען נישט — עס האָט געהאַט אַ טאָלסטאָי. ווען עס וואָלט זיך מאַכען ערגעץ־וואו אַנ׳אַלוועלטליכע אויסשטעלונג, און אייראָפּאַ און אַמעריקאַ וואָלטען שיקען אַהין זייערע אוצרות אויף אַלע געביעטען פון ערפינדונגען און פון דער אינדוסטריע, און רוסלאַנד וואָלט שטעהן מיט די ליידיגע הענד און וואָלט אַהינשיקען דאָרט נאָר איהר טאָלסטאָי, עטליכע ספרים פון איהם, אַלס דאָס איינציגע, וואָס זי האָט צו שיקען — בין איך זיכער, אַז זי וואָלט נעהמען דעם ערשטען פּריז. אַזאַ געגענשטאַנד האָט נאָר איין רוסלאַנד אַרויסגעבראַכט. איז אָבער די טראַגעדיע אַזוי גרויס, אַז דוקא מיט דעם דאָזיגען טאָלסטאָי איז מען ברוגז. נישט שלום־געמאַכטערהייט איז ער פון דער וועלט געגאַנגען. און די גאַנצע ציוויליזירטע וועלט שטעהט און קוקט און וואונדערט זיך און קען נישט בעגרייפען. אָט דאָס איז אַ טראַגעדיע פון אַ פאָלק און פון אַ לאַנד.

נאַטירליך: דאָס דאָזיגע איז נאָר ווי אַ קאָמיש־טראַגישעס איני־

טערמעצאָ, ווען מען פערגלייכט עס מיט דער גרויסער טראַגעדיע פוּנ׳ם גרויסען מענשען אַליין. צום טייל אָבער זענען זיי ביידע פערבונדען. אפשר וואָלט דער גורל פון טאָלסטאָי פאָרט נישט זיין אַזוי טרויעריג, ווען דאָס פאָלק און דאָס לאַנד וואָלטען זיין אַביסעל אַנדערש. איך זאָג נישט, אַז ער וואָלט דאַן קענען זיינע ציעלען דערגרייכען, — ניין, דערצו דאַרף מען האָבען אַנ׳אַנדער מענשען-מאַטעריאַל, דערצו דאַרף מען אפשר האָבען אַ איבער-איבער-מענש, — ער וואָלט זיך אָבער יעדענפאַלס נישט פיהלען אַזוי עלענד און אַליין און פערלאָזען.

און פון דעם עלענד-זיין און אַליין-זיין און פערלאָזען-זיין האָט ער געוואָלט אַנטלויפען און ער האָט געוואָלט ווערען נאָך עלענדער און נאָך מעהר אַליין און נאָך מעהר פערלאָזענער. ער האָט געוואָלט די אַבסאָלוטע אַליינקייט. וואָס נוצט דאָס? ער אַליין וואָלט אפשר דאַן געקענט אַ מינוט לאַנג פרייער אָטעמען. די וועלט וואָלט אָבער דאָך געבליבען ווי געוועז און די מענשהייט וואָלט געבליבען ווי געוועזן.

וועניגסטענס דער יודישער גייסט פיהלט אַזעלכעס גאַנץ אַנדערש. דער יודישער נביא לויפט אויך אַוועק — ער לויפט אַוועק פאַר דער געטליכקייט. מיט דער שיף בלאָנדזשעט ער אַרום אויפ׳ן וואַסער, אין אַ ווינקעל ליעגט ער בעהאַלטען, און דאַן לויפט ער אַוועק פון דער שטאָדט און פון די הונדערט און צוואַנציג טויזענד מענשען און פון דער „גרויסער בהמה״, און איינזאַם אויפ׳ן פעלד וויל ער לעבען אין אַ ביידעל, געפלאָכטען פון בלעטער. דאָס איז אויך איינער, וועלכער קען נישט דורכקומען מיט מענשען און מיט דער גרויסער בהמה, און ער זוכט פאַר זיך די איינזאַמקייט. גאָט אָבער דערגרייכט איהם, וואו ער איז; ער קען זיך פאַר איהם נישט בעהאַלטען. פונ׳ם וואַסער שלעפט ער איהם אַרויס, ביים קאַרק נעהמט ער איהם אָן, און ער הייסט איהם צוריק. פאַר מענשען לויפט מען נישט אַוועק. פרעדיגען מוזט דו זיי און נביאות זאָגען און די אויגען עפענען, אַזוי לאַנג ווי דו קענסט; ווען מען ראַטעוועט איין נפש, איז אויך גוט. איין נפש ראַטעווען, איז ווי מען וואָלט געראַטעוועט אַ גאַנצע וועלט. ווער וויס, אפשר וועט זיך פאָרט אָנהויבען אַ נייע וועלט מיט אַ נייער מענשהייט; אפשר וועט דער ערשטער איבער-מענש קומען, און דאָס

גרויסע אידעאַל וועט קענען אָנהויבען פערווירקליכט צו ווערען. דאָס זעהט איהר, איז יודיש. אַזוי פערשטעהט דער יודישער גייסט דאָס פּראָבּ־לעם. אַוועקלויפען הייסט עגאָאיסטיש זיין און איבערלאָזען די מענשען, אַזוי ווי זיי זענען. עס איז איהם ליעבער זיין אייגענער קיקיון־בלאַט, ווי גאַנץ נינוה מיט אַלע איהרע מענשען. דער יודישער גייסט וויל אַזעלכעס נישט האָבען. דו מוזט מיט זיי לעבען און ליידען צוזאַמען, און זענען זיי זינדיג און אומריין, מוזט דו מיט זיי צוזאַמען זינדיג זיין און דורך די אומריינקייט זיך שלעפּען. טאָלסטאָי אָבער האָט זיך געוואָלט ראַטעווען. „וואָס איך זעה נישט, געהט מיך נישט אָן" — און ער איז אַנטלאָפען פאַר די מענשען.

און איהם דערגרייכט נישט קיין שום גאָט. ער שלעפּט איהם נישט אַרויס פונ'ם וואַסער, ער נעהמט איהם נישט אָן פאַר דער האַנד און הייסט איהם נישט צוריק. ער האָט זיך נישט מעהר אומגעקעהרט. דאָס איז דאָס נישט־יודישע; דאָס איז דאָס פרעמדע...

פאַר'ן מענשען אָבער קען מען זיך נישט בעהאַלטען. ער יאָגט זיך נאָך ביז אין די טיעפּענישען פון אַלע דיינע בעהעלטענישען, און קומט ער נישט אַליין, שיקט ער דיר נאָך זיין שאָטען, און ווען דו זאָלסט דיך אין אַ הייהל בעהאַלטען, וועט ער דיך דאָרט דער־גרייכען.

און טאָלסטאָי האָט זיך געמוזט בעהאַלטען אין אַ הייהל, וואו דער מענש און זיין שאָטען וועלען איהם נ י ש ט בעגרייפען — ער איז געשטאָרבען!

און זיין קבר האָבען איהם אויסגעגראָבען די פויערים פון יאַס־נאַיאַ פּאָליאַנאַ...

עליזא אָרזשעשקאָ

זי איז טויט, פוילענס גרעסטע שריפטשטעלערין, און היינט אונ־טער דעם טרויער פונ׳ם גאַנצען פאָלק ווערט איהר געביין צו קבר געבראַכט. ביים קבר טרויערט אויך די אונענדליך גרויסע צאָהל פון איהרע יודישע אָנבעטער. אונזער גרעסטער „פערטיידיגער״, וועלכען מיר האָבען געהאַט אין דעם דאָזיגען לאַנד, איז אונז אָבגעשטאָרבען.

זי האָט נישט געהאַט אין זיך דאָס געניאַלע פון אַ זשאָרזש סאַנד, נישט די טיעפקייט און דאָס פילאָזאָפישע פון אַ דזשאָרדזש עליאָט, נישט די פאָרמען־שעהנקייטען פון אַ עבנער־עשענבאַך אָדער אַ סעלמאַ לאַגערלעף — ניין, עטוואָס „מוטערליכעס״ האָט זי געהאַט אין זיך, עטוואָס פון אַ פערזאָרגערין, וועלכע פערזאָרגט אַלע איהרע קינדער, און גענוג גרויס איז די ווירקונג, וועלכע זי האָט ערציעלט דורך די דאָזיגע איינפאַכע אייגענשאַפטען. מיר נעהמען אין די האַנד אַריין עפּעס אַנ׳ערצעהלונג פון איהר, וועלכע עס איז: זעהר אָפט איז די כאַראַקטעריסטיק אַ פאַלשע, די סיטואַציע אַ אונמעגליכע, די האַנדלונג אַ איבערגעטריבענע, דאָס גאַנצע געבוי און אַפילו דער סטיל זענען אָפט ווייט פון זיין קינסטלעריש, און פאָרט נעהמט אונז עפּעס ביי דער דאָזיגער שריפטשטעלערין, און פאָרט באַקט זי זיך איין ביי יע־דען לעזער אין האַרצען. עס איז די אונענדליכע ליעבע צו אַלעם, וואָס ליידט, צו אַלעם, וואָס איז בעשאַפען געוואָרען אין גאָט׳ס פאָרם; דאָס רעדט אַרויס ביי איהר פון יעדען וואָרט, עס איז דאָס אונענד־ליכע מיטלייד ביי איהר מיט יעדען אומגליקליכען און עלענדען, וואָס מאַכט אונז די דאָזיגע שריפטשטעלערין אַזוי אונענדליך ליעב. זי האָט מיטגעליטען מיט דעם אומגליק פון אונז, יודען, זי האָט מיטגעוויינט מיט דעם עלענד פונ׳ם פוילישען פויער.

איינע פון די לעצטע איז זי געווען, וועלכע זענען אונז איבערגעבליבען פון דער גוטער אַלטער צייט: אַ פּוילישע נשמה מיט די אידעאַלען פון די זעכציגער יאָהרען. אַלע זענען ברידער, אַלע זענען גלייך, אַלע זענען עלענד, און קעמפען מוז יעדער עלענדער פאַר יעדען עלענדען. און געגלויבט האָט זי אין די דאָזיגע אידעאַלען און אין די פערווירקליכונג פון זיי, ווי עס גלויבט אַ קינד. נאָך אין די לעצטע יאָהרען, שוין קרוב אַ זיבעציגערין, האָט זי נאָך אַלץ געגלויבט. צייטען האָבען זיך געביטען, אַנדערע פויגעל זענען געקומען און אַנדערע ליעדער, די רעאַקציע האָט זיך שוואַרץ און שווער אַראָבגעלאָזט אומעטום און אויף אַלדינג, און עליזאַ אָרזשעשקאָ האָט נאָך אַלץ אונערשיטערליך געגלויבט. אָה, די דאָזיגע אידעאַליסטישע וועלט-אַנשויאונג! אַליין איז זי געווען אַ שטיק אַנאַכראָניזם אין מיטען דער היינטיגער שווערער און פינסטערער העץ-צייט.

איך ווייס פון איהר אַ מעשה צו דערצעהלען: פאַר עטליכע יאָהר, ווען זי האָט געפייערט איהר 40-יאָהריגען שריפטשטעלער-יובילעאום און דעפּוטאַציעס מיט גליק-ווינשונגען זענען געקומען צו איהר פון נאָהנט און פון ווייט, איז אויך געקומען צו איהר אַ יודישע סטודענטען-דעפּוטאַציע פון דאָרפּאַט. די שריפטשטעלערין האָט זיך פּלוצלינג צופייערט און האָט אָנגעהויבען די יודען מוסר זאָגען. נאָר זיי, זיי אַליין, זענען זיך שולדיג אין זייער אומגליק. מיט יודען קען מען גאָרנישט מאַכען. יודען זענען אַנ׳עם לא-היה. זי אַליין האָט געהערט אין גראָדנאָ אויפ׳ן גאַס, ווי אַ יודישער בחור האָט גערעדט רוסיש און נישט פּויליש. — דער אָנפיהרער פון דער דעפּוטאַציע איז געווען ווי אָבגעפּאַטשט.

און נאָך אַזאַ מעשה ווייס איך פון איהר און ווידער אַזאַ מעשה. מען מוז אָבער האָבען עליזאַ אָרזשעשקאָ געקענט. אַ „מאַמע״ איז זי געווען אין דער פּוילישער ליטעראַטור, אַ פערזאָרגערין, וועלכע האָט געוואָלט פערזאָרגען אַלע איהרע קינדער, אַ מין בעל-הבית׳טע מיט די שליסעלעך ביים פאַרטוך, און געזאָגט מוסר האָט זי אויף רעכטס און געזאָגט מוסר האָט זי אויף לינקס. אין איהרע ערצעהלונגען האָט זי געפּרעדיגט מאָראַל אַלע פּאָליאַקען און האָט דעם יוד אידעאַליזירט, און האָט זי אַ יודען געזעהן, ביי וואָס פאַר אַ געלעגענהייט עס האָט

געמעגט זיין, האָט זי איהם אָנגעדרעהט אין אויער פאַר זיין התנה־גות. אַ מאַמע, וועלכע האָט ליעב, טאָר נישט אַנדערש. זי איז געוועןאַ מאַמע פון די זעכציגער יאָהרען.

מיר, יודען, וועלען אָבער קיינמאָל נישט פערגעסען, וואָס די דאָזיגע מערקווירדיגע פרוי האָט פאַר אונז געטהון. עליזאַ אָרזשעשקאָ איז די ערשטע צווישען די פוילישע שריפטשטעלער, וועלכע האָט דעם יוד בעהאַנדעלט אַלס מענש מיט אַ מענשליכער נשמה, וועהרענד די שריפטשטעלער, וועלכע זענען געוועןפאַר איהר האָבען איהם בע־האַנדעלט אַביסעל פוילישליך, דאָס הייסט, אַלס זאַך צו טרייבען אַ שפּאַס, אַלס סיוזשעט צו פערוויילען אַנ׳עולם.

ווער קען נישט אָט דעם דאָזיגען גנעדיגען שפּאָט פון די דאָזיגע גנעדיגע הערדען? מאָשקע, איצקע און יאַנקעל זענען געוועןזייער׳ע ליעבלינג־פיגורען, און די דאָזיגע פאַרשוינען זענען געוועןאַ פאַקטאָר, אַ מעקלער, אַ מוסר, אַ פּראָצענטניק, איינער מיט אַ לאַנגער נאָז און מיט אַ לאַנגען קאַפּטאַן, און דער דאָזיגער קומט אין הויף אַריין צו דער פּאַני חראַבינאַ, אום איהר דאָס נויטיגע געלד צו באָרגען, און די פּאַני חראַבינאַ טיטולירט איהם „הונד" און דער יוד קושט איהר דעם זוים פון איהר קלייד און רעדט צו איהר פויליש מיט׳ן דקדוק פונ׳ם געשמאַקען זשאַרגאָן. אָדער, זענען די דאָזיגע הערדען שרייבער געוועןבעזונדערס גנעדיגליך אויפגעלעגט, האָבען זיי אין דער ערצעהלונג אויך אַריינגעבראַכט עפּעס אַ פּייוקע, וועלכער קומט מיט׳ן פידעלע אין די הויפען פון די פּריצים, אָדער אַ יאָסקע שענקער אינ׳ם דאָרף, וועלכער האָט אַ מיידעל, עפּעס אַ רבקה אָדער אַ יאַנקלאָוואַ אָדער אַ יאַקובנאַ, און דאָס מיידעל האָט שוואַרצע אויגען און אַ שעהן געזיכט און שמוציגע קליידער, און עפּעס אַ גראַף פּאָטאָצקי אָדער זאַוואַדזקי זעהט דאָס מיידעל און נעהמט זי זיך מיט, גלאַט אַזוי, און יאָסקע דער שענקער בייזערט זיך אָנפאַנגס, דאַן אָבער נעהמט ער די עטליכע גילדען און שוויגט... וואָס האָבען אונז די דאָזיגע הערדען שרייבער נישט אַליך געטהון? קיינמאָל האָבען זיי נישט געפּרובט קענען צו לערנען פון דעם דאָזיגען יוד עפּעס מעהר פון זיין נאָז און זיין נאָמען און זיין קאַפּטאַן, קיינמאָל האָבען זיי נישט געפּרובט אונטערזוכען, ווי זעה־ אויס די נשמה פון דעם דאָזיגען פאַקטאָר און מעקלער און וואָס

שהוט זיך אָב אינ׳ם הארצען פונ׳ם דאָזיגען מוסר און פּראַצענטניק, קיינמאָל איז זיי נישט געקומען אין זין אַריין, אַמאָל אָבצוטרעטען אין אַ זייט און דערלאַנגען אַ קוק דורכ׳ן פענסטער פון דעם דאָזיגען יאָסקע שענקער, ווי ער שטעהט ביי זיך ביידערנאַכט, נאָכדעם ווי זיין טאָכטער איז איהם גענומען געוואָרען, און רייסט זיך די האָר פונ׳ם קאָפּ און צעוויינט זיך ווי אַ קליין קינד, און לעגט זיך אויף זיין געלעגער און וויינט, און שטעהט אויף איינדערפריה און דערלאַנגט דעם פויער דאָס גלעזעל בראָנפען, רוהיג און פעסט, און קיינער וועט נישט דערקענען, אַז דער דאָזיגער „זשיד" האָט ביינאַכט אַביסעל געוויינט, ווייל דאָס האַרץ האָט איהם וועה געטהון... וואָס ווייסען אַזעלכע „גרויסע" שרייבער פון אַזעלכע „קליינינגקייטען"?

דאָ איז געקומען עליזאַ אָרזשעשקאָ. אַ נייע וועלט האָט זי אויפגעמאַכט: מאָשקע האָט אויפגעהערט צו זיין אַ מאָשקע און איז געוואָרען אַ מענש מיט מענשליכע געפיהלען; דער מעקלער האָט אויפגעהערט צו זיין וואָס ער איז, און איז געוואָרען אַ בעשעפעניש, וועלכעס פיהלט מיט אַ האַרץ און דענקט מיט אַ קאָפּ; דער מוסר האָט אויפגעהערט צו זיין אַ מאַשין און איז געוואָרען אַ מענשליכע נשמה, וועלכע טהוט אַלץ, וואָס זי טהוט, דורך אַ מוז און אַ נויטווענדיגקייט און לויט געזעץ פון זעעלען-קרעפטען. וואָס איז דאָ פּלוצלינג געוואָרען? אַלע די דאָזיגע אומגליקליכע נפשות לעבען דעסגלייכען און האָבען האַרץ און געפיהל, קאָפּ און געדאַנקען, פרייד און שמערץ, און קאַמפען שפּיעלען זיך אָב אין זייער האַרץ און גוטע שטונדען און שלעכטע שטונדען, שטונדען פון האַרטנעקיגקייט און פערביטערקייט און שטונדען פון שוועכען און מענשליכע פעהלבאַרקייטען. די דאָזיגע „זאַך", וועלכע הייסט אויף יודיש יוד און ווערט איבערגעזעצט אויף פּויליש זשיד, איז נאָר אַ נשמה, וועלכע מוז געלערענט ווערען! —

עליזאַ אָרזשעשקאָ איז געוועזען די ערשטע, וואָס איז איינגעדרונגען אין די זעעלע פונ׳ם יוד, און וואָס זי האָט דאָרט געפונען, די פּערעל און דעם שלאַם, אַלעס האָט זי פונאַנדערגעשפּרייט אויף די זון — און אָט האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז אויך דאָ איז לעבען, איז ליכט און שאָטען, און פּאָעזיע און שעהנקייט, און לירישער גייסט אָהן אַ שיעור: מאָשקע איז נישט נאָר אַנ׳אייגען-נאָמען און יוד איז

ניט נאָר אַנ'אַלגעמיין-נאָמען און ווייטער גאָרנישט, נאָר אַ מענש איז דאָס, און געלערענט און פערשטאַנען מוז אַזאַ מענש ווערען.

מיר, יודען, וועלען קיינמאָל ניט פערגעסען, וואָס די דאָזיגע פרוי האָט פאַר אונז געטהון. ביי איהר קבר טרויערט היינט אויך די אונענדליך גרויסע צאָהל פון איהרע יודישע פערגעטערער. אונזער גרעסטער „פערטיידיגער" איז אונז אָבגעשטאָרבען. לאָמיר אַרויפלעגען אויף איהר קבר דעם דאָזיגען קראַנץ!

מאַריאַ קאָנאָפּניצקאַ

מאַריאַ קאָנאָפּניצקאַ, פּוילענס גרויסע דיכטערין, לעבט נישט מעהר. רופט מען אָן די גרעסטע נעמען פּוילענס, מוז אויך איהר נאָמען אָנגערופען ווערען. רופט מען אָן די איידעלסטע און בעסטע נשמות אינ'ם דאָזיגען לאַנד, מוז מען אויך איהר נשמה דערמאָהנען. מיט איהר איז פערלאָשען געוואָרען נישט נאָר אַ זינגענדער שטערען פון דער ערשטער אָרדנונג, נאָר אויך איינס פון די ליכטיגסטע קליגסטע אויגען, אַ האַרץ מיט דעם איידעלסטען און טיעפסטען געפיהל. אַלס דיכטערין איז זי די דירעקטע יורש'טע פון יענער גרויסער ירושה, וועלכע עס האָבען דעם פּוילישען פאָלק איבערגעלאָזען זיינע צוויי גרויסע דיכטער, סלאָוואַצקי און מיצקעוויטש; זי איז די דריטע אין דער דאָזיגער שורה. יאָהר־צעהנדליגער און יאָהר־הונדערטער וועלען פערביירוישען, און דאָס שפּעטע פּוילישע אייניקעל וועט זינגען איהר ליעד, אינ'ם פּאַלאַץ אָדער אין דער כאַטקע, פּונקט ווי זיינע טאַטעס און זיינע זיידעס האָבען עס געזונגען. אַלס מענש איז זי די היטערין געווען פון יענעם וואונדערליכען שאַץ, וועלכער רופט זיך „יושר”. גרויס און קליין, אייגענס און פרעמדס, הויך און נידעריג — אַלעס איז פאַר איהר געווען גלייך, פאַר אַלעמענס גערעכטיגקייט האָט זי גלייך געקעמפּט, און פאַר דאָס שוואַכע און אונטערדריקטע און פרעמדע אפשר נאָך מיט מעהר ליידענשאַפט. יאָהרצעהנדליגער און יאָהרהונדערטער וועלען שווינדען, און נאָך דאָס שפּעטע אייניקעל וועט האָבען צו לערנען פון איהר, וואָס איידעל איז און רעכט.

דאָס כאַראַקטעריסטישע פאַר מאַריאַ קאָנאָפּניצקאַ איז יענער צוזאַג פון אמת'ער גרויסקייט, אַז זי האָט נישט געבלאָנדזשעט ווי אַנדערע שריפטשטעלער, זי האָט נישט געטאַפּט און געזוכט זיך, נאָר אַ פערטיגע אין זיך

איז זי געווען באַלד ווי זי האָט אָנגעהויבען. שוין מיט עטליכע דרייסיג יאָהר צוריק, באַלד ווי זי איז געקומען מיט איהרע ערשטע זאַכען, איז זי געווען די גרויסע, אמת׳ע דיכטערין, דער גרויסער, אמת׳ער מענש, וועלכען די קריטיק פון רעכטס און פון לינקס האָט איינשטימיג אָנערקענט. אין איהר לירישען טאָן האָט זיך דענסמאָל נאָך אַריינגעמישט דאָס קעמפערישע, אָבער דאָס גרויסע, דעם גרויסען צוג, האָט מען טראָץ דעם אַרויסגעפיהלט. אין די „דראַמאַטישע פראַגמענטען" קעמפט זי פאַר די פרייהייט פונ׳ם פרייען געדאַנק, פאַר דאָס וויסען און די בעפרייאונג פון יעדער אַרט פון אַבערגלויבען און פאָראורטייל, פאַר דאָס רעכט פון אַלע רעכטלאָזע און פערפאָלגטע און בעזיצלאָזע, און פאָרט איז דער טאָן אַ ריינער האַרץ-טאָן, און פאָרט איז עס די ריינע און ריינסטע לִיריק. זי האָט פערלאַנגט און געפאָדערט, אַז אַלע אונרעכטען אין דער וועלט זאָל מען געבען אַ קול זיך אָנצורופען. זי האָט מיט אַ דונער-שטים אַרויסגעשריגען איהר עקעל-געפיהל געגען יענעם פינסטערען אָבגרונד, וועלכער טיילט-איין ברידער אין צרות-ליידענדע און אין צרות-מאַכענדע. באַלד אָבער האָט זיך דער דאָזיגער בעלעהרענדער טאָן אין איהרע פּאָעזיען געמילדערט און גערייניגט, און איהר פערז איז געוואָרען ריין און קלינגענד, איידעל און געהויבען, — דער פערז פון איינעם פון די גרעסטע אייראָפּעאישע דיכטער.

מאַריאַ וואַסילאָווסקאַ (אַזוי האָט זי געהייסען מיט איהר מיידעלנאָמען) איז געבוירען אינ׳ם יאָהר 1846. פון איהר געבורטס-אָרט איז זי געקומען קיין וואַרשאָ אינ׳ם אָנפאַנג פון די זיבעציגער יאָהרען. זי האָט אָנגעהויבען מיטצואַרבייטען כמעט אין אַלע צייטונגען און זשורנאַלען. זי האָט געשריבען געדיכטען, נאָוועלען און פּובליציסטישע אַרטיקלען. באַלד מיט די ערשטע זאַכען האָט זי געמאַכט אויפזעהן; מען האָט דערקענט, אַז נישט קיין געוועהנליכער, אַלטעגליכער טאַלענט האָט זיך בעוויזען. דאַן האָט זי רעדאַגירט אַ פּריוזיניגע צייטונג פאַר פרויען, דעם „שוויט". אינ׳ם יאָהר 1890 האָט זי, אויף בעפעהל פון דער אויבערער מאַכט, געמוזט פערלאָזען פּוילען. זי האָט זינט דענסמאָל געפיהרט אַ וואַנדער-לעבען: דאָ איז זי געקומען אין מינכען, דאָ אין פראַנקרייך, דאָ אין איטאַליען. דעם גרעסטען טייל פון איהרע אונשטערבליכע ווערק האָט זי געשריבען אין דער פרעמד. דאָרט האַט

זי געשריבען אויך דאָס מערקווירדיגע ווערק „פאַן באַלצער אין בראַ־זיליען". דאָרט האָט זי געשריבען איהרע מערקווירדיגע וואונדערליכע ליעדער ביזן לעצטען טאָג. נאָר 64 יאָהר איז זי אַלט געוואָרען.

און די דאָזיגע ליעדער זענען פּאָפּולער געוואָרען, ווי קיין אַנ־דערע ליעדער פון קיין שום דיכטער. דאָס קינד, וועלכעס קען נאָך נישט גוט רעדען, בלעטערט אין אַ בילדער־בוך און פּלאַפּעלט אַ ליעד פון מאַריאַ קאָנאָפּניצקאַ. דאָס יונגעל אויף דער שול־באַנק לערענט אויף אויסעווענדיג אַ ליעד פון מאַריאַ קאָנאָפּניצקאַ, דאָס פרייליין אינ'ם סאַלאָן דעקלאַמירט פאַר די געסט אַ ליעד פון מאַריאַ קאָנאָפּניצקאַ. דאָס מיידעל ביי דער מאַשין ברומט און זינגט אַ ליעד פון מאַריאַ קאָנאָפּניצקאַ.

אויך מיר, יודען, האָבען איהר צו פערדאַנקען איינע פון איהרע שענסטע פּערעל: זי האָט אונז געשענקט דעם „מענדעל גדאַנסקי", יענע ערצעהלונג פונ'ם יודישען לעבען, וועלכע איז, ווי קיין שום אַנ־דערע, אַרויסגעפּלאָסען פון אַ ריין, עהרליך און מיטפיהלענד האַרץ.

און נאָך עפּעס האָבען מיר היינט צו דערמאָהנען: אויף דעם צווייטען ציוניסטען־קאָנגרעס אין באַזעל האָבען די צונויפגעפאָהרענע געזעהען אַ דאַמע, וועלכע האָט מיט'ן גרעסטען אינטערעס פערפאָלגט יעדעס געשעהעניש, וואָס איז דאָרט פאָרגעקומען, און יעדע רעדע, וועלכע איז געהאַלטען געוואָרען. איהרע באַקען האָבען געגליהט און איהרע אויגען האָבען געלויכטען. די דאָזיגע דאַמע איז געווען מאַריאַ קאָנאָפּניצקאַ. דער ציוניסטישער געדאַנק האָט זי דענסמאָל זעהר בע־שעפטיגט. עס איז קיין וואונדער נישט: אויך זי האָט געזוכט אַנ'אויס־וועג פאַר די יודישע צרה. זי האָט דאָך געזוכט אַנ'אויסוועג פאַר די צרה פון אַלע ליידענדע און אונטערדריקטע!

זאָל איהר די ערד לייכט זיין!

סובאָרין

נאָר א י י ן מאָל האָב איך איהם געזעהן. אין מאַרינסקי טעאַטער איז עס געווען, אין פעטערבורג, פאַר פיעל־פיעל יאָהרען. אַ בעקאַנטער, וואָס איז געזעסען נעבען מיר אין דער לאָזשע, האָט מיר אָנגעוויזען אויף איהם מיט אַ וואונק, און דערביי האָט ער זיך וויציג בענוצט מיט די ווערטער: „עקצע האָמאָ!“ (אָט איז דער מאַן) — די בעקאַנטע צוויי ווערטער, מיט וועלכע יהודה איש־קריות האָט אָנגעוויזען אויפ׳ן נוצרי און האָט דערפאַר בעקומען זיינע דרייסיג זילבערשקלים וואונק־געלד. איך מוז זאָגען דעם אמת: פאַר איהם, פאַר׳ן דאָזיגען סובאָרין, וואָלט איך דענסמאָל קיין דרייסיג צעבראָכענע שילינג נישט געגעבען — אַזוי וועניג האָט ער מיך אינטערעסירט. איך בין דענסמאָל נאָך געווען אַ מין „גרינער“ אין דער הויפטשטאָדט און האָב די גאַנצע און געוואַלדיגע וויכטיגקייט פון דער דאָזיגער פערזענליכקייט נישט געקענט און נישט פערשטאַנען. מיט אַ צימליכער גלייכגילטיגקייט האָב איך מיך אַרויסגעבויגען פון מיין אָרט און האָב איהם אָנגעקוקט: אַ ענערגישער קאָפּ, קלוגע אויגען און זאָגאַר אַ געוויסע גוטמוטיגקייט אויפ׳ן געזיכט...

דער שריפטשטעלער אין איהם? ניין, דער האָט מיך נישט אינטערעסירט. איך האָב אויף דעם דאָזיגען געביעט שוין דענסמאָל די מייסטער געקענט, און ווי עלעגאַנט און ווי שאַרף זיינע „קליינע בריוולעך“ זאָלען נישט געווען זיין, איז ער אַלץ געבליבען פאַר מיר נאָר דער שילער. דער יודען־פרעסער אין איהם? איך האָב שוין דענסמאָל געקענט אַ מאַרר אין זיין גאַנצער טייוולאָנישער טעטיגקייט און אַ שטעקער האָב איך שוין געהאַט געהערט אין פאָלקס־פערזאַמלונגען און

פיעל אַנדערע, — פּאָרט לויטער אַזעלכע, וואָס ווען זיי האָבען געכּרע־סען אַ יוד, האָבען זיי איהם געפּרעסען מיט גאָפּעל־מעסער און מיט אַ געוויסער עלעגאַנץ, און נישט מיט די בלויזע הענד און אין אָבגעריסענע שטיקער פליש, ווי זייערע קליינע נאָכמאַכערס אין גאָר נישט־קולטיווירטע לענדער פלעגען טהון. דער קאַריעריסט אין איהם? אָה, דו גוטער גאָט! ער איז אפשר שוין געווען דער הונדערטסטער אויף מיין ליסטע...

איך בין דענסמאָל געווען נאַאיוו און האָב נישט פערשטאַנען, אין וואָס דאָס גרויסע פון דער דאָזיגער פּערזענליכקייט איז געלע־גען. איך האָב נישט געוואוסט וואָס עס הייסט: אַ דעמאָנישע, פינסטערע קראַפט צו רעגירען מיט מאַסען. היינט ווייס איך עס. אַ מענש, וועלכער בעזיצט דאָס, איז גרויס און מען שטעלט איהם אַ דענקמאָל.

ער איז נאָר אַ שריפטשטעלער געווען, אַ פּעליעטאָניסטעל — און געוואָרען איז ער דער שעפער פון דער רוסישער פּרעסע אין גרויסען סטיל. זיין „נאָוואָיע ווראַמיאַ" איז געוואָרען אַ קולטור־ווערק, אַ צייטונג אין דער פאָרם ווי אייראָפּאַ האָט זי. דער וואָס האָט זי אַ טאָג נישט געלייענט, האָט פּאָליטיש און געזעלשאַפטליך דעם דאָזיגען טאָג נישט מיטגעלעבט. אפילו דער ליבעראַלסטער יוד, ווי זעהר ער זאָל זיך נישט האָבען דאַגעגען געוועהרט, האָט זי געמוזט האָבען גע־לייענט. ער האָט די מאַסען געצוואונגען. ער איז נאָר אַ יודען־פרע־סער געווען — און געוואָרען איז ער דער דאָזיגער, וואָס זיין יודען־פרעסעריי איז געוואָרען סיסטעם, פּאָליטיק, פאַקטאָר אינ'ם רוסישען לעבען, שטיצע און אָפּט אויך רעטונג פאַר די רעגירונג. זי איז גע־וואָרען אַ מעכטיגער נויטווענדיגער סטאָלב, אַ נויט־נאָגעל, צו וועלכען געוויסע קרייזען האָבען זיך געראַטעוועט, ווען עס איז שלעכט געוואָ־רען. ער איז נאָר אַ קאַריעריסט געווען — און געוואָרען איז ער, דער דאָזיגער פויערען־זוהן, אַ מין קליין־הערשער, אַ פּאָרשטעהער פון אַ גאַנצען שטאַט, אַ געוואַלדיגער פירשט אין זיין אייגען רייך, ביי וועלכען מיניסטאָרען און אַזעלכע, וואָס האָבען עס געוואָלט ווערען, האָבען געמוזט וואַרטען אין פאָדערצימער.

ווי אַזוי ער האָט דאָס אַלעס דערגרייכט? אפשר נאָר דורך דעם

ציניזם אַליין, מיט וועלכען ער האָט בעהאַנדעלט אי זיין שריפטשטע־לעריי, אי זיין יודען־פּרעסעריי, אי זיין קאַריערע־מאַכעריי. עס זענען שוין אין רוסלאַנד געווען פיעל אַזעלכע ווי ער, עס האָט אָבער קיי־נער נישט געקענט ווי ער היינט זאָגען אַזוי און מאָרגען אַנדערש און דערביי קוקען דעם פּובליקום ציניש אין די אויגען אַריין און נישט פערציהען קיין מינע. אַנ׳אַנדערער זוכט אַנ׳אויסרייד, געהט אַריבער ביסלעכוויז פון איין שטאַנדפונקט צום אַנדערען, ער אָבער האָט דאָס אַלעס נישט בעדאַרפט. ער איז זיין פּובליקום רויה, ציניש און פּלוצ־לינג בעפאַלען מיט זיין נייעס — און דאָס גראָד איז געווען דאָס גוּ־טע. ער האָט, ווי קיין צווייטער נישט אין רוסלאַנד, געקענט די פּסי־כאָלאָגיע פון דער מאַסע. אָנגעהויבען האָט ער זיין קאַריערע דערמיט, וואָס ער האָט אַמאָל געזאָגט דאָס שעהנע וואָרט: „רוסלאַנד האָט 100 פעלקער, און זיין אַ נאַציאָנאַלער רוס הייסט, בעליידיגען 99 פעלקער, און דאָס איז געפעהרליך" — און אויסגעלאָזט האָט ער זיין קאַריערע דערמיט, וואָס ער האָט זיך קיין טאָג נישט פריהער געלעגט שלאָפען, ביז ער זאָל נישט האָבען צוערשט אָבגעשוונדען און אָבגעבראָטען עפּעס אַ פּאָליאַק אָדער אַ פין אָדער אַ יוד. אָנגעהויבען האָט ער זיין קאַר־יערע דערמיט, וואָס זיין ערשט ביכעל געזאַממעלטע פעליעטאָנען מיט׳ן נאָמען „ווסיאַקיע" איז קאָנפיסקירט און פערברענט געוואָרען און ער אַליין איז פעראורטיילט געוואָרען אויף צוויי חדשים זיצען, און אויס־געלאָזט זיין קאַריערע האָט ער דערמיט, וואָס זיין וואָרט איז געוואָ־רען אַ אורים־ותומים פאַר אַלע די דאָזיגע, וואָס האָבען דענסמאָל קאָנפיסקירט און געברענט און גע׳פסק׳ענט זיצען. אָנגעהויבען האָט ער זיין קאַריערע דערמיט, וואָס אַ טורגעניעוו און אַ נעקראַסאָוו און אַ שטשעדרין זענען געווען זיינע מיטאַרבייטער, און אויסגעלאָזט האָט ער זי דערמיט, וואָס ער איז געבליבען ביי אַ בורענין און אַ ראָזאַנאָוו און אַ מענשיקאָוו און וואָס אַ טשעכאָוו האָט אַ נדר געטהון, זיין צייטונג נישט מעהר צו לעזען. ווער עס קען דאָס אַלעס און ווייס, אַז אַ פּובליקום ווערט קיין קשיות נישט פרעגען — דער איז ציניקער און פאָלקס־פּסיכאָלאָג.

יודען־פיינד? אָה, שוין פּ אַ ר איהם איז געווען אַ „גאָלאָס" און מיט איהם איז געווען אַ „סוויעט", און אַז יודען־פּרעסעריי איז אַ גע־

שעפּט האָבּען אויך פיעל אַנדערע געוואוסט. זיי אַלע אָבּער האָבּען בּעהאַנדעלט דאָס געשעפט אַלס שניט־קרעמער, בּעת ער איז געווען אַ גרויס־אינדוסטריעלער, אַנ׳אונטערנעהמער אויפ׳ן דאָזיגען געבּיעט אין גרויסען מאַסשטאַבּ. ער האָט אַ קוק געגעבּען, אַז אַנ׳אוצר ליעגט בּע־האַלטען אין דער רוסישער ערד. אַזוי ווי רוסלאַנד פערמאָגט גאָלד און קויהלען און נאַפט, וועלכע ווערען נישט עקספּלואַטירט, אַזוי פער־מאָגט זי אויך אַ מאַטעריאַל יודען־שנאה, וואָס קען געבּען מיליאָנען. ראָטשילד האָט זיך גענומען צו די נאַפט־קוועלען, גינצבּורג צו די לע־נער גאָלד־גרובּען און סובאָרין צו דער עקספּלואַטאַציע פון דער יודען־שנאה. דאָס געשעפט איז נישט קלענער ווי יענע צוויי. מען האָט מיר אַמאָל דערצעהלט פון אונטערהאַנדלונגען צווישען פּעטערבּורגער יודען און סובאָרינ׳ען וועגען ענדערען די „נאָוואָיע ורעמיאַ״ אין אַ יודען־פריינדליכע, פאַר וואָס מען האָט געפאָדערט אַ מיליאָן. איך גלויבּ נישט. די יודען־שנאה אין דער „נאָוואָיע ורעמיאַ״ האָט געגעבּען אַ גרעסערען דיווידענד.

און איז מען אַזוי ווי ער, איז קיין וואונדער נישט, אַז טויזענד אַזעלכע מעשיות קורסירען צווישען פּובּליקום, עס איז קיין וואונדער נישט די מעשה מיט דעם מיליאָן. עס איז קיין וואונדער נישט, וואָס מען דערצעהלט, אַז ער, פּערזענליך, האָט זעהר פיעל און זעהר פריינד־שאַפטליך פערקעהרט מיט יודען און האָט זיך אָפט געזוכט לעהרער און ערציהער און אַרבּייטער און געשעפטס־פיהרער צווישען די יודען. די שנאה, די פּערזענליכע, איז עפּעס נישט געווען אַזאַ שטאַרקע. עס איז אויך קיין וואונדער נישט, וואָס מען האָט זיך דערצעהלט די דאָזי־גע פראַכטפולע מעשה: ווען דער ליבּעראַליזם האָט אָנגעהויבּען אין רוסלאַנד אַ שטיקעל געשעפט צו ווערען, האָט דער פאָטער גערופען זיין זוהן אַלעקסיי אַלעקסייאיטש און האָט איהם געזאָגט: נאַדיר כך וכך און געה גיבּ־אַרויס דעם „רוס״. איידער אַנדערע זאָלען נעהמען מעלקען דעם ליבּעראַליזם, איז שוין בּעסער מיר אַליין זאָלען עס טהון. דו וועסט מיך זידלען אויף ליבּעראַליש לשון און איך דיך אויף נאָוואָיע־ווערעמיאַ־שפּראַך און די פּאָר גילדען וועלען בּין כך וכך בּלייבּען אין דער משפחה. — געשעפט איז געשעפט. איך גלויבּ, ווען דער דאָזיגער געשעפטס־גייסט זאָל האָבּען איינגעזעהן, אַז דער

„המליץ" איז אַ גוט געשעפט, וואָלט ער קיין מינוט זיך נישט אָבּ־
געשטעלט פון נעהמען איהם אין זיין רשות.

איך געדענק איהם ווי היינט: אַנ'ענערגישער קאָפּ, קלוגע אויגען
און זאָגאַר אַ געוויסע גוטמוטיגקייט אויפ'ן געזיכט.

ווילהעלם II

ווערט ער געשטעלט ווערען פאַר אַ געריכט אָדער וועט ער נישט געשטעלט ווערען? — איך מוז זיך מודה זיין, אַז די דאָזיגע פראַגע, מיט וועלכער די פרעסע איז יעצט אַזוי אָפט בעשעפטיגט, אינטערעסירט מיך כמעט גאָרנישט. איך נעהם אָן, אַז דאָס אינערליכע געריכט, דאָס, וועלכעס דער געוועזענער קייזער טראָגט אַרום מיט זיך אין זיין אייגענער ברוסט, און יענע טויזענד מאַטערנ׳ישען פון אַנ׳אייגענער געוויסענס-אינקוויזיציע, וועלכע קוועהלען דעם אָרימען סיי ביי טאָג סיי ביי נאַכט, סיי וואַכעדיגערהייט סיי אין חלומות, זענען טויזענד מאָל שטאַרקער און טויזענדמאָל שטראָפענדער פון אַלע פאָרמעלע און עפענטליכע געריכטס-פערהאַנדלונגען מיט אַלע זייערע „שולדיג״ס. איז מען געוועזען אַ קייזער, און דערצו נאָך אַזוינער ווי דער לעצטער האָהענצאָלערן, מיט אַזאַ געוואַלדיגער איינרעדעניש און מיט אַזאַ קרענקליכער אייגענליעבע און מיט אַזאַ שרעקליכען גלויבען אין זיך און אין זיין וועלטגעשיכטליכער מיסיע, און איז דאַן דער פורפור אַראָבגעפאַלען פון די פלייצעס און די קרוין האָט זיך אַראָבגעריטשט פונ׳ם קאָפּ און דער טראָהן איז אין פיצלעך צעבראָכען געוואָרען, און איז מען, ווי ער, געוואָרען אַ נע-ונד׳ניק, און מען בלאָנדזשעט אַרום, ווייט פון זיין היים, אין אַ פרעמדען איינזאַמען שלאָס, און מען פלאַטערט ווי אַ שאָטען פון צימער אין צימער און פון ווינקעלע אין ווינקעלע, און אין דער טיעפער שטילקייט האָט מען צייט 24 שעה אין מעת-לעת צו מאַכען אַ שטיקעל חשבון-הנפש, — דאַן איז שוין אַנ׳עפענטליך געריכט און אַ בעשטראָפונג און אַ סאַנקט-העלענאַ אָדער אַ טייוועלס-אינזעל נאָר אַנ׳איינפאַך קינדער-שפּיעלעכעל. אַך, ווען אַ האַרץ פון אַ מענש זיצט אויף דער אָנקלאָג-באַנק!

אָדער איז אַזאַ שטייפזיניגער, האַרט־געזאָטענער, פינסטערער כאַראַקטער, ווי ווילהעלם האָהענצאָלערן אַפילו צו אַ חשבון־הנפש נישט פעהיג?... עס איז שווער אַזעלכעס צו גלויבען. געהט ער שפּאַצירען איינזאַם אינ׳ם פּאַרק פון שטילען שלאָס און בליקט ער אין די זייט, וואו דייטשלאַנד ליעגט, און געדענקט, ווי גליקליך דאָס דאָזיגע לאַנד איז געווען, און ווי גליקליך עס איז געווען יעדער דייטש, און ווי גערוישט און געלויכטען האָט יעדע גאַס, אַז אַלע פיער עקען פון דער וועלט האָבען איהם מקנא געווען, און דערמאָהנט ער זיך פּלוצלינג ביז צו וואָס פאַר אַ מדרגה ער האָט זיין לאַנד און זיין פאָלק דערפיהרט, און ווי ער האָט דורך זיין גרויסקייט־שגעון געפּטר׳ט לייכטזיניג די גאַנצע ירושה פון אַ פרידריך דעם גרויסען און פון אַ ביסמאַרק, אָדער הערט ער די טרויעריגע נאַכריכטען, וועלכע קומען טאָג־טעגליך פון פּאַריז און פון ווערסאַיל, און עס דערגעהט צו איהם ביז אין זיין איינזאַם ווינקעלע דער אָבקלאַנג פון קלעמאַנסאָ׳ס פערהאַסטער און דיקטאַטאָרישער שטימע, — דאַן, זעהט איהר, מוז מען שוין זיין אינגאַנצען אַ מענש אָהן האַרץ און אָהן געהירען, אַז מען זאָל זיך נישט דערבייַ אויסרייסען די האָר פונ׳ם קאָפּ. ניין, די געריכטס־פערהאַנדלונג איבער ווילהעלם II האָט זיך שוין לאַנג אָנגעהויבען — דאָרט ביי איהם אין זיין אייגענער ברוסט.

דען נישט נאָר אַ קייזער איז ער געווען, נאָר ער האָט געוואָלט אויך *שפּיעלען* די ראָל פון אַ קייזער אָדער גאָר פון אַ איבער־קייזער. אָט דאָס איז דאָך די קללה, וואָס ליעגט אויסגעגאָסען אויף די קליינע, איינפאַכע, אַלטעגליכע מענשען, וואָס זיי מיינען אַלץ, אַז זיי זענען גרויסע. נישט דערין ליעגט דאָס שלעכטע, וואָס זיי רעדען זיך איין, נאָר דערין וואָס זיי בעווייזען דאַדורך, אַז זיי ווייסען גאָרנישט, *וואָס* גרויס איז, און וואָס דאָס *ווע זען* פון גרויסקייט בעדייט. זיי האָבען נישט די שטילע, הייליגע עהרפורכט פאַר דעם אמת׳דיגען גרויסען. די דאָזיגע קליינינקע בעזיצען אָפט אַ טויץ אָדער צוויי טויץ פעהיגקייטען, און זיי געהען באַלד און סומירען דאָס צונויף, און עס קומט אַרויס ביי זיי די סומע — זשעני. דען זיי בעגרייפען נישט און פיהלען נישט דאָס *וועזען* פון זשעני, און האָבען נישט פאַר דער דאָזיגער זעלטענער ערשיינונג דעם שטי־

לען, הייליגען אַבשיי. און דעריבער, ווען זיי פיהלען זיך נאָר פעהיג, ווערען זיי אַזוי לייכט, איבער נאַכט, אַ נאַפּאָלעאָן אָדער אַ געטהע אָדער אַ ביסמאַרק. זיי ווייסען נעבעך נישט, וואָס אַ נאַפּאָלעאָן אָדער אַ געטהע אָדער אַ ביסמאַרק א י ז. ווילהעלם דער לעצטער האָט גע־האַט הונדערט טאַלענטען, אָבער ער האָט נישט געהאַט ק י י ן טאַלענט. עס איז דער טיפּ, וועלכער איז אַזוי זעהר בעקאַנט ביי יודען, דער טיפּ פונ'ם „מושלם" אָדער פונ'ם „געראַטענעם איידעם". ער א'ז גע־וועהנליך אַ וואויל־לערנער און קען דערביי דייטש און פראַנצויזיש; ער האָט אַ היבשען כתב און שפּיעלט אויף אַ פידעלע און זינגט און דאַווענט פאַר'ן עמוד און לייענט די מגילה און קען אַלדינג — און קען אייגענטליך גאָרנישט. ווילהעלם II האָט געשריבען מוזיק און האָט געזאָגט מבינות אויף אַסיראָלאָגיע און האָט געדרש'נט און איז געגאַנ־גען רעפאָרמירען די קונסט און איז געווען אַ מסוכּנ'דיגער דיפּלאָמאַט און אַ סטראַטעג און אַ פּאָליטיקער און אַ דיכטער און אַ מבין אויף קאַכעל־אויווען־פאַבריקאַט און אויף גריכישע קלאַסיקער און ער האָט קאָרעגירט די קאַנטישע פילאָזאָפיע און ער האָט געזאָגט אַ דעה ווע־גען דעם פּלאַן פון אַ באַגדאַד־באַהן — און ער האָט געוואוסט, אַז ער איז גרעסער פון אַ ביסמאַרק. ער איז דאַן געגאַנגען בעווייזען דער וועלט, אַז ער וועט אַריבערשטייגען נאַפּאָלעאָן דעם גרויסען. אַך, ווי האָבען איינצעלנע מבינים געוואוסט שוין פאַר דרייסיג יאָהר, אַז קוים וועט אַזאַ מענש בעקומען אַ צינדהאָלץ אין זיין האַנד אַריין, וועט ער דערמיט אָנצינדען אַ גאַנצע וועלט. און אָט האָט ער עס ענדליך אַמאָל בעקומען, און אַ גאַנצע וועלט האָט אויפגעפלאַקערט אין אַ פלאַם־פייער!

און אַ פינסטערער, האַרט־געזאָטענער, שטייפזיניגער כאַראַקטער, איז ער געווען פון תמיד אָן. שוין אינ'ם ערשטען טאָג פון זיין הער־שאַפט האָט זיך דאָס אַרויסגעוויזען. זיין ערשטע טהאַט איז געווען: ער האָט גענומען אַ מאַן ווי ביסמאַרק, דעם גרעסטען מאַן פונ'ם יאָהר־הונדערט, און האָט איהם אָבגעזאָגט פון זיין שטעל, ווי מען זאָגט־אָב אַ קעכין. ער האָט געוואָלט אַ ל י י ן רעגירען. אַ דעה טאָר און זאָל איהם קיינער נישט אַריינרעדען. אָבער אום אַוועקצויאָגען אַ ביסמאַרק מוז מען זיין ענטוועדער אַביסעל גרעסער פון איהם אָדער — אַ

שוואכזיניגער. און גרעסער פון איהם איז ער פארט נישט געווען! — באלד נאך זיין רעגירונגס־אנטריט, אין יאנואר 1890 שרייבט ער צו ביסמארק׳ען: „איך בעט צו גאט, אז ער זאל מיר פערגינען נאך אסך, אסך יאהרען צו בענוצען זיך מיט אייער שטיצע און מיט אייערע עצות״ — און קוים צוויי און א האלבען חודש שפעטער האט ער איהם אוועקגעיאגט פון זיך. אייגענטליך איז א קליינע מחלוקה צווישען זיי ארויסגעקומען נאך דעם 13 אקטאבער 1889. זיי זענען בייז׳ע גראד געפאהרען צוזאמען אין א וואגען, און דער יונגער קייזער האט מיטגעטיילט דעם אלטען פרעמיער־מיניסטער, אז ער האט געשריבען צו אלעקסאנדער דעם דריטען, אז ער וויל קומען צו איהם מיט א בעזוך קיין שפאלא אין זיין יאגד־שלאס. ביסמארק האט געשטוינט און האט גענטפערט, אז צוליעב פאליטישע סבות טאר מען דאס דאזיגע נישט טהון, אבער דעם קייזער האט דאס פערדראסען און ער האט בעפוילען, אז דער וואגען זאל בלייבען שטעהן, און ער האט געהייסען ביסמארק׳ען ארויסשטייגען פונ׳ם וואגען. דער אמת׳ער גרונד פון זייער מחלוקה איז אבער געווען א זאך, וואס איהר היסטארישע בעדייטונג האבען מיר איינגעזעהען ערשט יעצט, בשעת דעם וועלט־קריעג. ביסמארק האט געוואלט האבען א בונד צווישען דייטשלאנד און עסטרייך און גלייכצייטיג אויך א בונד צווישען דייטשלאנד און רוסלאנד, כדי זיכער צו זיין פון אלע זייטען, און הויפטזעכליך זיכער צו זיין פאר פראנקרייך — און דער יונגער קייזער האט די דאזיגע פאליטיק אלעמאל פון דאס ניי קאליע געמאכט, און האט געטריבען מיט זיינע אייגענע הענד רוסלאנד אין די ארעמס פון פראנקרייך. דער קייזער אבער האט זיך געמאכט א דעוויז: „ווער עס שטעלט זיך מיר געגען, דעם צעשמעטער איך״. און דאן „אזוי וויל איך, אזוי בעפעהל איך״, און דאן: „דעם קייזערס ווילען איז דאס העכסטע געזעץ״ — און ער האט צעשמעטערט ביסמארק׳ען. דעם 18 מערץ 1890 האט דער גרויסער דיפלאמאט זיך געמוזט אנגעבען אין דעמיסיע, דריי טעג שפעטער האט ווילהעלם אבגעטהון א חכמה און געהאלטען א רעדע וועגען א בונד מיט ענגלאנד, און אביסעל שפעטער איז — דער בונד צווישען פראנקרייך און רוסלאנד געווען געשלאסען.

און ווילהעלם II האָט זיך מיט דעם דאָזיגען איינעם קלוגען שריט נישט בענוגענט. ער האָט מיט זיין טיעפער דיפּלאָמאַטישער חכמה אָבגעטהון נאָך אַ נייַ שטיקעל: ער האָט געאַרבייט אויף אַלע פּלים, כדי אַרויסצוברענגען אַ פיינדשאַפט אויך צווישען ענגלאַנד און דייטשלאַנד און עס איז איהם גאָט זיי דאַנק געלונגען. ווען אַן׳ענגלישער גענעראַל האָט אין יאָהר 1895 געמאַכט אַ פּראָבע צו בעפאַלען מיט 800 מאַן די בורען, און איז דאַן געוועזן געצוואונגען צו שליסען מיט אַ בורישען גענעראַל אַ וואָפען־שטילשטאַנד, האָט ווילהעלם געכאַפּט און טעלעגראַפירט צו דער בורישער רעפּובליק זיינע הייסע ברכות. די דאָזיגע טעלעגראַמע האָט אָנגעמאַכט אין ענגלאַנד זעהר פיעל בייז בלוט. די אָפּיציעלע צייטונג פון דער ענגלישער רעגירונג האָט דאַן געשריבען: „דאָס ענגלישע פאָלק וועט די דאָזיגע טעלעגראַמע קיינמאָל נישט פערגעסען". דער קלוגער קייזער האָט זיך אָבער אויך דערמיט ניט בענוגענט. ער האָט געמאַכט אַ רייזע קיין ירושלים און האָט אין באַאַלבעק געהאַלטען איינע פון זיינע טויזענד זעהר קלוגע דרשות, אין וועלכער ער האָט דער וועלט מודיע געווען, אַז ער איז דער פריינד פון דרייהונדערט מיליאָנען מחמדאַנער און אַז דער סולטאַן אַבדולחאַמיד איז דער אמת׳ער יורש פון מוחמד — און פראַנקרייך און רוסלאַנד און ענגלאַנד האָבען מיט איינמאָל פּלוצלינג פערשטאַנען, אַז זיי מוזען אַלע דריי ווערען חברים און מוזען זיך זעהר פאָרזיכטיג היטען פאַר דייטשלאַנד.

און דאַן איז געקומען די דריטע חכמה. צעהן יאָהר לאַנג האָבען דייטשע דיפּלאָמאַטען געאַרבייט, אום אַביסעל צו פערווישען דעם שלעכטען איינדרוק, וועלכען ווילהעלם דער חכם האָט געמאַכט מיט זיינע מעשים. דאָ האָט ווילהעלם פּלוצלינג אָבגעדרוקט אַן׳אַרטיקעל אויף ענגליש אין דער צייטונג „דיילי טעלעגראַף" אין יאָהר 1908 — און דאָס אומגליק איז געוועזן פערטיג. ווילהעלם האָט מיט דעם דאָזיגען אַרטיקעל אייגענטליך נאָר געוואָלט בעווייזען, אַז ער איז נישט נאָר אַ געוואַלדיגער בעל־דרשן, אַ דיכטער, אַ מאָלער, אַ מוזיקער, נאָר ער איז אויך אַ גרויסער פּובליציסט — און אַרויסגעקומען איז גאָר עפּעס אַנדערש. ער האָט דערווייל אויסגעפּלוידערט סודות פון חדר וועגען געהיימע אָבמאַכונגען צווישען פראַנקרייך און רוסלאַנד און האָט טיעף

דערצערענט און דערביטערט געגען זיך ענגלאַנד, כינא און יאַפּאַן. גאַנץ
דייטשלאַנד איז געוואָרען אויפגעקאָכט. דער רייכסטאג, האָט פערלאַנגט
פון זייער אויבער־חכם דין וחשבון. דער דעמאָלסדיגער רייכסקאַנצלער
האָט געוואָלט זיך אָנגעבען אין דעמיסיע. דער סוף איז געווען, אַז
דער קייזער האָט געמוזט אינ׳ם „רייכס־אַנצייגער” געבען עפענטליך אַנ־
הבטחה, אַז ער וועט זיך נישט מעהר מישען אין זאַכען, וועלכע גע־
הערען נישט צו איהם, אָהן ערלויבניש פון זיין קאַנצלער. אָבער
דאָס אַלעס איז שוין געווען צו שפּעט. עדואַרד VII און ניקאָלאַי II זע־
נען דערווייל שוין צונויפגעקומען זיך אין רעוועל...

גערענקט ווילהעלם II דאָס אַלעס? און ווען ער שפּאַצירט
אַרום אין איינזאַמען פּאַרק פון דעם שטילען האָלענדישען שלאָס, קו־
מען איהם די דאָזיגע בילדער פאַר די אויגען און דערמאָהנט ער זיך,
וואָס ער האָט אַלץ אָבגעטהון אין לויף פון דרייסיג יאָהר? ווייס ער,
וואָס ער האָט געמאַכט פון זיין דייטשלאַנד און פון דער גאַנצער
ירושה, וואָס פרידריך דער גרויסער און ביסמאַרק האָבען איהם איבער־
געלאָזט? און וואָס ער האָט פון דער גאַנצער וועלט געמאַכט, ווייס
ער? איז ער אויף אַזוי פיעל ריכטער איבער זיך אַליין, אַז ער זאָל
שוין נישט בעדאַרפען אָנקומען ערשט צו אַ פאָרמעלער געריכטס־פער־
האַנדלונג?

צוויי מאַנועל'ס

ביידע זענען זיי געווען קעניגען און ביידע — קעניגען פון פּאָרטוגאַל. איינער האָט געקיניגט מיט עטליכע הונדערט יאָהר צוריק, פון'ם 1495־סטען ביז'ן 1521־סטען יאָהר, און איינער — אָט דאָ ערשט יעצט פאַר אונזערע אייגענע אויגען. איינער האָט געהייסען דער גרויסער, מאַנועל דער גרויסער, און איינער — מאַנועל, סתם מאַנועל, און עס וואָלט קיינעם נישט אַהרען, ווען מען וואָלט איהם רופען מאַנועל דער קליינער. איינער האָט אַרויסגעטריבען, און איינער איז געוואָרען אַרויסגעטריבען. און ביידע זענען זיי געשטאַנען אונ־טער דעם איינפלוס פון ווייבער: איינער אונטער דעם איינפלוס פון דער פרומער, שטרענג־קאַטוילישער קעניגין איזאַבעלאַ, וועלכע האָט געמאַכט מיט איהם אַלעס, וואָס זי האָט געוואָלט, און איינער — אונ־טער דעם איינפלוס פון אַ שאַנסאָנעטקע אין אַ ווינער קאַבאַרעט, וואָס איז שוין נישט געווען אַזוי זעהר פרום און צופיעל צנועה, און מיט וועלכער ער האָט געמאַכט אַלעס, וואָס ער האָט געוואָלט. עהנליך — נישט אמת? און פאָרט זענען זיי ביידע געווען אַזוי פערשידען איינער פון'ם אַנדערען!

איינער האָט אַרויסגעטריבען, און איינער איז געוואָרען אַרויס־געטריבען...

אַרויסגעטריבען האָט ער, דער פון פאַרצייטענס, די אידען. וואָס איז לייכטער פון דער דאָזיגער אַרבייט? מען מוז נאָר זיין אַ קעניג, אָדער, גלאַט אַזוי, איינער, וואָס שטעהט אין דער שפּיץ. און דאַן נעהמט מען און מען טונקט־איין אַ פעדער און אין איין מינוט און מיט איין פעדער־שטריך איז דער גורל פון הונדערט־טויזענדער מענשען אַ פערטיגער. נעכטען נאָך האָבען מענשען אַ היימאַט געהאַט, אַנ־

אייגען הויז און אַנ'אייגען ווינקעל, צו וועלכען זיי זענען געווען צוגעבונדען, און היינט שוין זענען זיי בראָדיאַגעס, רעכט־ און שוץ־לאָזע בעשעפענישען, וועלכע בלאָנדזשען אַרום ווי די נישט־גוטע פון פעלד צו פעלד און פון וואַלד צו וואַלד, און ווייסען נישט, וואו דעם קאָפּ אַנידערצולעגען. מען רופט אַזאַ פעדער־איינטונקען דעקרעט. דאָס לעבען פון הונדערט־טויזענדער מענשען העננט־אָב פון אַזאַ ביסעל טינט, וואָס שטעהט אויפ'ן שרייב־טיש פון אַזאַ איינעם, וועלכער האָט גראָד די מאַכט; עס העננט־אָב פון דער דאָזיגער טינט און פון זיין אויגענבליקליכען משוגעת. ער איז אפשר ביינאַכט שלעכט געשלאָפען אָדער ער האָט שלעכט פערדייעט זיין אָווענד־מאָהלצייט. און דאַן רופט מען אַזאַ געשעהעניש מיט דעם שעהנעם נאָמען „היסטאָריע"...

אויך מאַנועל דער ערשטער האָט אַמאָל, אינ'ם יאָהר 1497, גע־האַט שלעכט פערדייעט דאָס עסען אָדער ער איז שלעכט געשלאָפען. גיכערביידע צוזאַמען. און אויף צומאָרגענס אינדערפריה — איז דער דעקרעט געווען פערטיג. פּאָרטוגאַל איז דענסמאָל נאָך געווען אַ זעהר יונג קעניגרייך, סך־הכל ערשט אַ דרייהונדערט יאָהר. יודען האָט זיך דאָרט געלעבט שעהן און גוט און גליקליך. דאָס לאַנד האָט גע־בליהט, די אינדוסטריע האָט געבליהט, די יודען האָבען געבליהט. די וויסענשאַפט איז געלעגען אין זייערע הענד און די אינדוסטריע און דער האַנדעל — און דאָס גאַנצע לאַנד האָט געקוקט אויף זיי מיט דאַנקבאַרקייט. דאָ אָבער איז געקומען יענע נאַכט, אין וועלכער דער גרויסער מאַנועל האָט געהאַט שלעכט געגעסען און שלעכט געשלאָפען. אַ ווייב האָט ער געהאַט, די קעניגין איזאַבעלאַ, אַ טאָכטער פונ'ם קעניג פון שפּאַניען, און די דאָזיגע איזאַבעלאַ, עס זאָל איהר צו קיין גנאַי נישט זיין, איז געווען שעהן און שלעכט. מען זאָגט, אַז געוועהנ־ליך זענען אַלע שעהנע שלעכט, איך האָב אַפילו געקענט אַסך מיאוס־קייטען, וועלכע זענען אויך געווען שלעכט; אָבער דערפון איז קיין ראיה נישט. די שלעכטע איזאַבעלאַ האָט זיך געהאַט געזעצט אין קאָפּ אַריין איין פּאַר אַלעמאָל, אַז אַלע יודען מוזען ווערען פון פּאָרטוגאַל אַרויסגעטריבען. אייגענטליך האָט זי דאָס געהאַט איינגעשריבען אין איהרע תנאים, און נאָר מיט אַזאַ תנאַי האָט זי איינגעוויליגט חתונה צו האָבען מיט'ן יונגען קעניג, וואָס טהוט נישט אַלץ אַ יונגער קעניג,

ווען ער איז פערליעבט! איך האָב געקענט אַמאָל אַ קעניג, מיט וועלכען זיין כלה האָט אויסגענומען אַ תּנאַי, אַז זי וועט חתונה האָבען מיט איהם נאָר דאַן, ווען ער וועט ברענגען פון די פלשתּים צוויי־הונדערט הייטלעך. אַודאַי און אַודאַי איז פיעל לייכטער, ווען מען פערלאַנגט נאָר, אַז מען זאָל עטליכע הונדערט טויזענד יודען אַרויסטרייבען פונ׳ם לאַנד! דער קעניג מאַנועל דער גרויסער — אוי ווי גרויס ער איז געוועז! — איז אויפגעשטאַנען נאָך יענער שלעכטער נאַכט און האָט אונטערגעשריבען דעם דעקרעט...

און לייענט מען אין די כראָניקעס וועגען יענע סצענעס, וועלכע האָבען זיך אָבגעשפיעלט ביים ארויסטרייבען, שטעלען זיך ביי אַ מענשען די האָר קאַפּויר און דאָס בלוט ווערט פערגליווערט אין די אָדערען. צוואַנציג טויזענד יודען האָט מען צונויפגעטריבען אין ליסאַבאָן, ווי מען טרייבט שאָף צונויף, און מען האָט פערבאָטען זיי צו געבען עסען אָדער טרינקען דריי טאָג און דריי נעכט, אפשר וועט מען נאָך קענען פּועל׳ן ביי זיי, אַז זיי זאָלען זיך אַביסעל — אונטערשמד׳ען. מיט שטריק האָט מען זיי צוגעבונדען ביי די בערד און די האָר און מען האָט זיי געשלעפּט אין די קירכען. פיעל האָבען זיך פריהער אַרויסגעוואָרפען פון פענסטער און האָבען זיך די גליעדער צעשמעטערט, פיעל האָבען זיך אין די ברונעמס אַריינגעוואָרפען, אום דאָס לעבען צו פּטר׳ן, פיעל האָבען זיך דאָס לעבען גענומען, שוין זייענדיג אין די קירכען. אַ טאַטע האָט אויסגעשפּרייט איבער זיך און זיינע זיהן אַ טלית, און האָט זיי און זיך אומגעבראַכט. דער רעשט איז צעטריבען געוואָרען, ווי עס ווערט צעטריבען שפּריי אויפ׳ן ווינד. זיי האָבען געוואַנדערט, און האָבען נישט געוואוסט וואו אַהין. אַ טייל איז אומגעקומען אונטערוועגענס, אַ טייל איז געקומען ביז טערקיי. דער טערקישער סולטאַן באַיאַזעט האָט דענסמאָל געזאָגט: „איהר רופט־אָן מאַנועל׳ן אַ גרויסען און אַ קלוגען קעניג, ער, וועלכער האָט זיין לאַנד אָרים געמאַכט און אונזער לאַנד בערייכערט?!“

געוועזן איז דאָס אין מאָנאַט אָקטאָבער אי״ג יאָהר 1497.

זינט דענסמאָל זענען מעהר ווי פיער הונדערט יאָהר אַוועק — און ווידער איז אין פּאָרטוגאַל אַ קעניג מיט׳ן נאָמען מאַנועל, און ווידער איז אַנ׳אָקטאָבער. דער אָקטאָבער פונ׳ם יאָהר 1910

דער קעניג, דער יעצטיגער, איז נאָך גאָר אַ יונגעטשקער, כמעט אַ קינד נאָך. די מאַמע מוז איהם נאָך פאָרזאָגען די תקיעות, ווען ער וויל בלאָזען אָדער ווען ער וויל בלאָזען פון זיך. פון זיין לאַנד און פון די בעדערפענישען פונ׳ם לאַנד ווייס ער ווייניג; ער ווייס נאָר זיין ווערט, אַז ער איז דער קעניג, און די אַנדערע זענען עס נישט. אינ׳ם לאַנד ראַיעט עס און קאָכט עס און ער ווייס נישט, ער האָט קיין צייט נישט דערצו; ער האָט זיינע געשעפטען. אין פאַריז אויף דער רייזע האָט זיין קעניגליך אויג געזעהן אַ שאַנסאָנעטקע פון אַ קאַבאַרעט־טעאַטער, דאָס פריילין דעליס, און זי איז איהם זעהר געפעלען געוואָרען. עס איז קיין וואונדער נישט: זי איז אויך אַנדערע פריהער שוין געפעלען געוואָרען. איך אַליין, איך מוז אייך זאָגען דעם אמת, איך האָב זי קיינמאָל נאָך נישט געזעהן פערזענליך; איך האָב זי נאָר געזעהן אויף אַ בילד, און קען דאָס דאָזיגע בילד נישט פערגעסען. עס איז אַ פיגור, שלאַנק און מיט איידעלע ליניעס, ווי מען זעהט זי זעלטען. און בריליאַנטען טראָגט זי אויף זיך, פראָסט ווי פון אַ וואונדער־מעשה׳לע אַרויס; דאָס קען זי נאָר האָבען פון טויזענד און איין נאַכט... דער יונגער קעניג מאַנועל האָט געשמאַק אין פרויען־זאַכען אפשר מעהר ווי ער האָט ידיעות אין פאָליטיק און דיפּלאָמאַטיע.

און דערווייל האָט זיך אינ׳ם לאַנד געראָיעט און געקאָכט, און קעניג מאַנועל האָט נישט געוואוסט.

און אין זיין פראַכטפולען שלאָס אין ליסאַבאָן איז קעניג מאַנועל געזעסען אין איינער פון די אָקטאָבער־נעכט, און אַרום טיש זענען געזעסען וויכטיגע געסט, און דאָס עסען איז געווען פראַכטפול. פון דרויסען האָבען זיך געהערט קולות. פון וויטען האָט דערגרייכט דער גערודער פון איינצעלנע שאָסען, און דאַן מעהר און מעהר. ענדליך האָט עס אָנגעהויבען ווערען פערדעכטיג. פלוצלינג האָבען זיך מענשען, פרעמדע מענשען, אַריינגעכאַפּט אינ׳ם שלאָס...

אין דערזעלביגער נאַכט האָט קעניג מאַנועל אויפגעהערט צו זיין קעניג, מען האָט איהם אַרויסגעטריבען פון פאָרטוגאַל. נאַטירליך איז לייכטער, אַז צוואַנציג טויזענד מענשען זאָלען אַרויסטרייבען איינעם, ווי איינער זאָל אַרויסטרייבען צוואַנציג טויזענד. די געשיכטע, זאָגט

מען, איבערחזר׳ט זיך נישט, און ווען עס קומט שוין פאָר אַ פאַל, וואָס איז עהנליך צו אַן׳אַנדערען פאַל, איז ער פאָרט גאַנץ אַנדערש. דאָס מאָל, צום ביישפּיעל, איז דער פּאָרטוגעזישער מאַנועל אַן׳אַרויס־געטריבענער, ווערענד יענער פּאָרטוגעזישער מאַנועל איז געווען אַן׳אַרויסטרייבער.

צוויי מאַנועל׳ס!

אַ זוהן פון נאַפּאָלעאָן

פון נאַפּאָלעאָן דעם ערשטען. נאַטירליך, רעדט זיך דאָ וועגען אַ זוהן, וועלכער איז דעם גרויסען טאַטען געבוירען געוואָרען פון אַ פרוי אָהן חופה וקידושין. ביי געוועהנליכע מענשען רופט מען דאָס אַ ממזר. אָנגעהויבען האָט זיך דאָס לעבען פון דעם דאָזיגען זוהן דערמיט, וואָס זיין קייזערליכער טאַטע האָט געטראַכט וועגען איהם, צו מאַכען איהם פאַר'ן טראָהנפאָלגער און איהם איבערצוגעבען די ממשלה, געענדיגט אָבער האָט זיך עס אַזוי, אַז די שכנים אינ'ם קליינעם שטעדטעל האָבען געמוזט פאַר'ן אָרימען טויטען צונויפמאַכען אויפ'ן אָרון. אין די ערשטע יאָהרען האָט ער געפיהרט דאָס אויסגעלאַסענסטע לעבען און האָט געוואָרפען אַרום זיך מיט הונדערט־טויזענדער, צום סוף אָבער איז ער געקומען אַזוי ווייט, אַז ער האָט געשנאָרעט ביי בעקאַנטע און אומבעקאַנטע עטליכע פראַנקען. אָנפאַנגס האָט זיך אַ מענש גערעכענט פאַר אְ זכיה, אַז ער האָט איהם געקאָנט האָבען פאַר אַ שטיקעל בעקאַנטען, דערנאָך אָבער איז ער געקומען ביז צו דער מדרגה, אַז וואו ער האָט אָנגעקלאַפּט, האָט מען געענטפערט: „דער הערר איז אין דערהיים נישטאָ“. עס איז אפשר איינע פון די האַרצרייסענדסטע טראַגעדיעס פון אַ מענשליך לעבען. דאָס דאָזיגע לעבען האָט מען אָבער ביז יעצט כמעט אַזוי ווי גאָר נישט געקענט, און ערשט יעצט, אָט דאָ אין דער אַלערלעצטער צייט, איז מען דערגאַנגען אַלע איינצעלהייטען דערפון. איינער אַ דאָקטאָר מאַקס גילאַר אין פאַריז, האָט יעצט פערעפענטליכט אַ בוך, צונויפגעשטעלט לויט דאָקומענטען פונ'ם קייזערליכען אַרכיוו*), וואָס גיט אונז אַ פולשטענדיג בילד פונ'ם דאָ-

(* Un fils de Napolèon l-er, d'après des documents inèdits (Paris, èdition de la Revue Collection „Vèrité“).

זיגען מערקווירדיגען לעבען. עס איז איינס פון די אינטערעסאנטסטע ביכער, וועלכע איך קען.

דער גרויסער נאפאלעאן אלס וועלט־העלד — דאס דאזיגע קאפיטעל איז בעוואוסט. ער האט, בעקאנטליך, די פרויען נישט געקאנט זעהן אויף דער ליכטיגער שיין. ער האט איינפאך נישט געהאט קיין געדולד צו זיי און צו זייערע „קליינליכע אינטערעסען". זיי האבען קיין ראליע נישט געשפיעלט אין זיין לעבען. די קייזערין זשאזעפין איז פאר איהם געווען א געשעפט־זאך; ער האט דורך איהר בעקומען די אויבערהערשאפט איבער איטאליען. דורך די קייזערין מאריא לואיז איז ער געווארען דער איידעם פון פראנץ דעם ערשטען, און ער האט זיך אזוי אריינגעכאפט אינ'ם שמאלץ־גרוב פונ'ם הויכען יחוס. זיינע ליעבשאפטען מיט דער שוי־שפיעלערין זשארזש זענען געווען צו א צייט, ווען עס האט זיך איהם נאך געחלומ'ט צו מאכען רוימישע טראגעדיען פאר די סצענע און נישט מלחמות צו מאכען. די איינציגע איז אפשר געווען די גרעפין וואלעווסקא, פאר וועלכער ער האט זיך אביסעל מעהר ווי געוועהנליך דערוואַרעמט, מעגליך איז, אז דאס איז געקומען דערפון, וואס די גרעפין איז געווען די איינציגע, וועלכע האט געהאט דעם כוח איהם צו זאגען איהר „ניין". צוליעב דעם ניין פון א דלילה, האט אפילו שמשון הגבור אויפגעהערט צו זיין שמשון הגבור. די גרעסטע אבנייגונג האט נאפאלעאן געהאט צו גייסטרייכע פרויען. ער איז ארויס פון די כלים, ווען די מאדאם דע סטאל האט זיך גענומען צו איהם, אריינצוקריגען איהם אין איהרע הענד. ווען זי איז איהם געווארען שוין אביסעל צו זעהר לעסטיג, האט ער זי איינפאך ארויסגעשיקט פון פראנקרייך. עס וואלטען זיך אפשר אסך מענשען ווינשען צו זיין קייזערס, נאר אום צו קאנען אנווענדען אזא איינפאך מיטעל געגען גייסטרייכע פרויען.

די איינציגע פרוי, וועלכע האט שיער נישט געשפיעלט א זעהר־זעהר גרויסע ראליע אין זיין לעבען — דען דעם זוהן, וואס זי האט איהם געבוירען, האט נאפאלעאן א געוויסע צייט גאנץ ערנסטליך געטראכט צו מאכען פאר'ן יורש אויפ'ן טראהן פון פראנקרייך — איז געווען א פרוי מיט'ן נאמען עלעאנאר דעניעל, וועגען וועלכער עס איז ביז יעצט נאך ווייניג געשריבען געווארען. א בלענדענדע שעהנהייט,

אַ הויכע, איידעלע געשטאַלט, צו וועלכער מען האָט געמוזט אַרויפבליקען. זי איז געווען די טאָכטער פון אַ קליינעם געלד־מעקלער, געבוירען אינ'ם יאָהר 1786. צו זיבעצעהן־אַכצעהן יאָהר האָט זי חתונה געהאַט מיט'ן דראַגאָנער־אָפיציר רעוועל. דער אָפיציר האָט געוואָלט מאַכען זיך אַ מסחר מיט דער זעלטענער שעהנהייט פון זיין יונג ווייב... דאָס יונגע ווייב האָט איהם געשפּיגען אין פּנים אַריין און האָט פון איהם אַרויסבעקומען אַ גט. דורך אַן'אַלטער שולע־בעקאַנטשאַפט איז זי אָנגעקומען צו קאַראָלינאַ מוראַ, אַ שוועסטער נאַפּאָלעאָנ'ס, און איז ביי איהר געוואָרען קאַמערדיענערין און דערנאָך פאָרלעזערין. דאָרט האָט זי נאַפּאָלעאָן געזעהן און האָט זי איינגעלאַדען צו זיך אין פּאַלאַץ אַריין. דער בעזוך האָט אַלעמאָל געדויערט נאָר אַ קורצע צייט. נאַפּאָלעאָן קוקענדיג אויף אַ שעהנע פרוי, פלעגט קוקען גלייכצייטיג אויך אויפ'ן זייגער. ווי עס ווייזט אויס, איז עס אָבער גענוג געווען, אַז מאַדאַם דעניעל־רעוועל זאָל דעם 15־טען דעצעמבער 1806 דעם קייזערליכען פריינד געבוירען אַ זוהן. אין זעלביגען יאָהר האָט זי דער קייזער חתונה געמאַכט מיט דעם אָפיציר אָזשיע; אין יאָהר 1814, ווען דער מאַן איז איהר געשטאָרבען, האָט זי חתונה געהאַט מיט דעם גראַף לוקסבורג, און אין יאָהר 1868, אַלט זייענדיג 82 יאָהר, איז זי געשטאָרבען.

איהר זוהן, נאַפּאָלעאָנ'ס זוהן, האָט ביים געבוירען ווערען ערהאַלטען דעם נאָמען לעאָן, דען זיין קייזערליכער פאָטער האָט געזאָגט: „לעאָן איז די העלפט פון נאַפּאָ־לעאָן". אַזוי ווי די קייזערין זשאָזעפין האָט קיין קינדער נישט געהאַט, האָט נאַפּאָלעאָן גאַנץ ערנסט געטראַכט דערפון, איהם צו מאַכען פאַר'ן קרוין־יורש. אָבגעלאָזען פון דעם דאָזיגען פּלאַן האָט ער ערשט, ווען די קייזערין מאַריאַ לואיז האָט איהם אַ זוהן געבוירען. דעם „גראַף לעאָן" האָט ער אָבער אויך דאַן ליעב געהאַט, און ער האָט איהם געגעבען אַ קייזערליכע ערציהונג און האָט איהם אָפט געלאָזט קומען צו זיך אין פּאַלאַץ אַריין. ער האָט איהם געשענקט אַ גרויס פערמעגען. פונ'ם יאָהר 1814 אָן האָט ער איהם געגעבען אַ שטאַאַטס־רענטע פון 12,000 פראַנק יעהרליך. אַ יאָהר שפּעטער האָט ער איהם פערשריבען 100 טויזענד פראַנק. אויפ'ן טויטענבעט אין ס"ט העלענאַ האָט ער איהם אין זיין צוואה געלאָזען 227,000 פראַנק.

דער גראף לעאן אבער האט געפיהרט דאס אויסגעלאסענסטע, ווילדעסטע לעבען. שעהן איז ער געווען ווי קיין צווייטער נישט אין פראנקרייך. פון דער מוטער האט ער געהאט דעם הויכען וואוקס און פונ'ם פאטער דאס שטאלצע רוימישע צעזאר־געזיכט. זיין הויפט־בעשעפטיגונג אין דער פרייער צייט איז געווען ספיריטיזם און מאגיע, די עיקר־צייט אבער האט ער אויסגעפילט מיט פרויען און מיט קארטען־שפיעלען. ער פלעגט אין איין נאכט פערשפיעלען צעהנדליגער טויזענד פראנק. נאטירליך, דאס לוסטיגע לעבען מיט די פרויען פון די קליינע טעאטערס און דאס קארטען־שפיעלען האט גיך א סוף געמאכט מיט זיין פערמעגען. ער האט אבער דאן ארויסגעוויזען אנ'אמת'ע גע־ניאליטעט אין דער מלאכה פון בארגען. אפשר איז ער געווען דער גרעסטער געניאלער חובות־מאכער פון פראנקרייך. פון א שטיין האט ער געקאנט ארויספרעסען א הלואה. ער האט אפילו פון דעם בירגער־קעניג לואי־פיליפ, דעם גרעסטען קארגען פון זיין צייט, בעוויזען צו בעקומען א גמילת־חסד. חוץ דעם, האט מען מורא געהאט פאר איהם; ער האט ביי יעדער געלעגענהייט זיך געכאפט שלאגען און טאג־טעג־ליך האט ער ארויסגערופען מענשען אויף א דועל און האט זיי גע־דורס'ט. ווער עס האט איהם נישט געגעבען אין גוטען, האט געמוזט געבען אין בייזען. אין יאהר 1838 זענען שוין זיינע חובות געווען אזוי שטארק אנגעוואקסען, אז די בעלי־חובות האבען איהם געמוזט אריינזעצען אין געפענגניש. צוויי יאהר איז ער געזעסען. נאטירליך, איז די בעלי־חובות מיאוס געווארען צו צאהלען זיץ־געלד, און ער איז דאן ארויס פריי.

אזוי איז ער געגאנגען בארג־אראב פון יאהר צו יאהר מעהר. א פאליציייליכער דאקומענט פון יענע יאהרען זאגט וועגען איהם: „ער לעבט פון שווינדעל און גנבה. ביי א שכנ'טע האט ער געוואלט גנב'־ענען דעם זייגער און דעם שמוק. זיין מוטער האט ער געוואלט טהון די טובה, צו פערגיפטען איהר מאן, דעם גראף לוקסבורג. די מוטער אליין האט ער געוואלט הרג'ענען, ווייל זי האט איהם נישט געוואלט געבען קיין געלד. ערנעהרען האט ער זיך געלאזט א געוויסע צייט פון אנ'איינפאך גאסען־מיידעל, וועלכע האט פערדיענט איהרע עט־ליכע פראנק א נאכט". און דאס איז געווען א זוהן פון נאפאלעאן

דעם גרויסען, וועלכער איז שיער נישט געזעסען אויפ'ן פראנצויזישען טראָהן!

אין יאָהר 1840 האָט ער געפרובט זיך צוצוכאַפּען צום פּרינץ נאַפּאָלעאָן, דעם שפּעטערען קייזער נאַפּאָלעאָן דעם דריטען, אום צו פּאַקען ביי איהם אַ הלוָאה. נאַפּאָלעאָן האָט דעם געראָטענעם געשוועס־טער־קינד נישט צוגעלאָזען צו זיך. דערויף האָט איהם דער גראַף לע־אָן געשריבען אַ בריעף, אין וועלכען עס שטעהען די ווערטער: „ביי די ביינער פון מיין פאָטער, דעם קייזער נאַפּאָלעאָן, שווער איך, אז פאַר אייער בענעהמען זיך געגען מיר וועט איהר ווערען געפּאַטשט פון מיר". נאַטירליך, האָט איהם דאָס נישט געשטערט, ער זאָל שפּע־טער, ווען פּרינץ נאַפּאָלעאָן איז שוין געוואָרען קייזער, אַרומקריכען אַרום איהם און זאָל אַרום איהם לעקען און שמעקען. נאַפּאָלעאָן האָט איהם אָבער קיינמאָל נישט צוגעלאָזט צו זיך, נאָר אין זיין גוטסקייט האָט ער איהם געשענקט אַ יעהרליכע מתנה פון 6000 פראַנק. זעלבסט־פערשטענדליך, האָט אַזאַ גאָב פאַר'ן גראַף לעאָן געקלעקט אויף איין צאָהן, און ער האָט געהאַלטען כסדר אין איין שרייבען שנאָרער־בריוו־לעך צו זיין האַלב־ברודער גראַף וואַלעווסקי און צום הערצאָג פון מאָר־ני און צום קעניג זשעראָם פון וועסטפאַל. ער האָט געפּרובט שרייבען אַזעלכע בריוולעך אויך צום באַראָן דזשעמס ראָטשילד, און דער באַ־ראָן האָט נישט געפונען פאַר נויטיג איהם אַפּילו צו ענטפערען. ער האָט זיך דאַן גענומען צו פיעל געשעפטען: ער איז געוואָרען אַ פערזיכערונגס־אַגענט, ער האָט געמאַכט אַ טינט־פאַבריק. ער האָט ערפונדען אַ לאָמפּ, וואָס דרעהט זיך, ער האָט געוואָלט איינפיהרען פאַר'ן מילי־טער האַמאַקען אָנשטאָט בעטען — און אַלע פּראָיעקטען האָבען זיך יעדעס מאָל אויסגעלאָזען דערמיט, וואָס ער האָט געבעטען דעם הערר, צו וועלכען ער האָט זיך געווענדעט מיט זיי, ער זאָל איהם לייהען אַ גמילות־חסד פון אַ פינף פראַנק. אויף דער עלטער, שוין גאָר צום סוף, האָט ער חתונה געהאַט מיט אַנ'איינפאַכער אַרבייטערין, פאַני זשאָנע, וועלכע האָט איהם געבוירען צוויי קינדער און האָט איהם מפרנס גע־ווען בדוחק פון איהר אַרבייטס־לויהן. אין יאָהר 1881 איז ער געשטאָר־בען, 75 יאָהר אַלט, אין אַ קליין שטעדטעל אין פראַנקרייך, אין נויט און אין דחקות. די שכנים האָבען געמוזט צונויפמאַכען צווישען זיך, אום פאַר איהם צו בעשטעלען דעם ארון.

אַ טראַגעדיע פון אַ מענשליך לעבען. אפשר וועט אַ גרויסער פּסיכאָלאָג קאָנען אַרויסגעפינען אין זיין כאַראַקטער אַנ׳עהנליכקייט מיט׳ן גרויסען טאַטען. מאַקס נאָרדוי, למשל, ביים בעטראַכטען פון דעם דאָזיגען לעבען, געפינט, אַז ביידע זענען זיך אין תוך אַריין גאַנץ עהנליך. דערזעלביגער ווילדער מוט, דיזעלביגע אייביגע תאוה צו שלאָגען זיך, דיזעלביגע קאָכעדיגע פאַנטאַזיע, דיזעלביגע ענערגיע, דערזעלביגער עגאָאיזם, דאָסזעלביגע נישט-ווועלען-וויסען פון קיין שום מאָראַל און פון קיין שום ריקזיכט אויף אַ צווייטען מענשען,—בקיצור, אַלע אייגענשאַפטען, פון וועלכע עס זעצט זיך צוזאַמען די גרויסקייט פון נאַפּאָלעאָן. איך, דעם אמת געזאָגט, קאָן דאָס נישט זעהן. איך זעה נאָר דעם נישט-געראָטענעם זוהן פון אַ גרויסען טאַטען. די געוועהנליכע ערשיינונג: דער זוהן האָט נישט דאָס גרויסקייט פונ׳ם טאַטען, און נאָר ווייל ער האָט די גוטע געלעגענהייט, נוצט ער זי אויס צו אַלע קליינינגקייטען און ווערט אַ סקאַנדאַליסט און ווערט אַנ׳אויסגעלאַסענער און ווערט אַ ווערטלאָזער מענש. די עהנליכקייט צום טאַטען איז די עהנליכקייט פון אַ קאַץ צו אַ לייב; ביידע רעכענען זיך אין דער זאָאָלאָגיע צו איין און דערזעלביגער משפחה, נאָר איינע איז אַ קאַץ און דער אַנדערער אַ לייב. איינער איז נאַפּאָלעאָן דער גרויסער און דער צווייטער איז דער גראַף לעאָן. אַ העלפט פון נאַפּאָלעאָן. נאַפּאָלעאָנ׳ס גרויסקייט איז אָבער בעשטאַנען אין דעם, וואָס ער איז געוועזן אַ גאַנצער. די טראַגעדיע פונ׳ם דאָזיגען לעבען איז — אַז אַ גראַף לעאָן איז אַ זוהן פון נאַפּאָלעאָן.

פּאָול לאַפאַרג

דעם לעצטען זונטאָג איז עס געווען, אין די גאַסען פון פּאַריז. אַ לויה האָט זיך געצויגען איבער די בולוואַרען, צעהנטויזענדער מענשען מיט רויטע פאָהנען אין די הענד זענען נאָכגעגאַנגען נאָכ'ן אָרון. די אונצעהליגע רויטע בלומען-קרענץ, געבונדען מיט רויטע לענטעס, זענען געשלעפט געוואָרען פון אַ לאַנגע רייה וואָגענס. אַלעס רויט, רויט, רויט, אויף די גאַסען איבער'ן גאַנצען וועג זענען געשטאַנען טויזענדער פּאָליציי-לייט, אום אָבצוהיטען די אָרדנונג. ביים קרעמאַטאָריום אויפ'ן בית-עלמין פער לאַשעז, דאָרט וואו פריידענקענדע מענשען לאָזען זיך נאָכ'ן טויט פערברענען, זענען געהאַלטען געוואָרען פלאַמענדיגע רעדעס פון די בעריהמטעסטע אָנפיהרער פון די פערשידענסטע סאָציאַליסטישע פּאַרטייען פון גאַנץ אייראָפּאַ — און געווען איז דער געשטאָרבענער אַ בעקאַנטער מיליאָנער.

נאַטירליך, חוץ דעם וואָס ער איז געווען אַ מיליאָנער, איז ער דרך-אגב געווען דער אָנפיהרער פון די פראַנצויזישע קאָמוניסטען און רעוואָלוציאָנערען, דען געווען איז דאָס פּאַול לאַפאַרג, דער בעריהמטער איידעם פון דעם נאָך בעריהמטערען קאַרל מאַרקס. עס איז נאָר אַזאַ צופאַל, זעלבסטפערשטענדליך, וואָס כמעט אַלע גרויסע אָנפיהרער פון די סאָציאַליסטישע פּאַרטייען זענען געווען און זענען תמיד מיליאָנערען — אָבוואָהל אַמאָל מאַכט זיך, אַז אַ מענש, נישט קיין איבערגעשפיצטער, שטעלט זיך אָב אַ ווײלע ביי דעם דאָזיגען אומשטאַנד און, נישט ווילענדיג, פערטראַכט ער זיך וועגען אַזאַ מערקווירדיגען צופאַל. אַדרבאַ, אפשר איז עס גאָר שענער נאָך פון אַזעלכע פיינע מיליאָנערען, אַז נישט קוקענדיג אויף זייערע מיליאָנען, האָבען זיי אַזאַ פיין גאָלדען האַרץ מיטצופיה-

לען מיט יעדען עלענדען, און זיי אַרבייטען טאָ און נאַכט פאַר'ן אָרימאַן, וואָס האָט נישט וואָס צו פרעסען און ווא אַוועקצולעגען זיין נאַרישען קאָפּ. און זיי זענען זיך מקריב פאַר'ן פּראָלעטאַריער, וואָס איז אַזוי נאַריש און לאָזט זיך רק עקספּלואַטירען, און לערנען דעם אויס־געמוטשעטען אַרבייטער, וועלכער מאַכט די מיליאָנען פאַר אַנדערע, דאָס אייביגע קרעכצען אויפ'ן מיליאָנער און דאָס אייביגע וויינען אויף די אומגערעכטיגקייט פון דעם דאָזיגען, וועלכער האָט אַ מיליאָן. די הויפּטזאַך איז, צו האָבען אַ מיליאָן און צו האַלטען תמיד אין אַזאַ מקריב זיין זיך פאַר'ן אָרימען. אפשר וועט קומען אַ צייט, אַז אונ־זערע שייבלערס און פּאָזנאַנסקי'ס וועלען נאָך ווערען אַזעלכע אָנ־פיהרערס אויך! די מיליאָנען דערצו האָבען זיי שוין. נאָר נישט דאָס בין איך אויסען. יעדענפאַלס איז פּאָול לאַפאַרג געווען איינער פון גאָר די גרויסע, און אפשר איז ער געווען דער גרעסטער אַגיטאַטאָר, וועלכען די דאָזיגע פּאַרטייען האָבען געהאַט אויפצו־ווייזען ביז'ן היינטיגען טאָג. מערקווירדיגער אָבער פון זיין לע־בען איז געווען זיין טויט. דען נישט מיט אַ נאַטירליכען טויט איז ער געשטאָרבען, נאָר אַליין האָט ער זיך גענומען דאָס לעבען, זיך און זיין ווייב אין איין און דעמזעלביגען טאָג. אפשר איז דאָס אויך נאָר געווען אַזאַ מין פּאַנטאַזיע פון אַ מיליאָנער. אין דערזעלבער וואָך האָט זיך אויך אַן'אַנדערער אַמעריקאַנישער מיליאָנער אין פּאַריז, דניאל וואָלף בישאָף, אַ יונגערמאַן פון 34 יאָהר, גענומען דאָס לעבען, ווייל דאָס לע־דיגגעהן איז איהם נמאָס געוואָרען. נאַטירליך, פּאָול לאַפאַרג איז נישט לעדיג געגאַנגען. אדרבא, זיין לעבען איז געווען אַ לעבען פול מיט אַרבייט און געהאַט האָט ער אַ הויכען, הייליגען אידעאַל, דערפאַר טאַקי האָט ער אויך אַסך שענערען און אַסך פילאָזאָפישערען תירוץ זיך אויסגעזוכט פאַר זיין זעלבסט־מאָרד: ער האָט נישט געוואָלט, זאָגט ער, דערוואַרטען זיך, ביז ער וועט אַלט ווערען זיבעציג יאָהר און וועט ווערען קערפּערליך און גייסטיג מאַט און נישט־טויגליך, דערום נעהמט ער זיך דאָס לעבען קנאַפּ איידער ער ווערט זיבעציג יאָהר. ער איז געווען, אַ פּנים, אַ זעהר עמפּפינדליכער מענש, וועלכער האָט נישט געקענט אפילו אין געדאַנקען סובל זיין אַ צייט, ווען דער מאָגען וועט נישט קענען מעהר אַזוי פערטראָגען און דער קאָפּ וועט

אַמאָל דערלאַנגען אַ דרעה. און דעריבער האָט ער זיך צוגעאיילט און האָט געמאַכט אַליין דעם שטאַרב. עס איז פאַרהאַן אַ מענש, וואָס קען נישט פערטראָגען דאָס שטאַרבען אויף דער תליה, ווייל ער איז קיצעלדיג, און ווידער איז פאַרהאַן אַ מענש, וואָס קען נישט פערטראָגען דאָס לעבען, ווייל ער וועט אַמאָל מוזען פאָהרען מיט אַ קראַנקען מאָגען קיין קאַרלסבאַד און וועט זיך מוזען אַמאָל צולעגען אַ קאַלטען קאָמפּרעס צום קאָפּ. אוי, אוי, די דאָזיגע קאַפּריזען פון די מיליאָנערען! די שריפטשטעלערין זשאָרזש סאַנד האָט אונז אַמאָל געשילדערט אין אַ ראָמאַן אַ העלד, וועלכער האָט מורא פאַר׳ן נאָס-ווערען, און דעריבער, ווייל ער האָט געזעהן אויפ׳ן הימעל אַ וואָלקען, האָט ער זיך דערוויל אַריינגעוואָרפען אין טייך. איז דאָס אַ קעמפּערנאַטור? טהוט אַזוי אַ מענש, וועלכער האָט אַ הייליגען אידעאַל באמת׳דיג און גלויבט אין איהם און וויס, אַז ער האָט די פליכט צו קעמפען פאַר איהם? מוז נישט אַזאַ איינער בלייבען אויפ׳ן פּאָסטען אַזוי לאַנג ווי נאָר די פיס טראָגען איהם?

„איך ברענג מיך אום“, שרייבט פּאַול לאַפאַרג צו זיין פלימעניק, וועלכען, נאַטירליך, ער האָט איבערגעלאָזט זיין גאַנצען פערמעגען, — „איך ברענג מיך אום, איידער עס וועט קומען די עלטער און וועט רויבען ביי מיר די פערגניגענס און די פריידען פון לעבען און די קראַפט פון מיין גוף און פון מיין גייסט. זינט יאָהרען שוין האָב איך מיר פאָרגענומען, נישט עלטער צו ווערען ווי זיבעציג יאָהר. איך שטאַרב מיט דער העכסטער שמחה, אַז שוין אין דער נאָהנטסטער צוקונפט וועט זיעגען אונזער אידעע, וועלכער איך האָב געדיענט פינף און פערציג יאָהר. הויך זאָל לעבען דער קאָמוניזם! הויך זאָל לעבען דער אינטערנאַציאָנאַלער סאָציאַליזם!“ — כ׳לעבען, ווען אין דער נאָהנטסטער צוקונפט שוין וועט די דאָזיגע אידעע זיעגען, וואָלט עס האָבען געלוינט פאַר אַזאַ פּאַול לאַפאַרג, אונטערצוּוואַרטען נאָך די עטליכע חדשים אָדער די עטליכע יאָהר און זיך אָנצוקוקען דעם דאָזיגען עסק מיט די אייגענע אויגען. שוין דאָס אַליין, צו זעהען ווי די גולדס און די ראָטשילדס און די שייבלער׳ס און די פּאָזנאַנסקיס וועלען זיך טיילען מיט די אָרימע, איז, באמנות, אויך ווערט, אַז מען זאָל צוליעב דעם אַ געוויסע צייט מותר זיין

אויף עטליכע פערגניגענס און שמחות און מען זאָל מקבל־באַהבה זיין אַ שטיקעל הוסט און אַביסעל קאָפּוועהטאָג. ווער וויים. אפשר וואָלט אַזאַ לאַפאַרג אַליין נאָך האָבען די זכיה, צו דערלעבען די צייט, אַז זיינע פּראָלעטאַריער וואָלטען זיך לאָזען איינרעדען צוצוגעהמען ביי איהם זיינע מיליאָנען און ער וואָלט זיי נישט דאַרפען נעבעך אַוועקגעבען ערשט זיין אייגענעם יורש.

לכל הדעות איז פּאַול לאַפאַרג געווען אַ געוואַלדיגער אַגיטאַטאָר. ער האָט אַסך געאַרבייט אין זיין לעבען און האָט אויך אָפט געליטען גלות און אַנדערע צרות פאַר זיינע אידעען. מעגליך איז אפשר, אַז דער דענקער אין איהם איז נישט געווען אַזוי שטאַרק. ער איז אַלץ נאָך געשטאַנען אויפ׳ן אַלטען שטאַנדפּונקט פון זיין שווער עליו־השלום און אַפילו אַלע נייע פּירושים צום מאַרקסיזם האָט ער נישט געקענט ליידען. יעדענפאַלס איז ער דער דאָזיגער, וועלכער האָט דער וועלט געגעבען די בראָשורע: „דאָס רעכט אויף פויל־זיין״. יעדער מענש האָט דאָס רעכט צו זיין פויל און נישט צו וועלען אַרבייטען. דער גרעסטער פעהלער פון דער דאָזיגער לעהרע איז אפשר די לאָגיק, וואָס פעהלט איהר. אָט, למשל, זענען שוין די מיליאָנערען אַזוי וויים, אַז זיי נוצען־אויס יענעס רעכט פון פויל־זיין לויט אַלע קרעפטען, און פאָרט איז מען נאָך נישט צופריעדען מיט זיי. וואָס קענען אַזעלכע אָרימע מענשען נאָך מעהר טהון פאַר דער וועלט׳ס וועגען? נאַטירליך, נישט אַרבייטען און געהן לעדיג איז אַ זעהר אָנגענעהמע זאַך. אַז „אַרבייט מאַכט דאָס לעבען זיס״, האָבען, זעלבסטפערשטענדליך, אויסגעטראַכט די דאָזיגע, וועלכע האָבען אַליין נישט געאַרבייט און האָבען געוואָלט, אַז אַנדערע זאָלען אַרבייטען פאַר זיי, פּונקט אַזוי ווי דאָס וואָרט, אַז „נאַראָנים האָבען ליעב צוקער״, האָבען אויסגעטראַכט דוקא די קלוגע, וועלכע האָבען אַליין געוואָלט עסען דעם צוקער. דאָס אַלעס איז זעלבסטפערשטענדליך. נעכטען האָט מיינער אַ קאָלעגע מיר דערמאָהנט די בראָשורע „דאָס רעכט אויף פויל זיין״ און האָט זיך דערביי בעלעקט. אַודאי, אַודאי. איך אַליין וואָלט כ׳לעבען, אויך בעסער וועלען פוילענצען ווי אַרבייטען. וואָס קומט מיר אָבער אַרויס, ווען איך קען דאָס נישט. איך האָב נישט דעם טאַלענט דערצו. צום פוילענצען איז נויטיג פּונקט אַזאַ טאַלענט ווי צו מוזיק און ווי צו אַנדערע זאַכען.

איינער קען דאָס, דער צווייטער נישט. פאַול לאַפאַרג אַליין, דער לעהרער פון דער דאָזיגער ערהאַבענער תורה, האָט עס, דאַכט זיך, דאָך נישט געקענט. ער האָט, נישט קוקענדיג אויף זיין לעהרע, זיין גאַנץ לעבען געאַרבייט.

אוי, די דאָזיגע מיליאָנערען מיט זייערע קאַפריזען און זייערע פאַנטאַזיעס און זייערע לעהרען! — פאַול לאַפאַרג איז אָבער געווען אַ גוטער אַגיטאַטאָר.

יוסף פעלדמאַן

די נאָכריכט פון זיין טויט איז שטיל דורכגעגאַנגען דורך די בלעטער: דאָ און דאָרט עטליכע קאַלטע גלייכגילטיגע ווערטער דעם געשטאָרבענעם, דאָ און דאָרט עטליכע ביאָגראַפישע נאָטיצען, עטליכע ערינערונגען וועגען איהם אַלס „געדאַנקענלעזער", עטליכע בעמערקונגען וועגען זיין קונסט אַלס „היפּנאָטיזער" און וועגען דעם ענין פון „היפּנאָז" בכלל — און שטיל איז געוואָרען גאָר גיך. וואָס ווייס דער היינטיגער לעזער, וואָס אָסיפּ איליטש פעלדמאַן איז געווען אַמאָל? אַ וועלט האָט זיך מיט איהם געשאָקעלט, די געזעלשאַפטליכע וועלט ווי אויך די וויסענשאַפטליכע. נאַטירליך, די „געדאַנקענלעזעריי" אין אַלגעמיין איז היינט אַ רעכט ביסעל וואָכעדיג געוואָרען. זי איז אַראָבגעקומען ביז צו דער מדרגה פון אַ געזעלשאַפטליכער שפּיעלעריי. אין יעדען רעכטען סאַלאָן ביי אַ גלעזעל טהיי, אין יעדען זשור-פיקס נאָך ליסט'ס ראַפּסאָדיע, ווען דער עולם געהנעצט שוין פון לאַנגווייליגקייט, מאַכט זיך באַלד, אַז עפּעס אַ קרוב אָדער אַ נאָהנטער פריינד כאַפּט זיך אַרויס און ווייזט עטליכע קונצשטיקלעך אַלס געדאַנקענלעזער. ער לאָזט זיך די אויגען פערבינדען און טרעפט, ווי שפּעט עס איז, ער זעצט זיך אין אַ ווינקעל און זאָגט, ווי די קעכין הייסט, ער לאָזט בעהאַלטען אַ נאָדעל און זוכט זי דאַן אַ צוויי-דריי שעה, ביז ער געפינט זי אָדער ער געפינט זי נישט. אָדער ער זוכט זיך אויס עפּעס אַ נערוועזען פּאַרשוין אַלס „מעדיום", אום איהם איינצושלעפערען, און גלאָצט איהם אַזוי לאַנג אָן, ביז די אויגען געהען איהם אַליין איבער, און ווען עס גראָט איהם אחרי כל אלה נישט, שטעהט ער פּלוצלינג אויף און זאָגט, אַז ה יי נ ט איז ער עפּעס נישט ריכטיג אויפגעלעגט. דענסמאָל אָבער, פּאָר זעקס און צוואַנציג יאָהר, ווען פעלדמאַן איז אויפגעטרע-

טען, איז די זאַך גאָר אַנדערש געווען. מען איז געשטאַנען פאַר אַ רעטעניש. מען האָט געגלויבט, אַז מען שטעהט פאַר דער ענטדעקונג פון אַ נייער נאַטור־קראַפט. מען האָט גערעדט וועגען אַ צוגעקומענעם זעקסטען חוש. די בערי־המטעסטע פיזיאָלאָגען און פסיכאָלאָגען און מעדיצינער זענען געשטאַנען און האָבען געגלאָצט און האָבען יעדען טאָג נייע טעאָריעס אויפגעשטעלט. איינער אַ בעקאַנטער מיינער, אַ דאָקטאָר אין פעטער־בורג, האָט זיין גאַנצע פראַקטיק געוואָרפען און האָט זיך בעשעפטיגט נאָר מיט דעם ענין פעלדמאַן. אַ וועלט האָט געקאָכט. וואָס אין פע־טערבורג האָט זיך דענסמאָל, אינ׳ם יאָהר 1886, מיט איהם אָבגעטהון, איז כמעט נישט צו גלויבען.

און איך געדענק איהם, ווי עס וואָלט היינט געווען: אַ יונגער־מאַן פון אַ יאָהר פינף און צוואַנציג, אַ שטאַרקער גוף און עפּעס הע־כער ווי מיטעל־וואוקס, טיעף־שוואַרצע האָר, און דערביי אַ בלאַסקייט אין פנים, אַ מערקווירדיגער קראַנקהאַפטער גלאַנץ אין די אויגען און אַ אומרוהיגקייט אין אַלע זיינע בעוועגונגען — אַז שוין אויפ׳ן ערש־טען בליק האָט מען געקענט דערקענען, אַז מיר האָבען דאָ צו טהון מיט אַ נערווען־סיסטעם, וואָס איז אונגעוועהנליך שטאַרק אויסגעבילדעט. און דאַן געדענק איך, ווי ער דערצעהלט אונז פון זיין לעבען. זיין זיידע, דאַכט זיך, איז געווען שוחט אין כערסאָן, זיין טאַטע איז גע־ווען אַ יוד אַ למדן מיט׳ן נאָמען ר׳ אליהו קאָפּעל, זיין פעטער ר׳ אברהם איז געווען רב; ער אָבער איז געווען אַנ׳אומרוהיגער גייסט און עס האָט איהם געטריבען פון אָרט צו אָרט און ער האָט אַליין נישט געוואוסט פאַרוואָס. אין טיפליס איז ער געווען אין גימנאַזיום, און דאַן האָט ער געזאָלט מיט די ערשטע עמיגראַנטען נאָך די ערש־טע פּאָגראָמען אַרויס קיין אַמעריקאַ, און פּלוצלינג איז ער געווען אין ברעסלוי און איז געגאַנגען אויף די לעקציעס פון פּראָפעסאָר היידענ־היים און דאָרט האָט ער געזעהן צום ערשטען מאָל דעם בעוואוסטען היפּנאָטיזער האַנזען — און ער האָט געפּרובט איהם נאָכמאַכען...

און הויפּטזעכליך געדענק איך איהם פון אַ „סעאַנס״, וועלכען ער האָט געגעבען אין „דייטשען קלוב״ אין פּעטערבורג. דאָס היפּנאָטי־זירען אויף עפענטליכע סעאַנסען האָט איהם דער דעמאָלסדיגער גראַדאַ־

נאַטשאַלניק גרעסער פערבאָטען, ווייל עס האָט געשמעקט מיט סכנה, און דעריבער האָט ער זיך געמוזט בעגניגנען מיט געדאַנקענלעזעריי. אָבער די דאָזיגע געדאַנקענלעזעריי וועל איך קיינמאָל נישט מעהר פערגעסען! אויף דער ביהנע, אַלס וויסענשאַפטליכע קאָנטראָלערען און אַלס מעדיומס, זענען געזעסען ד״ר קאַצענעלסאָן און ד״ר רעשעטניקאָוו און פיעל אַנדערע געלעהרטע און עטליכע מיינע בעקאַנטע דאַמען. איינער האָט אויפגעשריבען אויף אַ פאַפּיער, אַז פעלדמאַן זאָל געהן צום בופעט לינקס, זאָל צוגעהן צום טיש, וואו עס שטעהען נעבען דעם פערשידענעם עסענוואַרג אויך עטליכע ליכט, זאָל אויסלעשען איין ליכט, זאָל אַרויסנעהמען פונ׳ם אונטערשטען עק פונ׳ם ליכט אַ נאָדעל, וועלכע איינער פון די קאָנטראָלערען האָט דאָרט אַריינגעשטעקט בידיעה פון די אַלע אַנדערע מענשען, וועלכע געפינען זיך אויף דער ביהנע, ער זאָל די נאָדעל ברענגען אויף דער ביהנע; אויף דער ביהנע ליע־גען צוויי טאַליעס קאָרטען, איינע אַ רויטע און איינע אַ בלויע, זאָל ער פון דער בלויער אַרויסנעהמען די מלכה צלם און זאָל זי זיך מיט דער נאָדעל אָנשטעקען צו זיין פראַק — און פעלדמאַן האָט דאָס אַלעס מיט אַ אונגלויבליכער געשווינדיגקייט אין לויף פון עטליכע מינוטען אויסגעפיהרט. און דאַן: פעלדמאַן זאָל אַרויס־נעהמען אַ נאָדעל, וועלכע איז פערשטעקט אין אַ פאַרהאַנג אין אַ לאָזשע, ער זאָל זי ברענגען אויף דער ביהנע, וואו עס ליעגט אויף אַ טישעל אַ יאָהרגאַנג „וויעסטניק יעוראָפּי״, און זאָל זי אויף דער זייט 173, וואו עס שטעהט אַ געדיכט פון א. פעט, אריינשטעקען אין דעם אות A פון דעם דיכטער׳ס אונטערשריפט — און פעלדמאַן, וועל־כער איז נישט געווען דערביי, ווען דער דאָזיגער בעפעהל איז געוואָ־רען אויפגעשריבען, האָט דאָס אַלעס פינקטליך דערפילט. און דאַן: פעלדמאַן זאָל צוגעהן צום שוואַרצען ברעט, וואָס איז אויף דער ביהנע, און זאָל נעהמען דאָס שטיק קלייד, וועלכעס ליעגט דאָרט, און זאָל דערמיט אויפ׳ן שוואַרצען ברעט אָנשרייבען אַ מגן־דוד און אין דער מיט פונ׳ם מגן־דוד זאָל ער אָנשרייבען מיט געעכתיבה׳טע אותיות דעם שם — יהוה און פעלדמאַן האָט די דאָזיגע אַלע געדאַנקען געטראָפען און האָט אַלעס גענוי און פינקטליך געטהון. פראָפעסאָרען און גע־לעהרטע האָבען געשטוינט, דאָס פובליקום איז געזעסען ווי פערשטיינערט.

און דאַן געדענק איך איהם פון סעאַנסען אין פּריוואַט-הייזער, וואו ער האָט איינגעשלעפערט און היפּנאָטיזירט, געזונד געמאַכט און קראַנק געמאַכט, וואונדער געטהון און מופתים בעוויזען. מען האָט אָנגעהויבען צו גלויבען, אַז ער קען מחיה-מתים זיין. עס איז אונהיימליך געווען אין זיינע ד׳ אמות צו זיין...

זיין נערוועז סיסטעם — האָט מען „וויסענשאַפטליך" ערקלערט — איז אַזוי, אַז מען קען אויף איהם עלעקטריש איינווירקען. לעג איך אַרויף אויף איהם מיין האַנד, ווערען אונזערע ביידע קערפּערס איין קערפּער, און מיין געדאַנק ווירקט אויף איהם ווי אַן עלעקטרישער שטראָם און איז דאַן אַזוי, ווי ער וואָלט זיין זיין אייגענער געדאַנק...

איז ער אפשר אויך אַ שטיקעל שאַרלאַטאַן?

דענסמאָל, אין אָנפאַנג פון זיין קאַריערע, איז ער עס בעשטימט נישט געווען. מיר האָבען דאַן, אַ גאַנצע חברה, לעקציעס ביי איהם גענומען, און עס האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז ער איז נאָר געווען דער בעזיצער פון אַ „קראַפט"; וואָס אָבער די דאָזיגע קראַפט איז און ווי זי איז וויסענשאַפטליך צו ערקלערען, האָט ער אַליין נישט געוואוסט.

ער האָט דענסמאָל געהאַט די אַבזיכט צו פאָהרען קיין פּאַריז צום פּראָפעסאָר שאַרקאָ און צו לערנען. ביסלעכווייז אָבער איז זיין געדאַנקענלעזעריי און זיין היפּנאָטישע מאַכט אַ געשעפט געוואָרען. ער איז אַרומגעפאָהרען איבער די שטעדט און האָט נסים בעוויזען. ער האָט קראַנקע געהיילט און האָט קונצען געמאַכט...

און דאַן איז ער ביסלעכווייז פערגעסען געוואָרען. און יעצט, ווען ער איז געשטאָרבען, אַ מאַן אין די בעסטע יאָהרען, האָט איהם כמעט קיינער נישט מעהר געקענט. עטליכע גלייכגילטיגע ווערטער אין די צייטונגען, עטליכע ביאָגראַפישע נאָטיצען, עטליכע ערינערונגען — און שטיל איז געוואָרען גאָר גיך.

פעני וואַדי־עפּשטיין

נאָר אַ שוישפּיעלערין, אַ יודישע שוישפּיעלערין. פוּל און טרייסט־לאָז איז געגאַנגען דער שטילער רעגען פוּנ׳ם טריבען הימעל. דאָס הייפעל פערעהרער איז נאָכגעגאַנגען נאָכ׳ן שוואַרצען וואָגען. און גע־פיהרט האָט דער וואָגען, דער רייכער, פון אַ ווייטען שפּיטאָל, וואו די אָרימסטע איז פערלאָזען און פערגעסען געלעגען, דעם אָרימען רעשט פון אַנ׳אָרים לעבען. און בלומען־קרענץ זענען פּלוצלינג געוואָרען, און אַ כאָר האָט געזונגען. און דאַן איז אַלעס געווען אויס. דער לעצטער שויפעל ערד איז געפאַלען. דאָס טעאַטער־שטיק, דאָס גרעסטע פון אַלע, האָט זיך געענדיגט, דער פאָרהאַנג איז געפאַלען, דער לעצטער. קיין אַפּלאָדיסמענט, קיין אַרויסרוף, קיין „ביס״ מעהר...

נאָר אַ שוישפּיעלערין. ווען מען געהט אָן אַ שוישפּיעלערין? וואָס מאַכט אויס דאָס לעבען פון אַ שוישפּיעלערין? אויך ביי פעלקער, וועלכע זענען פיעל קולטורעלער ווי מיר, איז נאָך גאָרנישט לאַנג די צייט, וואָס דער שוישפּיעלער איז געווען דאָס פעראַכטעסטע ווע־זען אין דער געזעלשאַפט. אַנ׳אויסגעשטויסענער צווישען די מיוחסים, אַ מין נעגער צווישען די ווייסע. מען האָט איהם צום סאַלאָן נישט צוגעלאָזען. און אפשר גאָר האָט די מורה־מורנו׳דיגע געזעלשאַפט אינ־סטינקטיוו נישט אַמאָל פאַלש געאורטיילט. דאָס דאָפּעלטע לעבען, וואָס דער קינסטלער פיהרט, איין לעבען אויף דער ביהנע, וואו ער בעשאַפט פערשידענע געשטאַלטען, און איין לעבען, אין זיין פּריוואַטען אומגאַנג, וואו ער איז ער אַליין, האָט דאָס נאַאיווע פּובליקום איבערגעשרעקט. עס האָט אַלעמאָל מורא געהאַט, אַז אויך אין פּריוואַטען לעבען שפּיעלט ער איהם עפּעס פאָר און גיט נישט זיך, נאָר אַ ראָלע, ער לעבט נישט, נאַר ער מאַכט קאָמעדיע. און ווען דאָס איז אַזוי דער

פאַל געווען ביי אַלע אַנדערע פעלקער, אום וויפיעל מעהר ביי אונז, וואו דער שוישפיעלער־שטאַנד איגגאַנצען איז נאָך גאָר אַזוי יונג. מען האָט געזעהן, און מען זעהט נאָך, אינ׳ם שוישפיעלער נאָר דעם קאָ־מעדיאַנט, דעם בדחן, דעם פּורים־שפּיעלער. ווער ווייס, ווער ער איז דאָרט, דער יונג? ווער ווייס, ווער זי איז דאָרט, די מויד, און פון וואַנען זי האָט זיך גענומען און פון וואו זי קומט? אַז טאַלענט אַן און פאַר זיך איז אַ גרויסע זאַך און מוז געאַכטעט ווערען אין יעדער פאָרם און אין יעדער געשטאַלט, צו דעם דאָזיגען שטאַנדפּונקט האָט זיך אַ פּובליקום נאָך נישט דערהויבען. נאַטירליך איז דער יודישער שוישפיעלער דורך זיין האַלטען זיך שולדיג אין דעם אפשר מעהר ווי דאָס פּובליקום. ביז ער וועט ווערען „סאַלאָן־פעהיג״, וועלען נאָך אַסך וואַסערען אָבלויפען.

און ווען עס איז צווישען די יודישע שוישפיעלער געווען עמיצער, וואָס האָט דורך זיין פּערזענליכקייט אַליין פיעל מיטגעהאָלפען דאָס אַלטע פאָראורטייל געגען דעם דאָזיגען שטאַנד צו צעשטערען, דאַן איז דאָס געווען פעני וואַדי־עפּשטיין. זי האָט ביי מיר אַליין טויזענד פאָראורטיילען אין דער דאָזיגער ריכטונג צעשטערט. אפשר איז זי געווען דער אינטערעסאַנטסטער מענש, וועלכען איך האָב פון אייביג אָן צווישען יודישע שוישפיעלער געפונען. איך וויל עס באַלד אין קורצען אַרויסזאָגען: ווי זעהר בעדייטענד זי זאָל נישט זיין געווען אַלס שוישפיעלערין, איז זי געווען טויזענדמאָל בעדייטענדער אַלס מענש, אַלס פּראַכט־עקזעמפּלאַר פון אַ מענש. אינערליך שטאָלץ אויף איהר מענשליכקייט, און אין דרויסען אַ בעשיידענהייט אין אַלעם, וואָס בעטרעפט איהר קונסט און איהר קענען, גאָרנישט ווי ביי אַנדערע יודישע שוישפיעלער. און האָט זי גערעדט פון איהר קונסט, האָט זי עס גערעדט ווי אַ נאַאיוו קינד: מלא־שמחה ווי אַ קינד אָדער בע־טריבט ווי אַ קינד. און מערקווירדיג: די דאָזיגע פרוי, וואָס איז דורכ־געגאַנגען דעם גאַנצען שמוץ פונ׳ם לעבען, דאָס נידעריגסטע און אָבּ־שטויסענדסטע, איז געווען ריין אין איהר נשמה ווי אַ קוואַל־וואַסער. עס האָט פראָסט דערקוויקט, ווען מען האָט זיך צוגעקוקט צו איהר, אַ ליעבליכקייט און אַ רייץ איז אויסגעגאַנגען פון איהר פּערזענליכ־קייט, וואָס האָט בעצויבערט יעדען, וועלכער האָט זיך דערנעהנטערט

צו איהר. עפּעס פּײנעס, איך װאָלט זאָגען פרומעס, האָט אַרױסגעבליקט פון איהרע אױגען און האָט זיך אַרױסגעהערט פון איהר מיעדען גע־לעכטערעל. און איז עס אמת, אַז איהר אָבשטאַמונג איז אַ נידעריגע און איהר װעג האָט זי געפיהרט דורך אַלע נױן שערי בלאָטע פון'ם לעבען, דאַן איז זי אַלײן דער בעװײז, אַז אָפט האָבען מיר צו זוכען די אמת'ע דאַמע דוקא דאָרט אין דער נידער. ביז צו דער רײנער נשמה אינװעניג גרײכט קײנמאָל נישט דער שמוץ. װי אָפט, װען איך בין געזעסען נעבען איהר און האָב זי געהערט פּלױדערען, האָב איך מיר געטראַכט: װאָס פאַר אַ מענש איז דאָ צו־גרונד געגאַנגען! װאָס פאַר אַ פּראַכט־מענש װאָלט דאָ אַרױסגעקומען, װען איהר לעבען װאָלט זי האָבען געפיהרט דורך אַנדערע גאַסען!

פון דער פרעמד איז זי געקומען צו אונז. איהרע ערשטע אױפ־טריטען אױף אונזער היגער יודישער ביהנע האָב איך פערזױמט. האַלב צופעליג, האַלב אַבזיכטליך. די רעקלאַמע, װאָס מען האָט געטריבען מיט איהר, האָט מיך געהאַט אָנגעעקעלט. און דאַן אױך די רעצענזיעס. מען האָט גערעדט פון אַ „קלאַסיש" שפּיעלען, פון גריכישע זשעסטען", פון „יאָניש" און „פריגיש" און װײס גאָט װי דער דאָזיגער טעאַטער־זשאַרגאָן און רעצענזענטען־עברי הײסט נאָך אַלץ. נאַטירליך האָט מיך דאָס גערײצט און װען איך האָב זי צום ערשטען מאָל געזעהן שפּיע־לען און גראָד אין אַ שטיק, װאָס איז פאַר איהרעטװעגען גאָרנישט צוגעפּאַסט, האָב איך עטליכע ביטערע װערטער איבער איהר געשריבען. זי האָט דענסמאָל אין אַ צײטונגס־אַרטיקעל געענטפערט. און דער ענט־פער איז געװען אָהן פּרעטענזיעס, בע'חנ'ט און נישט אָהן הומאָר. איך האָב געלײענט און געשטױנט. איך בין איבערצײגט געװען, אַז אימיצער האָט דאָס פאַר איהרעטװעגען אָנגעשריבען. װי דען, װען נישט אַזױ, קומט צו אַ יודישער שױשפּיעלערין אַזאַ פײן סטיליזירטער געשמאַק? װי אָבער איך האָב זי דאַן פּערזענליך קענען געלערענט און האָב זי צום ערשטען מאָל געהערט רעדען, האָב איך מײן טעות אײנגעזעהן. יענץ בריװעלע האָט צוגעפּאַסט מיט יעדען װאָרט צו איהר גאַנצען מענש'ען.

איך אַ קלײנער געזעלשאַפט איז עס געװען. זי איז צוגעקומען צו מיר לאַכעדיג און לײכט און איהר ערשט װאָרט איז געװען: „איהר

זענט דאָס מיין שונא?" — עפּעס ציטערדיגעס איז געלעגען אינ'ם טאָן, וואָס האָט מיך טיעף געריהרט. גאָרנישט שוישפּיעלערישעס, גאָר ריין מענשליכעס. און דאַן באַלד דאָס צווייטע וואָרט: „און ווען איך בין שוין גאָר קיין שוישפּיעלערין נישט, קען איך דאָך אויך נאָך זיין עפּעס אַ שטיקעל מענש!" און ווידער האָט עס געמאַכט אויף מיר דעם איינדרוק, אַז נישט אַ שוישפּיעלער, נאָר אַ מענש רעדט...

זי איז אָבער אויך אַ פּאָרציגליכע שוישפּיעלערין געוועזן. אפשר איינע פון די בעסטע. עס איז געגוג, ווען איך וועל דערמאָהנען איהר „חאַשע די יתומה" אינ'ם ערשטען אַקט. אַנ'אמת קאַבינעט-שטיקעל. און דאַן נאָך צוואַנציג אַנדערע ראָלען. ווען נישט קלאַסיש און גריכישע זשעסטען — אָבער אַ פיינע פיגור איז זי געוועזן און געשמאַק האָט זי געהאַט. דאָס דאָזיגע, וואָס מען געפינט נישט צו אָפט אויף דער יודישער ביהנע.

טויזענדמאָל אינטערעסאַנטער אָבער איז געוועזן דער מענש אין איהר. און האָט זי ערצעהלט פון איהרע ווייטע רייזען, פון פרעמדע פעלקער און פרעמדע לענדער, האָט מען געשפּירט, אַז זי האָט פיעל געזעהן און האָט דאָס געזעהענע געפיהלט. איז עס געוועזן די לעבענס-לוסט אין איהר, וואָס האָט זי געדרענגט אַלעמאָל אַרויס און ביז צו דעם שמוציגען אָבגרונד? — אַ גאַנצער לעגענדען-קרייז האָט זיך גע-בילדעט אַרום איהר לעבען. עפּעס אַ טאַטאַרען-פירשט האָט זי פון דער היים פערפיהרט און זי מיטגענומען קיין אינדיען. פון דער פּשוט'-ער פאַני איז געוואָרען דאָס ענגלישע פעני און דערצו איז צוגעקומען „וואַדי", דער נאָמען פון דעם טאַטאַרישען מאַן. נאַטירליך איז איהר דער טאַטאַר מיט דער גאַנצער פירשטליכקייט לעסטיג געוואָרען נאָך אַ געוויסער צייט און זי איז אַוועק ווידער אין די וועלט אַריין. זי איז געגאַנגען מדחי אל דחי. דער פירשט האָט איהר געצאָהלט אַ לעבענס-רענטע פינף טויזענד רובעל יעהרליך. די דאָזיגע לעבענסלענג-ליכע רענטע האָט זי פערקויפט לייכטזיניג פאַר אַנ'איינמאָליגע סומע פון 16 טויזענד רובעל. נאַטירליך האָט די דאָזיגע סומע נישט לאַנג ביי איהר געדויערט. דער איינציגער אויסוועג איז דאַן געווען דאָס טעאַ-טער. אַ קורצע צייט האָט זי נאָך געלעבט אין גלאַנץ. שעהנע טואַ-לעטען און עלעגאַנטע האָטעלען. דאַן האָט אויך דאָס אויפגעהערט.

מיעד און מאַט און טויט־קראַנק איז זי געלעגען, פערלאָזען און פער־געסען, אין אַ ענג שטיבעל ביי אַנ׳אָרימען קרוב. און דאַן דער לעצ־טער אַקט: עטליכע טעג פאַר׳ן טויט האָט זי איהר לעצט בעט גע־האַט צווישען די גאָלע ווענד פונ׳ם יודישען שפּיטאָל.

און ווידער איז עס אַ כאַראַקטעריסטישער צוג פון איהר. זי האָט נאָר געדאַרפט עטליכע ווערטער שרייבען צו איינעם פון איהרע נאָהנטסטע אין לאָנדאָן, אום געגוג געלד צו האָבען, כדי אויפגעריכט צו ווערען און זיך צו קענען היילען. איהר שטאָלץ און עפּעס שטי־לעס אין איהר האָבען איהר דאָס נישט ערלויבט.

זי איז נאָר אַ שוישפּיעלעריך געווען, אַ יודישע שוישפּיעלערין. איהר אייגענע לעבענס־דראַמע איז אפשר טויזענדמאָל אינטערעסאַנטער ווי אַלע דראַמען, וועלכע זי האָט געשפּיעלט.

און אַ פוילער רעגען האָט געטראָפּט, און דער עלעגאַנטער וואָ־גען איז געגאַנגען, און קרענץ האָט מען געבראַכט, און דער כאָר האָט געזונגען — און דער לעצטער אַקט האָט זיך געענדיגט.

ווער וועט געדענקען אין עטליכע יאָהר אַרום פעני וואַדי־עפּ־שטיין?

מאַדאַם לאָבעל

דאָס שטיק, אין וועלכען זי האָט זיך בעוויזען דעם וואַרשעווער פובליקום — „מאַדאַם איקס״ — איז קיין צעבראָכענעם שילינג נישט ווערט: אַ נאַרישער אינהאַלט, אונמעגליכע סיטואַציעס, סצענעס, וואָס צופּען ביי די נערווען אַזש ביז צו אַנ׳עקעל־געפיהל, און אַ קאָמפּאָזיציע, ווי זי קען שוין ערגער נישט זיין. נעבען־סצענעס ווערען הויפּט־סצענעס, האַנדלונגען, וועלכע האָבען געקענט אָבגעטהון ווערען הינטער דער סצענע, ווערען געטהון עפענטליך און רעדעס ווערען געהאַלטען פון 20 מינוט די לענג. און דאָך געהער דאָס שטיק צום וועלט רעפּערטואַר. יעדע גרויסע קינסטלערין, ווען זי האָט נאָר מיט עפּעס זיך צו ווייזען, פּרובט־אויס דערין איהרע קרעפטען. זינט די דריי־פיער יאָהר, ווי דאָס שטיק איז געשריבען איז עס געשפּיעלט געוואָרען אויף אַלע בעדייטענדע ביהנעס. פון וואַנען דאָס קומט? איינפאַך: דאָס שטיק געהער צו יענע פּיעסען, וועלכע זענען לכתחלה געמאַכט געוואָרען נישט פאַר׳ן פּובליקומס וועגען, נאָר פאַר׳ן אַקטיאָר. אַ בעדייטענדער אַקטיאָר זאָל האָבען אַ בעדייטענדע ראָלע. און דערי־בער ווערט אַזאַ שטיק, טראָץ אַלע זיינע פעהלער, צוגעכאַפּט ווי אַ אבן־טוב פון די אַרטיסטען און די אַרטיסטקעס אַליין, און יעדער אַקטיאָר און יעדע אַקטריסע, ווען זיי האָבען צו ווייזען שוישפּיעלע־רישע קונסט־שטיקלעך, אונגעוועהנליכע טעכניק, איבערראַשענדע פּראָבען פון גרים אָדער שטים־מאָדולאַציע אָדער מינען־שפּיעל, ווענדען זיי אָן אַלע זייערע כוחות נאָר אום צו קענען אויפטרעטען אין אַזאַ שטיק — איבערהויפּט ווען זיי ווילען זיך ווייזען אַ פרעמדען פּובליקום. על־פּי־רוב האָט אַזאַ שטיק נישט מעהר ווי איין ראָלע, די דאָזיגע פון׳ם אַקטיאָר. פאַר וועלכען עס איז געוואָרען לכתחלה אָנגעשריבען, דען

אויסצייכענען זאָל זיך דערין נאָר א י י ן אַקטיאָר און נישט די אַלע איבעריגע. אַזוי איז עס מיט „קין” פון אַלעקסאַנדער דיומאָ, מיט „וואַהנזין און איילינקייט” פון עטשעגאַרע, מיט דעם „פאָטער” פון סטרינדבערג און מיט נאָך אַ טוץ אַזעלכע פיעסען, און אַזוי איז עס אויך מיט „מאַדאַם איקס” פון אַלעקסאַנדער ביסאָן. אַלעקסאַנדער ביסאָן האָט געהאַט געשריבען זיין „מאַדאַם” פאַר זיינע אַ פריינדין, די שוישפּיעלערין מאַדאַם זשאַן האַדינג, וועלכע האָט זיך געוואָלט ווייזען פאַר׳ן פּובליקום אין דער ראָלע פון אַ אַלקאָהאָליסטקע: אַ פיינע דאַמע, וואָס איז אַראָבגעקומען ביז אויף די נידריגסטע מדרגה און איז געוואָרען אַ טרינקערין פון גרויס אומגליק — אַלעס אַנדערע איז נעבען-זאַך — און די שוישפּיעלערין האָט מיט דער דאָזיגער ראָלע געמאַכט דאָס געוואַלדיגסטע אויפזעהן אין דער פאַריזער טעאַטער-וועלט. זינט דעמאָלט איז נישט פאַרהאַן קיין איינציגע גרויסע קינסטלערין, ווען זי בעזיצט נאָר די מיטעל פון ווייזען קונסט-שטיק אויף דער ביהנע, וועלכע זאָל זיך נישט האָבען געפּרובט אין דער דאָזיגער ראָלע.

אַז אויך אַ קינסטלערין אויף דער יודישער ביהנע זאָל זיין אימשטאַנד זיך צו ווייזען, און מיט ערפאָלג, אין דער דאָזיגער ראָלע, האָט זיך מיר נישט געגלויבט. וואָס זאָל מען זיך דאָ נאַרען? אונזערע גרויסע קינסטלערינס בעזיצען אפשר, פיעל אָדער ווייניג, אַביסעל קינסטלערישען טעמפּעראַמענט און ליידענשאַפט, זיי בעזיצען אפשר יענעס אינערליכע פייערעל, וואָס מען רופט טאַלענט, זיי האָבען אפשר אויך אַביסעל פּאָעזיע אין זיך און אַביסעל שמערץ, אפשר קען מען געפינען ביי זיי אויך אַביסעל איינגעבוירענע אינטעליגענץ און דאָס פערשטענדניש פאַר איינלעבען זיך אין אַ כאַראַקטער — אָבער יענע אויסערליכע צוויי הויפּט-מיטלען, מיט וועלכע דער קינסטלער מוז אַרבייטען: דאָס קענען בייטען די שטימע און קענען ענדערען דאָס געזיכט-אויסזעהן און די גאַנצע פיגור, — דאָס פעהלט זיי כמעט אינגאַנצען. זיי האָבען אַלעמאָל און אין אַלע גרימען כמעט א י י ן פּנים און א י י ן טאָן. זיי ש פּ י ע ל ע ן נישט. פערשטעהט זיך אַז איך רעד נישט פון גוט אָדער פון שלעכט שפּיעלען, איך רעד נאָר פון שפּיעלען אַן און פאַר זיך. און אָט קומט „דער גרעסטער אַמעריקאַנער

סטאַר, די בעסטע אַרטיסטין פון ניו־יאָרקער קעסלער־טעאַטער״, ווי עס שטעהט אין די אַנאָנסען, און צו איהר דעביוט וועהלט זי זיך אָט דאָס דאָזיגע שטיק, די „מאַדאַם איקס״, צו וועלכען עס געהער אין דער ערשטער ליניע די גרויסע קונסט פון קליין־מאָלעריי דוקא. מילא דער גרויסער אָדער דער גרעסטער סטאַר, איך בין שוין לאַנג אַרויס פון די יאָהרען, ווען מען גלויבט מיט אַ צו־שטאַרקער אמונה אין די אַנאָנסען. ווער איז שוין ביי אונז נישט געווען דער גרעסטער סטאַר? ווער איז שוין נישט געווען דער קעניג פון אַלע טענצער? דער טענאָר פון אַלע טענאָרען? דער איינציגער, וועלט־בעריהמטער האַמלעט? איך בין זיכער, ווען די לעצטע סטאַטיסטין וועט אַרויספאָהרען אויף די מדינה, וועט זי זיך אַנאָנסירען אַלס יודישער וואָלטער אָדער דוזע. ביליגער קען זי נישט. לעצטענס האָט זיך זאָגאַר איינער אַנאָנסירט אַלס „גרעסטער העלדען־טענאָר און איינציגער אַקאָסטאַ״. וואָס אַ גרעסטער העלדען־טענאָר האָט צו טהון מיט אַקאָסטאַ, דאָס איז נישט מיין זאַך, נאָר ווי די מעשה איז, אונגלויביג בין איך געגאַנגען אין טעאַטער אַריין צו דער ערשטער פאָרשטעלונג פונ׳ם אַמעריקאַנער גאַסט. ווער ווייס, וואָס פאַר אַ שלאַק עס וועט זיך דאָרט ווייזען.

און אָט האָט זיך אויפגעהויבען דער פאָרהאַנג. אום עס באַלד צו זאָגען בקיצור: מאַדאַם לאָבעל איז אפשר די ערשטע, אמת׳ע שויש־שפּיעלערין, וועלכע איך האָב געזעהן אויף אַ יודישע ביהנע. אפשר איז זי אויך די איינציגע. נאַטירליך מיין איך דאָס נאָר אינ׳ם זין פון קענען שפּיעלען און נישט אינ׳ם זין פון קינסטלערישען טאַלענט אין אַלגעמיין. אויב זי בעזיצט צו איהרע שוישפּיעלערישע מיטלען אויך דאָס אינערליכע קינסטלערישע עמפּינדען, דערצו האָב איך זי ליידער נישט געזעהן אין דעם רעכטען שטיק, וואָס זאָל געבען אַ געלעגענהייט דעריבער צו אורטיילען.

באַלד אינ׳ם פּראָלאָג (דער פראַנצויזישער אָריגינאַל גיט דעם ערשטען אַקט אַלס פּראָלאָג), דאָ ווי זי טרעט־אויף אַלס סאַלאָן־דאַמע, זעהט מען, אַז מען האָט דאָ צו טהון מיט אַ שוישפּיעלערין, וואָס בעזיצט אַ אונגעוועהנליך קענען. אפשר האָט דער דאָזיגער אַקט געדאַרפט גע־שפּיעלט ווערען עטוואָס פיינער, אפשר וואָלט אַנ׳אַנדערע בעדייטענדע קינסטלערין געפינען עטליכע האַרץ־טענער, די מוטער־ליעבע עטוואָס

פיינער און נישט אַזוי אונטערגעשטריכען צו מאַרקירען, אפשר איז אויך די סצענע מיט'ן קניען פאַר'ן מאַן נישט אַזוי קינסטלעריש פיין און דאַדורך, וואָס זי וואָלט אַרויסשטויסען די זאַצען פונ'ם מויל מעהר אָבגעהאַקט און צעשטרייט, וואָלט זי אפשר געקענט ערציעלען מעהר קינסטלערישע עפעקטען. דער דאָזיגער פּראָלאָג אָבער איז פאַר דער מאַדאַם לאָבעל בעשייַנפערליך נאָר עפּעס נעבענזאַכליכעס. איהר הויפּט־שפּיעלען הויבט זיך ערשט אָן אינ'ם צווייטען אַקט, דאָ ווי זי קומט אַרויס אין דער ראָלע פון דער אַלקאָהאָליסטקע. עס איז אַ ראָלע — אַנ'אמת'דיג מייסטער־שטיק פון קליין־קונסט. טויזענדער און אָבער טויזענדער דעטאַילס, דורכגעדאַכט ביז אין דאָס קלענסטע און טיעפסטע. אַ שוידער געהט אַריבער איבער די ביינער. מען זיצט און מען קוקט זי אָן העכער אַ שעה צייט און מען קען דאָס אויג פון איהר נישט אַראָבנעהמען. אין זאַל ווערט פון מינוט צו מינוט שטילער, צום סוף הערשט אַ טויט־שטילקייט און אַלעס קוקט און האָרכט מיט אַ פערכאַפּטען אָטעם. איך האָב קיינמאָל נישט געזעהן עפּעס עהנליכעס אין אַ יודישען טעאַטער.

עס הויבט זיך אויף דער פאָרהאַנג און זי קומט אויף די ביהנע. מען ווייס אַ פּאָר מינוט נישט, אויב זי איז עס אָדער נישט. עפּעס איז איהר געשטאַלט אַ גאַנץ אַנדערע געוואָרען. אפשר העכער, אפשר נידעריגער, מען ווייס עס אַליין נישט — נאָר יעדענפאַלס אַ גאַנץ אַנדערע. אָפּט זענען די הענד אין אַ קראַמף צוריקגעדרעהט און דער רוקען קומט עפּעס אויס אויסגעהויהלט. מינוטענווייז איז די שטימע טרוקען און הויהל, און פּלוצלינג קומט אַ וואַרעמער שטראַהל, וואָס ווירקט דורך דעם אונערוואַרטעטען איבערגאַנג נאָך אונהיימליכער. און דאַן דאָס אָפּיום־טרינקען און דער הויהלער פייף ביים פערכאַפּען דעם אָטעם. דאָס אונהיימליכע לאַכען און דאָס אידיאָטישע וויינען, די גוסס'דיגע אויגען און די רויט־אָנגעפּוילטע נאָז — סימנים פון אַ שרעקליכער קראַנקהייט. עס איז אין דעם אַלעם אַ שוידערהאַפטע רעאַליסטיק, הויפּטזעכליך אין דער סצענע ביים קאָרטען־וואַרפען: דער פּלוצלינגער וואַרעמער טאָן ביים דערמאָהנען זיך אָן אַ ווייטער פערגאַנגענהייט און דאָס אָבהאַקען דערפון און ווילד ווערען. און דאַן די פיין געשפּיעלטע סצענע מיט איהר איצטיגען צוהעלטער און די כאַראַקטע־

ריסטישע, ביז צום עקעל איבערגע׳חזר׳טע אויסרופונגען אין אַלע טאָן־אַר־טען: „איך וועל נישט געבען, איך וועל נישט געבען, איך וועל נישט געבען!" — וויפיעל בעאָבאַכטונגס־פעהיגקייט מוז בעזיצען אַ קינסטלערין, אום דאָס אַלעס צו האָבען געזעהן! וויפיעל פלייס און וויפיעל שטודיום איז נויטיג דערצו, אום אַזעלכע טויזענד פּרטים ביז אין דאָס קלענסטע אַריין צו האָבען געלערענט!

נעבען דעם דאָזיגען אַקט איז אַלעס איבעריגע שוין אַ נעבען־זאַך. אפילו די סצענע אין געריכט און די שטאַרב־סצענע. איהר שטאַרקסטעס האָט מאַדאַם לאָבעל בעוויזען אינ׳ם צווייטען אַקט.

זאָל די דאָזיגע שוישפּיעלערין נעבען איהר שאַרפער בעאָבאַכ־טונגס־פעהיגקייט און איהר אינטעליגענץ און איהרע געוואַלדיגע טעכ־נישע מיטלען בעזיצען אויך דאָס ביסעל פּאָעזיע, דאָס דיכטערישע עמפּינדען, די פרייד און דאָס לייד, בקיצור דאָס יעניגע, וואָס מיר רופען קינסטלער־נאַטור, דאַן איז זי איינע פון אונזערע בעדייטענדסטע קינסטלערינען.

עס איז אַ גרויסער שאָד, וואָס זי האָט אונז נישט געגעבען די געלעגענהייט, זי צו זעהן אויך אין אַנדערע ראָלען.

איבהאלט

טעאָדאָר הערצל 5
מאַקס נאָרדוי 22
דוד וואָלפסאָן 27
עמנואל מאַנדעלשטאַם 32
ד״ר שלמה רובין 38
משה ליב ליליענבלום 42
יהל״ל 47
ד״ר י. ל. קאנטאָר 51
בן־יהודה 55
רבי קרוב 60
שמעון שמואל פרוג 66
יעקב דינעזאָהן 72
שלום־עליכם 77
מענדעלע מוכר־ספרים 83
ד״ר י. ל. קאַצענעלסאָן 142
בארטאָלדי 146
ראָטשילד 152
קאָלעגע ראָטשילד 157
דוד גינצבורג 162
מנשה מרגלית 167
טאָלסטאָי 171
עליזא אָרזשעשקאָ 175
מאריא קאָנאָפניצקא 180

סובאָרין 183
ווילהעלם II 188
צוויי מאַנועלס 194
אַ זוהן פון נאַפּאָלעאָן 199
פּאָול לאַפּאַרג 205
יוסף פעלדמאַן 210
פעני וואַדי־עפשטיין 214
מאַדאַם לאָבעל 219

3-טע רשימה פון די אַבאָנענטען אויף
אַלע ווערק פון דוד פרישמאַן*)

אַנטווערפּען

מ. ביין
מ. גרינבערג
י. דויטשער
ל. דימענשטיין
ד. דימענשטיין
י. זילבערמאַן
לאוב און גוטשיין
נ. לינדענבערג
ח. ליפשיץ
ח. מאַנדעל
ג. מארינגער
מ. פירשטענבערג
מ. פענדלער
ש. פענדלער
י. פּאָליאַטשעק
ד"ר י. פראָניאַנסקי
מ. פראָניאַנסקי
ש. פראָניאַנסקי
י. צוקראָוויטש
קיפּניס
מ. קליינהויז
ב. קאָרענבלום
ו. שופף
י. שערעבער
י. שפּיראָ

בערלין

אָסט. יידישער פעראיין
אָריענטאַלישע אָבטיילונג ביי
דער שטאַאַטס-ביבליאָטעק
י. בערענשטיין
ר. ווישניאַק
יודישע געמיינדע
ה. לייבאָוויטש
אולריך מיהלמאַן
י. פּאַסציניאַק
י. ציטראָן
קעסטען
ט. שאַליט

בריסעל

ב. אַווערבוך

---

*) די ערשטע 2 רשימות זענען פערעפענטליכט געוואָרען אין באַנד I, II. די ווייטערדיגע רשימות — אין די קומענדיגע בענדער.

ש. אַלבערט
ש. באָנגאַרט
ה. גראָמאַן
מ. ווייסבאַרט
ש. טורמייער

העלסינקי (העלסינגפאָרס)

ב. בלויגרונד
אַ. בערפּראָרוואַני
מ. וואַפּרינסקי
י. פּערגאַמענט
פרוי ר. קאַגאַן
מ׳ קאָטשאַק
ב. ס. קורניק
י. רובינשטיין

ווייפּורי (וויבאָרג)

מ. אַלטשובער
מ. בענסקי
וויבאָרגער פעראיין „אחדות"
ד. וויינשטיין
מ. יאַקובאָוויטש
וו. יאַקאָבסאָן
מ. ליפּסאָן
י. לעווין
פרוי מלייזענשטיין
ב. עקערט
ה. עקערט
ש. קלימשעווסקי
מ. ראָזענבערג
מ. ראַפּקין
מ. שטיינבאָק

ש. שטראָמער
פּרעקען שראַגאָוויטש

טאַללין (רעוועל)

ש. אַבעסהויז
מ. אַבראַמסאָן
ג. אייזענשטאַדט
ביאַליק-פעראיין
פ. בערקאָוויטש
מ. גאָלדמאַן
נ. גאָלדשטיין
ה. גיטקין
א. גורעוויטש
ב. גליקמאַן
מ. געלב
י. גענאָווקער
י. דעלסקי
י. האַלברייך
י. הירשהאָרען
ג. העריענבערג
אַ. טאָבע
מ. טייטעלבוים
ג. איטשיקאָוויטש
י. יאַנקעלסאָן
מ. יודליקין
ש. לעווין
וו. לעווינאָוויטש
ד״ר. מאַרגאָלין.
ב. מאַרקאָוויטש
א. מינקאָוו
ד״ר ב. מיראָוויטש

עדות
ש. פראַנק
ה. פרידמאַן
ש. פרענקעל
י. קאָפּעליאָווסקי
ש. קאַץ
א. ראַטנער

טאַרטאָ (דאָרפּאַט)

ד. אוזוואַנסקי
ש. באַקשט
ה. בעלציקאָוו
נ. גענס
ל. זעלמאַנאָוויטש
ב. קאָבלענץ
ב. קראָפּמאַן
ש. קראָפּמאַן

ליבאַווא

א. בערזנער
א. גוטמאַן
ש. גוטמאַן
ב. גלעזער
גרושלאווסקי
ב. דינסאָן
ל. הערצענבערג
ש. יזראַעליט
נ. לוריע
א. לעווין
ד. נויבירגער
ה. עפּשטיין
ז. ראָזאָווסקי

ב. שעפּטעל

לייפּציג

אַב. בראָמבערג
ה. גאָלדבערג
א. זאַקס
ד. כאַרדאַק
מ. לעהרפריינד
ל. פוקס

ניו־יאָרק

ק. אַבראַמסקי
ש. אַראָנסאָן
מ. בירענבוים
ש. בירענהאָלץ
יאהן בערענשטיין
נ. בערענפעלד
ש. גאָלדשטיין
ח. גורעוויטש
נ. גייערמאַן
מ. גינסבורג
י. גליקמאַן
ח. דאַווידזאָן
י. דאָנענבערג
מ. דאָרמאַן
י. דונמאַן
ש. דיבעלינאַן
ח. הערציג
היברו פּובליסינג קאָמפּ.
ל. וויסמאַן
מ. זיגאַל
ח. לייבאָוויטש
ש. ליבערמאן

ג. מייקאָווער
ש. מייערסאָן
י. מינקין
י. מיראָוויטש
כ. ניסענזאָן
י. נירענבערג
ד"ר ה. ענעלאוו
מ. פאָגעלמאַן
ש. פייגענבוים
מ. פייערמאן
י. פינקעלמאן
ח. פירשטענבערג
ח. פינעס
ש. פיוניק
ד"ר ח. פעסער
ח. צוקראָוויטש
מ. ציגעלמאַן
ק. צינענבערג
ק. צעדערבוים
ק. קליינמאן
ד"ר מ. ראָזאָוו
מ. ראָזען
י. ראָטענבערג
י. ראָכלין
ש. ריוולין
נ. שווארצמאַן

ריגאַ

ש. אייזענשטאדט

פ. איסווין
מ. אַלעשקער
י. אַרענס
אינז'. י. באַבוס
בירמאַן
ע. בערענדט
ד"ר גריבעשאק
צ. צוויילאַצקי
ב. האָף
ח. הימעלהאָך
ד"ר ב. הערצפעלד
וויינבערג
ל. זיסער
צ. טרייווּס
ר. לולב
י. לעוויטאַס
י. לעוויטאַס
צ. לעוויטאַס
ה. מאָסקאָווסקי
י. מזרח
ה. צוקערמאן
א. קארעליץ
י. קורשאנסקי
מ. ראָזענבערג
נ. שאַליט
ש. שאַליט

געזעצט ביי י. פאַרביאַזש,
:: וואַרשא, דזיעלנאַ 21 ::

געדרוקט אין דרוקעריי
„גראַפיאַ“, אָרלע 9.

Odbito w druk. „Grafia“, Warszawa, Orla 9,